STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04212

TOLSTOY, NITSHE UN KARL MARKS

Chaim Zhitlowsky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד״ר ח. זשיטלאָווסקי

געזאַמעלטע שריפטן

ערשטער באַנד

טאָלסטאָי, ניטשע און קאַרל מאַרקס

ש. ז. ראַפּאָפּאָרט

(ס. א. אנ-סקי)

געווידמעט

פאַרלאַג ח. בזשאָזאַ, וואַרשע

Printed in Poland

Dr. Ch. Żytłowski

Szryften

Wyd. Ch. Brzoza

Druk. „REKORD"

Warszawa, tel. 11.37-36

פארווארט פון די ארויסגעבער

אונזער אידישע ליטעראטור איז נאך אזוי יונג און אזוי ארם און — אזוי פרעמד די צאהלונגס־פעהיגערע קלאסען פון אונזער פאלק, אז זי האט נאך קיין פערלעגער נישט. נישט דעם קולטור־טרעגערישען פערלעגער, דעם פערלעגער מיט א מיסיאן, וועלכער קוקט אויף זיין בעשעפטיגונג, ווי אויף א פאלקס־זאך, און נישט דעם פערלאג־אונטערנעהמער, וועלכער וויל זיין דער פערטרעטער פון א געוויסער ריכטונג אין ליטעראטור און וויסענשאפט, וועלכער וויל קאנצענטרירען, ארומנעמען ארום זיך א געוויסע שולע שריפטשטעלער, זיין דער פערמיטלער צווישען די שריפטשטעלער, וועלכע בעפריעדיגען איהם אלס אינטעליגענטען מענשען, און צווישען דער לעזער־וועלט, וועלכע ער וואלט געוואלט אריינציהען אין דעם געדאנקען־קרייז פון זיינע שריפטשטעלער. און אפילו דעם סתם־פערלעגער האט אונזער ליטעראטור נישט, דעם אונטערנעהמער, וועלכער גיט ארויס בוך נאך בוך, נישט אויסקלייבענדיג קיין שולען און ריכטונגען און אינהאלט, וועלכע גיט זיך בכלל נישט אב קיין רעכענשאפט פון דעם קולטורעלען ווערט פון די ביכער, וועלכע ער גיט ארויס, און האט אין זינען בלויז דאס געשעפט.

אונזערע פערלעגער זיינען צופעליגקייטען. אונטערנעמער מיט ווייניג געלד און נאך ווייניגער מוט, וועלכע פרובירען אויס, צו זועט די אידישע ליטעראטור נישט זיין פאר זיי א שטיקעל געשעפט, און ענטלויפען פון מארק ביים ערסטען מיספאלג אדער ווערען די איינפאכע אלט־בעקאנטע מוכרי־ספרים, וועלכע האנדלען אויפ'ן שטייגער פון מענדעלע מוכר־ספרים און זיין חבר אלטער יקנהז מיט רומעל, מיט סדורים און מחזורים און טליתים און מזוזות און אבגעפאלענע פטומס פון אתרוגים.

ליעגען די מיט גליק שוין ערשיענענע שריפטען פון אונזערע

אידישע שריפטשטעלער צוזייט און צושפּרייט אויף אַלע שבע ימים, צוואָרפען אין די עטליכע שטענדיגע און די אונצעהליגע צופעליגע אויסגאַבען, צייטונגען, זשורנאַלען און זאַמעלביכער, וועלכע ווערען נעגרינדעט און פערשווינדען נאָך איידער דער עולם האָט זיך צוגעוועהנט צו זייער נאָמען. ביז אַ צופאַל קומט און נעמט צונויף עטליכע פערעהרער פון אַ געוויסען שריפטשטעלער, און זיי שאַפען די מיטלען און קלייבען צונויף די צושפּרייטע שריפטען פון זייערע פריינד און גיבען זיי אַרויס אין אַ בוך אָדער ביכער.

דעמזעלבען גורל האָבען געהאַט די שריפטען פון דר. חיים זשיטלאָווסקי. פינף־און־צוואַנציג־יעהריגע אויפקלערענדיגע, בעפרוכטענדיגע, זוניגע אַרבייט איז געלעגען צושטרויט און צוואָרפען. צוברעקעלטע קראַפט, וועלכע האָט אין איהר צוברעקעלטקייט נישט נעקענט האָבען די ווירקונג, וועלכע זי מוז האָבען אַלס אַ גאַנצע; צושטרויטע פלעמלעך, וועלכע האָבען אין זייער צושטרויטקייט נישט געקאָנט אַזוי לייכטען און וואַרמען, ווי צונויפגענומען אין איין גרויס פייער. ביז דער צופאַל פון דר. זשיטלאָווסקי׳ס יובילעאום האָט נישט געבראַכט עטליכע פון זיינע פריינד אויף דעם געדאַנק, אַז זיי וואָלטען אויפגעטאָן אַ גוטע זאַך פאַר זייער פאָלק און ליטעראַטור, ווען זיי וואָלטען אויף זיך גענומען די מיה און אַרבייט פון דעם פערלעגער, וועלכען מיר האָבען נישט, און אַרויסגעבען דר. זשיטלאָווסקי׳ס ווערק.

מיט שטאָלץ קוקט דער ניו יאָרקער „דר. זשיטלאָווסקי יובילעאום־קאָמיטעט“ אויף דער אויפגאַבע, וועלכע ער האָט זיך גענומען, און בעטראַכט זיין אַרבייט אַלס כבוד און גליק. דר. חיים זשיטלאָווסקי׳ס שריפטען, געזאַמעלט און צונייִנגליך געמאַכט פאַר די ווייטע קרייזען פון אונזערע לעזער, וואָס פאַר אַ גרויס שטיק קולטור־אַרבייט דאָס איז! דער קאָמיטעט טראָגט דאָ אונטער דעם אידישען לעזער אַן אוצר פון געדאַנקען, מיט וועלכע יעדער דענקענדער מענש מוז זיך בעקאָנען, אַ רייכטום פון געפיהלען, וועלכע מוזען שלאָגען אין יעדען אידישען האַרץ. אַלץ אויסגעדריקט אין אַ וואונדערבאַר־קלאָרער און זאַפטיגער שפּראַך, בעלויכטען פון דעם פייערזייל פון אַ גרויסען וויסען, געוואַרעמט מיט דער וואַרעמקייט פון אַ גרויסען האַרץ.

די פאַרליעגענדע ביכער בענד זיינען נאָר אַ דריטעל פון דר. זשיטלאָווסקי'ס געזאַמעלטע שריפטען. עס קומען נאָך אַכט; אין גאַנצען וועלען עס זיין צוועלף. האָפענטליך וועלען די ערסטע פיער האָבען נישט בלויז דעם גרויסען מאָראַלישען ערפאָלג, וועלכען זיי פערדיענען, נאָר אויך דעם גרויסען מאַטעריעלען ערפאָלג, וועלכער וועט געבען דעם קאָמיטעט די מעגליכקייט ווייטער און שנעלער אָנצוגעהן מיט דער ארויסגאַבע פון די אַנדערע בענד.

פאָרלויפיג דריקט דאָ דער קאָמיטעט אויס זיין הארציגסטען דאַנק אַלע די איינצעלנע פערזאָנען און אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבען זיך פריינדליך און וויליג אָבגערופען מיט זייער שטיצע און מעגליך געמאַכט די פאָרליעגענדע אויסגאַבע.

דר. ח. זשיטלאָווסקי'ס יובילעאום-קאָמיטעט.

ניו יאָרק

אינהאַלט:

1. טאָלסטאָי, ניעטשע און קאַרל מאַרקס.
2. וועגען לעאָניד אַנדרעיעו'ס „אַנאַטעמאַ“.
3. מעטערלינק'ס „בלויער פויגעל“.
4. איבער אַ טעמע פון דעם אידישען פרויען געדאַנק.

פֿאָרוואָרט

די אויסגאַבע פֿון מיינע געזאַמעלטע שריפֿטען איז פֿאָרלויפֿיג בערעכענט אויף צוועלף בענד. אין זיי וועלען אריינגעהן אַלע שריפֿטען, וואָס איך האָב שוין פּובליצירט אין אידיש, רוסיש און דייטש, — די לעצטערע אין מיין אייגענער אידישער איבערזעצונג, — ווי אויך די וויכטיגסטע פֿון די פֿאָרלעזונגען, וואָס איך האָב געהאַלטען אין אַ משך פֿון אַ פֿינף־צוואַנציג יאָהר. צווישען די פֿאָרלעזונגען געפֿינען זיך גאַנצע סעריעס, ווי צ. ב., „דער גייסטיגער קאַמפּף פֿון דעם אידישען פֿאָלק פֿאַר זיין עקזיסטענץ“, „די ענטשטעהונג פֿון דעם מאַרקסיזם“ און נאָך אַנדערע. די סעריעס וועלען אַרויסגעהן אין בעזונדערע בענד.

די פֿאָרליעגענדע ערשטע פֿיער בענד ווערען אַרויסגעגעבען פֿון דעם „יובילעאום־קאָמיטעט“, וואָס האָט גענומען אויף זיך די איניציאַטיווע צו פֿייערן דעם 25־יעהריגען יובל פֿון מיין שריפֿט־שטעלערישער טהעטיגקייט און האָט בעזאָרגט די נויטיגע מיטלען פֿאַר די ערשטע פֿיער בענד. איך דריק איהם דאָ אוים מיין אמת׳ען האַרציגסטען דאַנק.

אַ הייסען דאַנק קומט אויך מיינע פֿריינד דר. י. א. מעריסאָן און דוד פּינסקי, פֿאַר דער גרויסער מיה, וואָס זיי האָבען גענומען אויף זיך, צו העלפֿען מיר אין דער קאָררעקטור.

די געזאַמעלטע שריפֿטען ווידמע איך דעם טרייען פֿריינד, ברודער און חבר פֿון מיין גאַנצען לעבען, ש. ז. ראַפּאָפּאָרט (ס. אַנ—סקי).

דער מחבר.

טאָלסטאָי, ניעטצשע און קארל מאַרקס

חברים און פריינד!

היינט אָוועגד דאַרף איך לייענען פאַר אייך וועגען טאָלסטאָי „און“ וועגען ניעטצשע „און“ וועגען קאַרל מאַרקס.

איהר פערשטעהט אַליין, אַז אין דער קורצער צייט, וואָס איך קאָן מיר נעהמען פאַר אַ לעקציע, איז בשום אופן ניט מעגליך צו פיהרען אייך איבער אַלע זאַלען, חדרים און קעמערלעך פון זייערע פאַלאַצען און אָנווייזען אייך אויף אַלע גייסטיגע אוצרות, וואָס זיי האָבען אָנגעזאַמעלט אָדער אַליין בעשאַפען פאַר דער פראָגרעסיווער מענשהייט.

אפילו, ווען איך וואָלט מיר אָוועקגעשטעלט פאַר אַ ציעל — אָנשטאָט אויסצומאָלען פאַר אייך פאָרטרעטען אין לעבענס־גרויס, געבען אייך יענע פערקלענערטע קאָפּיעס, וואָס מען רופט „מעדאַ־ליאָן־בילדער“, וואָלט איך אויך ניט געקאָנט פאַרטיג ווערען מיט מיין ארבייט אין איין אָוועגד, אויב איך זאָל ניט ארויסלאָזען פון זינען דעם תנאי, אַז אַלע וויכטיגסטע שטריכען פון זייער גייסטיגער פיזיאָנאָמיע טאָרען ניט פערלירען זייער נאַטירליכע פראָפּאָרציע און מוזען אין פערקלענערטער פאָרם אַרויסרופען אין אייך אַ לעבעדיגע געשטאַלט פון זייער גאַנצען גייסטיגען שאַפען.

אַזעלכע מעדאַליאָן־בילדער צו מאָלען, דערצו דאַרף מען שוין האָבען אַ קינסטלער פון אַן אמת געבענשטער האַנד, און איך מוז מיך פערשעהמטער־הייד מודה זיין, אַז די ארבייט איז גאָר ניט לפי מיינע בחות.

דאָס ווערטעל „און“ אין דעם טיטעל פון מיין היינטיגער לעקציע האָט דעריבער אַ גאַנץ אַנדער בעדייטונג. ניט דאָס, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט בעשאַפען בעזונדער, אָהן אַ שייכות צו דער ארבייט פון דעם אַנדערן, זאָל איך אייך איינציגווייז שילדערן.

דאָס ווערטעלע „א ו ן" האָט דאָ דעם טייטש פון „פערגליכען": טאָלסטאָי, פ ע ר ג ל י כ ע ן מיט ניעטצשע, פ ע ר ג ל י כ ע ן מיט מאַרקס. איך וויל פּרובען היינטיגען אָוועגד ניט מעהר ווי פערענטפערען קודם כל די פראַגע: אין וועלכע וויכטיגע פונקטען פון אונזער וועלט־ און לעבענס־אַנשויאונג געהען זיך די דריי דענקער צונויף אין איינעם און אין וועלכע געהען זיי זיך פאַנאַנדער. אמת, ווען די פראַגע וועט — אין איהרע וויכטיגסטע שטריכען — פערענטפערט ווערען פאַר אונז, וועט יעמאָלט ארויסוואַקסען אַ נייע בעדייטונג פון דעם ווערטעלע „א ו ן", — אַ טיעפערע און ערנסטערע; אָבער דאָס ווילען מיר שוין זעהן שפּעטער.

טאָלסטאָי, ניעטצשע און מאַרקס זענען דענקער פון דעם נייַנצעהנטען יאָהרהונדערט. אָבער דאָס מוזען מיר גאַר פון אַנהויב זאָגען, אַז זיי זענען גאַנץ זיכער ניט די טיעפסטע און ניט די אָריגינעלסטע פון יענע גייסטער, וואָס דער עבר'דיגער יאָהרהונדערט האָט אַרויסגעבראַכט. וואָלט איך געוואָלט אויסקלייבען ניט מעהר ווי דריי נעמען, וואָס זאָלען כאַראַקטעריזירען די אַרבייט אויף דעם פעלד פון דעם מענשליכען דענקען און פאָרשען, וועלכע יענער יאָהרהונדערט האָט אויפגעטהאָן, וואָלט קאַרל מאַרקס — אַז מען זאָל זיך שטאַרק דינגען — נאָך אפשר אויך אַריינגעגאַנגען אין זיי, אָבער בשום אופן ניט טאָלסטאָי, בשום אופן ניט ניעטצשע. אַ פּאָר טוץ אַנדערע נעמען וואָלטען מיט מעהר רעכט נעקאָנט אַרויסשטעלען זייער קאַנדידאַטור פאַר דעם דאָזיגען עהרענהאַפטען פּלאַץ. איך האָב אָבער אויסגעקליעבען טאָלסטאָי, ניעטצשע און מאַרקס, ווי פערטרעטער פון דעם נייַנצעהנטען יאָהרהונדערט, מחמת איינינע, ווי מיר דוכט, זעהר וויכטיגע טעמים.

קודם כל מוז מען צוגעבען, אַז פון אַלע נעמען פון דעם נייַנצעהנטען יאָהרהונדערט האָט קיינער ניט געהאַט אַזאַ ווייט פערבריימטען קלאַנג, און וואָס עס איז נאָך וויכטיגער: קיינער פון זיי האָט ניט געפונען אַזאַ הילכיגען אָבקלאַנג, ווי גראָד די נעמען פון טאָלסטאָי, ניעטצשע און מאַרקס.

דאָס אַליין וואָלט, אמת, געווען אַ קנאַפּע מעלה. וועניג־

סטענס, וואָלט דאָס געווען אַ מעלה, וואָס איז פאַרבונדען מיט אַ גרויסען חשד: גראָד יענע פיגורען, וואָס האָבען צו אַ געוויסער ציים געהאַט דעם גלענצענדסטען מזל ביי דעם גרויסען געבילדעטען עולם, האָבען זיך דאָס רוב אַרויסגעשטעלט פאַר גאַנץ אויבערפלעכ־ ליכע דענקער, און דעם גלאַנץ פון זייער כבוד האָבען זיי פאַרדיענט דוקא דורך זייער אויבערפלעכליכקייט, דוקא דורך דעם, וואָס עס איז געווען אַזוי לייכט צו פאַרשטעהן זייער שטרעבען. אַזאַ בע־ ריהמטקייט דויערט אָבער ניט לאַנג און ווי שנעל זי ווערט געפונען, אַזוי שנעל ווערט זי צורונען. איך וויל אייך דערמאָהנען אָן אַ פּאָר ביישפּיעלען. ווער ווייס ניט, צ. ב., וועגען דעם ליאַרעמ־ דיגען קלאַנג, מיט וועלכען דער נאָמען פון אַ לודוויג ביוכ־ נער האָט זיך אין די זעכציגער יאָהרען געטראָגען איבער דער גע־ בילדעטער, פּראָגרעסיווער וועלט? און פיעלע פון אייך געדענקען נאָך אפשר די רוישענדע בעגייסטערונג, מיט וועלכער די רוסישע יוגענד האָט אויפגענומען אַ דמיטרי פּיסאַרעוו. ווי אַ שטרוי־פייער האָט זייער בעריהמטקייט פּלוצלונג אויפגעפלאַקערט צום הימעל און איז ווי אַ שטרוי־פייער באַלד אויסגעברענט, צו־ נויפגעפאַלען אין זיך און איבערגעלאָזען אַ קליין בּערגעלע אַש. דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל קולטור־טרעגער, ווי ביוכנער און פּיסאַרעוו, זענען ניט געווען קיין זעלבסטשטענדיגע דענקער, נאָר אויפקלעהרער, — און נאָך דערצו אַזעלכע אויפקלעהרער, וועלכע האָבען זיך נאָר וואָס אַרויסגעריסען פון דעם מיטעלאַל־ טערליכען חושך, וואָס האָט נאָך געהערשט ביי אַ גרויסען טהייל פון דער געבילדעטער געזעלשאַפט. אַרויס פון דער פינסטערניס, איז זייער אויג געוואָרען געבלענדט דורך די שאַרפע שטראַהלען פון דעם ראַדיקאַלען געדאַנק, און די גאַנצע וועלט פון דעם מענש־ ליכען פריי'ען פאָרשען מיט אַלע זיינע בערג און טהאָלען, אייביגע אייזיגע גלעטשערס און טיעפע, ניט אויסצומעסטענדע אָבגרונטען, האָט זיך אין זייער מוח פאַרוואַנדעלט אין איין גרויסען ליכטיגען העלען שיין, וואו אַלץ איז קלאָר און גלאַט, וואו דער מענשליכער געדאַנק קאָן ווי אַ פייל פון בויגען פליהען אָהן אַן אויפהער, אָהן אַן אָבהאַלט אין איין איינציגער גלייכער ליניע. יענע ליניע, דער־ גייער וועג, מיט וועלכען זיי זענען געקומען צו דעם יונגען דור,

האָט געזאָלט איהם אוועקפיהרען ווייט ווייט פון די אַלטע אָבגעטער און אָבערגלויבענס און אַריינפיהרען איהם גלייך אין דעם ליבּשטען גן־עדן פון דעם ראַדיקאַלען אַבסאָלוטען אמת.

די ווירקונג פון אַזעלכע גייסטער איז אָבער בעשטאַנען ניט אין דעם, וואָס זיי האָבען אויסגעפונען נייע וועגען פאַר דעם מענשליבען דענקען, לייכטער געמאַכט זיין מיה און פיין און געבראַכט איהם נעהנטער צום ציעל. די מאַגנעטישע קראַפט זייערע איז בעלעגען אין דעם, וואָס זיי האָבען דעם יונגען דור אַרויסגעשלעפּט פון דעם פינסטערען חושך, וואָס זיי האָבען פאַנאַנדערגעשניטען די שטריק, מיט וועלכע די יונגע פליגלען זענען געוועזען געבונדען, און אויסגעלערענט איהם פליהען, זיך פערלאָזענדיג אויף דער אייגענער קראַפט. כל זמן אין די מוחות פון דעם יונגען דור האָט נאָך געלעבט די עראינערונג פון דעם אַלטען פינסטערען קעללער, וואו מען איז געזעסען מיט פערבונדענע פליגלען, האָט מען אויף די ביוכנער'ס און די פיסאַרעוו'ס געקוקט ווי אויף מעכטיגע אָדלערס, ווי אויף גאָט־געזאַלבטע הערשער אין דעם קעניגרייך פון דעם מענשליכען פאָרשען. אָבער וויבאַלד די אַלטע עראינערונג איז פערשוואונדען געוואָרען, ווי באַלד דאָס פרייע פליהען איז געוואָרען אַ צווייטע טבע, ווי באַלד דער יונגער דור האָט זיך באמת אַ לאָז געטהאָן אין דער הויך און אין דער ווייט, — אַזוי האָט זיך פאַר זייער גייסט אויסגעשפּרייט די ווירקליכע וועלט פון דענקען, מיט אַלע זיינע שווערע און האַרטע פּראָבלעמען, מיט די אייביגע אייז־בערג, וואָס פערצאַמען פלוצלונג דעם האָריזאָנט, מיט די אייביגע אָבגרונטען, וואָס ציהען דעם מענשליכען גייסט מאַגנעטיש אין די טיעף... ווייט־ווייט זענען יעמאָלט די „אָדלערס" געבליעבען צוריק, פער'יתום'טע און פערגעסענע.

ניין, ניט צו דעם מין בעריהמטקייט געהערט די בעריהמטקייט פון אונזערע דענקער. זיי זענען ניט געוועזען קיין „אויפקלעהרער", ניט קיין שקלאַפישע תלמידים פון אַ וועלכען עס איז ראַדיקאַלען סיסטעם, נאָר זעלבסטשטענדיגע אַרבייטער, וואָס האָבען אַליין אויסגעוועהטיגט די אמת'ען, צו וועלכע זיי זענען געקומען. די פליענגלען פון זייער גייסט זענען — אויב מען זאָל ניט רעכענען די ערשטע קינדער־יאָהרען — קיינמאָל ניט געוועזען געפענטעט מיט

די שטריק פון דעם אַלטען גלויבען, און דאָס פרייע דענקען איז ביי זיי געווען ניט די צווייטע טבע, נאָר די ערשטע. זיי זענען אַליין גוט געווען בעקאַנט מיט די „חבלי־לידה" פון דעם גייס־טיגען פאַרשען, מיט די יסורים פון טראָגען און האָבען, און פון זייערע ווערק האָט קיינער ניט בעקומען דעם איינדרוק, אַז דאָס גייסטיגע פאָרשען איז אַ שפּאַציער־גאַנג איבער אַ צוגעפּוצטען פּאַרק, מיט אויסגעטראָטענע אַלעען, שעהן צוגעשאָרענע בוימער, געשמאַקפול אויפגעצויגענע בלומען און ליעבליך־מורמלענדע פאָנ־טאַנען; נאָר אַז דאָס מענשליכע פאָרשען איז אַ ראַנגלען־זיך און קעמפּפען מיט אַ פערוואַקסענער ווילדערניש, מיט גיפטיגע זומ־פּפען, מיט ווילד־צונויפגעוואָרפענע פעלזען.

פערשיידען איז דער סטיל פון די דריי מענער, אין וועל־כען זיי דערלאַנגען אונז די רעזולטאַטען פון זייער דענקען און פאָר־שען. דונערינג און בליציג, מיט פּלוצים'דיגע אויסברוכען פון פייער־צונגען ביי ניעטצשען. שווער אַנגעלאָדען, אַזוי ווי איינער וואָלט געהן בארג ארויף מיט אַ דריקענדער משא אויפ'ן רוקען, אָבער מיט אַ שטאָלץ אויפגעהויבענעם קאָפּ און מיט זיכערע שריט בעוועגט זיך לאַנגזאַם מאַרקס' געדאַנק. ער געווינט אַ פּאָזיציע נאָך אַ פּאָזיציע, ביז ער פיהרט אונז אַרויף צו יענעם העכסטען פונקט, פון וועלכען עס אַנטפּלעקט זיך מיט אַ מאָל פאַר אונזער אויג דער ווייטער האָריזאָנט פון זיין פאָרשען. אָהן אַ ברעקעל גראַציע, אָהן אַ וועלכער עס איז קינסטלערישער אָדער וויסענ־שאַפטליכער פּרעטענזיע, מיט אַ מאַסע בילדער פון לעבען, מיט דער געוויגענדער איבערצייגונג פון דעם שכל הישר, דערציעהלט אונז טאָלסטאָי זיינע געדאַנקען. מאָלט ער אונז אויס זיין לאָגיק און זיינע אַרגומענטען, אַזוי איינפאַך און קלאָהר, אַז עס דוכט זיך, אַפילו אַ קינד קאָן איהם לייכט פערשטעהן. און פון דעסטוועגען פיהלט איהר, ווען איהר בעטראַכט זייערע וועלט־אַנשויאונגען, ווי אַ גאַנצע, אין זיך געשלאָסענע געדאַנקען־וועלט פאַר זיך, אַז אַפילו ביי טאָלסטאָי'ען מוזט איהר אַנשטרענגען — אויב מען קאָן זיך אַזוי אויסדריקען — אַלע מוסקעלן פון אייער שכל, אויב איהר ווילט דערגרייכען ביז צו דעם לעצטען, פערבאָר־גענעם אמת זייערען, ביז צו יענעם צענטראַל־פּונקט, אין וועלכען

עס פעראייניגען זיך און פון וועלכען עס געהען ארוים אלע שטראַה־לען פון זייער אייגען־אַרטיגען דענקען.

זיי אַלע דריי זענען ניט קיין לייכטע דענקער און זיי האָבען דעם געבילדעטען עולם ניט געלעגט קיין צוקייטע שפּייז אין מויל אריין. מען קאָן באמת שטאַלץ זיין דערויף, וואָס אין דעם סוף פון דעם נייַנצעהנטען יאָהרהונדערט האָט אזא גרויסער עולם, — אפילו אז מען זאָל אראָברעכענען פון חשבון די הונדערטער אויף בערפלעכליכע נאָכפּלאַפּלער און מיט־טענצער, — איך זאָג: ס'איז א פרייד צו בעמערקען, אז אזא גרויסער עולם האָט געקאָנט זיך ערנסט און טיעף צוהערען צו די רעד פון אזעלכע ערנסטע און טיעפע דענקער.

די פּאָפּולאַריטעט און דער גרויסער אינטערעס, וואָס טאָל־סטאָי, ניעטצשע און מארקס האָבען געפונען ביי דער געבילדעטער געזעלשאַפט, דערקלעהרט זיך, נאָך מיין מיינונג נאָך, דורך דעם, וואָס זיי זענען קיין מאָל ניט געווען קיין רייגע טהעאָרעטיקער. ווי שטארק עס האָבען ניט בעשעפטיגט זייער מוח די אייביגע פּראָ־בלעמען פון דער טהעאָרעטישער וועלט־אַנשויאונג, — די פּראָ־בלעמען פון גייסט און מאַטעריע, פון לעבעדינגס און טויטס, פון פרייען ווילען און אייזערנע נאַטור־געזעצען, — איז די פּערענט־פערונג פון די דאָזיגע פּראָבלעמען ביי זיי קיין מאָל ניט געווען קיין ציעל פאַר זיך. די פראַגע: „וואָס דאַרף דער מענש ד ע נ ק ע ן ?“ איז געווען ניט נאָר צונויפגעבונדען מ י ט, נאָר אונטערגעיאָכט א ו נ ט ע ר דער פאַר זיי נאָך וויכטיגערער פראַגע: „וואָס דאַרף דער מענש ט ה א ן ?“ וואָס זאָל זיין דעם מענשענ'ס צענטראַל־שטרעבען? וואָס זאָל ער פערטהיידיגען און וואָס בעקעמפּפען אין דעם איצטיגען לעבען? וואָס איז פאַר איהם דאָס „העכסטע גוט“?

און ווייל אין דער פערענטפערונג פון אָט די טיעפע ערנסטע לעבענס־פראַגען האָט יעדערער פון זיי אויף זיין אופן אריינגע־ארבייט די גאַנצע ערפאַהרונג פון דעם פּראָגרעסיווען געדאַנק, האָ־בען זיי — יעדערער אויף זיין אַרט — אויסגעדריקט דעם גאַנצען י ו ש ר פון דער נייער צייט, יענעם יושר, וואָס דער נייַנצעהנטער יאָהרהונדערט האָט איבערגעלאָזען דורך זיי בירושה צו דעם צוואַנ־ציגסטען.

מען קאן דעריבער זאגן: טאלסטאי, ניעטצשע און מארקס זענען געווארען בעריהמט און באליעבט דערפאר, ווייל זיי האבען פערקערפערט אין זייערע געדאנקען די ירושה און דעם יושר פון דעם ניינצעהנטען יאהרהונדערט און דערפאר כאראקטעריזירען זיי מעהר, איידער ווער עס איז אן אנדערער, דעם גאנצען פראגרעסיווען גייסט פון דער לעצטער צייט אין זיין איינהייט און אין זיין צער־שפאלטענקייט.

טאלסטאי, ניעטצשע און מארקס זענען, ווי איך האב שוין באמערקט, פראגרעסיווע דענקער. נאך מעהר: זיי זענען אלע דריי ראדיקאלע דענקער, גלענצענדע פערטרעטער פון דעם ראדיקאלען געדאנק, וואס האט שוין געהאט ווייט הינטער זיך די שוימענדע און ברויזענדע פעריאדע פון דעם יונגען ראדיקאליזם פון די פערציגער יאהרען, וועמעס פאהנען־טרעגער עס זענען געווען דוד פריעדריך שטרויס, מאקס שטירנער און לודוויג פייערבאך. זיי האבען איהם פערטיעפט, דעם ראדיקאליזם, און אין דער זעלבינער צייט נעהנטער צוגערוקט צו די נויטען און פלאגען פון דעם טאג־טעגליכען לעבען.

די איצטיגע פארשונג האט שוין אויסגעפונען די נאהענטע גייסטיגע קרובה'שאפט צווישען שטירנער און ניעטצשע, פייערבאך און מארקס. איז אפשר אויך דא א נאהענטע אינעווייניגסטע קרובה'שאפט צווישען שטרויס, דעם קריטיקער פון די עוואנגעליען, און טאלסטאי, דעם קריטיקיר פון דער הערשענדער קירך? צווישען דעם מחבר פון „ישו'ס לעבען" און דעם פרעדיגער פון „ישו"ם תורה? — די פראגע מוזען מיר היינטיגען אוועקט לאזען אין א זייט. איך מוז מיך אויך אבזאגען פון דער זעהר אינטערעסאנטער אויפגאבע צו שילדערען פאר אייך, אין וועלכע פונקטען ניעטצשע האט פערטיעפט שטירנער'ן, מארקס — פייערבאך'ען און אפשר טאלסטאי — שטרויס'ען. די געשיכטליכע זייט פון אונזער טהעמע מוזען מיר היינט אין גאנצען פערשווייגען. אהן א שום שייכות צו דעם גייסטיגען עבר, וואס האט זיי ארויסגעבראכט, אין זייער פארטיגער געשטאלט, אקוראט ווי זיי וואלטען פון הימעל אראבגעפאלען, וועלען מיר פרובען פערגלייכען די דריי גרויסע ראדיקאלען פון דעם פאריגען יאהרהונדערט.

איך דאַרף אייך געוויס ניט דערצעהלען, אַז ווי אַלע דריי, ווי ראַדיקאַל זיי זאָלען ניט זיין אין זייערע געדאַנקען, געהערען פאָרט ניט צו איין־און־דערזעלביגער ריכטונג. זיי זענען ניט קיין דריי־אייניגקייט, ווי צ. ב., מאַרקס, לאַסאַל און ענגעלס, וואָס האָבען געשטריטען פאַר איין־און־דעם־זעלבען אידעאַל, אונטער כמעט איין־און־דערזעלביגער פאָהן. טאָלסטאָי, ניעטצשע און מאַרקס שטעלען מיט זיך פאָר דריי פערשיידענע ריכטונגען פון דעם ראַדיקאַלען געדאַנק, אָדער נאָך מעהר: דריי פיינדליכע ריכטונגען, וואָס בעקעמפפען איינע די אַנדערע. אויב מיר וועלען, צ. ב., זאָגען, אַז טאָלסטאָי ציהט דעם מענשליכען יושר נאָך רעכטס, וועט מען מוזען צוגעבען, אַז ניעטצשע שלעפט איהם פונקט להיפך נאָך לינקס און אַז מאַרקס טרייבט איהם גאָר אין אַ דריטער ריכטונג: אין דער „הויך“, צי אין דער „טיעף“, ווי איהר ווילט.

לאָמיר אָנהויבען פון טאָלסטאָי.

קוקט מען אויבערפלעכליך אויף די רעזולטאַטען פון זיין לעהרע און דרינגט מען ניט אַריין טיעף אין איהר מיין, קאָן איינעם אויסדוכטען, אַז מען האָט איבערהויפּט ניט קיין רעכט צוצורעכענען טאָלסטאָי׳ען צו דעם פּראָגרעסיווען לאַגער, אַ פשיטא שוין צו דעם ראַדיקאַלען. די געבאָטען, מיט וועלכע ער קומט צו דער מענשהייט, זענען אַזוי אַלט, אַזוי געדיכט אַרומגערינגעלט מיט דער אַטמאָספערע פון דעם רעליגיעזען מיסטיציזם, אַז עס איז גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס אייניגע זעהען אין איהם ניט קיין אַנדער זאַך, ווי נאָר אַ פשוט׳ען רעאַקציאָנער, מעהר נישט אַ שעהן צוגעפוצטען און אַן אויסגעציערטען מיט ראַדיקאַלע פעדערן.

און אין דער אמת׳ען! מיט וואָס קומט צו אונז טאָלסטאָי? וואַרפט אַראָב אַלע זיינע טהעאָריען און אַרגומענטען און האָט אין זינען נאָר די פּרוכט פון זיין לעהרע, דעם לעצטען רעזולטאַט, וואָס ער ברענגט אונז: איז דאָס ניט די אויפפרישונג פון יענער פינסטערער מאַכט, וואָס האָט אַזוי לאַנג געהאַלטען פערשקלאַפט דעם פרייען געדאַנק? קריסטענטהום פרעדיגט ער אונז! די אַלטע פערשימעלטע מאָראַל פון „ליעבע צום צווייטען“ און מסירת נפש צוליעב קדוש השם! היינט זיין משונה׳דיגע שטעלונג צו אַלע,

אויף וואָס דער פרייער מענשליכער געדאַנק איז אזוי שטאָלץ: ציוויליזאַציע, קולטור, פּראָגרעס, קונסט, וויסענשאַפט! אַט די אַלע זאַכען, וואָס זענען אונז אַלעמען אזוי הייליג, ווערען בפועל ממש געטראָטען מיט די פיס פון דעם דאָזיגען משונה'דיגען ראַדיקאַל און אום־ברחמנות'דיג בעגאָסען מיט שפּאָט. אַט די אַלע שעהנע און הייליגע זאַכען זענען ניט ווערטה, לויט טאָלסטאָי, דער מענש זאָל מיט זיי אָנפילען זיין מוח און הארץ. טראַכטען דאַרף מען נאָר וועגען גאָט, וועגען דער אונשטערבליכקייט פון דער נשמה; און אין זין דאַרף מען האָבען נאָר איין זאַך: צו פאָלגען גאָט'ס געבאָט, וואָס לעבט אין אונזער הארצען, און מקריב זיין זיך אַלע שעה און אַלע רגע פאַר דעם אַנדערענ'ס גליק.

מיט וואָס זענען אַזעלכע געדאַנקען „פּראָגרעסיווער", איידער די תורות פון אַלע אַנדערע גלחים, רבנים, און כהנים פון דער איבערנאַטירליכער רעליגיע? און מיט וואָס איז טאָלסטאָי'ס קריסטענטהום אַן אַנדערער, איידער דער, וואָס „דרעהט" דער מענשהייט „אַ ספּאָדיק" שוין באַלד צוויי טויזענד יאָהר?

אזוי קאָן מען גאַנץ געוויס פרעגען, ווען מען לאָזט זיך ניט אריין אַ ביסעל טיעפער אין דעם ענין. מיר גיבען אויך צו, אַז ווען מען הערט זיך איין אויבערפלעכליך אין טאָלסטאָי'ס „פּרעדי־גען", ערשיינט ער אויך פאַר אונז ניט מעהר ווי אַ שד"ר פון יענער וועלט, וואָס קומט צו אונז מיט אַ שליחות פון דעם הייליגען „הי־מעל", כדי מאוס צו מאַכען די זינדיגע ערד אין אונזערע אויגען. אַקוראַט ווי אַלע אַנדערע שד"ר'ס פון דעם רבונו־של־עולם, בע־גיסט ער מיט שפּאָט און גאַל אַלע הנאות פון דעם עולם הזה, אַלע פריידען פון דעם גוף, הייסט אונז אָנטהאָן זיך אין אַ זאַק, בע־שיטען אונזער קאָפּ מיט אַש און וויינען אויף דעם חורבן פון אונ־זער נשמה. תשובה טהאָן זאָלען מיר אויף אונזער זינדיג יאָגען זיך נאָך גליק און טראַכטען וועגען דער אויסלייטערונג פון אונזער גייסט. דורך „מסירת־נפש" און „בטול היש" זאָלען מיר אונז צו־גרייטען צו דעם איביגען לעבען „אויף יענער וועלט" — קורץ, צו דעם „עולם הבא"...

אַלטע רעד — נאַרישע רעד — ווי איז עס ניט נמאס גע־וואָרען דעם ניינצעהנטען יאָהרהונדערט איבערצוקייען חכמות פון

יענער צייט, ווען די פּראָגרעסיווע מענשהייט איז נאָך אומגע־לאָפען אין קינדערשע שיכלעך? אַלטע רעד, נאַרישע רעד — ענטפערען מיר — און פון דעסטוועגען האָט זיך יעדער יאָהרהונ־דערט צוגעהערט צו זיי — און דוקא מיט איהרע טיעפסטע הכמים. און אויך דער פינף און צוואַנציגסטער יאָהרהונדערט וועט — רע־כען איך — ניט זיין פערוואָהרענט פון זיי, ווייל זיי פליסען פון אַ קוואַל, וואָס וועט קיינמאָל ניט אויסטריקענען ביי דעם מענשען — זיין בענקען נאָך אייביגקייט און היילינקייט. מעהר נישט, יעדער יאָהרהונדערט נעהמט אויף די דאָזיגע אייביגע גע־דאַנקען אויף זיין אייגענעם שטייגער, און דער פּראָגרעסיווער גע־דאַנק קומט צו זיי אויף אַן אַנדער וועג, איידער דער תמימות'ריג רעליגיעזער. דער אַנדער וועג, — אין דערינען ליעגט דער סוד, וואָס שטעמפּעלט טאָלסטאָי'ען, דעם הימעלס־שר"ר, צו אַ מאָדער־נעם מענשען, צו אַ ראַדיקאַל.

„תשובה טהאָן זאָלען מיר אויף אונזער זינדיג יאָגען זיך נאָך גליק" — האָבען מיר נאָר וואָס געזאָגט. דאָס קאָן פערשטאַנען ווערען אויף מעהרערע אופנים. איינמאָל קאָן מען גלויבען, אַז יעדער גליק, יעדע הנאה, יעדער טראַכטען וועגען זיך און דעם אייגענעם זיין אויף דער וועלט איז אַ זינד, וואָס קאָן עפּעס איי־נעם דאַרטען אַ גרויסען און פרעמדען האַר ניט געפעלען, און דע־ריבער זאָלען מיר זיך אַבזאָגען פון גליק. עס קאָן אָבער אויך אויס־געטייטשט ווערען אזוי, אַז יאָגען זיך נאָך גליק איז ניט קיין עולה, אַז דאָס איז אונז, אַ דאַנק דעם אויבערשטען, ניט פערוועהרט פון איהם, מעהר נישט אַ „זינדיג"־יאָגען זיך איז אַן אומווערדיג־קייט אין זיינע אויגען. גליק? יע! נאָר פון אַלע אַרטען גליק זאָלען מיר אויסקלייבען נאָר די רוחניות'דיגע תענוגים, די פריידען פון „יסורים של אהבה", ווייל נאָר יענעם טהוען מיר דעם ווילען פון אונזער בעל־הבית אין הימעל. די צוויי אויסטייטשונגען זע־נען ריין־רעליגיעזע, ווייל זיי הויבען אָן מיט גאָט און מיט יענער וועלט, ווי מיט אַ געוויסער אונצווייפעלהאַפטער זאַך, און שפּאַנען דעם שכל לכתחילה איין אין אַ גייסטיגען יאָך פון אַן איבערנאַ־טירליכען גלויבען, — אַ יאָך, פון וועלכען עס איז זיך אזוי שווער צו בעפרייען.

„ס'איז דאָ אַ גאָט. פון איהם שטאַמט די וועלט. פון איהם שטאַמען אויך מיר. פון איהם הענגט אָב אונזער זיין אָדער ניט זיין. אונזער זיין דאַרפען מיר ביי איהם פ ע ר ד י ע נ ע ן, און כדי צו פערדיענען עס, מוזען מיר פריהער וויסען, וואָס ער פאָדערט פון אונז". גלויבען אָדער בעווייזען מיט'ן שכל, אז עס איז דאָ אַ גאָט, אויסגעפינען גאָט'ס ווילען, די אָפּפער, וואָס ער פערלאַנגט פון אונז, און דערנאָך ערשט ארויסברענגען דערפון, אז ער פאָדערט פון אונז — אָבזאָגען זיך צוליעב איהם פון גליק אָדער, לכל הפחות, פון געוויסע אַרטען גליק, — אָט דאָס איז דער וועג פון יעדען אַלט-פּרענקישען, רעליגיעז-אַסקעטישען געדאַנק.

ניט דאָס איז געווען דער וועג פון טאָלסטאָי. טאָלסטאָי האָט ניט אָנגעהויבען מיט גאָט, גאָט'ס ווילען און גאָט'ס מאַיעסטעטישע, זעלבסט-הערשערישע בעפעהלען. אויף זיין שווערען, שווערען וועג איז טאָלסטאָי ארויף ווי א פריי-דענקער, נאָך מעהר: ווי אַ מאַטעריאַליסט און אַן אַטעאיסט. בעת ער האָט זיך צום ערשטען מאָל פערטראַכט וועגען די אייביגע פּראָבלעמען פון דעם מענשליכען לעבען, זענען איהם געלעגען אין זינען ניט גאָט און ניט גאָט'ס בעפעהלען, נאָר דער גורל פון דעם מענשען אויף ד ע ר וועלט, זיין אייביגער דאָרשט נאָך גליק און פרייד, — יע! — גליק און פרייד אויף ד ע ר וועלט, אין יעדער רגע פון זיין זיין.

און פערטראַכט וועגען דעם האָט זיך טאָלסטאָי גראָד אין אַזא צייט, ווען דער מזל האָט געגאָסען אויף איהם שטראָמען-ווייז גליק אין אַן איבערמאָס. אַלץ, וואָס אַ מענש דאַרף האָבען צום גליק האָט איהם דער מזל געשענקט: געזונט, רייכקייט, בילדונג, אַ נאָמען, וואָס האָט שוין געקלונגען איבער דער וועלט, אַ ליעבענדע פרוי, וועלכע ער האָט געליעבט, געליעבטע און ליעבענדע קינדער.

טאָלסטאָי האָט געהאַט אַלץ, וואָס איז נויטיג צו אַ גליקליכען לעבען, — אַלע יענע זאַכען, וואָס מענשען מיינען, אַז אין זיי ליעגט דער גליק. טאָלסטאָי'ען האָט געפעהלט נאָר איין זאַך — דער גליק. ווער האָט ארויסגע'גנב'עט דעם גליק אָט פון אַלע יענע זאַכען? ווער האָט זיי געמאַכט לעדיג און וויסט?

איך האָף, איך וועל ווען עס איז האָבען אַ געלעגענהייט צו רעדען פאַר אייך באַריכות וועגען די פּראָבלעמען פון דעם מענש-

ליבען גליק און לעבען און יעמאָלט וועט זיך בעסער פּאַסטען — אויסמאָלען פאַר אייך אין די וויכטיגסטע פּרטים טאָלסטאָי׳ס טראַגעדיע, — יענע טראַגעדיע, וואָס האָט געמאַכט, אַז אין דעם שטאָלצען, געזונטען בוים, וואָס איז געשטאַנען אין פולער בליהונג, בעגאָסען פון אַלע זייטען מיט אַ גאָלדענער גלוטה פון לעבען־טראַגענדע זון־שטראַהלען, האָט זיך מיט אַ מאָל אריינגעג׳גנב׳עט אַן אינוועניגסטער וואָרעם, וואָס האָט איהם שיער־שיער ניט געבראַכט צום טויט.

אין די גרענעצען פון מיין היינטיגער טהעמע, מוז איך די טראַגעדיע פון טאָלסטאָי׳ס לעבען, וואָס איז אַ טראַגעדיע פון אַ סך, אַ סך גרויסע און איידעלע נאַטורען, אָב׳פּטר׳ן בקיצור. איך טהו עס, ווען אַפילו איך ווייס גאַנץ גוט, אַז אין דערינען ליעגט אַ סכנה: עס קאָן גרייליך זיין, אַז אייניגע פון אייך וועלען די טראַגעדיע געוויס פערשטעהן מיט׳ן שכל, אָבער זי ניט דורכפיהלען מיט׳ן הארצען, ד. ה., מיט אַנדערע ווערטער, זי גאָר ניט אָנהויבען צו פערשטעהן...

טאָלסטאָי׳ען האָט זיך בעוויזען דער טויט, יענער נאַקעטער, פּשוט׳ער, אַבסאָלוטער אמת, דער איינציגער אמת, וועלכען יעדער מענש פערמאָגט אויף זיכער, אַז וואו עס איז, ווען עס איז, ווי עס איז וועט דער פּלאַם פון אונזער לעבען אויסגעלאָשען ווערען, — ער מעג ברענען ווי שטאַרק, לויכטען ווי העל, וואַרעמען זיי ליעבליך. איהם האָט זיך בעוויזען יענע שוואַרצע אימה, וואָס פערכאַפּט אין אונז דעם אָטהעם, בעת מיר בליקען אין איהר פּלוצלונג אריין מיט גרויס און ווילד־געוואָרענע אויגען, מיט קאַפּויר־אויפגעשטעלטע האָר, — יענע ווילדע פינסטערע אימה, וואָס שלינגט איין אַלע פאַרבען פון לעבען, לעשט אויס אַלע פונקען פון האָפענונג און הויכט אין אונז אריין מיט אַ שוואַרצען פראָסטיגען אָטהעם דעם אונברחמנות׳דיגען סוד, אַז זי, נאָר זי, די דאָזיגע פראָסטיגע, שוואַרצע, ווילדע אימה, — איז אין תוך אריין דער לעצטער ציעל, צו וועלכען מיר שטרעבען, דער לעצטער סך־הכל פון אונזער גאַנצען זיין אויף דער וועלט.

ניט אָפּט בעווייזט זיך די שוואַרצע אימה פאַר׳ן מענשענ׳ס בליק. זי, די וואָס האָט אַ רעכט צו פאָדערן, זי זאָל תמיד

שטעהן פאַר אונזערע אויגען, האָט הפּנים רחמנות מיט אונז, קלייגע און שוואַכע, און קומט צו אונז נאָר יעמאָלט, ווען זי מוז. אָבער, משמעות, די גרויסע און שטאַרקע שעצט זי צו הויך, זי זאָל רחמנות האָבען אויף זיי — און בעווייזט זיך זיי גראָד אין דעם גלאַנץ פון זייערע טעג...

טאָלסטאָי'ען האָט זיך בעוויעזען דער טויט, און מיט אַ מאָל איז איהם געוואָרען קלאָהר יענער אמת, וואָס יעדער איינער פוילט זיך אָדער ער האָט מורא איינצוזעהן, אַז דאָס גאַנצע לעבען געדויערט ניט מעהר ווי איין רגע, און אַז די צווייטע רגע געהערט שוין דעם טויט.

ווי קאָן דערבייַ אין ערנסט זיין די רעד וועגען גליק און פריידע אין דעם מענשליכען לעבען?

און אויף אַזאַ'ן אופן איז טאָלסטאָי'ס געדאַנק אוועקגעשטעלט געוואָרען פאַר אַ גרויסער סתירה, פאַר אַ **רעטעניש**, וואָס האָט עקשנות'דיג געפאָדערט אַן ענטפער.

פון איין זייט איז איהם, דעם גרויסען פּסיכאָלאָג, דעם טיעפען קענער פון דער מענשליכער נשמה, געוועזען קלאָהר, אַז אַלץ וואָס לעבט, לעבט נאָר, געטריעבען דורך אַן אייביגען דאָרשט צו גליק און פריידע, — אַז פריידע איז דער איינציגער **תמצית** פון דעם פּסיכישען לעבען, דאָס וואָס האַלט איהם אויף און ניט איהם אַ זין; אַז דער גאַנצער שכל, מיט אַלע זיינע המצאות און אויפטהוען ווערט פערוואַנדעלט אין אַ ווילדע נאַרישקייט, ווי נאָר מען בלאָזט אויס דעם אינוועניגסטען פייער, וואָס האַלט אויף דעם לעבען פון דער מענשליכער נשמה, — איהר שטרעבען צו גליק און פריידע אין יעדער רגע פון איהר זיין.

פון דער אַנדער זייט איז גליק און פריידע אַ פאַלשער דמיון, אַ פּשוט'ער שווינדעל, ווי נאָר דערזעלביגער שכל לאָזט זיך אַראָב אויף זייער גרונד.

ווי איז די דאָזיגע סתירה צו דערקלעהרען? פון וואַנען האָט זיך גענומען דער דאָזיגער מענשליכער שכל, וועמעס גאַנצע בעטראַכטונג עס העננט אָן דער מעגליכקייט פון גליק, האָפענונג און פריידע? איז ער, דער שכל, וואָס פאָדערט גליק, ניט מעהר ווי אַ **צופאַל** אין דעם גרויסען אונענדליכען וועלט־פּראָצעס, אַ גרייז,

וואָס האָט זיך על פּי טעות אַריינגע'גנב'עט אין דעם אייביג טויטען אייזערנעם גאַנג פון די וועלטליכע פּראָצעסען? אָדער איז ער א נויטוועגדיגער זיין אין דער וועלט, אפשר א טייל פון א גרעסער'ען שכל, וואָס איז דער תמצית פון דער גאַנצער וועלט, ווי ער איז דער תמצית פון אונזער נשמה, און ווי גליק און פרייד איז דער תמצית פון איהם גופא?

אָבער — אויב אַזוי — אויב דער מענשליכער שכל איז א טייל פון דעם וועלט־שכל — היינט ווי קומט עס, וואס ער איז אזוי צונויפגעבונדען מיט א זאַך, וואָס קאָן ניט האָבען קיין בריה־קעל ממשות, — מיט אַן איללוזיע פון גליק און פרייד, וואָס קאָן קיין מאָל ניט מקוים ווערען אין לעבען? דער שכל מוז פערלאַנגען גליק און פרייד, ווייל דאָס איז דער תמצית פון זיין זיין, און ער מוז סוף־כל־סוף איינזעהן, אַז אַנשטאָט גליק און פרייד וועבט ער נאָר שפּינוועבס אויף א קאַלטען, שוואַרצען, אונענדליכען אָבגרונט.

אומזיסט האָט דער פריי־דענקער טאָלסטאָי געזוכט אַן ענט־פער אויף די דאָזיגע פראַגען קודם כל ביי דער וויסענשאַפט און דער פילאָסאָפיע. די וויסענשאַפט האָט זיך מיט די פראַגען ניט אינטערעסירט און האָט על פּי איהר אייגענער טבע זיך מיט דעם ניט געקאָנט אינטערעסירען. אונטער געוויסע, שווער אויפצוהאַלטענדע אומשטענדען, לעבט מען, און אונטער אַלע אומ־שטענדען מוז מען שטאַרבען, — דאָס איז דער איינציגער תירוץ, וואָס די וויסענשאַפט קאָן געבען, — א תירוץ, וועלכען מען האָט אויך פריהער געוואוסט אָהן איהר. די פילאָסאָפיע ווידער, — דער־הויפּט די מעטאַפיזישע פילאָסאָפיע, — האָט זיך, ווי א אידיש ווער־טעל זאָגט, „געטרייסט מיט חלשות". עס איז דאָ א גרויסער וועלט־שכל און אונזער שכל איז ניט מעהר ווי א טייל פון איהם. דעם מענשליכען שכל דוכט זיך נאָר, אַז ער שטרעבט צו זיין אייגע־נעם גליק, אין אמת'ען ווערען די רעזולטאַטען פון אַלע אַט די איינצעלנע שטרעבונגען, די פּראָדוקטען פון דעם מענשען'ס גע־דאַנק און פון זיינע מעשים, ערגעץ־וואו צונויפגעפלאָכטען אין א גרויסען שכל'דיגען געפלעכט, וואָס רופט זיך „וועלט־פּראָגרעס" צוליעב דעם דאָזיגען וועלט־פּראָגרעס לעבט מען, און דער אייגע־נער גליק — איז א גלייכגילטיגע זאַך. דאָס איז א „טרייסט מיט

חלשות" דערפאַר, ווייל וואָס האָב „איך" דערפון, וואָס ערגעץ־וואו פלעבט זיך אַ שכל'דיג געפלעבט? און ניט נאָר איך: וואָס האָט ווער עס איז דערפון? קאָן דאָס שכל'דיגע געפלעבט פערשטעהן און פיהלען און ליעבען זיך אַליין? און אפילו אַז יע, — הערט דען מיין לעבען, ווען איך בעטראַכט איהם פאַר זיך מיט זיין טראַגישען סוף, דערפון אויף צו זיין אַ ווילדע נאַרישקייט? און די מיליאָנען און מיליאָנען אַנדערע לעבעדיגע, שכל'דיגע מענשען, וואָס יאָגען זיך נאָך גליק און דערזופען אַלע צו דעם זעלבינגען שוואַרצען אַבגרונד, — הערט דען דורך דעם זייער לעבען אויף צו זיין אַ שפּיעל פון אַ קאַץ מיט אַ מויז, וואו די אָרימע מויז מוז איינגעשלונגען ווערען פון דער קאַץ? קאָן אַ שכל'דיגע גייסטיגע וועלט פון דעם מענשליכען פראַגרעס געפלאַכטען ווערען פון מיליאָנען און מיליאַרדען ווילדע נאַרישקייטען?

אין זיין פערצווייפלונג האָט טאָלסטאָי פערלאָזען וויסענשאַפט און פילאָסאָפיע און האָט בעשלאָסען צו געהן פרעגען זיין פרעגע ביי יענע מיליאָנען און מיליאָנען שכל'דיגע מענשען, וואָס האָבען אין הונדערטער און הונדערטער דורות געבויט דאָס מענשליכע לעבען און וואָס האָבען זייערע געדאַנקען אויסגעקריסטאַליזירט אין די פאָרמען פון פערשיידענע רעליגיעזע גלויבענס. וואָס ענטפערט אויף דער דאָזיגער פראַגע די רעליגיאָן? ערנסט האָט ער געשטודירט דעם רעליגיעזען געדאַנק, ערנסט געקוקט אין אויג דער מעגליכקייט, טאָמער איז אפשר דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט, טאָמער איז גאָט דער אַבסאָלוטער שכל און טאָמער איז גאָט דאָ ערגעץ־וואו אויך אין אונזער ברוסט. ער האָט ערנסט זיך צוגעהערט צו דעם אַבקלאַנג, וואָס אַזאַ געדאַנק רופט אַרויס אין זיין אייגענער נשמה... ווי נעהמט די נשמה אויף אַזאַ געדאַנק? און דאָ האָט טאָלסטאָי, זיך איינהערענדיג אין די שטים פון דער נשמה, בעמערקט זעהר אַ וויכטיגע זאַך: פריידע און גליק איז געווען דער אַבקלאַנג, מיט וועלכען די נשמה זיינע האָט געענטפערט אויף די מעגליכקייט פון גאָט אין דער וועלט און אין דער איינענער ברוסט.

דער פינסטערער אַבגרונד פון טויט פלעגט אין אַזעלכע מאָ־

מענטען פערשווינדען. העל און ליכטיג פלעגט ווידער אָנהויבען שיינען די זון, פאַרביג איז ווידער געוואָרען די וועלט... איז דאָס ניט אפשר די שטים פון גאָט אין זיין ברוסט? — האָט זיך טאָלסטאָי געפרעגט. — די שטים פון דער געטליכער קראַפט, וואָס איז געלעגען פערבאָרגען טיעף אין זיין נשמה און וואָס ציטערט איצטער אויף פון פרייד, ווען זי בעמערקט, אז מען דערנעהנטערט זיך צו איהר, אז מען בענקט נאָך איהר און מען רופט זי?... „אך, גאָט איז נאָר א חלום!" — פלעגט ווידער ענטפערען דער שכל — און די פריידיגע שטים אין דער ברוסט פלעגט ווידער ווערען פערשטומט, און די זון פערלאָשען, די פאַרבען — פערוועלקט, און ווידער פלעגט פאַר די אויגען אויסוואַקסען די שוואַרצע אימה פון טויט.

און נאָך א מאָל, האלב אונבעוואוסט, ווי אין א טרוים, ווען מען טרוימט פון אונמעגליכע זאכען, פלעגט דורכפליהען ביי טאָלסטאָי די ציטעריגע האָפנונג: און אפשר יאָ? און באַלד האָט ווידער אָנגעהויבען קלינגען א קלאַנג פון גליק און פרייד אין דער נשמה, ווידער פון די טיעפסטע פערבאָרגעניסען — א זיסער רופען צו זיך און — ווידער — העלער ליכטיגער טאָג!

און ווידער ספיקות, ווידער די שוואַרצע אימה פון טויט!

אזוי גריבלענדיג זיך אין דעם אייביגען פּראָבלעם, — שטודירענדיג די היילינגע ביכער, בעטראַכטענדיג דאָס לעבען פון די פשוט'ע, גאָט-גלויביגע מענשען, אויספאָרשענדיג די אייגענע נשמה, וואו קיין זאַך האָט זיך ניט געקאָנט בעהאַלטען פון זיין העל-זעהענדען בליק, ארומגעשליידערט פון האָפנונג צו צווייפעל און פון צווייפעל צו האָפנונג, איז טאָלסטאָי ענדליך געקומען צו יענעם רעזולטאַט, וואָס האָט איהם צוריק אַרויפגעפיהרט אויף די ליכטיגע וועלט.

איך מוז מיך דאָ מיט אַן אמת'ען ענמת-נפש אָבזאָגען פון דעם פערגניגען אויסצומאָלען פאַר אייך די איינצעלנע לאָגישע און פּסיכאָלאָגישע מאָמענטען, וואָס האָבען איהם געפיהרט צו דעם גרונד-געדאַנק פון זיין שעהנער און אָריגינעלער מיסטישער וועלט-אַנשויאונג. קורץ: עס איז פאַר איהם געוואָרען קלאָהר, אז גאָט, שכל, אונשטערבליכקייט און פרייד — זענען איין און דיעזעלביגע

זאַך. יע, פרייד און גליק איז אַקוראַט אַזאַ נויטווענדיגער אַטריי־בוט פון גאָט, ווי זיין מאַכט אָדער זיין שכל. גליק איז דעריבער ניט קיין דמיון אין דעם מענשענ׳ס נשמה. עס איז, ווי גאָט און דער שכל, — דער תוך, דער תמצית פון דער גאַנצער וועלט. מען דאַרף נאָר אויסגעפינען אין זיך יענעם צושטאַנד פון דער נשמה, ווען זי איז אין גאַנצען צונויפגעגאָסען מיט גאָט און יעמאָלט ווערט זי ממילא צונויפגעגאָסען מיט דעם אייביגען קוואַל פון פרייד. אַזאַ צושטאַנד איז דאָ אין דער מענשליכער נשמה און יעדער מענש קאָן איהם אויסגעפינען ביי זיך: דאָס איז דאָס געפיהל פון ליעבע צו דעם אַנדערען, צו דער גאַנצער מענשהייט, צו דער גאַנצער וועלט; יענער געפיהל פון געטליכער ליעבע, אין וועמעס פלאַמען דער געדאַנק פון טויט ווערט פערברענט, ווי אַ שטרויעלע אויף אַ פלאַקער. די געטליכע ליעבע קאָן זיך אויס־דריקען נאָר אין קרבנות און פרייוויליגע יסורים צוליעב דעם אַנ־דערן — און וואָס שטאַרקער די יסורים, אַלץ שטאַרקער די ליעבע. מיר האָבען אַ לעבען פול מיט רייכקייטען: געזונט און קראַפט, און טאַלאַנט, און שכל, און פאָעטישע פאַנטאַזיע, און וויסענשאַפט און קונסט. אָבער די אַלע רייכקייטען זענען אונז געגעבען, כדי מיר זאָלען קאָנען אין יעדער רגע, אין ליעבע צו דעם אַנדערן, מקריב זיין זיי צוליב דעם אַנדערן, און וואָס מעהר קרבנות מיר ברענגען, אַלץ שטאַרקער ווערט דער פלאַקער פון געטליכער ליעבע, אַלץ העַ־לער און טיעפער די פרייד, — ביז זי געהמט אַרום אונזער גאַנצע נשמה, ביז פאַר איהר איז שוין רייף געוואָרען די צייט פון דעם העכסטען תענוג, וואָס ליעגט נאָך פערבאָרגען פון איהר און וואַרט אויף איהר: די מסירת נפש, ווען די ליעבע וואַרפט אַריין אין דעם פייער דאָס טהייערסטע, וואָס זי פערמאָגט — דאָס לע־בען... הויך און פריידיג לאָדערן יעמאָלט אויף די פלאַמען צום הימעל...

גאָט, שכל, לעבענס־רייכטהום, ליעבע צו דעם אַנדערן, יסורים, פרייד, — דאָס איז די איין־איינציגע האַרמאָניע, וועלכע טאָלסטאָי האָט אַרויסגעהערט פון דעם גאַנצען וועלט־פראַצעס און פון דעם מענשליכען לעבען, און איהם האָט זיך געדוכט, אַז די מענשהייט האָט שוין לאַנג געהערט דעם דאָזיגען שיר, און וועלכען די נעמ־

ליבע ליעבע גיסט זיך צונויף מיט איהר מקור — מיט גאָט. דער שיר — מיינט טאָלסטאָי — לעבט אין יעדער ר ע ל י ג י ע און האָט שוין לאַנג געפונען זיין אויסדרוק אין דעם אידישען „ואהבת לרעך כמוך“, ווי אויך אין דעם קריסטליכען געדאַנק, אַז גאָט איז די ליעבע. נאָהענט צו דעם דאָזיגען וועלט־געדאַנק זענען געקומען אויך די פילאָסאָפען, וואָס האָבען געלערענט, ווי קאַנט, אַז אין אונזער ברוסט איז פערבאָרגען א מיסטישע שטים, א „קאַטעגאָרישער אימפעראַטיוו“, וואָס ב ע פ ע ה ל ט אונז צו זוכען דאָס גוטע [illegible] צו פערמיידען דאָס בייז.

א, אויף אזא'ן אופן האָט טאָלסטאָי געמיינט, אז ער האָט נאָר וויעדער געפונען דאָס, וואָס די מענשהייט האָט שוין לאַנג ביז איהם געוואוסט.

איז דאָס אמת, וואָס טאָלסטאָי האָט געמיינט וועגען זיך, אז ער איז נאָר א פירוש אויף קריסטענטהום און קאַנט?

אי יע, אי ניין! ס'איז אמת, אז טאָלסטאָי קומט צו דעמזעלביגען רעזולטאַט, וואָס ליעגט אויסגעדריקט אין דעם אידישקריסטליכען „ואהבת“ און אין די מאָראַלישע פאָדערונגען פון די פילאָסאָפען. אָבער עס איז פאָרט א גרויסע נפקא מיניה צווישען זיי און טאָלסטאָי. די רעליגיאָן קומט צום מענשען און שלאָגט איהם פאָר א פיין שטיקעל געשעפט אין דעם נאָמען פון דעם רבונו־של־עולם. ס'איז א פשוט'ער מסחר. ק ו י ף דיר דורך מעשים טובים, דורך ליעבע צום צווייטען, דורך געבראָטענע לייִדען א הימלישען נחת־רוח. די „ליעבע צום צווייטען“, קאָן זיין, קעהרט דיר פון דער נשמה, אָבער פאַר איהר בעקומסט דו אָן א נ ד ע ר ז א ך, שוין א גוטע און געשמאַקע: א גן־עדן אויף דער וועלט אָדער יענער וועלט, א מאַטעריעלען אָדער גייסטיגען. די פילאָסאָפישע מאָראַל, אין איהר שטרענגסטער פאָרם ביי קאַנט'ען, איז שוין, אמת, ניט קיין מסחר. זי זאָגט גאָרנישט ניט צו דעם מענשען ניט אויף דער וועלט, ניט אויף יענער. — „דו „זאָלסט“ טהאָן אזוינס און אזוינס, ווייל דאָס פאָדערט פון דיר דיין אייגענער אינווענייגסטער מענשליכער שכל. אָבער דערפאַר איז דאָ די פאָרשטעלונג פון [illegible] און גליק אין גאַנצען אראָבגעוואָרפען פון חשבון.

גאַנץ אַנדערש טאָלסטאָי. עס איז, ווי ער וואָלט קומען צו

אונז און געזאגט: ברודערל! דיין נשמה לעכצט נאך גליק און פרייד. דו ווייסט אבער ניט, וואו צו זוכען דאס און ווי דאס צו דערגרייכען. געזונט און רייכקייט און בילדונג און קונסט און דאס גאנצע לעבען, וואס דו מיינסט, אז אין זיי ליעגט דאס גליק, זענען ניט מעהר ווי מיטלען צום גליק, — מען דארף נאר וויסען ווי זיי צו געברויכען. ס'איז אקוראט ווי מיט דעם געלד. שטעל זיך פאר א רייכען קמצן, וואס האט אנגעקליעבען קאסטענס מיט געלד, און צום סוף פאר'ן טויט זעהט ער איין, אז ער האט פערבראכט זיין לעבען אין גארנישט מיט גארנישט. וואו איז געלעגען זיין פעהלער? זיין טעות איז געווען אין דעם, וואס ער האט ניט איינגעזעהן, אז דעם נחת, וואס געלד קאן איינעם געבען, בעקומט מען ערשט יעמאלט, ווען מען גיט אויס דאס געלד. די אייגענע זאך איז אויך אבער מיט אלע אנדערע גיטער פון דעם לעבען און מיט דעם לעבען גופא. די פרייד, וואס זיי קאנען ברענגען, ליעגט ניט אין זיי, נאר אין דעם וואס מען גיט זיי אויס פאר אנדערן. האסטו אלע גיטער פון דער וועלט, — מאטעריעלע און גייסטיגע, געקליבען נאר פאר זיך, פאר דיין אייגענעם גוט, האסטו יעמאלט געמאכט דעמזעלביגען גרייז, וואס דער קמצן מאכט מיט זיינע גילדערנע דוקאטען. האסטו אבער אלץ וואס דו פערמאגסט, — דיין געלד און דיין צייט, דיין קראפט און דיין וויסען, דיין געפיהל און דיין שכל, — תמיד געשטרעבט אויסצוגעבען פאר דעם אנדערן, אויסצוגעהן אין ליעבע צו איהם, — ערשט יעמאלט האסטו באמת פערזוכט דעם טעם פון געטליכען גליק. און וואס מעהר דו גיסט אויס, וואס שטארקער דיין ליעבע, וואס ברענענדיגער דיין צער, — אלץ צופריעדענער איז דיין שכל, אלץ גרעסער דיין פרייד, אלץ לעבעדיגער רעדט אין דיר די שטים פון גאט, — ווייל גאט, שכל, פרייד, ליעבע און יסורים של אהבת זיינען איין און דיעזעלביגע זאך.

טאלסטאי'ס „ואהבת" איז דעריבער ניט קיין מסחר מיט גאט, אויך ניט קיין דעספאטישער בעפעהל פון דעם מענשליכען געוויסען, נאר א נאטירליכער שטרעבען פון דער נשמה צו די קוואלען פון דער אייביגער פרייד.

אין אויף אזא'ן אופן ווערט קלאהר פערענטפערט די פראגע

קעגען דעם „העכסטען גוט" און עס פערשווינדט אויף די סתירה, וואָס האָט טאָלסטאָי'ען בעזונדערס געפּלאָגט: ווי אַזוי דער שכל, וואָס יאָגט זיך נאָך גליק, צושטערט אין זיין קריטיק אַלע מעגליכקייטען פון גליק: דער שכל פערוואַרפט נאָר דעם „דמיון" פון גליק, די נילדערנע דוקאַטען פון דעם קמצן, כדי צו דערגרייכען צו דעם אמת'ען קוואַל פון גליק: יסורים של אהבה, רחמנות און ליעבע צו דעם צווייטען.

איך וויל ניט זאָגען, אַז אומעטום רעדט טאָלסטאָי די ראַזוינגע קלאָהרע רייד. איך האָב שוין פריהער בעמערקט, אַז מען מוז אַנשטרענגען אַלע מוסקעלן פון דעם געדאַנק, ביז מען דערגרייכט צו דער לעצטער טיעף פון זיין מיסטישער וועלט־אַנשויאונג. אָבער נאָר ווען מען דערגרייכט צו איהר, ווערט איינעם קלאָהר די איינהייטליכע נשמה פון זיין דענקען און פיהלען און עס ווערען בעלויכטען און פערענטפערען די פיעלפאַכע ווידערשפּרוכען, וואָס מען האָט ענטדעקט אין זיין סיסטעם.

דערהויפּט ווערט אונז דערקלעהרט זיינע ווידערשפּרוכען בנוגע צו „ציוויליזאַציאָן", „קולטור", „פּראָגרעס", „קונסט", „וויסענשאַפט" און די אַלע גרויסע נעמען, וואָס זענען אַזוי טהייער פאַר דעם אויפגעקלעהרטען דור און וועלכע טאָלסטאָי פלעגט באַלד בעציִען מיט שפּאָט און גאַל, באַלד ווידער נעהמען זיי אין שוץ. טאָלסטאָי האָט לויט דער אינווענינסטער לאָגיק פון זיין געדאַנק, קיינמאָל ניט געלייקענט זיי אין גאַנצען. זיי זענען פאַר איהם מיטלען און ער נעהמט זיי אָן אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל זיי זענען מיטלען, אויף וויפיעל זיי פערשפּרייטען די געטליכע ליעבע צווישען מענש און מענש, אויף וויפיעל זיי העלפען אונז אין דער מסירת נפש פאַר דעם אַנדערן.

ווי די מעשה איז, טאָלסטאָי'ס „יושר" ליעגט אויף יענער ליניע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט דעם אידישען „ואהבת" און וואָס האָט אַרויסגעבראַכט די ריינע מאָראַלישע לעהרע פון ישו, דעם קריסט. אַ פאָלשטענדיגער היפּך צו איהם, — אַזוי, ווענינסטענס, דוכט זיך אויס, — איז דער „יושר" פון פריעדריך ניעטצשע.

אויב טאָלסטאָי איז דער קריסט און איז געווען צופריעדען, וואָס זיינע געדאַנקען שטימען צונויף מיט דעם ריינעם, ריכטיג־

פערשטאַנענעם קריסטענטהום, — האָט ניעטצשע זיך גרויס געהאַלטען מיט דעם נאָמען „אַ נ ט י ־ ק ר י ס ט" און האָט מיט אַ כיון געזוכט אומצודרעהען קאַפּויר אַלץ, וואָס איז פערבונדען מיט די קריסטליכע אידעאַלען. אויב טאָלסטאָי איז דער „יוצר טוב", איז ניעטצשע די פערקערפּערונג פון דעם „יוצר הרע". אויב טאָלסטאָי און קריסטענטהום לערנען אונז — פערגעסען אויף דעם אייגענעם „איך" און לעבען צוליעב די אַנדערע, פאָדערט פון אונז ניעטצשע, מיר זאָלען גאָר ניט קוקען אויף די אַנדערע און לעבען נאָר צוליעב „זיך".

די „אַנדערע", לערנט ניעטצשע, זענען נאָר דאָ, כדי מיר זאָלען קאָנען טרעטען אויף זיי, קאָנען זיי אויסנוצען צוליעב דעם אייגענער בעפריעדיגונג, צוליעב דער אייגענער ענטוויקעלונג און מאַכט. קיין ערגסטע זאַך קאָן ניט פּאַסירען מיט דעם מענשען, ווי ווען ער הערט זיך צו צו די אַלע פראַזען פון דער רעליגיאָן און דער מאָראַל, צו די אַלע שווינדעל־רייד וועגען „גוט" און „שלעכט", „ליעבע צו דעם צווייטען" און מסירת נפש. דאָס זענען אַלץ צויבער־ווערטלעך, מיט וועלכע מען וויל פער'כשופ'ען „מיין" מאַכט, אָבשוואַכען „מיין" ווילען, פערצאַמען מיר „מיין" וועג, — צויבער־ווערטלעך, אויסגעטראַכט פון שוואַכע און געטראָטענע, כדי אָבצושרעקען דעם שטאַרקען, דעם בעפעהלער, דעם וואָס טרעט. דאָס קריסטענטהום מיט דעם גאַנצען ליעבע־געצימבעל איז ניט מעהר ווי אַ „שקלאַווען־מאָראַל", וואָס וויל איינפּענטען די מאַכט פון די הערשער. ס'איז אַ חדוש, וואָס די שטאַרקע האָבען ניט איינגעזעהן דעם שווינדעל; וואָס שמשון הגבור האָט זיך געלאָזט בינדען פון דער צולאָזענער דלילה. אָבער די אמת'ע ש מ ש ו ן ’ס זענען קיינמאָל ניט געבליבען געפאַנגען אין דלילה'ס נעצען. די געשיכטע דערצעהלט אונז פון קראַפט־נאַטורען, וואָס האָבען אַוועקגעוואָרפען הינטער'ן רוקען די אַלע מאָראַלישע זיס־זויערע פרעדיגטען און האָבען מיט פרישען מוטה און פריידיגען אויסגעשריי זיך אַ לאָז געטהאָן אין לעבען, גענומען פון איהם אַלץ, וואָס זיי האָבען געוואָלט און געקאָנט, און אַריינגעטראָטען אין שטויב אַלץ, וואָס עס האָט זיך זיי געשטעלט אַנטקעגען. „גזלנים, מערדער און טיראַנען" ווערען זיי אָנגערופען פון די מענשען. „איבער־מענשען!" — רופט

ווי ניעטצשע. אויבער־מענשען, דאָס הייסט אַ העכערע טיפּ פון דעם מין מענש, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון דער מענשהייט, ווי דער מענש האָט זיך אַרויסגעריסען פון דער חית, און וואָס האָט געקוקט אויף אַלע אַנדערע מענשען, ווי דער מענש קוקט אויף אַקסען און שעפּסען.

און אַזוי רעדט צו אונז ניעטצשע'ס „יוצר הרע“:

זיי דו אַזאַ „אויבער־מענש“, רייס זיך אַרויס פון דעם מאַראַלישען גדר, שטעל זיך פון יענער זייט „גוט“ און „שלעכט“. לאָז דיך ניט פערפיהרען פון טהעאָריען און פּרעדיגטען. קיין גאָט האָט ניט אַנטפּלעקט דעם מענשען דעם אמת און דעם יושר און קיין מענשליכער שכל קאָן ניט אַרויסברענגען קיין א י י ב י ג ע אמת'ען און אייביגע גרענעצען פאַר אונזערע מעשים. „ניכטס איסט וואהר, אַללעס איסט ערלאַובט“ („קיין זאַך איז ניט אמת, מעגען — מאַג מען אַלץ“). שטרעב צו דיין אייגענער מאַכט, צו דיין אייגענער בעפריעדיגונג און היט זיך פאַר דעם גרעסטען אומגליק, וואָס דיך קאָן בעפאַלען. עס קאָנען קומען אויף דיר מאָמענטען פון שוואַכקייט, פון ליעבע צו דעם אַנדערן, פון רחמנות צו איהם, און זיי וועלען פּאַראַליזירען דיין מאַכט, אָבהאַלטען דיין אַדלער־פליה און אַראָבציהען דיך צו דער גרויסער מאַסע פון אָקסען, שעפּסען, מאַלפּעס און מענשען. בעסער טהו זיי אַלע בייז, עהדער גוטס, אייב זייערע ליידען מאַכען ווייך דיין געמיטה.

„אַ גזלנ'ישע הארץ“, טראַכטען געוויס אייניגע פון אייך און אַ שוידער געהט דורך איבער זייערע לייבער. איך וויל זיי אָבער אָביסעל בערוהיגען. איך וויל זיי דערמאָהנען אַז דאָס דייטשע ווערטעל, אַז „קיין זאַך ווערט ניט געגעסען אַזוי הייס, ווי זי ווערט געקאָכט“. אויך ניעטצשע'ס „גזלנ'ישע רייד“ בעקומען אַ גאַנץ אַנדער זין, ווען מען טראַכט זיך טיעפער אַריין אין זיין געדאַנק.

שוין אין איינעם פון זיינע פּריוואַטע בריעף, וואָס זענען ערשיענען נאָך זיין טויט, דערצעהלט ניעטצשע זיינעם אַ פריינד, אַז ער ערלויבט זיך דערפאַר אַזוי שטאַרק צו טרייסלען אונזער גאַנצע מאָראַל, ווייל די דאָזיגע מאָראַל איז שוין אַריינגעגאַנגען אין אונזער פלייש און בלוט, שוין געוואָרען אַז אינסטינקט אין אונז און קיין טהעאָרעטישער טרייסלען וועט ניט זיין ביכולת פאַ־

נאַנדערצושאַקלען זיי אין דעם לעבען. אין דער שפּעטערער צייט אָבער האָט ער הפּנים אַליין פאַרשטאַנען, אַז די דאָזיגע מאָראַל איז נאָך ווייט צו זיין אַן אינסטינקט אין דעם מענשען און אַז ניעדריגערע ברואים, עהדער דער „מענש", קאָנען זיינע געדאַנקען אויסטייטשען שוין אויף אַ צו פּשוט'ען אופן. ער זעהט איין, זאָגט ער, אַז ער מוז „ארומצאַמען זיינע געדאַנקען, ווייל אַז ניט, קאָנען חזירים אריינרייסען זיך אין זיי".

פאַר „חזירים" האָט ניעטצשע ניט געשריעבען, און חזירים האָבען באמת ניט וואָס צו זוכען אין זיין גאָרטען...

דער צאַם ארום זיינע געדאַנקען ליעגט אין דעם גרונד־געדאַנק גופא פון „לעבען צוליעב זיך". מען דאַרף נאָר פאַרשטעהן, וואָס און וועמען מיינט ניעטצשע, ווען ער רעדט וועגען דעם „זיך". מיינט ער דערמיט, אפשר, די תאוות און בעדערפעניסען פון דעם גוף: דאָס עסען, טרינקען, שלאָפען און דאָס „וואויל־בעקומען"? אָבער אין די זאַכען און אין אַלע אַנדערע פּרטים פון דעם טאָג־טעגליכען לעבען איז קיין מענש ניט קיין „איך"; אין זיי האָבען אַלע יונים דעמזעלביגען פּנים. די טאָג־טעגליכע בעדערפעניסען זענען עס, וואָס מאַכען אַלע מענשען צו איין גרויסע סטאַדע, פון וועלכער עס דאַרף זיך ארויסרייסען דער „אויבער־מענש" און איבער וועלכער ער דאַרף זיך אוועקשטעלען. מיט וואָס ווערט דער אויבער־מענש אָבגעשיידט פון דעם מענשען? מיט דעם, וואָס אַ חוץ די אַלע טאָג־טעגליכע „מענשליכע" „צופיעל־מענשליכע" נויטען, אַנשויאונגען און געפיהלען, ברענט אין איהם אין דער ברוסט אַ שטרעבען — פאַנאַנדערצורייסען די ענגע גרענעצען פון דעם וואָכעדיגען זיין און ארויסרייסען זיך ערגעץ וואו אין דער הויך, אין דער גרויס, אין טיעף. ניט אַלע מאָל מוז איהם זיין קלאָהר, וואָס עס ברויזט אזוינס אין זיין הארצען. ס'איז אַן „עפּעס", וואָס ער האָט נאָך קיין מאָל ניט געזעהן אין לעבען, וואָס קוואַלט אין איהם אינוועניג אָן, וואָס זיצט אין איהם ווי אַ „דבוק" און מאָלט איהם אויס אין כח־הדמיון ווייטע און ברייטע, ווען אפילו ניט אַלע מאָל קלאָהרע, האָריזאָנטען, און וואָס די ארומיגע „סטאַדע" קען בשום אופן ניט פאַרשטעהן. קורץ, עס איז דאָס, וואָס מדייבט דעם מענשען ארויסצוברענגען נאָך ניט געוועזענע זאַכען

אין דער וועלט, וואָס מאַכט דעם מענשען פאַר אַ „ז ש ע נ י ע“, פאַר אַ „גדול“ — אין דעם אמת'ען זינען פון דעם וואָרט. נאָר דער, וואָס האָט אין זיך יענע אינוועניגסטע, איינגעבוירענע „גדלות“, האָט ניט נאָר אַן „איך“, ווי אַלע אַנדערע בשר ודם'ס, נאָר אַן אייגענעם „ז ע ל ב ס ט“, וואָס שיידט איהם אָב, דעם „איינעם“ פון די „פיעלע אַל־צו־פיעלע“. דורך דעם „זעלבסט“, וואָס אין איהם, ווערט ער אַן „איבער־מענש“ און נאָר צוליעב יענעם „זעלבסט“ זאָל ער לעבען.

פון וואַנען נעהמט זיך אין דעם מענשען יענער דבוק? — ניעטצשע מיינט, אַז דאָס קומט פון דער גרויסער וו ע ל ט - ע נ ט-וויקעלונג. די מעטאַפיזישע קראַפט, וואָס הערשט אומעדום אין דער וועלט, וואָס בעשאַפט אַליין אַלע פאָרמען פון דעם וועלט־ליבען זיין, איז, לויט ניעטצשע, אַ שטאַרקער ברענענדיגער ווילען צו מ א כ ט. דאָס האָט ער, דער ווילען צו מאַכט, ארויסגערופען אַלע העכערע און העכערע פאָרמען, וואָס געוועלטיגען איבער די ניעדעריגערע. און די וואָס זענען היינט די הערשער, וועלען זיין אין דעם היסטאָרישען מאַרגען די בעהערשטע, ווען פון זיי גופא וועט זיך ארויסוויקלען אַ העכערער טיפּ. אַקוראַט ווי דער מענש האָט זיך ארויסגעוויקעלט פון דער מאַלפּע, אַזוי וועט זיך דער „איבער־מענש“ ארויסוויקלען פון דעם „מענשען“ און וועט געוועל־טיגען איבער איהם. די „זשעניען“ אויף אַלע פעלדער פון דער מענשליכער קולטור זענען דאָס די אָנזאָגער, די פאָרלויפער פון דעם „איבער־מענשען“. אין זיי לעבט די פאָרשטעלונג פון אַ העכערען בעסערען זיין, און געטריבען פון יענער פאָרשטעלונג, צורייסען זיי אַלע קייטען, צוואַרפען אַלע צאַמען, צונעהמען אַלע יסודות פון יענער עקזיסטענץ, וואָס די מאַסען האָבען אויפגעבויט פאַר זיך. זיי זענען די ה ע ל ד ע ן, דאָס ציעל פון דעם גאַנצען אַל־וועלטליכען זיין. אָבער וויפיעל מוז דער העלד אויסשטעהן אין זיין לעבען! וויפיעל יסורים פון די ארומיגע און — נאָך מעהר — וויפיעל אונצופריעדענקייט מיט זיך אַליין, וויפיעל ח ב ל י ־ ל י ד ה, אמת'ע געבורטס־וועהען פון דעם נייען געדאַנק, וועלכען ער טראָגט אין זיך! דער אמת'ער „איבער־מענש“, וועלכען ניעטצשע האָט אין זינען, האָט אַ סך מעהר יסורים איידער פערגעניגען. אָבער

אין די יסורים, אין זיין טראַגישען ראַנגלען זיך מיט זיך און דער וועלט, ליעגט דער גאַנצער זין פון זיין זיין, ווייל נאָר אין דעם „איבער־מענשליכען" אָנשטרענגען פון אַלע אינוועניגסטע כחות, אין דער משונה'דיגער אומרוה, וואָס הערשט אין דער ברוסט, אין דעם געוואַלטיגען רייסען זיך אַרויס פון דעם פערגליווערטען „היינט" ווערט געבוירען דער גרויסער „מאָרגען", וואָס הויבט אויף די גאַנצע וועלט־שעפּפונג אויף אַ העכערע מדרגה.

איהר זעהט: ס'איז ניט קיין לייכטע זאַך — לעבען צוליעב דעם אייגענעם „זעלבסט". און ניט קיין „זיסע קאַווע מיט פּוטער־פּלעצלעך" מאַלט ניעטצשע אויס פאַר דעם „אויבער־מענשען". צו קאַמפּף און ליידען רופט איהר איהם, צו ליידען — ליידען אָהן אַ שיעור... ניעטצשע, דער פּרעדיגער פון עגאָאיזם, איז בשום אופן ניט דער נביא פון יענער ליעבע צו זיך, וואָס יאָגט זיך נאָך תענוג פון דעם אייגענעם גוף, אָדער אפילו נאָך גייסטיגע תענוגים פאַר דער נשמה. דער „אויבער־מענש" טראַכט ניט וועגען זיין „איך" און וועגען תענוגים, ווייל יעדער תענוג איז אַ בעפריעדיגונג, אַ רוה, אַ דערגרייכטער ציעל, אַן אָבשטעל אין דער ענטוויקעלונג, בעת דער זעלבסט פון „אויבער־מענשען" איז דורכאויס אומרוה, אין גאַנצען אַן אָנגעשטרענגטער שטרעבען צו עפּעס אַ גרויסע זאַך אין קונסט אָדער וויסענשאַפט, אָדער פילאָסאָפיע אָדער עפענטליכען לעבען, וואָס קאָן קיינמאָל ניט פערווירקליכט ווערען אין איהר גאַנצקייט. די איינציגע טרייסט, וואָס דער אויבער־מענש האָט, איז — וואָס די טיעפע ליעבע און ליידענשאַפט צו דער גרויסער זאַך, מאַכט אין איהם פערשטומען אַלע דאגות און צרות, אַלע פריידען און הנאות פון דעם אייגענעם „איך". בלייבען בלייבט איהם נאָר — די שעהנקייט פון דעם טראַגישען לעבען.

איהר זעהט: אויף דעם גרונד פון ניעטצשע'ס געדאַנק בעגעגענען מיר זיך ווידער מיט „יסורים של אהבה", ווי ביי טאָלסטאָי'ען. דאָרטען — ביי טאָלסטאָי'ען — ליידען און קרבנות אויס ליעבע צו דעם צווייטען; דאָ, ביי ניעטצשע'ן — ליידען און קרבנות צוליעב אַ גרויסען ענין, וואָס האָט זיך צונויפגעגאָסען מיט

דער אייגענער נאַטור, מיט דעם אייגענעם „זעלבסט“; צוליעב אַ
גרויסען און רייכען אינהאַלט, וואָס האַלט אין שטענדיגען אויפ־
רודערן די מענשליכע נשמה. אוים ליעבע און ליידענשאַפט צוליעב
דעם אינהאַלט ווערט מען — און מען זאָל ווערען — ניט נאָר „אַ
גזלן“ אויף זיך אליין, נאָר אויך אַ „גזלן“ אויף דער גאַנצער מענש־
הייט, וואָס וויל זיך שטעלען דעם „איבער־מענשען“ אין וועג.

דאָס איז ניעטצשע׳ס „יושר“, דאָס „העכסטע גוט“, וואָס ער
אַנטפּלעקט דעם מענשען.

נו — און ווי שטעלט זיך צו די אַלע פּראָבלעמען — אַי צו
טאָלסטאָי׳ען, אַי צו ניעטצשע׳ן — דער דריטער דענקער, קאַרל
מאַרקס?

קאַרל מאַרקס האָט ניט דערלעבט, ניט דעם טאָלסטאָיאַניזם,
ניט דעם ניטשעאַניזם. ער איז געשטאָרבען, ווען פון זייערע בייי־
דענס מאָראַלישע אַנשויאונגען האָט מען נאָך גאָר נישט ניט גע־
הערט. אָבער זיינע געדאַנקען זענען געבליעבען לעבען, און זיי
פלעכטען אַריין אין דער ירושה פונ׳ם ניינצעהנטען יאָהרהונדערט
אַ נייע שטים, וואָס וויל פערהילכען אי טאָלסטאָי׳ס „אַלטרואיזם“,
אי ניעטצשע׳ס „עגאָאיזם“.

וואָס איז „גוט“? וואָס איז „שלעכט“? לעבען צוליעב דעם
אַנדערן אָדער לעבען צוליעב דעם אייגענעם זעלבסט? ביידע דענ־
קער — אי ניעטצשע, אי טאָלסטאָי — טרעטען אַרוים מיט אַב־
סאָלוט זיכערע ענטפערס פאַר אַלע דורות און אַלע צייטען. וואָלט
מאַרקס זיך צוגעהערט צו זייערע רייד, וואָלט ער געפונען, אַז זיי
זענען ביידע אַריינגעפאַלען אין אַ קינדיש־נאַאיווען טעות. זיי
זוכען „דאָס העכסטע גוט“, צו וועלכען דער מענש זאָל שטרעבען,
און זיי מיינען, אַז דער מענשליכער שכל קאָן אַרויסברענגען אַזאַ
אייביגען אַבסאָלוטען אידעאַל. דער מענשליכער שכל איז אָבער
אין די ענינים פון „גוט“ און „שלעכט“, „יושר“ און „עולות“,
„אייביגע אמת׳ען“ און „הייליגע פּרינציפּען“ ניט קיין זעלבסט־
בעשאַפענדע קראַפט, וואָס שעפט פון זיך אליין אַרוים דעם אינ־
האַלט פון איהרע הייליגקייטען. דער וואָס שטודירט די ענטווי־
קעלונג פון דער מענשליכער געזעלשאַפט און טיעפט זיך אַריין אין
איהרע געזעצען, יעגער זען אויפ׳ן שטעל איינזעהן, אַז די מענש־

ליבע גערדאנקען וועגען אזעלכע זאכען, ווי מאָראל און רעליגיאָן, זענען ניט מעהר, ווי שאָטענס, וואָס ווערען ארויסגערופען דורך דעםווירקליכען גאנג פון דער עקאָנאָמישער ענטוויקעלונג. וואָס פאר א לעבען די געזעלשאפט פיהרט, אזא מאָראל האָט זי, אויף וואָס פאר אַן אופן זי קעמפפט מיט דער נאַטור פאר די זינ־דיגע ערדישע גיטער, אזא הימעל פון אידעאלען בויט זי זיך איבער איהר קאָפּ. און אין יעדער געזעלשאפט גופא איז דער מאָראלישער אידעאל פערשיידען, לויט יענעם עקאָנאָמישען קלאַס, וואָס ברענגט איהם ארויס. די מאָראל פון די שקלאַווען קאָן ניט זיין די מאָראל פון די הארען; די אידעאלען פון דעם פּראָלעטאריער קאָנען ניט שטימען מיט די אידעאלען פון די בעלי־בתים. נאָך מעהר! די גאנצע איינטיילונג פון דער מענשליכער וועלט אין „אידעאלען" און „ווירקליכקייט", אין מאָראליש „גוט" און מאָראליש „שלעכט" איז — לויט מארקס — ניט מעהר ווי אַן אָבשיין פון יענעם פאקט, וואָס די געזעלשאפט איז איינגעטיילט אין קלאַסען, וועלכע פיה־רען איינער מיט דעם אנדערען א ביטערען קאמפף.

וואָס פאר א זין האָט עס דעריבער צו פרעגען: צו וועלכע „אידעאלען" זאָל דער מענש שטרעבען און וואָס איז „באמת" גוט אָדער באמת „שלעכט"? די שטרעבונגען פון די גרויסע מאסען ווערען דיקטירט פון זייער עקאָנאָמישער לאגע, פון זייער דאגת־חיונה", פון זייער קאמפף פאר בעסערע לעבענס־בעדינגונגען, און די „אידעאלען" זייערע מוזען זיין צוגעפּאסט צו יענער לאגע און צו יענע דאגות. קיין אידעאל, ווי שעהן ער זאָל ניט זיין אויסגע־טראכט פון דעם איינצעלנעם מענשען, — וואָס פאר א „זשעני" יע־נער מענש זאָל ניט זיין, — האָט סיי ווי סיי ניט קיין שאנסען אָנ־צוצינדען די הערצער פון די גרויסע מאסען, אויב ער קאָן ניט בעפריעדיגען די אויבען דערמאָהנטע בעדינגונגען, אויב ער איז ניט צוגעפּאסט צו דער סאָציאלער לאגע פון געוויסע פאָלקס־שיכטען, און אויב ער דרינגט יע אריין אין די מוחות און די הערצער פון א גרויסען טייל פונ'ם פאָלק, איז דאָס ניט דערפאר, ווייל אין איהם שטעקט אַן אבסאָליוטער אמת, נאָר פּשוט דערפאר, וואָס ער האָט צוגעטראָפען צו דער בעשטימטער עקאָנאָמישער לאגע און צו גאנץ בעשטימטע קלאסען־אינטערעסען, וואָס זיינען ארויסגעוואקסען פון

יענער עקאָנאָמישער לאַגע. עס וועלען זיך איבערבייטען די עקאָ־נאָמישע אומשטענדען און מיט זיי וועלען זיך ממילא איבערבייטען די אינטערעסען און מיט די אינטערעסען — אויך דער אידעאַל.

אַנשטאַט צו ברעכען די מוחות אויף דער פראַגע, וואָס איז „באמת" גוט און וואָס איז „באמת" שלעכט, לאָמיר, זאָגט מאַרקס, בעסער אויסשטודירען דעם נאַטירליכען גאַנג פון דער געשיכטלי־כער ענטוויקלונג, לאָמיר מיט דער הילף פון שטרענגע וויסענשאַפט־ליכע פאָרשונגען, זעהן, וואוהין טראָגט דער שטראָם פון דעם מענשליכען פראָגרעס, וועלען מיר יעמאָלט אויף זיכער וויסען, וועל־כע פאָרמען פון דעם געזעלשאַפטליכען לעבען עס מוזען ארויסקומען פון די אייזערנע עקאָנאָמישע נויטוועגדיגקייטען, וואָס הערשען איצט.

אַזאַ וויסענשאַפטליכע ארבייט, מיינט מאַרקס, איז שוין גע־מאַכט געוואָרען. אַ דאַנק זיינע אייגענע פאָרשונגען ווייסען מיר, וואָס עס טהוט זיך אין דער איצטיגער געזעלשאַפט און וואָס עס מוז על פי נויטוועגדיגקייט זיין דער רעזולטאַט פון דער איצטיגער ענט־וויקלונג. עס שפּיעלט זיך איצטער אָב אַ ביטערער קאַמפּף צווישען דער בורזשואַזיע און דעם פּראָלעטאַריאַט. עס מוז קומען צו אַ צוזאַ־מענשטויס צווישען זיי און איבער דער דאָזיגער צונויפשטויס וועט זיך ניט ענדיגען מיט אַ קראַך פון דער גאַנצער מענשליכער קולטור, וועט יעמאָלט דער נצחון מוזען געהערען דעם פּראָלעטאַריאַט. דער פּראָלעטאַריאַט וועט אינגאַנצען איבערבייטען די יסודות פון דעם איצטיגען לעבען. אַנשטאַט דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט וועט איינגעפיהרט ווערען די סאָציאַליסטישע. פּריוואַט־אייגענטום און געזעצע, רעליגיאָן און פאַמיליע וועלען פערשווינדען און מיט זיי, ממילא, וועלען אויך פערשווינדען יענע „מאָראַלישע" אידעען, יענע געדאַנקען וועגען „גוט" און „שלעכט", „יושר" און „עולות", וואָס זיינען אויסגעוואַקסען אין דער צייט פון זייער הערשאַפט.

וועט אַנשטאַט דער אַלטער מאָראַל אויסוואַקסען אַ בעסערע, אַ שעהנערע? פון דעם ריין מאַרקסיסטישען שטאַנדפּונקט איז נאָך ניט שייך צו שטעלען אַזעלכע פראַגען. דער מאַרקסיזם האַלט, אַז „גוט" און „שלעכט", „בעסער" און „ערגער" זענען ניט מעהר ווי „שאַטענס", אָבשפּיעגלונגען פון געוויסע רעאַלע ערשיינונגען, וואָס

דענען פאַר זיך ניט „גוט" און ניט „שלעכט". אויב אין דער סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט וועט אויסוואַקסען א מאָראַל, וועט זי געוויס פון שטאַנדפּונקט פון יענער צייט, זיין די „בעסטע" און די „שעהנסטע". מיט א סך א גרעסערען רעכט מעג מען אוועקשטעלען די פראַגע: צי וועט בכלל אין דער סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט זיין פּלאַץ פאַר א וועלכער עס איז מאָראַל?

קאַרל מאַרקס האָט א לאַנגע צייט געגלויבט, אז די גאַנצע מאָראַל, — אַלץ איינס, אין וואָס עס זאָלען ניט בעשטעהן איהרע אידעאַלען, — וועט אָבשטאַרבען מיט דעם איצטיגען לעבען; אז אין דער צוקונפט וועט די מאָראַל אקוראַט אזוי פערגעסען ווערען, ווי עס וועט ווערען פערגעסען די רעליגיאָן.

מאַרקס קאָן דעריבער צוגערעכענט ווערען צו די טהעאָרעטישע פיינדע פון דער מאָראַל, — ווייניגסטענס, דער מאַרקס פון'ם „מאַניפעסט". מען דאַרף אָבער ניט מיינען, אז ער איז געווען א געגנער פון „מאָראַל" אין דעם זעלביגען זין, ווי שטירנער בשעתו אָדער שפּעטער אין רוסלאַנד — טשערנישעווסקי, וואָס האָבען געוואָלט אוועגשטעלען אַנשטאָט דער מאָראַל און דער טוגענד — דעם „פערנינפטיגען אייגענעם אינטערעס", ווייל זיי האָבען געגלויבט, אַז אזא פּרינציפּ קאָן א סך בעסער פיהרען צו א הומאַנישען לעבען אין דער געזעלשאַפט, איידער די „אָהנמעכטיגע" „טוגענד". קאַרל מאַרקס איז געווען גאַנץ ווייט פון די דאָזיגע שטירנער'שע געדאַנקען. די מאָראַל וועט פערשווינדען, זאָגט ער אין'ם „מאַניפעסט", ווייל דער קלאַסען־קאַמפּף וועט פערשווינדען, ווי זי איז געבאָרען געוואָרען, דערפאַר, ווייל דער קלאַסען־קאַמפּף האָט זיך אריינגעריסען אין לעבען. אין אָט דער בעמערקונג ברענגט מאַרקס ארויס א שעהנעם און טיעפען געדאַנק. אין דער קאָמוניסטישער געזעלשאַפט, וואו עס איז נאָך ניט געוועזען קיין קאַמפּף פון אינטערעסען, וואו אַלע האָבען געלעבט ווי ברידער אין איין משפּחה, האָט די העכסטע „טוגענד" געהערשט אין לעבען און דערפאַר האָט מען זיך וועגען איהר גאָר ניט געקימערט אין געדאַנק. עס איז ניט געווען קיין מעגליכקייט צו בעגעהן עולות, האָט מען דערפאַר ניט געדאַרפט איינטיילען די ערשיינונגען אין יושר'דיגע און ניט־יושר'דיגע. ערשט אז עס האָט זיך אנגעהויבען א קלאַסען־קאַמפּף, געטריבען פון פערשיידענע

עקאנאמישע אינטערעסען, איז די נאטירליכע עטיק פון דעם מענשענ'ס נאטור פערטריבען געווארען פון לעבען — און די מאראל האט אנגעהויבען ארומצוטראגען זיך אין די מענשליכע מוחות. עס האבען זיך בעוויזען „עולות" און דערמיט גופא די נויטווענדיגע איינטיילונג פון ערשיינונגען אין „גוט" און „שלעכט". אין דער צוקונפט אבער, גלויבט מארקס, וועלען די עולות ווידער פערשווינדען פון דער מענשליכער געזעלשאפט, ווייל עס וועט פאר זיי קיין פלאץ ניט זיין אין לעבען, און ממילא וועט די „מאראל" ווידער פערשווינדען פון די מענשליכע מוחות.

א שעהנער און טיעפער געדאנק, וואס דערמאהנט אביסעל אן דער ביבלישער דערצעהלונג וועגען דעם גן־עדן און דעם „עץ־הדעת". דארטען ווערט דער מענש ארויסגעטריעבען פון גן־עדן, ווייל ער האט פערזוכט פון דעם בוים, וואס גיט מאראלישען וויסען וועגען „גוט" און „שלעכט". נאך מארקס' געדאנק איז דער מענש פריהער ארויסגעטריעבען געווארען פון דעם אור־קאמוניסטישען גן־עדן און דערפאר האט ער זיך פעראינטערעסירט מיט דער מאראלישער פרוכט. ער וועט ווידער פערגעסען אן איהר, ווען ער וועט ווידער אריין אין גן־עדן. ביידע אבער, סיי די ביבעל, סיי קארל מארקס, — האבען, הפנים, געגלויבט, אז צו א גן־עדן לעבען איז דער מאראלישער „עץ הדעת טוב ורע" א גאנץ איבעריגע מעשה.

א שעהנער און טיעפער געדאנק!

אבער מארקס האט, משמעות, אליין שפעטער איינגעזעהן, אז ער קוקט שוין צו אפטימיסטיש אויף די מענשליכע נאטור.

אין איינעם מיט ענגעלס'ען איז ער דעריבער געקומען צו דעם רעזולטאט, אז די מאראל וועט ניט פערשווינדען אין דער צוקינפטיגער געזעלשאפט און אז אין דער איצטיגער צייט איז זי אודאי ניט קיין איבעריגע זאך. אבער די אלטע וועגען, ווי אזוי אויסצוגעפינען דעם „אמת'ען" „יושר", האבען זיי אין גאנצען אבגעלייקענט, ווי פריהער. כל זמן עס הערשט דער קלאסען־קאמפף — דאס איז געווען פאר זיי קלאהר — קאן ניט זיין קיין איינציגע אלגעמיין־מענשליכע מאראל. די מאראל פון דעם קאפיטאליסט קאן ניט טויגען פאר דעם פראלעטאריער, און פון דעם פראלעטאריער'ס „יושר" געהט דורך א שוידער איבער דעם לייב פון דעם קאפיטאליסט. און

עס איז ניטאָ קיין אַבסאָלוטער מאָס־שטאַב, וואָס זאָל אונז ווייזען, ווער פון זיי איז באמת גערעכט. די טעאָרעטישע נפקא מיניה צווישען די צוויי „יושר'ן" בעשטעהט אָבער אין דעם — וואָס די הערשענדע מאָראַל פון דעם קאַפּיטאַליסט שפּיעגעלט אין זיך אָב ערשיינונגען און לעבענס־פּרינציפּען, וואָס זענען שוין פון דער געשיכטע פער'משפּט געוואָרען צום טויט. בעת דער יושר פון דעם פּראָלעטאַריאַט, וואָס דריקט זיך אויס אין זיין רעוואָלוציאָנערען קאַמפּף אַנטקעגען אַלע יסודות פון דער איצטיגער געזעלשאַפט, דריקט אין דער זעלביגער צייט אויס דעם יושר פון דער צ ו ק ו נ פ ט.

אין פלוג קאָן אויסדוכטען אַז אַזאַ ריין היסטאָרישער בליק אויף די פּראָבלעמען פון מאָראַלישען לעבען קאָן איבערהויפּט ניט צולאָזען קיין מאָס־שטאַב פאַר „גוט" און „שלעכט". ניט נאָר קיין אַבסאָליוטען, נאָר אויך קיין רעלאַטיווען. עס פאַלט איבערהויפּט אַראָב יעדוועדער מאָראַלישער גזר־דין, אָדער אפילו יעדע מאָראַלישע עצה, צו וועלכען „יושר" מיר זאָלען צושטעהן. עס דוכט אויס, ווי מאַרקס וואָלט אונז אויף אַלע אונזערע אונרוהיגע האַרץ־וועהטאָגען און קאָפּ־מאַטערניסען, געענטפערט, אַז דאָס איז, אייגענטליך, ניט זיין באַבע'ס דאגה. מיט וועלכער מאָראַל זאָל מען לעבען? עס ווענדט זיך אָן דעם, מיט וועמעס אינטערעסען עס איז אָנגעפילט דאָס האַרץ. אַהרט דיך פאַר די אינטערעסען פון די קאַפּיטאַליסטען און זיינען דיר טהייער די גרונד־פּרינציפּען פון דער איצטיגער געזעלשאַפט, געה צו זיי און לעב מיט זייער יושר. ציהט אָבער דיין האַרץ אָדער דיין אינטערעס צו די פּראָלעטאַריער און זייערע אידעאַלען פון דער צוקונפט, איז יעמאָלט שטעה־צו צו דער קעמפּפענדער אָרמעע און ווער אַ סאָציאַליסט. אין ביידע פעלען ביזטו אַ פּראָדוקט פון די עקאָנאָמישע אומשטענדען, אין ביידע פעלען ביזטו גלייך „גערעכט" אָדער גלייך „אונגערעכט".

— און די ליידען פון די מאַסען, וואָס ווערען פערשטאַרקט פון דעם קאַפּיטאַליזם, זיינען זיי ניט גענוג, צו ווייזען אונז דעם וועג, אין וועלכען מיר מוזען געהן?

— די ליידען פון די מאַסען, ענטפערט אונז דער מאַרקסיזם, זיינען דערווייל געשיכטליך־נויטווענדיגע ליידען. רחמנות און ווייכקייט איז דאָ ניט אויפ'ן פּלאַץ. ווי דאָס גאַנצע געזעלשאַפטליכע

לעבען, מוז מען אויף זיי בעטראַכטען ריין אָביעקטיוו, ווי דער ווידע שפינאָזא האָט געלערענט: „ניט וויינען, ניט לאַכען, נאָר פערשטעהן“...

קאַלט, פּראָסטיג קאַלט ווייזט דאָ אויס דער מאַרקסיזם. אָבער דאָס דוכט זיך נאָר אַזוי. דאָ ווערען די זאַכען באמת ניט געגעסען אַזוי קאַלט, ווי זיי ווערען קאַלט צוגעגרייט. עס איז גענוג איבערצו־לייענען קאַרל מאַרקס' „קאַפּיטאַל“, ענגעלס'עס „די לאַגע פון דער ארבייטער־קלאַס אין ענגלאַנד“, אָדער אַוועלכע עס איז אַנדערע ערנ־סטע מאַרקסיסטישע פאָרשונג, און מען קאָן גאַנץ גרינג געוואָהר ווערען, וואוהין עס ציהען זייערע געפיהלען. מעג דער מוח זיך טראַכטען וויפיעל ער וויל, אז דער יושר פון דעם קאַפּיטאַליסט איז אין דעם „אַבסאָלוט“, אין דעם גרויסען וועלט־געשעהען, אַקו־ראַט אַזוי יושר'דיג, ווי דער יושר פון דעם פּראָלעטאַריאַט, — דאָס הארץ זייערס קאָן זיך מיט אַזאַ געדאַנק ניט אויסאיינען. עס רעוואָלטירט און שרייט אויף שריט און טריט: „און פון דעסטוועגען זייט איהר, קאַפּיטאַליסטען, די אונטערדריקער און אייערע הענד זיינען אויסגעשמירט אין דעם בלוט פון אייערע ברי־דער. איהר פערדיענט ניט צו טראָגען דעם נאָמען מענש און מיר קעמפּפען פאַר אַ צייט, אין וועלכער דער מענש זאָל זיך קאָנען פאַנאַנדערבליהען אין זיין העכסטער מאָראַלישער פּראַכט!“

עס קאָן דעריבער גאָר קיין ברעקעל ספק ניט זיין וועגען דעם, וואָס איז דער יושר פון קאַרל מאַרקס און צו וועלכען אידעאַל ער רופט אונז. פון אַלע זיינע רעד — און נאָך מעהר ווי פון זיינע רעד, פון זיין גאַנצען קריסטאַל־קלאָהרען לעבען, קלינגט צו אונז איין איינציגער אויסגעשריי: „לעב ניט צוליעב זיך! לעב צוליעב דער געשיכטליכער ענטוויקעלונג פון דער מענשליכער געזעלשאַפט! לעב צוליעב דער פערווירקליכונג פון דעם סאָציאַליסטישען אידעאַל! דאָס און נאָר דאָס איז דאָס העכסטע „גוט“, צו וועלכען אַ פערזענ־ליכער מענש זאָל שטרעבען!“

דריי דענקער, דריי טהעאָרעטישע סיסטעמען, דריי פערשיי־דענע יושר'ס! און פון דעסטוועגען זענען זיי אַלע דריי — קינדער פון דעם ראַדיקאַלען געדאַנק, פאַרשטעהער פון דער צווייטער

העלפט פון דעם גייכצעהנטען יאָהרהונדערט און פון זיין אייגּ־אייגנציגען יושר.

לאָזט זייערע טעאָרעטישע סכסוכים אויף א ווילע אָן א זייט! הערט זיך צו צו די שטימען פון זייערע הערצער און שטודירט אויס זייער שטעלונג צו דער איצטיגער געזעלשאַפט. פרעגט זיי ניט וועגען דעם, וואָס זיי וואָלטען געוואָלט מאַכען פון דעם מענשען, מיט וואָס זיי וואָלטען וועלען אָנפילען זיין נשמה. פרעגט בעסער, פון וואָס וואָלטען זיי געוואָלט פטור ווערען אין דעם איצטיגען לעבען, וואָס וואָלטען זיי אויסגעריסען פון איהם מיט'ן וואָרצעל — און איהר וועט ווערען פערוואונדערט, ווי האַרמאָניש און סאָלידאַריש עס שלאָגט דער פולס פון זייער געדאַנק.

לאָמיר בקיצור דורכנעהמען זייער שטעלונג צו די גרונד־פעסטען פון דעם איצטיגען לעבען.

דעם ערשטען כבוד מוזען מיר אָבגעבען דעם ווichtיגסטען ווינקעל־שטיין פון דעם געזעלשאַפטליכען געביי, דעם פּרינציפּ פון פּריוואַט־אייגענטום. אַז קאַרל מאַרקס, דער מחבר פון'ם „קאָמוניסטישען מאַניפעסט“ איז געווען א ביטערער געגנער פון פּריוואַט־אייגענטום, דאָס איז ניט נויטיג צו דערקלעהרען. אָבער אויך טאָלסטאָי איז איהם ניט נאָכגעשטאַנען אין דעם פּרט. פּריוואַט־אייגענטום איז דער פּרינציפּ פון „מיין־און־דיין“. ממילא קאָן נאָר יענער זיין אַן אָנהענגער פון דעם דאָזיגען פּרינציפּ, ווער עס מיינט, אַז א מענש האָט א רעכט אַרויפצולעגען זיין האַנד אויף א טייל פון דער וועלט'ס רייכקייטען און זאָגען: „דאָס איז מיין! צו דעם טאָרסטו זיך ניט צוריהרען, דאָס דאַרף איך פאַר זיך!“ קוים זאָגט איהר אָבער אײַנאײַנעם מיט טאָלסטאָי'ען, אַז איך פאַה זיך דאַרף נאַרנישט, אַז דער גאַנצער זין פון מיין לעבען איז נאָר אוועגצוגעבען עס פאַר דיר, הערט שוין אויף יעטאָלט אין גאַנצען דער „מיין“. אַלץ וואָס דו זעהסט ביי מיר, אַלץ וואָס דיר געפעלט, קאָנסטו און מעגסטו אוועגנעהמען פון מיר, און ווען דו וועסט ביי מיר צונעהמען דאָס קלייד, וועל איך דיר אויך אוועקגעבען די לעצטע העמד פון מיין לייב. און אַזוי ווי יעדער מוז, לויט טאָלסטאָי, טראַכטען און פיהלען אויף דעם זעלביגען שטייגער,

מוזען פערשווינדען אלע „מיינס“ און אין איינעם מיט זיי אלע „דיינס“. עס מוז פערשווינדען דאס אייגענטום־רעכט.

טאלסטאי איז געווען א קלאהר אויסגעשפראכענער קאמוניסט ניט ווייניגער ווי די אידישע איסיים, פון וואנען עס האט זיך גענרמען דער גאנצער קריסטענטום; ער איז געווען א געגנער פון דעם אייגענטום־רעכט אין דעם זעלביגען זין, ווי דאס זיינען געווען די בעגרינדער פון דעם קריסטליכען גלויבען — ישו און זיינע ערסטע תלמידים.

אבער אפילו דער „עגאיסט“ ניעטצשע, „די גזלנ׳ישע הארץ“, האט אויך ניט געקאנט זיין קיין אנהענגער פון דעם רעכט אויף אייגענטום. טראכט זיך נאר אביסעל בעסער אריין אין דעם ענין און איך וועט קלאהר זיין, אז דאס קאן גאר אנדערש ניט זיין. דאס אייגענטום־רעכט איז, ווי מיר האבען נאר וואס געזעהן, אויפגעבויט אויף צוויי פרינציפען: אויף „מיין“ און „דיין“. וואס „מיינע“ איז „מיין“ און דו האסט קיין רעכט ניט אהן מיין ערלויבניס צוצוריהרען זיך צו דעם, און וואס „דיינע“ איז „דיין“ און איך האב קיין רעכט ניט אהן „דיין“ ערלויבניס צו בענוצען זיך מיט דעם. ווײַבאלד אבער איך גראב אונטער איין איינציגען פון די דאזיגע פרינציפען, אזוי פאלט פונאנדער דאס גאנצע אייגענטום־רעכט. טאלסטאי האט אונטערגעגראבען דעם פרינציפ פון „מיין“; ניעטצשע ווארצעלט אוים דעם פרינציפ פון „דיין“. קוים איז מיר קיין זאך ניט פערוועהרט (אלעס איסט ערלויבט) צוליעב דער ענטוויקלונג פון מיין „זעלבסט“, קוים האב איך מיט קיינעם מיך ניט צו רעכענען, ווען אין קאן שטעהט דער קאמפף פאר דעם בעסערען טייל פון מיין איך, קאן מיר אויך קיינער ניט זיין אין וועג, איך זאל מיר צונעהמען דאס, אין וואס איך נויטיג זיך באמת. איך קאן ניט האבען קיין דרך־ארץ פאר דעם „דיין“, אלץ איינס, צי דו געהערסט צו דער גרויסער מאסע, וואס האט איבערהויפט ניט מעהר רעכט אין מיינע אויגען, ווי די אקסען און שעפסען, אדער ווען אפילו דו ביזט אקוראט אזא „איבער־מענש“ ווי איך אליין; — ווײלע אויך פאר אונז, איבער־מענשען צווישען זיך, הערשט דערזעלביגער כלל פון „אלעס איסט ערלויבט“. און ווײַבאלד פון אונזער צווישען־לעבען פערשווינדען די „דיינס“, מוזען ממילא אויך פאנאנדערפאלען די

„מיינס". אָט דער גויטוועגדיגער פועל־יוצא פון ניעטצשע'ס איבער־מענש־טעאָריע און זיין ראַדיקאַלען „עגאָיזם" איז קלאָהר געשטאַנען פאַר זיינע אויגען, בעת ער האָט געשילדערט דאָס לעבען פון די „איבער־מענשען" צווישען זיך: פאַלשטענדיגע ברידערשאַפט הערשט צווישען זיי, אָהן וועלכע עס איז גרענעצען און „פערבאָטען".

איהר זעהט: דער עקסטרעמער „בטול היש" פון דעם „אַלטרו־איסט" טאָלסטאָי און דער עקסטרעמער „אני ואפסי עוד" פון דעם „עגאָיסט" ניעטצשע, גיסען זיך אין דער אייגענטום־פראַגע ביידע צוזאַמען אין דעם קאָמוניזם פון אַ קאַרל מאַרקס.

צו אַן עהנליכען רעזולטאַט קומען מיר, ווען מיר פערגלייכען זייערע דרייענס אידעען וועגען דעם צווייטען ווינקעל־שטיין פון אונ־זער געזעלשאַפטליכען געביי — דעם געזעץ, אָדער דעם ש ט אַ אַ ט. די מאַכט פון דעם שטאַאַט רוהט אויף דעם געזעץ. אויף וואָס רוהט אָבער די מאַכט פון דעם געזעץ? נישיים נישט מעהר ווי אויף דעם שטיקעל פאַפּיער, אויף וועלכען דאָס געזעץ איז געשריעבען אָדער געדרוקט? נישיים ליעגט זיין גאַנצע קראַפט נאָר אין דעם, וואָס אין איהם ווערט אויסגעדריקט דער ווילען פון דעם געזעצגעבער? און ווי איז, אַז איך האָב ניט קיין ברעקעל רעספּעקט פאַר דעם ווילען פון דעם געזעצגעבער און וויל איהם ניט פאָלגען? וואָלט די גאַנצע מאַכט פון דעם געזעץ געלעגען נאָר אין מיין רעספּעקט צו איהם, וואָלט זי אין גאַנצען צושמעטערט געוואָרען אַן מיין בייזען ווילען. דאָס געזעץ האָט אָבער אַ שטאַרקערע און זיכערערע שמירה, איידער דאָס וואָרט און דעם ווילען פון דעם איינצעלנעם. דער שטאַאַט היט אָב דאָס געזעץ דורך די ש ט ר אָ ף. איהר קאָנט מיך ניט צ ו ו י נ ג ע ן, איך זאָל טהאָן עפּעס אַזוינס, וואָס איך וויל ניט, אָדער ניט טהאָן עפּעס אַזוינס, וואָס איך וויל און קאָן. אָבער דער־פאַר קאָנט איהר מיך שלעפּען צום בית־דין, און דער בית־דין וועט מיך איבערענטפערען צום תליון, און דער תליון וועט מיר, אַלס שטראָף, אָנטהאָן ביטערע צרות, מיך כאַפּען פאַר'ן גאַרגעל און אין דעם ערגסטען פאַל — דערווערגען. אין דער לעצטער ליניע רוהט דעריבער די מאַכט פון דעם שטאַאַט אויף דער מאַכט אָנצוווענדען געוואַלט אנטקעגען מיר, אָנצוטהאָן מיר בייז.

שוין דאָס אַליין איז גענוג, אַז טאָלסטאָי זאָל זיין אַ געגנער

פון איטליכען שטאאט און פון יעדוועדען געזעץ. וואס פאר א
שלעכטס איינער זאל ניט האבען געטהאן, וואס פאר א פערברעכען
ער זאל ניט האבען בעגאנגען, — ענטפער ניט, זאגט טאלסטאי,
מיט בייז אויף בייז, קעמפף ניט אנטקעגען געוואלט מיט געוואלט.
טריי ביז צו דעם עקסטרעם צו דעם ריינעם אור־קריסטענטום, וואס
פערוועהרט איינעם צו משפט'ען דעם אנדערען, מוז טאלסטאי אויך
פערלאנגען, אז יעדער „משפט” זאל אבגעשאפט ווערען און ממילא
אויך יעדע שטראף, יעדע געוואלט, וואס דער תליון ווענדט אן אויף
דעם פערברעכער׳ דורך דעם ווערט אבער אין גאנצען צוריעט יענעם
יסוד, אויף וועלכען עס האלט זיך דער געזעץ און אין איינעם מיט
דעם „געזעץ” פאלט אויף פאנאנדער דער שטאאט. ניעטצשע וויע־
דער מוז אונטערגראבען דעם יסוד פון געזעץ און שטאאט שוין רעה־
פאר, ווייל דער אויבער־מענש קאן ניט אננעהמען איבער זיך קיין
איין מאכט, וואס זאל האבען דאס רעכט צו פערצאמען זיין ווילען.

אז ניעטצשע און טאלסטאי זענען געוועזן אנארכיסטען אין
דעם פולסטען און טיעפסטען זין פון דעם ווארט, — דאס איז איצ־
טער שוין פאר קיינעם ניט קיין סוד. א ביסעל שווערער ווערט
דער פונקט, ווען מיר געהען איבער צו מארקס'ען. מארקס איז
גאנץ געוויס ניט געוועזן קיין אנארכיסט, ניט נאר פאר דער איצ־
טיגער צייט פון קאמפף, ווען עס ליעגט אין די אינטערעסען פון
דעם פראלעטאריאט אויסצונוצען די שטאאטס־מאשין און מיט
איהר הילף דערנעהנטערן די סאציאלע רעוואלוציע. ער איז גע־
ווען א געגנער פון דעם אנארכיזם אויך פאר דער ווייטער צוקונפט,
— אבער בשום אופן ניט דערפאר, וואס דער אנארכיזם שאפט אב
דעם שטאאט און דאס געזעץ, דעם פיזישען צוואנג, וואס
איין טייל מענשען ווענדט אן אויף דעם אנדער טייל. אין דעם
פונקט איז קארל מארקס געוועזן פונקט אזא אנארכיסט, ווי א קראַ־
פאטקין. דער מארקסיזם געהט זיך פאנאנדער מיט דעם אנאר־
כיזם (א חוץ פאר דער איצטיגער צייט) נאר אויף אזוי פיעל, אויף
וויפיעל דער אנארכיזם קעמפפט אנטקעגען א גרויסער, צענטראלי־
זירטער עקאנאמישער באלעבאטישקייט, פאר וועלכער מארקס
שטעלט זיך איין. אבער אויך דעם צענטראליזירטען גיגאנטישען
מענשהייטס־קאמוניזם, ווי קארל מארקס זעהט איהם פאראויס,

קאָן מען זיך גאַנץ גוט פאָרשטעלען אָהן אַ ברעקעל שטאַאַט, אָהן אַ ברעקעל פיזישען צוואַנג און שטראָף, ריין דורך פרייוויליגע אָבמאַכען, ווי יענע פרייוויליגע אָבמאַכען פון פאָלק צו פאָלק, וואָס הערשען איצטער אין דעם אינטערנאַציאָנאַלען לעבען. איבער זיי איז ערגעץ ניטאָ קיין אויבערהאַר און קיינער האַלט ניט אויף זיי קיין בייטש אין דער האַנד. און אין דער אמת׳ען האָט קאַרל מאַרקס טאַקע אַזוי געקוקט אויף דער צוקונפט. דער שטאַאַט, ד. ה. די פיזישע מאַכט פון איין מענשען איבער דעם אַנדערן, איז פאַר איהם געווען אַ היסטאָרישער פּראָדוקט, אַרויסגעוואַקסען פון פּריוואַט־אייגענטהום און קלאַסען־קאַמפּף, אַ שוץ־מיטעל פון די הערשענדע קלאַסען אנטקעגען די בעהערשטע. אין אַ קאָמוניסטישער געזעלשאַפט, אין וועלכער עס קאָנען ניט זיין קיין הערשענדע און בעהערשטע קלאַסען, קאָן, לויט מאַרקס, אויך ניט זיין קיין שטאַאַט און קיין „געזעץ".

דאַרף מען נאָך זיך לאַנג אָבשטעלען אויף דער דריטער זייל פון דעם געזעלשאַפטליכען געביי, אויף דער קירכע און דער רעליגיאָן? בנוגע צו מאַרקס, דעם מאַטעריאַליסטישען אַטעאיסט, און צו ניעטשע, דעם „אַנטי־קריסט", זיינען דאָ איבעריגע אַלע פירושים. אָבער אפילו דער „פרומער", „קריסטליכער" טאָלסטאָי, פאַר וועמען די רעליגיאָן איז דאָס העכסטע אין דער וועלט, איז געווען אַקוראַט אַזאַ פערביטערטער געגנער פון יעדער קירכע, יעדען הערשענדען, אַרויפגעצוואונגענעם גלויבען, ווי יענע צוויי וועלט־בעריהמטע „אפּיקורסים". טאָלסטאָי ווייס נאָר פון איין־איינציגען מקור פאַר דער אמת׳ער רעליגיע: דאָס אייגענע רעליגיעזע בעוואוסטזיין פון יעדען יחיד. אַ רעליגיע, וואָס זאָל אנטפלעקען פאַר וועמען עס איז וועלכע עס איז „אני מאמין׳ס", וואָס יענער מוז אָננעהמען, אפילו ווען ער גלויבט ניט אין זיי, אָדער וואָס ער נעהמט אָן, ווייל ער פערשטעהט אַליין ניט, און וואָס אַזוינס ער מוז דאָ גלויבען, — אַזאַ רעליגיע איז דער ריינער היפּוך פון דעם, וואָס זי דאַרף זיין. און אַ גלויבען, וואָס וויל זיך אַריינמישען אין דעם אַנדערן׳ס לעבען און צווינגען וועמען עס איז צו טהאָן, וואָס איהם געפעלט ניט, איז שוין ניט קיין גלויבען, נאָר אַ שטאַאַט, אַ שטיק טייוועלישע מאַכט, צוגעדעקט מיט דעם

מאנטעל פון א געטליכען געבאט. אראבצורייסען דעם געטליכען מאנטעל פון אלע עקזיסטירענדע קירכען, קלאהר בעווייזען פאר דער וועלט די שטיק טייוועלשע מאכט, וואס שטעקט אין זיי, איז געוועזען איינע פון די ליעבלינגס־טהעמען, וועלכע טאלסטאי האט אזוי אפט און ערנסט בעארבייט.

מיר בלייבט נאך צו זאגען א פאר ווערטער וועגען דעם פערטען יסוד פון דעם איצטיגען לעבען, דעם פאמיליען־פרינציפ, — דעם קדשי־קדשים פון דער איצטיגער באלעבאטישער וועלט. דער פאמיליען־פרינציפ איז ניט נאר א רעגעל, אויפגעשטעלט פון דעם שטאאט און געהייליגט פון דער הערשענדער רעליגיאן, וואס בעשטימט, ווער עם מעג מיט וועמען הנאה האבען אין דעם סעקסועלען לעבען; ניט נאר א קאנטראקט צווישען מאן און פרוי, אז זיי מוזען סעקסועל געהערען איינער צו דעם אנדערן. עס איז דערצו נאך א סאציאל־עטישער אידעאל, וואס פערלאנגט אז דאס בעסטע שטרעבען פון דעם מענשען, אלע זיינע כחות זאלען אין ערשטער ליניע זיין אנגעווענדט אויף דעם גליק פון זיין „פאמיליע". קודם כל איך, מיין „צווייטע העלפט" און מיינע קינדערלעך; דערנאך די גאנצע משפחה פון מיינע קרובים און דערנאך — מיין פאטערלאנד און ערשט גאר־גאר צום סוף די גאנצע איבעריגע מענשהייט.

פון אט דעם פאמיליען־פרינציפ אין זיינע ביידע בעדייטונגען, סיי ווי א רעגעל, וואס בעשטימט דעם סעקסועלען לעבען פון מאן און פרוי, סיי ווי אן אידעאל, וואס דארף זיין דער צענטער פון דעם מענשענס דאגות, — האבען זיך גלייך שארף אבגעזאגט אלע אונזערע דריי ראדיקאלע דענקער. מ א ר ק ס האט, לויט זיין שטייגער, אויפגעוויזען אויף די געשיכטליכע אורזאכען, וואס האבען די פאמיליע ארויסגערופען אין לעבען, און אויף די עקאנאמישע צושטענדען פון דער קאפיטאליסטישער געזעלשאפט, וואס גראבען אונטער איהרע ווארצלען אין דער איצטיגער צייט און מאכען, אז זי זאל אין דער צוקונפט אין גאנצען פערדארען. נ י ע ט צ ש ע האט אין איהר געזעהן די קווינט־עסענץ פון דער בומאה, דעם קאנצענטרירטען גיפט פון דעם פ י ל י ס ט ע ר־לעבען, וואס פערהויקערט דעם מענשליכען גייסט און פערשפארט איהם אין א היהנער־שטייג. און אפילו ט א ל ס ט א י, דער פרומער,

און גוטער, און הייליגער טאָלסטאָי, האָט אויך ניט געפונען קיין איין גוט וואָרט פאַר איהר. און ווי, אין דער אמת'ן, וואָלט אַ טאָלסטאָי געקאנט ווערען איהר פערטהיידיגער און בעשיצער? ווי אַסקעטיש טאָלסטאָי זאָל ניט זיין געזאָגנען, ווי ווענינ ער זאָל ניט האַלטען פון דעם גוף'ס תאוה, ווי זעהר איהם וואָלט זיך געוואָלט, אַז יעדער מענש זאָל זיין גאַנצען לעבען אָבלעבען „אָהן זינד", האָט ער גאַנץ גוט פערשטאַנען, אַז דאָס איז אַן אוטאָפּיע: פון דער פּשוט'ער ערדישער ליעבע קאָן מען ניט פּטור ווערען, און דאָרטען, וואו זי איז דאָ, דאָרטען, וואו דער מענש האָט שוין אָנגעווענדט אַלע זיינע כחות אין דעם קאַמפּף מיט דעם גוף, און פיהלט אַז ער מוז ליעבען, — דאָרטען נויטיגט זיך ניט די ליעבע אין דער הסכמה פון דעם פּאָליציימייסטער און אין דער ברכה פון דעם גלח: דאָרטען איז זי אַבסאָלוט פריי און קיין געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציע האָט קיין רעכט ניט צו שטעלען זיך איהר אַנטקעגען. די ליעבע איז אַ פּריוואַטע, אינטימע אַנגעלעגענהייט פון די וואָס ליעבען. זייער אייגענער *געוויסען* דאַרף בעשטימען זייער לעבען און קיין מאַכט פון דרויסען טאָר זיך ניט אַריינמישען אין דעם. טאָלסטאָי איז אויך געווען הימעל־ווייט פון דעם געדאַנק, אַז „מיינע אייגענע", „מיין משפּחה" האָט מעהר רעכט אויף מיין ליעבע און זאָרג, איידער אַ „ווילד פרעמדער". אין דעם „מלכות־שמים" אויף דער וועלט, וועלכע טאָלסטאָי האָט געפּרעדיגט אין זיינע שריפטען, איז ניטאָ קיין נפקא מיניה צווישען אייגענע און פרעמדע: אַלע מענשען, אָהן אַ אויסנאַהם, זענען אייגענע, אַלע זענען זיי „גאָט'ס קינדער", אַלע — ברידער און שוועסטער.

עס פערשטעהט זיך, אַז אויך אין דעם פּונקט פון נאַציאָנאַליזם און פּאַטערלאַנד־ליעבע זענען אַלע דריי דענקער געגאַנגען האַנד אין האַנד און האָבען דורכאויס אָבגעלייקענט, אַז איין פאָלק אָדער איין לאַנד זאָל ביי וועמען עס איז זיין מעהר מיוחס פאַר אַן אַנדער פאָלק, אָדער פאַר אַן אַנדער לאַנד. טאָלסטאָי און ניעטצשע זענען געווען ראַדיקאַלע קאָסמאָפּאָליטען, וואָס האָבען איבערהויפּט זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט וועלכע עס איז פעלקער־אונטערשיידען. מאַרקס איז כל ימיו געווען אַן *אינטערנאַציאָנאַליסט*, וואָס האָט איינגעזעהן, אַז יעדער פאָלק וויל

פיהרען אן אייגענעם קולטורעלען לעבען אויף זיין אייגענעם שטייגער און אז ער האט גאנץ געוויס א רעכט דערצו; אבער אויך מארקס האט אין דערזעלביגער צייט פערלאנגט, עס זאל אבגעשאפט ווערען יעדע הערשאפט פון איין פאלק איבער דעם אנדערן, און אז אלע פעלקער זאלען סאלידאריש לעבען ווי ברידער אין דער איין־איינציגער משפחה פון דער מענשהייט.

עס איז ניט מיין היינטיגע אויפגאבע קריטיש אבצושטעלען זיך אויף די געדאנקען פון טאלסטאי, ניעטצשע און מארקס און אויספארשען, אויף וויפיעל זיי זענען גערעכט אין זייער ראדיקאלער קריטיק פון אלע יענע יסודות, אויף וועלכע עס רוהט דאס מאדערנע לעבען. איך וויל נאר בעמערקען, אז איך בין ניט אין גאנצען איינשטימיג מיט זיי, דער עיקר אין די פראגען פון אייגענטהום, פאמיליע און געזעץ. מיר דוכט, אז דא וועט דער ראדיקאלער געדאנק פון דעם צוואנציגסטען יאהרהונדערט מוזען אריינברענגען גאנץ וויכטיגע קאררעקטורען, אויף דעם זעלביגען שטייגער, אויף וועלכען קארל מארקס האט, נאך מיין מיינונג, אויסגעבעסערט דעם קאסמאפאליטיזם, דורך דעם, וואס ער האט איהם פערוואנדעלט אין דעם אינטערנאציאנאליזם. דער אינטערנאציאנאליזם „שאפט ניט אב“ קיין פעלקער, ווי דאס וויל דער קאסמאפאליטיזם; ער וויל זיי פערברידערן. עס קאן זיין, אז אויך אייגענטהום, פאמיליע און געזעץ, אדער שטאאט, קאנען מיט דעם זעלביגען רעכט פערוואנדעלט ווערען אין אנדערע העכערע פרינציפען, וואס פערטילינגען אבער ניט דעם עצם פון זייער זיין. אבער, ווי געזאגט, עס איז ניט איצטער די צייט צו פערנעהמען זיך מיט דער קריטיק פון דעם אלטען ראדיקאלען געדאנק. מיין אויפגאבע איז געווען צו בעווייזען אייך, אין וואס עס איז בעשטאנען דער ראדיקאלער יושר פון דעם נייצעהנטען יאהרהונדערט און ווי אזוי ער האט זיך אויסגעדריקט אין די געדאנקען פון זיינע דריי בעסטע פערטרעטער.

דער פערגלייך צווישען די דריי דענקער איז אזוי אינטערעסאנט און אזוי בעלעהרענד, אז איך וועל מיר נעהמען די פרייהייט אנצורירען נאך אייניגע פונקטען, ווען אפילו איך ווייס גאנץ גוט, אז מען קאן סאי ווי סאי ניט אויסשעפען דעם גאנצען ענין.

מיר זענען בעקאַנט געוואָרען מיט דעם וויכטיגסטען פּונקט „וועגען דאָס העכסטע גוט פאַר דעם מענשען", אין וועלכען זיי אַלע דריי געהען זיך פאַנאַנדער. מיר האָבען אויך אָנגעפיהרט אַ סך זעהר וויכטיגע פּונקטען, אין וועלכע זיי געהען זיך אַלע דריי צונויף. איך וויל דאָ איצטער אָנריהרען פון אויבען־אויף איינינע טעאָרעטישע פראַגען, אין וועלכע צוויי פון אונזערע דענקער קעמפּפען האַנד אין האַנד אַנטקעגען דעם דריטען: טאָלסטאָי און ניעטצשע האַנד אין האַנד אַנטקעגען מאַרקס'ען; ניעטצשע און מאַרקס געדאַנקליך פערבונדען אַנטקעגען טאָלסטאָי; מאַרקס און טאָלסטאָי סאָלידאַריש אַנטקעגען ניעטצשע.

טאָלסטאָי און ניעטצשע זענעןביידע מ י ס ט י ק ע ר. ביידע גלויבען אין „מבשרי אחזה אלוה": דורך מיין לייב דערקען איך די גאָטהייט. אין זיין אייגענער נשמה געפינט טאָלסטאָי די ליעבע צו דער מענשהייט און אין זיין געדאַנק ווערט די ליעבע פערוואַנדעלט אין אַ ניצוץ, אַ פונק פון דעם געטליכען שכל, וואָס הערשט אין דער גאַנצער וועלט און וואָס ברענגט זיך אַליין ארויס אין ליעבע און ליידען, אין דער פרייד פון מסירת נפש. ניעטצשע געפינט אין זיין אייגענער נשמה אַ שטרעבען צו הויבע אונענדליבע הימלען, אַ ליידענשאַפטליכען האס צו אַלץ וואָס איז געמיין, וואַכעדיג, שלעפעריג און פערטהאָן אין דער זוהמא פון דעם טאָג־טעגליכען זיין. און אויפ'ן שטעל ווערט פאַר איהם זיין נשמה, זיין „זעלבסט", אַן אויסגוס פון יענער וועלט־קראַפט, וואָס בעהערשט די גאַנצע וועלט־ענטוויקלונג, דאָס שטרעבען פון דער נאַטור צו אַלץ העכערע, ריינערע און מעכטיגערע פאָרמען פון לעבען, וועלכע ער האָט אַ נאָמען געגעבען דעם „ווילען צו מאַכט". קאַרל מאַרקס איז פריי פון דעם דאָזיגען נאַטור־פילאָסאָפישען מיסטיציזם. אַ מאַטעריאַליסט פון גאָר־גאָר דער אַלטער שוהל, גלויבט ער אין דער טויטקייט פון דער נאַטור. זי האָט ניט קיין „נשמות", קיין שכל'ס און קיין ווילענס, און עס איז ניטאָ אויף איהר קיין גייסטיגער איבערהאַרר. אַלע גייסטיגע ערשיינונגען זיינען אין מאַרקס' אויגען ניט מעהר ווי אַ צ ו ש ט אַ נ ד אין דער אייביגער טויטער מאַטעריע און געפינען זיך נאָר אין לעבעדיגע מאַרך און נערוועז. מיט דעם טויט פון דעם אָרגאַניזם, צו וועלכען עס האָבען געהערט דער

מאַרך און די נערוועו, צורינגען אויף יענע נשמות, שכל׳ס און ווילענס און פערשווינדען אויף אייביג.

אין די מאָראַלישע פראַגען, אין דעם גרויסען פּראָבלעם וועגען דאָס העכסטע גוט, זענען טאָלסטאָי און ניעטצשע — ר א צ י אָ נ א ל י ס ט ע ן, וואָס פערלאָזען זיך אויף דעם אייגענעם שכל און גלויבען אין זיין מאַכט ארויסצוברענגען דעם „אבסאָלוטען" אמת. און ווי זאָל מען ניט גלויבען אין איהם? ער איז דאָך אַ „חלק אלוה ממעל", אַ טייל פון דער גייסטיגער וועלט־סובסטאַנץ גופא. זאָל ער אין דעם מענשען ניט וויסען, וואָס ער וויל און טהוט אין דער נאַטור? עס איז דעריבער קלאָהר אָהן אַ סום ספק, אז גאָט ו ו י ל די ליעבע צו דער מענשהייט, וויל די מסירת נפש צוליעב איהר און אז דאָס איז דאָס העכסטע גוט, — זאָגט טאָלסטאָי. עס איז דעריבער קלאָהר אָהן אַ שום ספק, אז די גאָטהייט, אָדער די וועלט־סובסטאַנץ, האָט אין דער אדמה די גאַנצע מענשהייט, וויל זי טראַכט שוין איצט וועגען אַ „איבער־מענשהייט", — זאָגט ניעטצשע. — מאַרקס איז אין דער מאָראַל־פילאָסאָפיע, ווי אין אַלע פראַגען, וואָס האָבען צו טהאָן מיט מענשליכע אָבשעצונגען און מענשליכע הסכמות, ניט קיין ראַציאָנאַליסט, נאָר אַ ר ע ל אַ־ ט י ו ו י ס ט. ניטאָ פאַר מאַרקס׳ען קיין אַבסאָלוטע אמת׳ן אויף דעם פעלד פון מאָראַל. לויט די אומשטענדען בייטען זיי זיך בײַ דעם מענשען. דער „גייסט" פון דער געזעלשאַפט, איהר בעוואוסט־זיין, שפּיעגעלט נאָר אָב די „מאַטעריע" פון דער געזעלשאַפט, איהר עקאָנאָמישען „זיין".

טאָלסטאָי און ניעטצשע זיינען געווען אַ נ אַ ר כ י ס ט ע ן אין דעם זין, וואָס פאַר זיי איז דער איינצעל־מענש, דער אינדיווי־ דואום, געווען דער צענטער פון דעם זיין. איהם האָבען זיי אין אויג, צו איהם ווענדען זיי זיך מיט זייער פּרעדיגט, אויף איהם בויען זיי זייערע האָפענונגען. — מאַרקס איז אַ סאָציאַליסט. דער איינצעלנער איז פאַר איהם ניט מעהר, ווי אַ ט י י ל, אַ צ ע ל פון דעם געזעלשאַפטליכען אָרגאַניזם. אין דעם לעבען פון דער ג ע ז ע ל ש אַ פ ט פערטיעפט זיך מאַרקס, איהרע געזעצען פאָרשט ער אויס, אין איהר ענטוויקלונג איז ער פעראינטערעסירט, און זיי־ נע האָפענונגען בויט ער אויף א י ה ר ע אינעווייניגסטע פּראָצעסען.

אבער אין איינינע פונקטען פערלאזט ניעטצשע טאלסטאי׳ען און פעראייניגט זיך מיט זיין פריהערדיגען געגנער, מארקס, צו בעקעמפפען דעם פריהערדיגען חבר. איך שמועס שוין ניט וועגען דעם, וואס זיי ביידע, ניעטצשע און מארקס, מוזען אננעהמען א „פולען מויל געלעכטער“, ווי דער העברעער וואלט געזאגט, ווי נאר טאלסטאי הויבט אן רעדען צו זיי וועגען קריסטליכע ליעבע און קריסטליכע גערעכטיגקייט. האט ווען עס איז וואו עס איז די דאזיגע „ליעבע“ און „גערעכטיגקייט“, אפילו ווען זי האט געוואלט זיין ערנסט, געקאנט א קאץ אן עק פערבינדען?! איך רעד אויך ניט דערפון, וואס ניעטצשע און מארקס קאנען בשום אופן ניט צושטימען צו טאלסטאי אין זיין גלויבען אין דעם „פרייען ווילען“, אין זיין בעטראכטען דעם מענשען ווי א זעלבסטשטענדיגע בריאה, וואס קאן צו יעדער צייט — ער דארף נאר וועלען! — בעהערשען און רעגעלן זיין לעבען פון זיך אליין, — ניעטצשע און מארקס האבען צו שטארק געגלויבט אין דער אייזערנער מאכט פון דער נאטירליכער ענטוויקעלונג, זיי זאלען קאנען צולאזען אזא׳ן אויסנאהם פון דעם כלל פאר דעם מענשען. איך האב דא אין זין, אן אנדער פונקט, נאך א וויכטיגערען, אין וועלכען ניעטצשע און מארקס געהען אין איינעם להיפך צו טאלסטאי. דאס איז די פראגע וועגען ג ל י ק ז ע ל י ג ק י י ט, דעם צענטראל־פונקט, ארום וועלכען עס דרעהען זיך אלע געדאנקען טאלסטאי׳ס.

טאלסטאי גלויבט אין גליקזעליגקייט, אין דער מעגליכקייט פון גליק און פרייד פאר דעם מענשען און ער זוכט אויסצוגעפינען, ווען און אונטער וועלכע אומשטענדען דאס איז מעגליך פאר איהם. ניעטצשע לייקענט לגמרי די מעגליכקייט און די ו ו י נ ש ב א ר ק י י ט פון גליק פאר דעם מענשען. ער מיינט אז די גאנצע מעשה פון „גליק“ איז אן אויסגעטראכטע און א נארישע. דאס האט זי דער פרא אדם, דער „פיליסטער“, אויסגעטראכט און האט דערביי זאגט ער, געפינטעלט מיט די אויגען...

צו וועמען פון זיי וואלט צוגעשטאנען מארקס? א סך מיינען — און ניעטצשע אליין וואלט געזאגט: „גאנץ געוויס צו טאלסטאי“. איז דען מארקס ניט קיין סאציאליסט? און וויל דען ניט דער סאציאליזם „בעגליקען“ די מענשהייט? דער דאזיגער אבער

גלויבען, אַז מאַרקס האָט געוואָלט „בעגליקען“ די מענשהייט, איז אַזוי ווייט פערשפּרייט, אַז מיר האָבען איהם געפונען אפילו ביי אַזאַ חשוב'ען מאַרקסיסט, ווי דער רוסישער ב ע ל ט אָ ו ו, וואָס האָט אין דעם נאָמען פון דעם מאַרקסיזם אַבסאָלוט דערקלעהרט, אַז זיין מאָראַלישער פּרינציפּ איז דער זעלביגער, וואָס הערשט ביי אַלע אוטיליטאַריער, און אַז אויך דאָס לעצטע ענדציעל פון דעם סאָציאַליזם דאַרף אריינגעבראַכט ווערען אין דעם אוטיליטאַרישען גרונדזאַץ: „דאָס העכסט־מעגליכע גליק פאַר דער גרעסט־מעגליכער צאָהל“. דאָס בעווייזט אָבער, ווי ווייניג אפילו זעהר חשוב'ע מאַרק־סיסטען זיינען אריינגעדרונגען אין די טיעפעניסען פון זייער איינגע־נער תורה. מאַרקס האָט ניט געקאָנט האַלטען פון דעם אוטיליטאַ־רישען גליקזעליגקייטס־פּרינציפּ, — גאָר פּשוט דערפאַר, ווייל גליק איז פאַר איהם אַ סוביעקטיווע זאַך, וואָס יעדער איינער פער־שטעהט עס אויף זיין אייגענעם שטייגער, וואָס איז אפשר קיינמאָל אויף דער וועלט ניט געווען און וועט אפשר קיינמאָל אויף דער וועלט ניט זיין. די ענטוויקעלונג פון דער מענשליכער געזעלשאַפט, ווען מען בעטראַכט זי אין דעם ליכט, אין וועלכען מאַרקס האָט זי אוועקגעשטעלט, שטרעבט ניט צו דעם גליק פון די איינצעלנע, נאָר צו עפּעס אַן אנדער זאַך, — אויב איהר ווילט, — עפּעס אַ גרעסערע זאַך: צו דער מ אַ כ ט פון דער מענשליכער געזעלשאַפט איבער דער נאַטור דורך די ענטוויקלונג פון איהרע פּראָדוקטיוו־קרעפטע. ד אָ ס איז דער גרונד־געדאַנק פון מאַרקס'ען, דער צענטראַל־פּונקט פון זיין געשיכטס־פילאָסאָפיע. און ווי טיעף האָט מאַרקס געשעצט די גרויסע נצחונות פון דער קאַפּיטאַליסטישער געזעל־שאַפט איבער דער נאַטור, ווען אפילו זיי זיינען פערבונדען מיט אונצעהליגע ליידען פון מיליאָנען; און ווי ערנסט האָט ער גענומען די אונצעהליגע יסורים פון די מיליאָנען, וויסענדיג אַז די דאָזיגע יסורים זענען אַ נויטווענדיגער מאָמענט, אַ רעוואָלוציאָנערער מאָ־מענט: זיי פיהרען צו אַ נייער געזעלשאַפטליכער פאָרם, וואָס וועט נאָך שטאַרקער מאַכען די מאַכט פון דער געזעלשאַפט איבער דער נאַטור... אויב איהר ווילט שטעקט דאָ אַ שטיק „סאָציאַלער ניע־טצשעאַניזם“ אין דעם דאָזיגען געדאַנק, — די פּאָעזיע און דער פּאַפאָס פון „וועלען צו מאַכט!“, — און מיט וואָס פאַר אַ פּעראַכ־

טונג האָט געקוקט קאַרל מאַרקס אויף דער אוטיליטאַרישער טעאָריע פון דעם „העכסט־מעגליכען גליק" און אויף איהר גייסטיגען פאָטער, דעם ענגלענדער ב ע נ ט ה א ם. „וואָלט איך געהאַט דעם מוראַזש פון מיין פריינד היינריך היינע", זאָגט ער ערגעץ־וואו אינ'ם „קאַפּיטאַל", „וואָלט איך איהם אָנרופען: א גאון אין טפשות".... זיין, דער גליקזעליגקייטס־אידעאַל איז פאַר זיי געווען צו קליין, אי פאַר ניעטצשע'ן, אי פאַר מאַרקס'ען.

דערפאַר זיינען דאָ איינינע פונקטען, וואו מאַרקס און טאָלסטאָי געהען זיך צונויף אין זייער געמיינזאַמען קאַמפף אנטקעגען ניעטצשע'ן. איך וועל דאָ ברענגען נאָר איינעם, וואָס איז אָבער זעהר וויכטיג פאַר זייער ביידענס כאַראַקטעריסטיק. ביידע,סאַי מאַרקס, סאַי טאָלסטאָי, קאָנען אויף ניעטצשע'ס „איבער־מענשען" ניט קוקען אנדערס, ווי אויף א וויסטע פאַנטאַזיע, אויסגעטראַכט פון א קראַנקען מוח. אַן „איבער־מענש", וואָס רייסט זיך אין גאַנצען אָב פון די מאַסען, וואָס שטעלט זיך אוועק ווי א היפך צו זיי, וואָס וויל אפילו גאָר ניט ווירקען אויף זיי און אויפהויבען זיי צו זיך, איז פשוט א גאָרנישט מיט א נישט, וועמעס בעשטרעבונגען עס זיינען לכתחילה פער'משפט צו פערזינקען אין תהו־ובהו. די מענשליכע געשיכטע און די מענשליכע ענטוויקעלונג ווערט געמאַכט ניט פון די „העלדען", נאָר פון די גרויסע מאַסען. וואָס פאַר א גזעצען עס זאָלען ניט שטעהן הינטער די מאַסען, ווי מען זאָל ניט קוקען אויף יענער מאַכט, וואָס טרייבט זיי אַלץ פאָראויס און פאָראויס, אָבער אין ז י י און נאָר אין זיי ווערט פערווירקליכט דער מענשליכער פראָגרעס. זיי זענען די אמת'ע טרעגער פון דער מענשליכער געשיכטע. ז י י ע ר שכל און ז י י ע ר יושר ווערט דורכגעפיהרט אין לעבען. די גלענצענדע מעשים פון דעם „העלד", וואָס ווערען אזוי אָפט בעזונגען פון דעם היסטאָריקער, זענען, ווען מען קוקט זיך צו נעהנטער צו זיי, ניט קיין פּראָדוקט פון „זיין" ווילען און „זיין" שכל, נאָר פון יענער העכערער מאַכט, וואָס בעהערשט דאָס מענשליכע לעבען און וואָס טרעט בולט ארויס אין די בעוועגונגען פון די מאַסען. דער „העלד", וואָס איז פאַר ניעטצשע'ן דער צ י ע ל פון דער געשיכטע, איז ניט קיין זעלבסט־ציעל, נאָר אין בעסטען פאַל — ניט מעהר ווי א געצייג אין איהרע הענד. ער

פיהרט ניט, ער ווערט געשטופט. דאס איז דער הויפט „אני־מאמין" פון מארקס'עס געשיכטס־פילאסאפיע, דאס איז אויך דער גרונד־געדאנק פון טאלסטאי'ס ראמאן „קריעג און פריעדען"...

אבער — גענוג פערגלייכען. איך האף, אז די וועניגע פונקטען, וואס איך האב געבראכט, — א קלייניגקער טייל פון דעם, וואס מען האט געקאנט צונויפשטעלען, — גיעבען אייך א מעהר אדער ווענינער קלאהרען בילד, ווי אזוי די וויכטיגסטע שטרעמונגען פון דעם נייענצעהנטען יאהרהונדערט, — די טעארעטישע און די פראקטישע, — האבען זיך אבגעשפיגעלט אין די מוחות פון טאלסטאי, ניעטצשע און מארקס, וואס עס האט זיי צונויפגעפיהרט אין איינעם, און אין וואס זיי זענען פיינדליך איינער צום אנדערן.

איצטער קאנען מיר אוועקשטעלען די שאלה וועגען דעם ווערטה פון דער גייסטיגער ירושה, וואס דאס נייענצעהנטע יאהרהונדערט לאזט אונז איבער אין דער פארם פון זייערע סיסטעמען, — דעם ווערטה, דער עיקר פאר יענעם גרונד־פראבלעם, וועלכען מיר האבען די גאנצע צייט געהאט פאר אונזערע אויגען, דעם פראבלעם פון דעם „העכסטען גוט". וואס דארף דער מענש טהאן? וואס איז דאס העכסטע גוט, צו וועלכען ער זאל שטרעבען? איז דאס באמת א „מוז", אז דער „יושר" זאל זיך פאנאנדערגעהן אין אזעלכע דריי פיינדליכע ריכטונגען, ווי דער אבסאלוטער „אל־טרואיזם" פון טאלסטאי, דער אבסאלוטער עגאיזם פון ניעטצשע און דער סאציאליזם פון קארל מארקס? זיינען זיי, די דריי ריכטונגען, ווירקליך פיינדליך איינע צו דער אנדערער?

אבער איידער איך וועל פרובירען פערענטפערען די פראגע, וויל איך דערמאנען א קלייניגקייט אויס דער געשיכטע פון דעם מאדערנעם געדאנק.

נאך אין דעם סוף פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, כמעט גאר אויפ'ן שוועל פון דעם נייענצעהנטען, האט איינער א דייטשער געלערענטער פראפעסאר איינגעטיילט אלע מענשליכע אידעאלען אין דריי גרויסע גרופען: די ליעבע צו אמת, די ליעבע צו יושר (צו „גוטס"), די ליעבע צו שעהנקייט, און שוין יענער פראפעסאר האט

פערשטאַנען, אַז זיי אַלע דריי דאַרפען ווערען פעראייניגט אין איינעם. „דאָס וואַהרע, גוטע אונד שעהנע" — איז געוואָרען א פאָרמעל, וועלכע יעדער געבילדעטער אינ'ם אָנהויב פונ'ם נייענצעהנטען יאָהרהונדערט האָט פון מויל ניט ארויסגעלאָזען און האָט גיט אויפגעהערט איבערצוקייען ביז צו חלשות. שפּעטער אין די ראַדיקאַלע צייטען, — אפשר א דאַנק שטירנער'ן, — האָט מען היבש געמאַכט חוזק פון דער דאָזיגער פאָרמעל, און אויך אין אונזערע לעצטע צייטען האָט מען זיך גענוג געוויטצעלט וועגען „דאָס וואַהרע, גוטע און שעהנע!" און קיין חדוש ניט, וואָס יעדער רעוואָלוציאָנערער פעריאָד וויטצעלט זיך איבער דער פאָרמעל. אין א צייט, ווען פון דעם הערשענדען אמת איז שוין לאַנג געוואָרען א זוימעל־שרייענדער שקר, און ער, דער שקר, שרייבט זיך נאָך אַלץ אונטער מיט דעם אַלטען נאָמען „אמת" און ווערט א ברעקעל ניט רויט פון דעם דאָזיגען ליגען; אין א צייט, ווען די הערשענדע אונגערעכטיגקייט געהט מיט א שטאָלץ אויפגעהויבענעם קאָפּ, און די פּאָליציי טרייבט פאַנאַנדער דעם עולם און שרייט: „מאַכט א וועג! דער יושר געהט!"; אין א צייט, ווען אַן אַלטע מומיע, ביי וועמען דער מויל איז שוין אפשר פול מיט ווערים, ווערט צוגעפּוצט מיט פּודרע און פאַרב און עס ווערט פערלאַנגט, מען זאָל זיך פאַר איהר בוקען, פאַר דער אייביגער שעהנקייט, — אין אַזאַ צייט, זאָג איך, איז באמת ניט גרינג צו נעהמען אין מויל די פאָרמעל: „דאָס וואַהרע, שעהנע אונד גוטע" און דערביי ניט געשריצט ווערען צו הונדערטע לאָך ספּאָזמען.

אָבער — וואָס קאָן מען זיך העלפען? דער אַלטער דייטשער פּראָפעסאָר פון פילאָסאָפיע איז פאָרט געווען גערעכט. ווי עס זאָל זיך ניט בייטען דער א י נ ה א ל ט פון דעם אמת, דעם יושר, דער שעהנקייט, עס זענען פאָרט דאָ א י י נ י נ ע אמת'ן, א י י נ י נ ע געדאַנקען וועגען יושר און נאָר א סך פּראָדוקטען פון שעהנקייט, וואָס זענען נאָך עד היום אַזוי יונג און פריש, ווי אין דער צייט ווען זיי האָבען דערבליקט די ליכטיגע שיין פון דער וועלט. און ווי די אַנדערע אמת'ן, יושר'ס און שעהנקייטען זאָלען זיך ניט בייטען מיט יעדען דור, — וועלען אַלע אונזערע אידעאַלען זיך אַלע מאָל אַליין איינטיילען אין דער אויבען־דערמאָנטער

א י י ב י ג ע ר פאָרמעל: „דאָס וואהרע, שעהנע אונד גוטע", וואָס מיר ווילען איבערזעצען אין אידיש: „אמת, יושר און חן".

דאָס רוב מענשען יאָגען זיך אָבער ניט מעהר ווי נאָך א י י ן טייל פון דעם פאָרמעל, בעת מיר זאָלען, ווי גאנצע מענשען, זיך יאָגען נאָך אלע דריי.

מיר „זאָלען!" אָבער, הפנים, ניט לייכט איז דאָס דורכצופיהרען אין לעבען. זעלטען ווען א דענקער פעראייניגט אין זיין סיסטעם אַלע דריי זייטען פון דעם מענשליכען אידעאַל, מיט גלייכע רעכטען און אין גלייכע פּראָפּאָרציאָנען. צו אָפט ווערט דאָס גלייכ־געוויכט פון א סיסטעם געשטערט צוליעב איין ש ל י ש פון אונזער איינהייטליכען אידעאַל, בעת די אנדערע צוויי דריטעל ווערען אין גאַנצען אָדער כמעט אין גאַנצען פערוואָרפען אין א ווינקעל.

אויף די דריי דענקער, מיט וועלכע מיר אינטערעסירען זיך היינט, מאַכען ליידער ניט קיין אויסנאַהם פון דעם דאָזיגען, גאָר ניט אזוי יום־טוב'דיגען פאַל.

עס איז ניט שווער צו טרעפען, אז ביי מאַרקס'ען, דעם אָביעקטיווען, וויסענשאַפטליכען פאָרשער, דעם אָנהענגער פון שפּינאָזא'ס „ניט לאַכען, ניט וויינען, נאָר פ ע ר ש ט ע ה ן", ליעגט, נאַטירליך, דער שווער־פּונקט פון דעם גאַנצען דענקען אין דעם אידעאַל פון אמת. „לאָמיר אויספאָרשען דעם געשיכטליכען ענטוויקעלונגס־גאַנג ווי ער איז; לאָמיר איהם קוקען גלייך אויג אין אויג, דאָס איז די הויפּטזאַך! דער „יושר", די „שעהנקייט" און אַלע אנדערע אידעאָלאָגיען זענען ניט מעהר ווי שאָטענס פון דעם נאַטירליכען גאַנג און מיט זיי מעג מען זיך וועניגער — אָדער אפשר גאָר ניט אינטערעסירען."

פאַר טאָלסטאָי, ווידער, איז דער צענטער פון זיין נשמה דער „יושר", „דאָס גוטע". אמת און שעהנקייט, וויסענשאַפט און קונסט, האָבען אפשר גאָר קיין ווערטה ניט, אָדער נאָר אויף אזוי פיעל ווערטה, אויף וויפיעל זיי העלפען דעם יושר, מיינט טאָלסטאָי.

און ניעטצשע'ס נשמה איז אין גאַנצען איינגעזונקען אין דעם אידעאַל פון ש ע ה נ ק י י ט. זאָל נאָר די אייגענע נשמה זיין שעהן אין איהר מאַכט און דער טיעפקייט פון איהר לעבען און ליידען; זאָל נאָר די שעהנע טראַגיק פון דעם העלד'ס לעבען און

קאַמפּף בענעהמען דאָס אויג, — און אַ כפּרה דער אמת: „ניכטס איסט וואהר!“ אַ כפּרה דער יושר: „אַללעס איסט ערלאובט!“

שוין אַט דער פאַקט אַליין, וואָס מאַרקס, טאָלסטאָי און ניעטצשע האָבען זיך אונבעוואוסטערהייד איינגעטיילט אין דער ממשלה פון אמת, יושר און חן, איז שוין, דוכט מיר אַ קלאָהרער בעוויז, אַז זיי האָבען דעם איינהייטליכען מענשליכען אידעאַל פאַנאַנדערגעריסען אויף דרייען און אַז נאָר אין דער פעראייניגונג פון זיי דרייען ליעגט דער ריכטיגער וועג צו דעם „העכסטען גוט“. דאָס וועט אונז נאָך קלאָהרער ווערען, ווען מיר וועלען זיך ווענדען צו זייערע אידעאַלען גופא.

איך וועל אויך דאָ אַנהויבען מיט טאָלסטאָי.

טאָלסטאָי׳ס געדאַנק, אַז דער עגאָיזם קאָן ניט ברענגען קיין אמת׳ן גליק, אַז די זון פון לעבען מוז ווערען פערטונקעלט, ווי נאָר עס בעווייזט זיך איינעם די שווארצע אימה פון טויט; אַז נאָר די גרויסע ליעבע צו די מיטמענשען קאָן אונז רעטען פון יענער אימה און מאַכען פערגעסען אונזער איינענעם ביטערען סוף, — די אַלע געדאַנקען טאָלסטאָי׳ס בעטראַכט איך, ווי אַ גרויסע ו ו י ס ע נ ש אַ פ ט ל י כ ע ענטדעקונג, וואָס פערדיענט אין דעם לעבען פון דער מענשליכער נשמה צו שפּיעלען כמעט אַזאַ וויכטיגע ראָליע, וואָס ניוטאָן׳ס גראַוויטאַציאָנס-געזעץ שפּיעלט אין דער ערקלערונג פון דער נאַטור. ווען מען נעהמט טאָלסטאָי׳ס געדאַנקען אַריין אין פלייש און בלוט, ווען מען גראָבט אויף די פונקען פון מענשען־ליעבע ביי זיך אין הארצען און בלאָזט זיי פאַנאַנדער צו אַ פלאַם, איז יעמאָלט קאָן מען ניט נאָר מיט׳ן מוח איינזעהן, נאָר מיט׳ן געפיהל דערפיהלען, אַז מיין לעבען און דער לעבען פון אַלע אַנדערע מענשען איז אין תוך אַריין איין־און־דערזעלביגער לעבען און אַז מיין פערשווינדען איז אסור אַזאַ וויכטיגע פּאַסירונג, מען זאָל זי מוזען אַזוי שטאַרק זיך נעהמען צום האַרצען. דאָס איז פאַר מיר קלאָהר ווי דער טאָג. אָבער אַרויסדרינגען דערפון, אַז „דעריבער“ זאָל איך לעבען נאָר צוליעב דעם אַנדערן און נאָר ניט צוליעב זיך, איז אַ היבשער שפּרונג, וועלכען מען דאַרף נאָך פריהער גוט בעקלעהרען, איידער מען מאַכט איהם.

לאָמיר פּרובען קאָנסעקווענט דורכפיהרען טאָלסטאָי׳ס אַל־

פּרואיזם אין געראַנקען: איך לעב ניט צוליעב מיר, איך לעב צוליעב אייך. מיין נשמה איז ניט מעהר ווי אַ שפּיעגעל, וואָס דאַרף אָב־שפּיעגלען אייערע ליידען און פריידען. גוט, לאָז זיין אַזוי! איך וויל מיך דעריבער ווענדען צו איינעם פון אייך און רעדען בזה הלשון:

„מיין ליעבער ברודער, דו ווייסט, איך לעב נאָר צוליעב דיר. זאָג, וואָס איז דיין הארצענס בעגעהר? קיין קרבן וועט פאַר מיר ניט זיין שווער צו דערפילען דיין וואונש. זאָג, אפשר ציעהט דיך צו דער וויסענשאַפט און דו האָסט ניט קיין מיטלען צום שטודי־רען? אפשר ווילסטו ווערען אַ פּראָפעסאָר? זאָג — איך וועל אַלע מיינע כחות אַנווענדען, ווי אַ שקלאַף זיך רייסען אויף דער ארבייט, נאָר דו זאָלסט האָבען וואָס דו דאַרפסט."

וואָס וועט ער מיר ענטפערען? ער וועט זאָגען:

„מיין ליעבער ברודער, פערגעס ניט, איך בין אויך אַ מענש זוי דו, איך וויל אויך דורכפיהלען דעם העכסטען גליק פון יסורים פאַר דעם אַנדערן. איך — אַ פּראָפעסאָר? לעב איך דען צוליעב זיך? איך לעב דאָך נאָר צוליעב דיר! זאָג: אפשר ווילסטו ווערען דער פּראָפעסאָר, וועל איך אַנשטרענגען מיינע כחות און אויס־געהן טראָפּענווייז פאַר דיין גליק"....

איהר פערשטעהט שוין די לאַגע? מיין לעבען דאַרף, לויט טאָלסטאָי, זיין אָנגעפילט נאָר מיט זיין לעבען. אָבער זיין לעבען איז ניט מעהר ווי אַ ליידיגע כלי, וואָס וואַרט, זי זאָל אָנגעפילט ווערען פון מיין לעבען.

איהר האָט געווים ווען עס איז געזעהן אין אַ צימער צוויי שפּיעגלען, וואָס הענגען פונקט איינער אַנטקעגען דעם אַנדערן. דער ערשטער שפּיעגעל שפּיעגעלט אָב דעם צווייטען שפּיעגעל, און דער צווייטער שפּיעגעל שפּיעגעלט אָב דעם ערשטען שפּיעגעל און די אָבשפּיעגלונג פון דעם צווייטען שפּיעגעל אין דעם ערשטען שפּיע־געל, וואָס שפּיעגעלט אין זיך אָב די אָבשפּיעגלונג פון דער אָבגע־שפּיעגעלטער אָבשפּיעגלונג, וואָס ווערט אָבגעשפּיעגעלט אין אַ ניי־ער אָבשפּיעגלונג, און אַזוי ווייטער, און אַזוי ווייטער, — צוויי אונ־ענדליכע ציילען פון אָבשפּיעגלונגען, וואָס שפּיעגלען אָב — זייער אַלעמטנס וויסטקיים!

כדי איך זאָל קאָנען לעבען צוליעב יענעם'ס לעבען, דאַרף

יענעמ'ס לעבען ניט נאר זיין א ליידיגע אבשפיגלונג פון מיין ליידיגען שפיגעל; עס דארף פערמעגען עפעס, וואס האט א ווערטה אין זיך גופא, ניט נאר דעם ווערטה, וואס ער קאן עס אין יסורים של אהבה אפפערן פאר מיר, — עפעס אזוינס, צוליעב וואס איהם זאל זיך לוינען צו לעבען פאר זיך אליין, און ניט צוליעב מיר. ערשט יעמאלט קאן מיין נשמה אבשפיעגלען יענעמ'ס ווערטה און ברענגען קרבנות צוליעב איהם. אבער איך בין דאך — פון מיין זייט — אויך ניט נאר אן „איך". דעם צווייטען בין איך א „דו", צוליעב וועלכען ער זאל זיך קאנען מקריב זיין. ממילא מוז אויך אין מיין לעבען זיין אזוינס, וואס האט א ווערטה ניט נאר פאר איהם, נאר פאר מיר אליין, עפעס אזוינס, צוליעב וואס עס לוינט זיך צו לעבען פאר זיך און ניט נאר פאר דעם אנדערן. דאס הייסט, עס מוז אין א געוויסער מאס זיין אן עגאיזם, כדי עס זאל איבערהויפט קאנען נעמאלט זיין אן אלטרואיזם.

דער אלטער, אבער אייביג לעבענדער פיכטע האט אמאל בעשריעבען, ווי אזוי דער „וועלט־איך" מוז דורך די אינ־וועניגסטע לאגיק פון זיין ענטוויקלונג אוועקשטעלען אין זיך גופא א „ניט־איך" אנטקעגען דעם אייגענעם „איך". טאלסטאי'ס מאראלישע נשמה פון „ניט־איך" מוז, געטריבען דורך דיזעלבינע אינ־וועניגסטע לאגיק, ווידער אוועקשטעלען אין זיך גופא אן „איך", כדי עס זאל מעגליך ווערען א לעבען צוליעב דעם „ניט־איך".

אבער וואס פאר אן ארט „איך" זאל דאס זיין?

אויף דער שאלה גיט אונז אן ענטפער ניעטצשע. דאס זאל זיין דיין „זעלבסט", יענער „דבוק" אין דיין נשמה, וואס איז דיר טהייערער פאר דיין לעבען. צוליעב איהם זאל יעדער אייגער לעבען און קעמפפען. און העלפען אויף די אנדערע — זאגען מיר איצטער מיט טאלסטאי — אין דעם שווערען קאמפף צוליעב דעם אייגענעם „זעלבסט". יע! דאס איז ניט נאר קיין גרינגער קאמפף, — דער קאמפף פאר דעם אייגענעם „זעלבסט". איך וועל נעהמען נאר א פשוט'ען ביישפיעל, וואס וועט אונז קלאהר מאכען דעם ענין.

אין אן ארעמער צאהל־רייכער פאמיליע, אבער א פרומער און
* בכבוד'ער, מיט גאנץ אלטע אנשויאונגען וועגען א חשוב'ען

לעבען, איז דער עלטערער זוהן, דער איינציגער בעל־מפרנס, פלוצ־לונג, ניט פאר קיין אידיש קינד געדאכט, געוואָרען א פּאָעט. עסען און טרינקען נעהט איהם מעחר ניט אין קאָפּ, די ארבייט פאלט פון די הענד. ער נעהט אום און חלום'ט חלומות און בעזינגט זיי אין ליערלעך. אַנשטאַט צו געהן אין מארק, דערשמעקען עפּעס א פרנסה, לויפט ער נאר אין וואלד, אָדער בעהאלט זיך אויפ'ן בוידעם מיט זיינע ביכלעך און פּאַפּיערלעך. ווייטע וועלטען ציהען איהם צו זיך, אוועק וויל ער פון דער היים, וואו איהם איז אזוי ענג, וואו מען פערשטעהט איהם ניט, וואו מען לאכט פון איהם אָדער שילט איהם מיט טויטע קללות פאר זיין „משוגעת". אָט דער יונגער־מאַן האָט ענטדעקט אין זיך א „זעלבסט" — און וויפיעל קרבנות מוז ער ברענגען צוליעב איהם! זיין גאנצע פאמיליע, אָט די אלע נאָ־הענטע און טהייערע, וואָס זיינען איהם אזוי איינגעבאַקען אין הארצען, צוליעב וועלכע ער זאָל, ווי א טאָלסטאָיאַנער, לעבען, זייגען נעגען איהם. זיין אייגענער „איך" איז נעגען איהם. ווייל ווי נאָר ער ווארפט אוועק זיין „נארישקייט", אזוי ווארט אויף איהם א רייכער שדוך, מיט א דיקער, געזונטער כלה, — ממש א טיראָלער בהמה, — מיט א סך נדן, מיט א שמאַלץ־גרוב פון כל־טוב אין דעם מילנער'ס שטוב.... און זיין „איך" פערשטעהט גאנץ גוט, אז דאָס אלץ איז נאָר ניט קיין שלעכטער משא ומתן. אָבער ער פערשטעהט אויך גאנץ גוט, אז ווען ער זאָל נאָכגעבען די אינטערעסען פון דעם עגאָיסטישען „איך", אזוי מוז ער ארייגטרעטען אין שטיוב זיין אייגענעם „זעלבסט". וואָס זאָל ער טהאָן?

אָי, ווי מען דארף דאָ האָבען א שטיק פון ניעטצשע'ס גולנ'י־שער הארץ, כדי אויסצושטעהן אלע נסיונות! די „טיראָלער בהמה" מיט דער שמאַלץ־גרוב איז נאָך ווי עס איז. אָבער — די אייגענע און טהייערע? ווי פערלאָזט מען זיי אויף הונגער און נויט?.. ווי בייט מען אוים זייער צער און דעם אייגענעם צער אויף יסורים. און לייד אין דער פרעמד? מען דארף פשוט זיין א גזלן, אזוינס צו טהאָן.....

„זיי א גזלן!" — שרייט ניטצשעאַניש אין הארצען דאָס איי־גענע „זעלבסט". אָפּפער ניט נאָר מיט דעם שמאַלץ־גרוב, אָפּפער אויך מיט דעם בעסטען, וואָס דיין נשמה פערמאָגט: דיין ליעבע

און רחמנות צו די אייגענע און טהייערע, — ווייל — און דאָס זאָגען שוין מיר, אנשטאט ניעטצשע׳ן, — ווייל דו האָסט ניט נאָר פליכטען צו די אַנדערע, דו האָסט פליכטען צו דיין אייגענעם „זעלבסט“. די פּאָעזיע איז א צווייג פון דער מענשליכער קולטור. און אַלע צווייגען פון דער מענשליכער קולטור זענען געוואקסען, האָבען זיך אַרויסגעריסען פון א ניעדריגערער מדרגה צו א העכערער, נאָר דורך דעם „דבוק“, נאָר דורך דער חייליגער „משוגעת“, וואָס איז אריין אין דעם מענשענס הארץ און האָט אריינגעשלונגען אין זיך אַלע געדאנקען און פעהיגקייטען פון דעם מענשען. די ליידענשאפט צו די קולטור־גיטער פון דער מענשהייט, — וויסענשאפט, טעכניק, פּאָעזיע, קונסט, פילאָסאָפיע, ארבייט לטובת הכלל, — איז א מענשליכע ליידענשאפט און איהרע יסורים, — די „חבלי לידה“ און די ליידען, מיט וועלכע די סביבה איז מזכה דעם געבאָרענעם העלד, — זיינען היילינע יסורים, וואָס שטעהען אקוראט אזוי הויך ווי די יסורים של אהבה פון טאָלסטאָי. דער מענשליכער פּראָגרעס אין אַלע זיינע צווייגען, די ליידענשאפט צו די קולטור־גיטער פון דער מענשהייט זענען יענס עפּעס אין דעם לעבען פון דעם מענשען, וואָס פילען עס אָן מיט אן אינהאלט און מאכען ערשט מעגליך די מסירת נפש פאַר דעם אַנדערען. צווישען טאָלסטאָי און ניעטצשע, צווישען דעם „יוצר טוב“ און דעם „יצר הרע“ איז דאָ ניטאָ קיין ברעקעל ווידערשפּרוך. אָהן דער ליעבע צו דעם צווייטען איז די נשמה, ווי א כלי אָהן א דעק. אומזיסט זוכט איהר זי אנצופילען מיט „טיראַלער בהמות“ און אפילו מיט פּאָעזיע און קולטור, דאָס אַלץ ווערט פערשלונגען דורך דעם שוואַרצען אַבגרונד, דער „אימת מות“. דער „ואהבת לרעך“ איז די דעק, וואָס מאכט, אז אייער נשמה זאָל קאָנען אריינכעהמען אין זיך אן אינהאלט, אז דער שוואַרצער אַבגרונד זאָל פערשווינדען. אָבער אויב איהר בלייבט שטעהן ביי דעם „ואהבת“, בלייבט דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען לעדיג ווי א לעדיגע כלי, ווי אן אונענדליכער צייל פון שפּיעגלען, וואָס שפּיעגלען אָב אַלעמענס וויסטקייט. ערשט ניעטצשע פערענטפערט די פראַגע וועגען דעם א י נ ה א ל ט פון דער מענשליכער נשמה, וואָס גיט די מעגליכקייט צו לעבען אי פאַר זיך, אי פאַר דעם אַנדערן.

ווער וועט זיעגען ביי דעם פּאָעטישען יונגען־מאַן, וואָס מיר האָבען גענומען פאַר אַביישפּיעל: דער „גזלן“ אָדער דער „מלאך“ — ניעטצשע אָדער טאָלסטאָי? לאָז זיין, אַז דער „גזלן“ האָט געזיעגט, און דער יונגער־מאַן האָט זיך אַ לאָז געטהאָן אין די ווייטע וועלט... ער איז באמת געוואָרען אַ פּאָעט. אָבער — אַך! אויף אונזער זינדיגער ערד איז אַפּילו אַ הימעלשער פּאָעט ניט פריי פון מענשליכע בעדערפניסען. אויך אַ פּאָעט דאַרף האָבען וואָס צו עסען, און אַ שיך, און אַ קלייד, ווען ער איז אַפּילו פריי פון די הוצאות פאַר'ן באַרביערער. אויף די אַלע נישט־ווערטהיגע קלייניג־קייטען דאַרף מען האָבען געלד, און די בעלי־בתים פונ'ם געלד זייגען די קאַפּיטאַליסטען. צו זיי מוז ער טראָגען זיין חאַרץ, זיין „זעלבסט“, ווי אַ סחורה אויפ'ן מאַרק... נאָך אַ צאַפּעלדיגע, אַ בלוט־טריעפענדע ליעגט זיין האַרץ ביי דעם קרעמער אויף דער שמו־ציגער וואָג און דער קרעמער וועגט זי און בעטאַפּט זי מיט די שמו־ציגע פינגער, און קווייטשקעלט זיך, און זאָגט:

„אייער האַרץ, ליעבער פריינד, איז נאָך צו פ ר י ש. אויף פרישע הערצער זייגען איצטער ניטאָ קיין בעלנים. זי דאַרף זיין אַביסעלע צונעלעגען, אַביסעלע, איך בעט אייבער אייער כבוד, מיט אַ ריח... און אפשר טאַקע מיט אַ שטאַרקען. די, וואָס שוין גאַר גאַר צופוילט, ווערען ממש צוצוקערט. לאָזט זי דערווייליע, יונגער־מאַן, ביי מיר, זי וועט שוין דאָ בעקומען דעם נויטיגען גערוך“...

וואָס זאָל דער יונגער־מאַן טהאָן? אנטקעגען דער מאַכט פון דעם קאַפּיטאַליזם העלפט שוין ניעטצשע'ס „גזלנות“ אויך ניט. אַן אַנדער „גזלנות“ דאַרף זיך פאַנאַנדערברענען אין אונזער ברוסט: די רעוואָלוציאָנערע „ג ז ל נ ו ת“ פון אונזער דריטען דענקער, פון קאַרל מאַרקס!

וואָס איז די פעולה פון אַלע אונזערע מאָראַלישע פּרעדיגטען. פון אַלע ריכטיגע ווענען צו דעם מענשליכען „העכסטען גוט“, אַז די גרויסע מאַסען זענען נאָך דאָס רוב בבחינת אָקסען און פיה, וואָס וויסען זיך ניט און בענקען ניט נ אָ ך אַ מ ע נ ש ל י כ ע ן לעבען, אין זיי. די גרויסע מאַסען, די אַרבייטער, די בעלי־בתים, זענען די אמת'ע הערשער איבער דעם מענשליכען גורל! וואָלט דער מענשליכער אידעאַל זיך אָבשטעלען ביי טאָלסטאָי און ניעטצשע,

וואָלט ער געמוזט בלייבען שטעהן ביי א וואנד: ביי דעם טעמפּען פערשטאנד און דעם פערגליווערטען ווילען פון די מאסען, — די בעלי־בתים, וואָס בעהערשען דאָס לעבען.

צום גליק איז אויף די בעלי־בתים דאָ נאָך א גרעסערער בעל־חבית, — די געזעלשאפטליכע פאָרמען פון דעם לעבען, און אויף יענע געזעלשאפטליכע פאָרמען איז דאָ נאָך אַן אויבערהאר: דער רעוואָלוציאָנערער סאָציאלער פּראָגרעס, וואָס זאָל איבערבייטען די אלטע געזעלשאפטליכע לעבענס־פאָרמען און צושלאָגען די טעמפּ־קייט און פערגליווערטקייט פון דעם איצטיגען מענשען. אָט צו דעם רעוואָלוציאָנערען אויבער־האַרר רופט אונז מאַרקס. — צוליעב איהם זאָלען מיר לעבען, זיין ארבייט זאָלען מיר פריידיג טהאָן.

און ווען זיין ארבייט וועט געטהאָן ווערען, — ווען די דאגת חיונה וועט אראָב פון דעם איינצעלנעם און וועט פערענטפערט ווע־רען דורך דעם הארמאָנישען צונויפווירקען פון דעם גאנצען כלל, — ערשט יעמאָלט וועט דעם מענשענס נשמה ווערען מסוגל אין גאנצען אריינצונעהמען די העכסטע מענשליכע אידעאַלען. דער פּאָעט וועט יעמאָלט ניט דארפען לאָזען זיין הארץ אין קראַם, „ביז זי וועט קרי־גען דעם ריכטיגען ריח" ; און יעדער איינער וועט קאָנען פריי לע־בען צוליעב זיין איינענעם „זעלבסט" און — אין ליעבע צו די מיט־מענשען — פריידיג העלפען יעדען איינעם אין זיין שטרעבען צו דעם „העכסטען גוט".

טאָלסטאָי, ניעטצשע און מאַרקס זיינען, דעריבער, אין תוך אריין ניט קיין הפכים. די „ירושה", וואָס זיי לאָזען אונז איבער, איז איין איינהייטליכער י ו ש ר, אויסגעארבייט פון די בעסטע דענקער פון דעם ניינצעהנטען יאָהרהונדערט און צונויפגעפרעסט אין זייערע דריי סיסטעמען, וואָס זענען אויף דעם ערשטען בליק אזוי פערשיידען איינס פון דעם אנדערן.

דער צוואנציגסטער יאָהרהונדערט נעהמט איבער די ירושה און דעם יושר אין זייער איינהייטליכקייט און גאנצקייט. שוין הויבט איצטער אָן צו קלינגען א נאָמען, וואָס וועט אפשר ווערען אקוראט אזוי פּאָפּולער אין די יונגע יאָהרען פון אונזער יאָהר־הונדערט, ווי די נעמען פון די דריי איז געוואָרען פּאָפּולער אין די לעצטע יאָהרען פון דעם פאָריגען. איך האָב דאָ אין זינען מ אָ ר י ס

מ ע ט ע ר ל י נ ק. שוין מעטערלינק, ווי נאָך אַנדערע דענקער פון זיין דור, האָבען געטהאָן דאָס, וואָס דער צוואַנציגסטער יאָהרהונדערט האָט געדאַרפט טהאָן מיט דער גייסטיגער ירושה פון דעם ניינצעהנטען: זיי האָבען אין זייער מאָראַלישער וועלטאַנשויאונג פעראייניגט דעם „יושר" פון טאָלסטאָי „און" דעם יושר פון ניעטצשע „און" דעם יושר פון קאַרל מאַרקס.

וועגען לעאָניד אַנדרעיעוו'ס „אַנאַטעמאַ“

וועגן לעאניד אנדרעיעוו'ס „אנאטעמא"

חברים און פריינד!

איידער איך וועל איבערגעהן צו מיין אייגענטליכער טהעמע, ערלויבט מיר צו מאַכען אַ פּאָר קליינע הקדמות.

קודם כל וויל איך זאָגען אַ פּאָר ווערטער וועגען אנדרעיעוו'ס שאַפען בכלל.

אַ סך מענשען מיינען נאָך עד היום, אַז דער גלאַנץ און די גרויס פון דער רוסישער ליטעראַטור האָט זיך געענדיגט מיט די קאָריפעען פון דער רוסישער בעלעטריסטיק: די טורגעניעווס, דאָסטאָיעווסקים, טאָלסטאָים; אַז נאָך זייער טויט האָט דער רוסי־שער גייסט שוין ניט אַרויסגעבראַכט קיין איין גאון, וואָס זאָל זיך קאָנען מעסטען מיט יענע „גדולים". אויף די צעהנדליגער נייע טאַלאַנטען, וואָס האָבען אַרויסגעשפּראָצט אין דעם משך פון די אַכציגער און נייגציגער יאָהרען און וואָס הערען ניט אויף צו בע־ווייזען זיך ביז אויף דעם היינטיגען טאָג, האָט מען געקוקט ווי אויף קליין־געוויקס, וואָס בעדעקט דעם באָדען, אויף וועלכען עס שטעהען יענע ריעזען, — אַ קליין־געוויקס, וואָס ווערט אין גאַנ־צען בעהאַלטען אין דעם שאָטען פון די גרויסע.

דאָס איז אַ געוואַלטיגער טעות, און דער טעות האָט זיך גע־נומען דערפון, וואָס קיינער פון דעם יונגוואַרג איז ניט אַרויס־געטרעטען גלייך פון דעם ערשטען מאָל מיט אַזעלכע ווערק, וואָס זאָלען זיין אַבסאָלוט ניי און זאָלען איבערלאָזען אַזאַ שטאַרקען רושם, ווי דאָס האָבען געטהאָן דאָסטאָיעווסקי'ס „אַרעמע מענ־שען", טורגעניעוו'ס „כתבים פון אַ יעגער", טאָלסטאָי'ס „קינד־הייט און אינגעלשע יאָהרען". דאָס „יונגוואַרג" איז געקומען מיט שעהנינקע קליינינקייטען, מיט סמנים פון אמת'ען טאַלאַנט, אָבער

אין זייער שאַפען איז נאָך געווען ניכר די השפּעה פון די גדולים, פון וועמעס מאַכט זיי האָבען זיך ניט געקאָנט בעפרייען. אין בעסטען פאַל האָט מען בעמערקט אין זיי טאַלאַנטען פון דערזעלביגער אַרט וואָס ביי די גרויסע, נאָר פון אַ סך אַ שוואַכערען גראַד. אָבער אין דער צייט, וואָס מיר האָבען אַלץ ניט געקאָנט אַברייסען אונזער אויג פון די הויכע, שלאַנקע, פיעל־צווייגיגע בוימער, איז זיך דאָס „קליינוואַרג״ געוואַקסען אויף זיין אייגענעם שטייגער און איינצעלנע פון איהם זיינען געוואָרען אַלץ העכער און דיקער און צווייגינער. ביז דער דור, וואָס איז גייסטיג אויפגעוואַקסען מיט זיי אין איינעם, האָט פּלוצלונג בעמערקט, אַז זיי זענען שוין „מיט לייטען גלייך״ און אַז זיי דאַרפען ביי זיך בשום אופן ניט אַראָבפאַלען פאַר די בעוואונדערטע גאונים.

דאָס איז געוואָרען קלאָהר קודם כל וועגען טשעכאָוו׳ן, וואָס די קריטיק האָט אין דער ערשטער צייט גאָר ניט פערשטאַנען „מיט וואָס מען עסט איהם״, דערנאָך איז גאָרקי דערהויבען געוואָרען צו דער מדרגה פון אַ גאון. אמת, איצטער נעהט אַן אַ חיבשע פּלוגתא צווישען די תנאים פון דער קריטיק מכח גאָרקי׳ן. אַ טייל וויל האָבען, אַז זיין גרוים און בעריהמטקייט האָט ער צו פערדאַנקען ניט דעם אייגענעם טאַלאַנט, וואָס איז בעצם פון אַ גאַנץ מיטעלען וואוקס, נאָר דעם רעוואָליוציאָנערען גייסט, וואָס האָט גראַד איהם אויסגעקליעבען פאַר זיין נביא און האָט איהם אַרויסגעשטופּט אין פראָנט. אויס רעוואָליוציע — אויס גאָרקי! — מיינען איצטער זיינע פערקלענערער. פון דער אַנדערער זייט ווייזען אַנדערע אויף די א י י ב י ג ע געשטאַלטען און לעבענס־בילדער, וועלכע ער האָט געשאַפען, און קאָווירען איהם אַ בכבוד׳ען פּלאַץ אין דעם פּאַנטעאָן פון דער רוסישער ליטעראַטור גלייך לעבען טורגעניעוו, דאָסטאָיעווסקי, טאָלסטאָי און טשעכאָוו.

און עס מעהרען זיך איצטער שטימען, וואָס זאָגען מיט רעכט, אַז אויב גאָרקי׳ן קומט אַזאַ בכבוד׳ער פּלאַץ, איז שוין אַנדרעיעוו׳ן אודאי און אודאי.

איך קאָן דאָ מיך ניט אַריינלאָזען אין דעם סכסוך פון דער רוסישער קריטיק. דאָס וואָלט אונז פערוויקעלט אין אַ נעץ פון ריין ליטעראַרישע אַנאַליזען. איך וויל מיך דאָ בעגנוגענען מיט אַ

פּאָר בעמערקונגען, וואָס האָבען, פערשטעהט זיך, ניט די פּרעטענזיע אויסצודריקען דעם אבסאָלוטען אמת. זיי זענען ניט מעהר ווי מיין פּערזענליכע מיינונג וועגען דעם ליטעראַרישען ווערטה פון די דריי גרויסע „יונגע": טשעכאָוו, גאָרקי און אַנדרעיעוו, ווען מען פערגלייכט זיי מיט די קאָריפּעען.

אויב איך האָב ניט קיין טעות, האָט נאָר טשעכאָוו'ס נאָמען באמת א רעכט דערמאָהנט צו ווערען „בנשימא אחת", אין איין אָטהעם, מיט די נעמען פון טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי און טורגעניעוו, — אָבער ניט גאָרקי'ס. ניט גאָרקי'ס דערפאַר, ווייל ער איז צו פאַרבענרייך, צו זוניג. דאָס קלינגט א ביסעל ווי דער חסרון, וואָס „די כלה איז צו שעהן". מען דאַרף אָבער ניט פערגעסען, אז ווען „די כלה איז צו שעהן" — קאָן עס אפשר זעלטען ווען שאַרען צו א שדוך, אָבער דאָס קאָן אָפטמאָל גאַנץ געוויס ווערען א בעדייטענדער חסרון אין דער קונסט. די כלה, וואָס איך מיין דאָ, איז דאָס לעבען און די איינדרוקען פון לעבען, מיט וועלכע דער קינסטלער איז פול און וועלכע ער רופט אין אונז ארויס. גאָרקי האָט געוויס א חוש אויך פאַר די טונקעלע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען און איז בעקאַנט אויך מיט א סך פינסטערע אָבגרונדען אין דעם מענשען'ס ברוסט. אָבער זיין נשמה ווערט מעהר צוגעצויגען צו די ליכטיגערע, צו די זונען־מענשען, וואָס פערקערפּערן אין זיך, יעדערער פיצלעכווייז, — דעם אידעאַל פון זיין הארצען. און גראָד דאָ, אין דער שילדערונג פון זיינע ליעבלינגס־פיגורען, אין וועלכע גאָרקי האָט אויסגעשפּרייט זיין טאַלאַנט אין זיין גאַנצער גרויס, איז לייכט צו בעמערקען זיין שוואַכקייט: ער איז צו סוביעקטיוו, זיינע פלינגלען קאָנען איהם ניט אויפהויבען העכער, איידער דאָס לעבען און די איהם ליעבע מענשען, וועלכע ער מאָלט. איהר בעמערקט, ווי ער קוועלט פון זיי אָן, איהר פיהלט, אז ער איז ניט נאָר זייער מאָלער, נאָר אויך זייער אדוואָקאַט. ווי ווייט גאָרקי זאָל ניט אָבשטעהן פון יענער אַלטער, שוין לאַנג פערשימעלטער קונסט, וואָס האָט ארויסגעפיהרט „העלדען", כדי מען זאָל זיך אראָבנעהמען א מוסטער פון זיי, — אין איהם איז דאָך געבליעבען אינוועניג א שטיק העלדען־דיכטער, און זיינע גרעסערע ווערק זענען ניט פריי פון

העלדען־דראַמאַטיק, — אַ זאַך וואָס איהר וועט קיינמאָל ניט געפינען ניט ביי דאָסטאָיעווסקי'ן, ניט ביי טורגעניעוו'ן און טאָלסטאָי, אַ פשיטא שוין ניט ביי טשעכאָוו'ן. ביי זיי, ביי אַלעמען זענען געווים דאָ פיגורען און לעבענס־מאָמענטען, וואָס זענען זיי טהייערער, איידער אַנדערע, און דעריבער מאָלען זיי זיי אויס מיט גרעסערער ליעבשאַפט און וואַרעמקייט. אָבער אַפילו די שעהנסטע געשטאַלטען און די פּרעכטיגסטע לעבענס־מאָמענטען ווערען געשילדערט מיט אַלע זייערע פעהלערען, מיט אַלע חסרונות און קליינליכקייטען, אַקוראַט אַזוי, ווי דאָס קומט פאָר אין דעם ווירקליכען לעבען.

אין דערינען דריקט זיך אויס יענער וויכטיגער כאַראַקטערשטריך, וואָס מאַכט די גרויסע רוסישע קינסטלער צו אַ גאַנץ בעזונדער ערשיינונג אין דער וועלט־ליטעראַטור, וואָס האָט צו זיך ערגעץ קיין גלייכען ניט. אין יעדען פון זיי לעבט אונבעוואוסט אַ בענקשאַפט נאָך פאָלקאָמענהייט, נאָך אַבסאָלוטער שעהנקייט און האַרמאָניע, און אין דערזעלביגער צייט האָבען זיי אַ שאַרף און ניכטער אויג, וואָס לאָזט זיך פון קיין זאַך ניט פערבלענדען, וואָס זעהט יעדען שפּרינקעלע אויף דער קלאָרסטער און ריינסטער זאַך. דער רעזולטאַט פון די צוויי עלעמענטען, דעם אידעאַל, וואָס לעבט אין האַרצען, און דער ווירקליכקייט, וואָס שטעהט פאַר די אויגען, איז אַלעמאָל ביי זיי אַ געוויסער ציכטיגער, עניוות'דיגער אומעט, וואָס ליעגט אין אַ גרעסערער אָדער קלענערער מאָס אויף דעם גרונד פון זייער נשמה. אין יעדען שטריך, וואָס זיי מאָלען, אין יעדען פיהר מיט'ן פּענזיל זייערען פיהלט איהר, אַז מען גיט אייך איבער ניט נאָר דעם אינהאַלט פון מענש און לעבען, נאָר אויך זייער ג ר ע נ י ץ, זייער מהלך פון דעם אונענדליכען אידעאַל. דער אידעאַל ווערט, פערשטעהט זיך, ניט געשילדערט אין ווערטער, אַפילו ניט אָנגעטייט מיט אַ „ודי לחכימא", אָבער איהר שפּירט איהם אין יענעם לייכטען, דורכזיכטיגען נעפּעל פון בענקשאַפט, וואָס טראָגט זיך אַרום יעדען ווערק פון די גרויסע רוסישע קינסטלער. אין דערינען ליעגט זייער צויבערקראַפט אויף דער נשמה פון יעדען מענשען. אין דעם פּרט פון ציכטיגער, עניוות'דיגער טרויעריגקייט, וואָס לאָזט

אונז אַריינבליקען אין דעם תוך פון מענש און לעבען און אין דער וועלבינער צייט מאַכט אונז אומבעוואוסט פיהלען זייער מהלך פון דעם אידעאַל, שטעהט טשעכאָוו אפשר נאָך העכער, איידער זיינע נאָרגעהער. אָבער איהר וועט קיין שמץ דערפון ניט געפינען אין גאָרקי'ס שאַפען.

נו, און אַנדרעיעוו? — עס איז ניט לייכט פאַרטיג צו ווערען מיט דעם ענטפער וועגען איהם.

די צרה מיט אַנדרעיעוו'ן איז, וואָס מיר האָבען ניט איין אַנדרעיעוו'ן, נאָר עטליכע. אין איינינע פון זיינע ווערק, ווי אין זיין „שווייגען", „דאָס לעבען פון וואסילי פיוויסקי", „דער גובערנאַטאָר", „די זיעבען געהאַנגענע", איז ער אַ בענאַבט קינד פון יענער גרויסער משפחה. אויך ער האָט די גאָב צו מאָלען דעם מענשען און דאָס לעבען מיט יענער ציכטינער עניוות, אין וועלכער עס איז איינגעוויקעלט די בענקשאַפט נאָך דעם אונענדליכען. דעם אַנדרעיעוו קאָן מען גאַנץ זיכער, ניט געקווינקעלט אַ מינוט, אוועקשטעלען אין איין שורה מיט די רוסישע גדולים.

אָבער אָט איז נאָך אַן אַנדרעיעוו, דער אַנדרעיעוו פון דעם „רויטען געלעכטער" און דער „וואַנד", דער אַנדרעיעוו פון צייהןקריצעניש און האָר־דרייסעניש, מיט די משוגענע האוואיעס פון אַ בעל־שם, וואָס וויל אַרויסטרייבען אַ דבוק, — אַנדרעיעוו דער „שאַמאַן", וואָס וויל בעשווערען אַלע בייזע רוחות און פאַנאַנדערטרייסלען די זיילען פון דער בעשאַפונג. דאָ איז שוין קיין שפור ניטאָ פון ציכטיגע עניוות. און די גרעסטע צרה דערביי איז, וואָס איהר קוקט צו צו זיין ווילדען וואַרפען זיך מיט אַ קאַלטבלוטיגען געמיטה, מיט ווייניג צוטרויענדע אויגען. אייך דוכט זיך, אַז ער וויל אין זיך אַליין אַריינטרייבען אַ דבוק, אָדער נאָך ערגער: איינשמועסען אונז, אַז דער דבוק זיצט שוין אין איהם, בעת די אויגען זיינע זענען נאָך גאָר ווי ביי אַ „קלאָהרען" און דער הייזעריגער קרעהען זיינער איז ניט מעהר ווי „געמאַכט". דעם אַנדרעיעוו'ן האָב איך קיין מאָל ניט פערשטאַנען און איך זאָג מיך אָב איהם צו פערשטעהן. דאָס הייסט: די געדאַנקען זיינע, וואָס ער וויל אַרויסברענגען מיט זיין פער'עקשן'טען שלאָגען זיך קאָפּ אָן דער וואַנד, איז גראָד ניט אַזוי שווער צו פאַנאַנדער־

שיפריערען. אָבער אַז איהר שיפירירט זיי פּאַנאַנדער, געפינט איהר, אַז ער האָט אייך ניט מיטגעטהיילט קיין איינציגען נייעם „סוד", ניט צוגעגעבען קיין איינציגען נייעם שטריך צו די אוראַלטע וועלט־סודות, — צו די סודות פון מענשליכען לעבען און טויט, — וואָס פּייניגען זיין מוח. און איהר פרעגט זיך: צו וואָס האָט ער געדאַרפט דעם גאַנצען, אַזוי משונה'דיג געקינסטעלטען שיפר? סימבאָליש אויסצומאָלען, צו אילליוסטרירען די גרויסע רעטעניש'ען? איבערזעצען די ערנסטע, טיעפע שאלות פון דעם מענשליכען שכל און געפיהל אין די ווילדע קולות פון דער משוגע געוואָרענער פאַנטאַזיע? ס'וואָלטען אפשר דערפון אַרויס זעהר וויכטיגע קינסטלערישע ווערק, וואָס טראָגען אין זיך ניט קיין קלענערע זאַך, ווי דעם שטרענגען משפט איבער דעם גאַנצען מענשליכען גורל, ווען נאָר ניט דער חסרון זייערער, וועלכען איך האָב שוין בעריהרט: זייער געקינצעלטקייט און אויפגעבלאָזענקייט, דאָס, וואָס אַנדרעיעוו'ס גוואַלדעווען נעהמט אונז ניט, וואָס זיינע אויסגעשרייען גרילצען נאָר אין די אויערען און דרינגען ניט אַריין אין הארצען, ווען אפילו אויך אין אונזערע הערצער האָבען זיך צונויפגעפּרעסט שרעקען פון פינסטערניס און זיי וואָלטען זיך גריילעך געוואָלט אַרויסרייסען אין אַן אימה'דיגען אויסגעשריי...

צום גליק האָבען מיר אַ דריטען אַנדרעיעוו, וואָס איז שוין ניט גלייך צו די ערשטע צוויי: דער אַנדרעיעוו, וואָס האָט אָנגעשריבען אונזער „אַנאַטעמאַ" און נאָך פריהער — אַ ווערק, וואָס איז זעהר נאָהענט צו איהם: „דאָס לעבען פון אַ מענשען". אין „אַנאַטעמאַ" און עהנליכע ווערק איז אַנדרעיעוו'ס טאַלאַנט אַ מין צונויפגוס פון זיינע צוויי פריהערדיגע אַרטען: פון דעם אָביעקטיווען פערטיעפען זיך אין די איינצעלנע בילדער פון לעבען און די איינצעלנע נשמות פון די מענשען, ווי אַ טאָלסטאָי און אַ דאָסטאָיעווסקי, און פון דער אַנדער זייט — פון דעם סוביעקטיווען פראָטעסט אַנטגעגען די צרות פון לעבען בכלל, פון דעם גזר־דין און דעם משפט איבער דעם גורל פון דעם מענשליכען לעבען. דערהויפּט אין „אַנאַטעמאַ". דאָ זענען די צוויי זייטען פון אַנדרעיעוו'ס שאַפען אַזוי ענג צונויפגעוואַקסען אין איינעם,

אז זיין טאלאנט טרעט ערשט דא ארויס, ווי א נייע, דורכאויס אריגינעלע ערשיינונג און ציהט צו אונזערע הערצער מיט א נייעם, זיין אייגענעם חן.

ווי די ווערק פון דעם „שאמאניש"־שרייערישען טיפ, בעשטעהען זיי אויך אין גרונד פון פילאסאפיש־מעטאפיזישע סימבאלען, אבער די סימבאלען זענען דא צונויפגעגאסען מיט רעאליסטישע לעבענס־בילדער. דער דענקער וועגען דעם לעבען בכלל געהט דא האנד אין האנד מיט דעם מאלער פון דעם לעבענ'ס אייגצעלהייטען. עס קאן זיין, אז אין דערינען ליעגט טאקע דער כשוף פון אזעלכע ווערק, וואס זיי רעדען צו דערזעלביגער צייט אי צו אונזער עסטהעטישען כח הדמיון, אי צו אונזער אויפגערודערטען שכל. און בעת דער כח־הדמיון קוועלט אן פון דעם עסטהעטישען נחת, וואס ער האט, ווייל ער זעהט פאר זיך דאס פולע לעבען, אויסגעדריקט אין א קורצען בילד, הערט דער געדאנק ניט אויף צו צאפלען זיך אין די נעצען פון יענעם רעטעניש, וואס אנדרעיעוו וויקעלט פאר איהם פאנאנדער אין דעם גאנצען ווערק.

אויך „אנאטעמא" איז, ווי יעדעס סימבאלישע ווערק, א קונציגע שיפריר־ארבייט. אבער זיין פאנאנדער־שיפרירען קומט ניט אן אזוי לייכט, און ווען די ארבייט ווערט שוין געטהאן און דער געדאנק — אדער דער סכום פון געדאנקען — ווערט ארויסדעסטילירט פון די איינצעלנע בילדער, — האט מען יעמאלט פאר זיך ניט נאר אן אלטען־אלטען פסוק, מיט וועלכען מען איז שוין בעקאנט געוועזען פון לאנג, נאר אויך א נייע „גירסא" פון דעם פסוק, וואס שטעלט איהם — דעם פסוק מיין איך — אוועק אין א גאנץ אנדער ליכט.

דורך אזעלכע ווערק ווי „אנאטעמא" האט אנדרעיעוו אין דער רוסישער ליטעראטור פערנומען א גאנץ אייגענעם פלאץ. דורך די גרויס און די רייכקייט פון זיין טאלאנט, גאנץ נאהענט צו טאלסטאי און דאסטאיעווסקי — און נאהענט זיין צו זיי ביידען איז, ווי איהר פערשטעהט אליין, גאר ניט קיין קליינער שבח, — וואקסט ער זיי ביידען אריבער דורך די דיבטונג פון זיין טאלאנט און די אויפגאבע, וואס ער שטעלט זיך אוועק — צו מאלען די גרונד־פראבלעמען פון דעם פילאסאפישען און רעלי־

גיעזען דענקען, יענע פּראָבלעמען, וואָס זענען אזוי וויכטיג פאַר דעם מענשען.

וואָלטען די דריי אנדרעיעוו׳ס, וואָס איך האָב נאָר וואָס געשילדערט, געווען אָבגעטהיילט איינער פון דעם אנדערען אין דער צייט; וואָלטען זיי אין לעבען ארויסגעטרעטען איינער נאָך דעם אנדערן אין יענעם סדר, ווי איך האָב זיי געשילדערט, וואָלט איך מיר יעמאָלט לייכט געקאָנט דערקלעהרען די ענטוויקע־לונג פון אנדרעיעוו׳ס שאַפען.

אויסגעפּרובט זיין „דאָסטאָיעווסקי״ אין אזעלכע מייסטער־ווערק, ווי „דאָס שווייגען״ אָדער די „פינסטערניס״; דורכגע־שפּירט אין זיך די קראַפט פון א טאָלסטאָי אין די „זיעבען גע־האנגענע״, דוכט זיך אוים אנדרעיעוו׳ן, אז ער קאָן מיט די צוויי גרויסע ארטען פון קינסטלערישען זעהען אריינדרינגען אין די אייבּיגע סודות פון דעם מענשליכען געדאנק. זיין גייסט הויבט זיך אויף אין א ראשען פליה ביז צו די גרענעצען פון די לעצטע הימלען, דארטען, וואו עם הערשען די אייביגע אידעען. אָנגע־שטרענגט שטעלט ער אָן אויף זיי זיין קינסטלערישען בליק און דאָס, וואָס ער זעהט, וויל ער אונז איבערגעבען אין בילדער און שטימונגען. אָבער ביי די גרענעצען פון דעם מענשליכען וויסען בעווייזט זיך אויך די גרעניץ פון זיין קראַפט. די אַבסטראַקטע, פילאָסאָפישע אידעען און פּראָבלעמען — איהר מענט ווי גלויבען, אז זיי זענען ניט מעהר ווי דער אינוועניגסטער תמצית פון אונ־זערע ערדישע ליידען און זאָרגען, — קוים האָבען זיי זיך אויפ־געהויבען פון אונז צו די הימלען פון דעם ריינעם געדאנק, לאָזען זיי זיך הפנים ניט אריינפאַנגען אין דער קאַמערא אָבסקורא פון דעם קינסטלערישען כח הדמיון; און אפשר איז אנדרעיעוו׳ס קראַפט צו שוואַך פאַר אזוינס, מיט וואָס א געטהע איז קוים פאַרטיג געוואָרען אין דעם צווייטען טהייל „פויסט״. ווי די מעשה איז: אַנשטאַט בילדער פון טראַנסצענדענטאַלע אידעען זענען ביי אנדרעיעוו׳ן ארויסגעקומען קאַריקאַטורען פון איבער־אָנגעצויגענע געפיהלען, און ער האָט געמוזט זיך א לאָז טהאָן צוריק צו דער ערד. אָבער פליהענדיג צוריק, איז ער געקומען צו א שטעל, וואו די הימלען פון דעם ריינעם געדאַנק האָבען נאָך ניט אויפגעהערט,

אָבער שוין האָבען גענומען דורכשימערן דורך זיי די איינצעלנע געשטאַלטען פון דער ערד, וואָס האָבען באמת אַ גאַנץ נייעם אויסזעהן, ווען זייערע שטראַהלען הייבען זיך אָן איבערצוברעכען אין דער ספערע פון דעם פילאָסאָפיש־רעליגיעזען געדאַנק. בעצוויבערט פון דעם נייעם אויסבליק, וואָס האָט זיך אָנטפּלעקט פאַר איהם, איז זיין גייסט געבליעבען שוועבען אין יענע הימלישע רעגיאָנען, דורך וועלכע עס זעהט זיך די ערד. ער לאָזט זיך אַ מאָל אַראָב ניעדעריגער צו דער ערד — און יעמאָלט איז אין איהם גובר דער רעאַליסט; ער גיט זיך אַ מאָל אַ ביסעל אַ העכערען הויב אין די הימלען — און יעמאָלט ווערט ער מעהר סימבאָליסט, — אָבער קיין מאָל נעהמט ער שוין ניט ארויס אין גאַנצען פון דער הימלישער אידעען־אַטמאָספערע, דורך וועלכע עס שימערט דורך דאָס רעאַלע לעבען, און קיין מאָל ווערט ער ניט אונטריי צו זיין נייער קינסטלערישער אויפגאַבע — מאָלען די רעאַלע לעבענס־בילדער אַזוי, ווי זיי ווערען דורכגעבראָכען דורך דער פּריזמע פון דער פילאָסאָפישער אידעע.

אין דער ווירקליכקייט אָבער טויג ניט אַזאַ דערקלעהרונג פון אַנדרעיעוו׳ס ענטוויקעלונג דערפאַר, ווייל די דריי ריכטונגען פון אַנדרעיעוו׳ס שאַפען געהען ניט איינע נאָך די אַנדערע, לויט דעם, מהעאָרעטיש גאָר ניט מיאוס׳ען, סדר, וואָס מיר האָבען אויפגעצייכענט. זיי זענען ביי אַנדרעיעוו׳ן כמעט אַלע מאָל געווען און זענען נאָך עד היום צונויפגעמישט אין זיין נשמה. אָט איז ער אונז מזכה מיט אַ שטיק אייגען־אויסגעטראָגענעם „דאָסטאָיעווסקי“ אָדער „טאָלסטאָי“ און אָט קומט אַ בלענדענד שעהנער געפלעכט פון רעאַליסטיק און סימבאָליק, און אָט גיט ער אונז אַ שטיק צייהן־קריצעניש, האַר־דייסעניש און „קאָפּ־אָן־דער־וואַנד־שלאָגעניש“ און תיכף נאָכדעם — איבער אַ נייס אַ ניי ווערק פון ריינעם רעאַליזם, אָדער פון רעאַליזם געמישט מיט סימבאָליק.

עס ווייזט אויס, אַז אַנדרעיעוו איז נאָך אַליין ניט אין גאַנצען קלאָהר מכח דער טבע פון זיין אייגענעם טאַלאַנט און איז ניט אין גאַנצען צופריעדען מיט קיין איינער פון זיינע ריכטונגען. האָט ער נאָך עד היום ניט געפונען זיך אַליין? וואַקסט אין איהם שוין וואו אין דער טיעף נאָך אַ נייער אַנדרעיעוו, דער אמת׳ער

אַנדרעיעוו, וואָס דאַרף ערשט קומען, וועלכען ער פיהלט אין זיך, אָבער וועלכען ער קאָן נאָך ניט אַרויסברענגען — און זאָל דאָס זיין די אורזאַך פון זיין אומרוה, פון זיין אונצופריעדענקייט מיט זיין איינענעם שאַפען? אָדער איז שוין אַזאַ טבע ביי זיין גייסט, אַז ער קאָן בשום אופן ניט פערגליווערט ווערען אין אַ וועלכער עס איז איינדאַיינציגער פאָרם, אַז ער מוז אַלע ווײַלע בייטען זיין אויסערע געשטאַלט, אַז ער האָט קיין מורא ניט ווידער אַרויפצושלעפען אויף זיך די פעל פון אַ ווילדען טיגער, ווען אפילו ער ווייס גאַנץ גוט, אַז ער איז אין איהר אַ סך מעהר לעכערליך, איידער שרעקליך, — אַבי ניט בלייבען אין דער פאָרם, אין וועלכער ער איז נאָר וואָס געוועזען? — ווער קאָן דאָס וויסען? און וואָס איז אין גרונד דאָס אונזער דאגה? מיר האָבען איהם צו נעהמען אַזוי ווי ער איז; און אַזוי ווי ער איז, איז ער אַ גרויסער קינסטלער, אַ טיעף פיהלענדער, ווען אויך ניט גאָר קלאָהר זעהענדער דענקער, וואָס קאָן אין אַ סך פרטים אויסהאַלטען אַ פערגלייך מיט גאָר די גרעסטע אין דער מענשליכער ליטעראַטור. געוויס וועט ניט אַלץ פערבלייבען אויף דורי־דורות פון דעם, וואָס ער האָט געשאַפען. באַלד פערדאַרען און אַראָבפאַלען וועלען, ווי איך גלויב, יענע ווערק פון דעם „צווייטען“ אַנדרעיעוו, וואו ער האָט זיך געפּרובט רייסען אויף גלייכע ווענד. אָבער צו די ווערק, וואָס האָבען אַ רעכט געלייענט צו ווערען און נאָך אַ מאָל איבערגעלייענט צו ווערען אויך פון אונזערע קינדער און קינדס־קינדער, געהערט בלי שום ספק אויך זיין „אַנאַטעמאַ“, מיט וועלכען מיר ווילען איצטער אַ ביסעל נעהנטער בעקאַנט ווערען.

דאָס איז איין הקדמה. אָבער מיר מוזען מאַכען נאָך איינע.

„אַנאַטעמאַ“, ווי איך האָב שוין בעמערקט, געהערט צו יענער ריכטונג פון אַנדרעיעוו'ס טאַלאַנט, וואו די סימבאָליק גיסט זיך ביי איהם צונויף מיט דער רעאַליסטיק. זיי זענען אַלע, ווי איך האָב שוין אויך אָנגעטייט, קונציגע שיפריר־ווערק, וואָס זיינען גאָר ניט אַזוי לייכט פאַנאַנדערצושיפרירען אין גאַנצען. איך וויל אָבער מיט דעם בשום אופן ניט זאָגען, אַז דער געדאַנק, אָדער דער סכום פון געדאַנקען, וואָס איז איינגעוויקעלט אין זיי, האָט זיך פריהער אַנטפּלעקט פאַר אַנדרעיעוו'ס שכל אין זייער ריינער פילאָ־

סאַפּישער פאָרם און דערנאָך איז אנדרעיעוו אומגעגאַנגען און כסדר געטראַכט וועגן דעם, וואָס פאַר אַ קונציגען שיפר פון בילדער און שטימונגען ער זאָל אויס„מוח׳ען", כדי עס זאָל אויסקומען אי שעהן פאַר דעם עסטהעטישען כח־הדמיון, אי מאַגנעטיש פאַר דעם פער־אינטערעסירטען געדאַנק, אי — דער עיקר! — אַ ביסעל אינטריגעריש פאַר דעם לעזער דורך די אויסערליכע פערפּלאָנטערטקייט און נעפּעלדיגקייט פון דעם סימבאָל.

אזוי שאַפט קיין איינציגער גרויסער דיכטער ניט. אזוי האָט אפשר דער „צווייטער" אַנדרעיעוו געשאַפען, דער פון דעם „רויטען געלעכטער" און דער „וואַנד", אָבער בשום אופן ניט דער פון „אַנאַטעמאַ". וואָס מעהר איך טראַכט וועגען דער ניט־קלאָרקייט פון אַנדרעיעוו׳ס סימבאָלען אין זיינע בעסערע ווערק, אַלץ מעהר לעגט זיך מיר אויפ׳ן שכל אַזאַ מין סברה.

זעלטען ווען אַ דיכטער׳ס געמיטה איז צו אַ געוויסער צייט בעפרוכטעט נאָר מיט איין איינציגער טהעמע. דאָס רוב טראָגט די נשמה אין זיך קערענדלעך פון עטליכע טהעמעס מיט אַ מאָל, וואָס וואַקסען זיך אַלע אין איין צייט, אָפטמאָל אין דעם אונבעוואוסטען און האַלב בעוואוסטען שאַפען. און עס טרעפט אויך אזוי, אַז בעת דער דיכטער איז בעשעפטיגט מיט דעם בעוואוסטען אויסאַרבייטען פון אַ וועלכען עס איז קינסטלערישען געדאַנק, בעת זיין „אויבערשטיבעל" פון דעם קלאָהרען פערשטאַנד איז פול פון געשטאַלטען און בילדער, וואָס געהערען צו יענעם ענין, געהט אָן אינטענסיווע, גייסטיגע, האַלב אונבעוואוסטע אַרבייט אין דעם „אונטערשטען גאָרען". דאָרטען קאָן אין דער צייט אויסגעטראָגען ווערען גאָר אַן אַנדער קינסטלעריש ווערק, וואָס האָט מיט דעם ערשטען קיין ברעקעל שייכות ניט. אזוי איז ביי דוד פּינסקי׳ן, צ. ב., אין גאַנצען פאַרטיג געוואָרען „דער שטומער משיח" גראַד אין יענער צייט, ווען ער האָט פיעבערהאַפט געשריעבען אַ גאַנץ אַנדער דראַמאַ. ער האָט געמוזט גיכער „אָב־פּטר׳ן" די ערשטע אַרבייט, כדי צו קאָנען מקבל פּנים זיין דעם צייעם גייסט, וואָס האָט זיך גלייך אַרויסגעגאָסען אין דער פאָרם, ווי ער איז פאַרטיג געוואָרען אין דעם אונבעוואוסטען אָדער האַלב־בעוואוסטען שאַפען.

דאָרטען קאָן אָבער פאָרקומען נאָך אַן אַנדער פּראָצעס. בעת די נשמה איז פול, ווי אַ בעט מיט דער זריעה פון עטליכע געדאַנקען מיט אַ מאָל, פּאַסירט אָפּטמאָל, אַז אין דעם אונבעוואוסטען שאַפען פלאָנטערן זיך צונויף די טהעמען מיט זייערע וואָרצלען אָדער זייערע צווייגען. דער דיכטער פאַנטאַזירט, לאָמיר זאָגען, האַלב אונבעוואוסט וועגען די געשטאַלטען פון „די זיעבען בעהאַנגענע", וואָס ליעגען נאָך אין זייער ערשטער ניט־ענטוויקעלטער פּופּען־פאָרם, אָבער פון די געשטאַלטען וויקעלט זיך פּלוצלונג ארויס אַ בילד, וואָס פּאַסט נאָר צו דעם טהעמע פון דער „פינסטערנים". אָבער דאָס אונבעוואוסטע פאַנטאַזירען בעמערקט דאָס ניט און דאָס לעצטע בילד בלייבט אַ לאַנגע צייט איינגעוויקעלט אין די ערשטע. אָדער: דער דיכטער ווערט צוגעצויגען צו אַ וועלכער עס איז פּאַסירונג פון דעם ווירקליכען לעבען, ער ווערט נשתומם פון אַ נייעם שטריך אין דער מענשליכער נשמה, וועלכען ער האָט נאָר וואָס ענטדעקט. ער טראַכט זיך אין זיי אריין און ער פיהלט אונבעוואוסט, אַז זיי האָבען אַ שייכות צו די טהעמען, וואָס צייטיגען זיך אין דער שטיל פון זיין קינסטלערישען נעמיטה. צו די טהעמען! אָבער צו וועלכער פון זיי? אין דעם מאָמענט וואָלט איהם זעהר שווער געווען צו ענטפערען דערויף, און ער טראַכט גאָר ניט וועגען דעם ענטפער. די נייע זעהונג אָדער דעם נייעם בעמערק שיקט ער גלייך אַראָב אין דעם אונבעוואוסטען, ווייל דאָס „אויבער־שטיבעל" איז פערנומען מיט נאָר עפּעס אַנדערש, און דאָרטען אין דער „אַראַנזשעריע" זעצט עס זיך אָב אפשר נאָר ניט אויף דעם פּאַסענדען פּלאַץ. און אַזוי וואַקסט און פלאָנטערט זיך צונויף דער גאַנצער מאַטעריאַל, ביז איין טהעמע ווערט אין גאַנצען צייטיג. יעמאָלט הויבט זיך אָן די אַרבייט אויך פון דעם קלאָהרען פערשטאַנד. ער פלאָנטערט ארויס די צייטיגע פלאַנץ פון אַלע איבעריגע, נאָך ניט פאַרטיגע, רייניגט זי אָב פון אַלע בילדער און בעמערקען, וואָס געהערען ניט צו איהר, נאָר צו אַנדערע, אָדער וואָס האָבען אפשר אין זיך אַליין די קראַפט צו ווערען אַ זריעה פאַר אַ בעזונדער פלאַנץ, און שילדערט זי אָב אין איהר אינדיווידועלער פראַכט. אַזוי ווערען אויס־

געאַרבייט די קלאָהרע, שאַרף דורכגעטראַכטע מייסטער־ווערק, וועלכע מיר בעוואונדערען ביי א טאָלסטאָי אָדער טורגעניעוו.

עס קומט אָבער א מאָל פאָר, אז אין דעם האלב־בעוואוסטען שאַפען פון דער קינסטלערישער פאַנטאזיע ווערען די וואָרצלען און די צווייגען פון די פערשיידענע טהעמען ניט נאָר צונויפגע־פלאָנטערט אין איינעם, נאָר אזוי צונויפגעוואַקסען, אז זיי ווייזען אויס ווי איין איינציגער גאַנצער אָרגאַניזם. די בעהעפטונגס־קראַפט, וואָס בינדט צונויף אין איינעם די פערשיידענע טהעמען, בעשטעהט יעמאָלט ניט נאָר אין דער פשוט'ער פסיכאָלאָגישער קרובה'שאַפט צווישען בילד און בילד. א וועלכער עס איז טיעפער לעבענס־געדאַנק נעהמט זיי אַלעמען ארום, און די צונויפגעוואַקסענע טהעמעס ווערען אין דער אמת'ן איין־איינציגע האַרמאָנישע זאַך, וואָס האָט א גאַנץ אייגענע בעדייטונג און א בעזונדערען, אייגענעם קינסטלער'ישען חן. די צונויפגעגאָסענע בילדער פון פערשיידענע טהעמען מוזען אָבער דערביי פערליערען זייער לאָ־גישע קלאָהרקייט, דער שאַרפער געדאַנק מוז ביי זייער אָנבליק ווערען א ביסעל מטושטש. דערפאַר אָבער העלפען די איינצעלנע צונויפגעגאָסענע טיילען איינע די אַנדערע ארויסצוברענגען יענעם אָבקלאַנג אין אונזער געפיהל, וואָס שטימט צו זייער אַלעמענ'ס גרונד־טאָן, צו דעם טיעפען לעבענס־אמת, וואָס נעהמט זיי אַלעמען ארום.

א דאַנק דער גרויסער ראָליע פון דעם „אונבעוואוסטען" אין דעם בעשאַפען פון אזעלכע ווערק, קאָן געמאָלט זיין, אז דער קינסטלער אַליין ווייס אויך ניט אויף קלאָהר, וואָס אזוינס עס איז ביי איהם בעשאַפען געוואָרען. און פרעגט מען ביי איהם וועגען דעם, האָט ער קיין אַנדער תירוץ ניט, ווי: „עס האָט זיך מיר אזוי פערוואָלט". וואָלט אָבער דער קינסטלער פערשטאַנען, אז אין דעם בעשאַפען פון גרויסע ווערק איבערהויפט שפּיעלט דער בעוואוסטער ווילען נאָר א בעהעלפערישע ראָליע; אז דאָרטען, וואו ער פיהלט אין זיך א שטאַרקען קאַפּריז פון דעם ווילען, וועל־כען ער קאָן ניט ביישטעהן, איז דאָס גאַנץ געוויס א סמן, אז זיין „זשעני", דער קלוגער בעל־חלום פון זיין שאַפען, האָט דערביי א גאַנץ ערנסטע, טיעפערען מיין, וואָלט ער יעמאָלט זיך ניט בעגוגענט

מיט דעם שטיפערישען „עס־האָט־זיך־מיר־אַזוי־פערוואָלט" ; נאָר, אנצייגענדיג אויף זיין ווערק, וואָלט ער זיך גאנץ פשוט מודה געווען: „חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא", — „א טרוים האָט מיר גע־טרוימט, און איך וויים ניט וואָס עס בעדייט". זאָלען די קריטי־קער, אויב זיי קאָנען, מיר „פותר־חלום־זיין".

אָט אזא מין צונויפגעוואַקסען ווערק איז אַנדרעיעוו'ס „אַנאַ־טעמאַ". פערשיידענע טהעמען האָבען זיך דאָ צונויפגעגאָסען אין איינעם, פון וועלכע יעדע איינע וואָלט געקאָנט ארויסוואַקסען צו א בעזונדערען קינסטלערישען ווערק. עס איז גאָר ניט שווער ארויסצושיילען פון „אַנאַטעמאַ" װעניגסטענס דריי איינצעלנע קינסטלערישע מאָטיווען: אַן אינדיווידועל־פּסיכאָלאָגישען מאָ־טיוו: די נשמה־פּיין פון אַן אנטערעסאַנטען אידען, דוד לייזער; א סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישען מאָטיוו, — די פערבאָרגענסטע פּאָדע־רונגען, וואָס לעבען אין דער נשמה פון די גרויסע מענשען־מאַסען, און א פילאָסאָפישען מאָטיוו: דער קאַמפּף פון דעם מענשליכען שכל אַנטקעגען די אייביגע סודות פון דער וועלט. אָבער די אַלע דריי מאָטיווען זענען אין דעם דיכטער'ס נשמה געווען אַרומגע־נומען מיט איין איינציגען לעבענס־צער, דעם צער פאַר דעם מענ־שען און זיין לעבען אויף דער וועלט. אָט דער צער טרייבט אַנ־דרעיעוו'ן, ווי אויך אַנדערע, א מ ת ׳ ע קינסטלער, צו זוכען אַן ענטפער אויף דער גרויסער שאלה וועגען דעם ו ו ע ר ט ה פון דעם מענשענ'ס לעבען, אויסצוגעפינען סוף־כל־סוף, ווי אַנדרעיעוו דריקט זיך אויס, „דעם אמת וועגען דעם מענשענ'ס גורל". און דער ענטפער אויף דעם פּראָבלעם, וואָס איז אויסגעוואַקסען אין דעם קינסטלער'ס געמיטה, וואָס איז איהם אַליין אפשר ניט אין גאַנצען קלאָהר, איז געוואָרען א קריסטאַליזאַציאָנס־פּונקט, ארום וועלכען עס האָבען זיך אַרומגעזעצט דער אינדיווידועל־פּסיכאָ־לאָגישער, דער סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער און דער ריין פילאָסאָ־פישער מאָטיוו.

פערגעסען מיר ניט: אַנדרעיעוו איז קודם כל א פ י ל אָ־ס אָ פ י ש ע ר שריפטשטעלער, וועמען עס האָבען קיין מאָל ניט געלאָזט צורוה די גרויסע פראַגען וועגען לעבען און טויט, וועגען דעם מענשליכען מאַרטיריום, וועגען די אונגערעכטע, ניט פער־

דיענטע ליידען פון אלץ, וואס לעבט אויף דער וועלט, ווענען די גרעניצען פון דעם מענשליכען וויסען. עס וואלט געווען פאלש צו זאגען, אז אין דעם פונקט איז אנדרעיעוו גראד אן אויסנאהם אין דער רוסישער ליטעראטור. מען האט אין דער לעצטער צייט איינגעזעהן, אז אט דער ברענענדיגער אינטערעס צו די אייביגע פילאסאפישע פראגען איז א סמן מובהק פאר אלע גרויסע רוסישע שריפטשטעלער. געווים, עס איז ניטא קיין איין גדול אין דער וועלט־ליטעראטור, וואס זאל זיין פריי פון די אייביגע פילאסאפישע פראבלעמען, און וואס גרעסער דער קינסטלער, אלץ שטארקער איז אין איהם דער פילאסאפישער פערלאנג, אבער ביי קיין איין ליטעראטור פון קיין איין פאלק האט דער פילאסאפישער אינטערעס, די אבשעצונג פון וועלט, לעבען און מענש בכלל, ניט געהאט אזא שטארקע ווירקונג, ווי גראד אויף די רוסישע מייסטער. מען קאן זאגען, אז איבער דעם גאנצען רוסישען שאפען אין דער קונסט, פון פושקינען אן ביז אראב אין אונזערע טעג, הענגט, ווי א בלייערנער וואלקען, דער וועלט־סוד, וואס לאזט ניט שלום דעם רוסישען געדאנק. אבער ביי קיינעם פון די רוסישע שריפטשטעלער איז דער „וועלט־סוד" ניט געווארען צום בעוואוסטען צענטער פון דעם קינסטלערישען שאפען, ווי גראד ביי אנדרעיעוו'ן.

פון וואנען שטאמט אט דער פילאסאפישער שטריך אין דער רוסישער ליטעראטור?

איך וויל נאך מיט א פאר ווערטער אויף די פראגע קורץ בעריהרען — און מיר זענען פארטיג מיט אונזערע הקדמות.

עס וואלט געווען צו פריה ארויסצודרינגען פון דעם חשק צו פילאסאפירען, וואס מיר געפינען אין דער רוסישער ליטעראטור, אז די רוסישע ראסע איז בעזונדערס מסוגל צו דעם ריין פילאסאפישען שאפען. מען טאר ניט פערגעסען, אז דערוויילע האבען די סלאווען זיך ווייניג אויסגעפיינט אויף דעם פעלד פון דער ריין פילאסאפישער קולטור, אקוראט אזוי ווייניג ווי די רוימער און די איטאליענער און אפשר נאך ווייניגער איידער זיי. דער גרויסער אינטערעס צו די פילאסאפישע פראבלעמען פון לעבען, טויט און זיין פערדיענטע ליידען נעהמט זיך אין דער רוסישער ליטעראטור,

ווי איך גלויב, פון אַ גאַנץ אַנדער מקור: פון די פּאָליטישע
בעדינגונגען, אין וועלכע עס לעבט די רוסישע אינטעליגענץ. ווע־
ניגסטענס, איז דאָס אמת, ביז צו אַ גאַנץ גרויסען גראַד. פון
פּושקין׳ס צייטען אָן איז פאַר דער רוסישער אינטעליגענץ אוועק־
געשטעלט געוואָרען דער פּראָבלעם פון פּאָליטישע פרייהייט, און
דער קאַמפּף פאַר איהר איז פון זיין בעגינען ביז אויף דעם היי־
טיגען טאָג, אות באות, אַ קאַמפּף אויף לעבען און טויט.

דער שיקזאַל פון די דעקאַבריסטען, — די נעהאַנגענע און
אין סיביר פערמאַטערטע, — האָט שווער געדריקט אויף דעם גע־
וויסען און דעם בעוואוסטזיין פון פּושקין, לערמאָנטאָוו, ביעלינסקי,
הערצען און דעם דור, וואָס האָט אַרויסגעבראַכט גאָגאָל׳ן. דער
שיקזאַל פון די „פּעטראַשעווצי" האָט פערפינסטערט דעם פריה־
מאָרגען פון דאָסטאָיעווסקי, טורגעניעוו, טאָלסטאָי, נעקראַסאָוו
און זייער דור. אין דעם סוף פון די 50ער און דעם אָנהויב פון
די זעכציגער יאָהרען האָט די אינטעליגענץ, אמת, אַ ביסעל פרייער
אָבגעעטהעמט און יעמאָלט האָבען זיך אויך בעוויעזען לעבענס־
פרײדיגע קלאַנגען אין דער ליטעראַטור און דער קריטיק. באַלד
האָט זיך אָבער ווידער אָנגעהויבען דער ביטערער קאַמפּף, וועל־
כען די „נאַראָדניקי" און „נאַראָדאָוואָלצי" האָבען מיט אַזוי פיעל
מסירת נפש געפיהרט, און אין דער אַטמאָספערע, וואָס איז געווען
אָנגעזאַפּט מיט זייערע קרעכצען, מיט דעם לעצטען כאָרכלען פון
זייערע יונגע לעבענס, זענען אויסגעוואַקסען די טאַלאַנטען פון אַ
גאַרשין, גאַרשין, מערעזשקאָווסקי און טשעכאָוו. די רעוואָלי־
ציאָנערע בעוועגונג פון די 90ער יאָהרען און די ערשטע יאָהרען
פון דעם איצטיגען יאָהרהונדערט האָט גע׳סוד׳עט אין די אויערן
פון אַ גאָרקי און אַן אַנדרעיעוו דאָס ליעד פון טויט און מאַטערניס.

די גאַנצע רוסישע ליטעראַטור איז אַ ליטעראַטור, וואָס איז
אויסגעוואַקסען אונטער די קלאַנגען פון תפיסה־קעיטען, אונטער
דעם פייפען פון דעם תליון׳ס בייטש. דער געהאַנגענער האָט זיך
אויף זיין תליה תמיד געוויעגט פאַר די אויגען, אין דער לופט האָט
זיך תמיד געטראָגען דער טרויעריגער נגון פון די „הרוגי מלכות",
וואָס האָט אַקאָמפּאַנירט צו די זיפצען פון דעם גאַנצען געמאַטער־
טען פאָלק. שוין באַלד הונדערט יאָהר, ווי איבער די קעפּ פון די

בעסטנס רוסישער קינדער שולעבט דער שוואַרצער פויגעל — טויט — און פאַכעט מיט זיינע פליגלען. איז דען אַ חידוש, וואָס ער זעהט אַן געדאַנקען פון טויט, ליידען, בעליידיגטען יושר און מסירת נפש. געווים, אַז אַמאָטפערע מוז אַרויסברענגען ניט נאָר פעסימיסטישע פילאָסאָפיע, נאָר אויך „דאָס ליעד פון דעם שטורעמ־פויגעל" און דעם ענטהוזיאַזם פון קאַמפּף ביי די העלדען פון קאַמפּף. אָבער די שענסטע ליטעראַטור איז זעלטען דער דירעקטער אויסדרוק פון די, וואָס געהען פריידיג אין דעם טויט. זי שפּיעגעלט אָב קודם כל די פּסיכאָלאָגיע פון די, וואָס בלייבען לכתחילה דרויסען פון קאַמפּף, וואָס קוקען איהם צו און פיהלען איהם מיט, אָדער פון די, וואָס האָבען, פערוואונדעטע, מיט געבראָכענע הערצער, מיט אַ גהינום אין געוויסען, געמוזט אַרויסגעהן פון דער צייל. אויף זיי, אויף אַלעמען פאַכעט אָן דער שוואַרצער פויגעל די אימה פאַר'ן לעבען און ביי זיי, ביי אַלעמען, וואַקסט אויס צו קאָלאָסאַלע מאָסען דאָס אייביגע פּראָבלעם פון דעם זיין אויף דער וועלט. וואָס איז די וועלט? וואָס איז דער זין פון דעם לעבען? וואָס איז דער ווערטה פון דעם מענשען? פאַר וואָס הערשט תמיד רויב און רציחה איבער עדעלמוטה און יושר? וואָס איז יושר? איז דאָס ניט מעהר ווי אַ מענשליכער אויסטראַכט, אָדער איז ער אַ געטליך געבאָט? קאָן איהם דער מענשליכער שכל משיג זיין? — די אַלע פראַגען שטעהן ת מ י ד פאַר די אויגען אין לעבען און פאָדערן אַן ענטפער.

דער פעסימיזם און דער אָפּטימיזם קעמפּפען, ווי איהר ווייסט, פאַר דעם ענטפער אויף די דאָזיגע שאלות, און דער גרונד־מוטיוו פון דעם ווערק „אַנאַטעמאַ" איז אויך ניט קיין אַנדערער, זיי אויפצונעהמען דאָס פּראָבלעם פון אָפּטימיזם און פעסימיזם אין זיין גאַנצער גרויס און פּרובען געבען אויף איהם אַן אייגענע תשובה.

דאָס איז איין. איין וואָרט דער סימבאָלישער צוועק פון דער דראַמע.

לאָמיר פריהער בעקאַנט ווערען מיט דעם ספּור המעשה.

דער פּראָלאָג שפּיעלט זיך אָב אויף אַ שפּוי פון אַ באַרג,

וואס זיין שפיץ ווערט פערלוירען אין דער אונבעגרעניצטער הויך. אין דערטויטען פונ׳ם ארויפ־א־בארג, שטעהען מורא׳דיגע גרויסע אייזערנע, פעסט־פערשלאסענע טויערען, וואס דריקען די ערד מיט זייער מאיום׳דיגער שווערקייט. די טויערן מארקירען מיט זיך „דעם סוף פון דער וועלט, אויף וויפיעל דער שכל קאן איהם משיג זיין“; הינטער די טויערן וואהנט, שווייגזאם און איינגעוויקעלט אין דעם אייביגען סוד, „דער אנהויב פון יעדען זיין, דער גרויסער שכל פון דעם וועלט־אל“. ביי די טויערן שטעהט אונבעוועגליך און פערשוויגען דער „עמיצער, וואס איז דער שומר פון אריינגאנג“. דער גאנצער פראלאג בעשטעהט אין דעם, וואס „אנאטעמא“, דער פערשאלטענער, בעט זיך באלד מיט רחמים, באלד מיט רוגזא ביי דעם פערגליווערטען שומר פון אריינגאנג, ער זאל איהם צולאזען א בליק טהאן הינטער די טויערן, ערגעץ וואו דורך א שפעלטעלע דערזעהן די אייביגקייט. אז ניט, זאל ער איהם לפחות אויסזאגען דעם נאמען פון דעם, וואס וואהנט הינטער די טויערן...

— „דעם נאמען, דעם נאמען!“ — בעט זיך אנאטעמא. — „אלץ אין דער וועלט בענקט נאך גוטס און ווייס ניט, ווי צו געפינען איהם. אלץ אין דער וועלט וויל לעבען און געפינט נאר דעם טויט. וואס איז דער נאמען פון גוטס? וואס איז דער נאמען פון דעם אייביגען לעבען?“

און אז אלע בקשות העלפען ניט, אז דאס בילד פון די מענשליכע ליידען און די זיפצען פון דער וועלט ריהרען ניט דעם שומר׳ס הארץ, בעריהמט זיך אנאטעמא, אז ער וועט זיך אברעכענען מיט איהם דערפאר מיט דוד לייזער׳ס לעבען. דוד לייזער, זאגט ער, איז „א נארישער, אבער עהרליכער מענש און אויב מען זאל איהם גוט דורכפעכען אין אנצינדען, וועט פון איהם ארויס ניט קיין שלעכטער פאקעל פאר מיין יום־טוב“. „דיין טרויעריג לעבען“, זאגט ער אין געדאנקען צו דוד לייזער׳ן, „וועל איך ווי א שטיין פון א שליידער האלץ א שאס טהאן אין דעם שטאלצען הימעל — און עס וועלען א ציטער טהאן די יסודות פון די הויכע הימלען“.

בעת איך האב געליענט דעם פראלאג פון אנאטהעמא, האבען מיר אין די אויערן געקלונגען א פאר ליעדלעך פון היינריך

היינע, וואָס וואָלטען געקאָנט אוועקגעשטעלט ווערען ווי עפּי־גראַפען צו אַנדרעיעוו׳ס דראַמאַ. איין ליעדעל לייענט זיך אין אַ פּראָזאאישער איבערזעצונג אַזוי:

ביים ים, ביים וויסטען, נאַכטליכען ים
שטעהט אַ יונגער מאַן.
די ברוסט פול צער, דער קאָפּ פול ספיקות,
און מיט פינסטערע ליפּען פרעגט ער די וואַלען:
אָ, אַנטפּלעקט מיר די סודות פון לעבען,
די פּיין־פולע, אור־אַלטע סודות,
וואָס אויף זיי האָבען שוין אַ סך מוחות געדאַרט, —
קעפּ אין היעראָגליפען־היטלען,
קעפּ אין טורבאַן און אין שוואַרצען בארעט,
קעפּ אין פּאַריקען און טויזענטער אַנדערע
אָרעמע, שוויצענדע מענשליכע קעפּ, —
זאָגט מיר, וואָס בעטייט דאָס דער מענש?
פון וואַנען קומט ער? וואוהין געהט ער אַוועק?
ווער וואָהנט דאָרטען אויבען, אויף די גילדערנע שטערען?
עס מורמלען די וואַלען זייער אייביג געמורמעל,
עס וועהט דער ווינד און עס פליהען די וואָלקענס,
עס פינקלען די שטערען גלייכגילטיג און קאַלט, —
און דער נאַר שטעהט און וואַרט אויף אַן ענטפער.

און אָט איז נאָך אַ ליעדעל אויף דער טהעמע פון די אייביגע פראַגעס; שוין אין אַ בּיסעל אַ קינסטלערישער, אָבער דערפאַר אַ פרייערע איבערזעצונג.

לאָז די הייליגע משלים
און די דריידלעך פון גמרא!
אויף די שווערע, האַרבע שאלות
גיב אַ תשובה אונז אַ קלאָהרע.

פאַר וואָס שלעפּט זיך בלוטענד, עלענד
אין יסורים דער גערעכטער,

בעת עס פאָהרט אום זיעגרייך, גליקליך
אויף אַ הויכען פערד דער שלעכטער?

וואו ליעגט דאָ די שולד? איז אפשר
ניט גאַנץ יכול'דיג דער בורא?
אָדער טהוט ער'ס מיט אַ כיון
און מאַכט חוזק פון זיין תורה?

דאָס אַלץ פרעגען מיר כסדר,
ביז עס קומט מיט בלאַסע הענד ווער
און פערשטאָפּט מיט ערד די מיילער...
אָבער — איז דאָס דען אַן ענטפער?

שוין אין דעם „פראָלאָג" צו דעם „אַנאַטעמאַ" טרעט אַרויס די גאַנצע בענקשאַפט נאָך דעם ענטפער, אויף וועלכען „דער נאַר" איז געשטאַנען און געוואַרט ביי דעם נאַכטליכען ים.

„רוף מיר אַן דעם נאָמען פון דעם, וואָס הינטער די טויערן", בעט זיך אַנאַטעמאַ ביי דעם „עמיצען, וואָס איז דער שומר פון אריינגאַנג". „שטילערהייד רוף איהם אַן, קיינער'ט ניט הערען. נאָר איך, דער ווייזער אַנאַטעמאַ, וואָס בענקט נאָכ'ן אמת, וועל דאָס וויסען".

„דערנעהען צו דיר ניט", פרעגט ער איהם, „די שטימען, וואָס שילטען? וואָס געהען אויס פון די כחות אונטער דער משא פון שלעכטס?... וואָס בענקען אונענדליך און שרעקליך?"...

נאָך דייטליכער טרעט אַרויס דער ים־מאָטיוו ביי דוד־לייזער'ן. „איין מאָל, אויפ'ן ברעג ים, דערצעהלט אַלץ נאָך אַנאַטעמאַ, האָב איך בעגעגענט דוד לייזער'ן, בעת ער האָט געפרעגט די וואַלען, אויף וואָס זיי בעקלאָגען זיך אזוי". און שפּעטער דערוויסען מיר זיך, אַז דוד לייזער פלעגט טאַקע אָפט געהן זיך דורכשמועסען מיט די וואַלען.

„וואָס האָסטו געטהאָן ביים ים?" — האָט איהם אַ מאָל נעפרעגט זיין ווייב, שרה.

דוד: „איך האָב געקוקט אויף די וועלן, שרה, און האָב זיי געפרעגט: פון וואַנען קומען זיי און וואוהין געהען זיי? איך האָב געטראַכט וועגן דעם לעבן, שרה: פון וואַנען איז ער געקומען און וואוהין געהט ער אַוועק?“

שרה: „און וואָס האָבען דיר געזאָגט די וועלן, דוד?“

דוד: „זיי האָבען גאָר נישט געזאָגט, שרה... זיי קומען און געהען ווידער אַוועק, און דער מענש איז'ן ברעג ים וואַרט אומזיסט אויף אַן ענטפער פון'ם ים“.

אָבער — ווער און וואָס איז דוד לייזער?

דוד, מיט דעם פאַמיליען־נאָמען לייזער, איז אַ פּשוט'ער איד מיט אַ גרויער לאַנגער באָרד, וואָס האָט געהאַנדעלט לעבן אָרעם אין אַן אָרעמען בײַדעל מיט סאַרדינעס און הערינג. און איינעם מיט זיין ווייב, שרה, פיהרט ער זיין קבצנישען מסחור און, אַקוראַט ווי אַלע אַנדערע קאָנקורענטן זייגע, וואָס האָבען זייערע בײַדלעך לעבן איהם — אויך מיט דערזעלביגער סחורה — קוקען זיי אויס זייערע אויגען — אויף אַ קונה. אַ זוהן האָט ער, נחום, אַ דערדיגען, שוין באַלד ביים שטאַרבען, געהט ער אום איבער'ן שטאָדט און „זוכט“ פאַר דעם מסחר „קרעדיט“. אויך אַ טאָכטער האָבען די לייזער'ס, רויזע, אַ בילד־שעהנהייט, פון וועלכער מען פאָדערט אָבער, אַז זי זאָל אומגעהן תמיד פערשמוצט און איינגעהויקערט, כדי זי זאָל אויסזעהן ווי אַ משלחת, „וויל שעהנקייט איז אַ צו געפעהרליכער אוצר“ פאַר אַן אָרעמאַן, ווי שרה דערקלעהרט דאָס, „און עס איז גרינגער איינהיטען געלד פון אַ גזלן, איידער שעהנקייט פון אַ שלעכטען“.

פאַר וואָס האָט אַנדרעיעוו אויסגעקליבען גראָד אָט דוד לייזער'ן, אַנאָמעטמאַ זאָל פון איהם „אויסהעבען אַ פאַקעל צוליעב זיין יום־טוב“?

איך האָב מורא, אַז טיילווייז איז אין דעם שולדיג אַנדרעיעוו'ס קנאַפּע בעקענטשאַפט מיט דעם איצטיגען אידען. צו דעם אידישען לעבען און צו די אידישע טיפען האָט ער, הפנים, קיין מאָל ניט געהאַט קיין געלעגענהייט זיך נעהנטער צוצוקוקען. ביי זיין גאַנצער פריינדליכקייט צו אידען, ביי זיין אמת וואַרעמער סימפּאַטיע צו אונז, וואָס רעדט אַזוי קלאָהר אין זיינע אידישע פיגורען, האָט ער

נישט געקאנט בעפרייען זיי פון א געוויסען שטריך, מיט וועלכן זיי טרעטען ארויס אין דער רוסישער, בייזוויליגער קאריקאטור, אי־בערהויפט ביי דעם שוין איצטער פערגעסענעם פאוועל ווייזנבערג: דאס איז דער שטריך פון גרענעצלאזער נאאיוויטעט. אבער בעת אין דער רוסישער קאריקאטור איז דער שטריך פערבונדען מיט פשוט׳ע דומהייט און הארצלאזיגקייט, פערבינדט איהם אנדרעיעוו מיט א שטריך פון סענטימענטאלער טיעפקייט אין געפיהל און גע־דאנקען. א פשוט׳ער מענש מיט א סענטימענטאל נאאיווער טיעפ־קייט אין געפיהל און גדאנק איז דער איד דוד לייזער — און אזא נישט קיין איבערגעשפיצטער, פון נאטור אויס גוטער מענש קאן לייכטער געמאכט ווערען פאר דעם סימבאל פון יענעם מענש אי־בערהויפט, וועלכען אנאטעמא ברויכט פאר זיין פלאן: א פרומער, גאט איבערגעגעבענער, וואס קאן געהן אויף דער עקידה פאר דער מענשהייט.

דערצו דוכט זיך אנדרעיעוו׳ען, אז ביי די איצטיגע אידען לעבט דער רעליגיעזער גלויבען כמעט אויף דעם זעלבען שטייגער, ווי אמאל אין די ביבעל־צייטען: מיט דער תמימות׳דיגער נאהענט־קייט צו גאט, ווען דער רבונו־של־עולם איז געווען כביכול א גאנצער בן־בית ביי אונזערע אבות. הערט אויס צום ביישפיעל, א געשפרעך צווישען נחום׳ען און שרה׳ן.

דער דערדיגער זוהן זאגט צו זיין מוטער: „מאמע, איך וועל מעהר נישט געהן זוכען קרעדיט. איך וועל מיט דעם טאטען געהן אויפ׳ן ברעג ים. עס איז מיר צייט צו פרעגען ביי גאט וועגען מיין גורל".

שרה: „פרעג נישט, נחום, פרעג נישט!"

נחום: „ניין, איך׳ל פרעגען."

שרה (בעט זיך): „מען דארף נישט, נחום, נישט פרעג".

אנדרעיעוו גלויבט, הפנים, אז אזא געשפרעך, וואס וואלט אפשר געקאנט מעגליך זיין אין דעם אלטען פאלעסטינא, קאן זיך נאך עד היום אבשפילען איצטער אין אדעס. אנדרעיעוו איז אזוי ווייניג בעקאנט מיט דעם איצטיגען אידען, אז — א קליינינקייט, אבער א כאראקטעריסטישע! — ער לאזט דעם אלטען פרומען דוד לייזער׳ען, ביי איהם זאל זיך וואלגערען א תנ"ך אונטער׳ן טיש,

און ער זאל דאס מערקען און עס נישט אויפהויבען, און נישט א קוש טהאן. עס איז דעריבער קיין וואונדער נישט, וואס אין דער שילדע־רונג פון דוד לייזער'ען טרעט אזוי וועניג ארויס דער א י ד. פאר אנדרעעוו'ען איז געווען אינטערעסאנט נישט דער איד דוד, נאר דער מענש דוד מיט דער סענטימענטאל־נאאיווער טיעפקייט אין דער נשמה, מיט דער תמימות'דיגער נאהענטקייט צו גאט. אזא מענשען האט זיך אנדרעעוו געקאנט פארשטעלען נאר ביי אידען, און דערפאר, אפשר, האט ער אויסגעקליבען פאר דער הויבט־פיגור פון זיין דראמא דעם אידען דוד לייזער.

און פון דעסטוועגען, — ווי וועניג עס פאסען צו דעם איצטי־גען אידען סענטימענטאל־נאאיווע טיעפקייט און תמימות'דיגע נאהענטקייט צו גאט, — איז דאס פארט געווען א ריכטיגער קינסט־לערישער אינסטינקט ביי אנדרעעוו'ען — צו זוכען זיין העלד ביי די איצטיגע אידען. פרובט אין געדאנק אוועקשטעלען אנשטאט דוד'ען אן אנדער מענשען, א רוסישען „מיעשצאנין“, א פוילישען „שליאכ־טיטש“, א מענשען פון וועלכען פאלק איהר ווילט, פון וועלכען קלאס איהר ווילט, און עס וועט אייך ווערען קלאהר, אז אויב די מעשה, וואס אנדרעעוו דערצעהלט אונז, וואלט איבערהויפט גע־קאנט ערגעץ־וואו פאסירען, וואלט זי זיך געקאנט אבשפיעלען נאר מיט א אידען אין דער ראלע פון דעם הויפט־העלד.

ווי סימבאליש די פיגור פון דוד לייזער'ען זאל נישט זיין, — ער איז דער סימבאל פון דעם גוטען און גערעכטען מענשען, אויב איהר ווילט, פון גוטס און גערעכטיגקייט בכלל, — ווי בלאס עס זאל־לען נישט זיין די נאציאנאל־אידישע שטריכען אין איהם, בלייבט דוד לייזער דאך א אידישער טיפ, — א פערטער גרויסער אידישער טיפ, געמאלט פון א נישט־אידען, וואס קאן אוועקגעשטעלט ווערען לעבען די דריי אנדערע גרויסע טיפען אין דער וועלט־ליטעראטור, געמאלט פון נישט־אידען: לעבען שעקספיער'ס „שיילאק“, לעסינג'ס „נתן החכם“ און גוטצקאוו'ס „אוריאל אקאסטא“, — דוד לייזער איז אפשר דער אידישליכסטער פון זיי, פון אלעמען.

על כל פנים איז די טראגעדיע פון דוד לייזער'ס נשמה א טעמע פאר זיך, וואס איז גענוג רייך און אינטערעסאנט, מען זאל צוליעב איהר אליין זיך אבשטעלען אויף אנדרעעוו'ס ווערק.

ווען דוד לייזער איז געקומען צו זיין אָרעמען סאָראָ־ביירעל
צוריק פון ברעג ים, וואו ער האָט, ביי דעם אָנבליק פון די וואַלן,
געטראַכט וועגען דעם גורל פון דעם מענשליכען לעבען, האָט איהם
דער שיקזאַל בעגעגענט מיט א הויפען גליק. אַן אַדוואָקאַט האָט
איהם געבראַכט א גרויסע ירושה פון אַמעריקאַ, פון א פערשטאָר־
בענעם ברודער. אין דער יוגענד איז דער ברודער ענטלאָפען פון
מיליטער־דיענסט און דוד האָט געדאַרפט דיענען אָנשטאָט איהם.
איצטער נאָכ'ן טויט, בעצאָהלט דער ברודער דוד'ן פאַר דער עולה,
וואָס ער האָט בעגאַנגען אַנטקעגען איהם. דער גאַנצער פערמעגען
פון דעם אַמעריקאַנער גביר, צוויי מיליאָן דאָלאַר — „פיער מיליאָן
רובעל!" — פערטייטשט עס דער אַדוואָקאַט — געהט איבער צו
דוד לייזער'ען. דער אַדוואָקאַט איז ניט קיין אַנדערער ווי אונזער
אַנאַטעמאַ, וואָס האָט זיך אומגעקעהרט צוריק צו דער ערד, כדי
אויסצופיהרען זיין קריעגס־פּלאַן אַנטקעגען די הימלען.

אָבער דוד לייזער וויל אין אָנהויב גאָר ניט וויסען פון דער
ירושה. אויסגעמאַטערט פון לעבען, אין הארצען זיך שוין פון לאַנג
אויסגעאיינט מיט דעם געדאַנק פון טויט, שוין לאַנג פריעדען גע־
שלאָסען מיט גאָט, זעהט ער אין דעם בארג גאָלד א נייע סכנה באַ־
די רוה פון זיין נשמה, א נסיון, וואָס קאָן ניט שטאַמען פון גאָט.

„טרייבט איהם אַוועק", שרייט ער צו די אָרומיגע. „דאָס איז
דער שטן. איהר מיינט, ער האָט געבראַכט פיער מיליאָן רובעל?
ניין, פיער מיליאָן בעליידיגונגען האָט ער געבראַכט. פיער מיליאָן
געלעכטערס האָט ער א וואַרף געטהאָן אויף מיין קאָפּ... פיער ים'ען
ביטערע טרערען האָב איך פערגאָסען אויפ'ן לעבען, פיער ווינדען
פון דער ערד זיינען געווען מיינע זיפצען; הונגער און קרענק האָבען
אויפגעגעסען מיינע פיער קינדער, און איצטער, בעת איך האַלט
ביים שטאַרבען, ברענגט מען מיר פיער מיליאָנען. וועלען זיי מיר
אומקעהרען מיינע יונגע טעג, פערבראַכט אין דחקות, איינגעענגט
אין צער, אַרומגערינגעלט פון יסורים, בעקרוינט מיט עגמת נפש?
וועלען זיי מיר צוריקברענגען לאָז זיין איין טאָג פון מיין הונגער,
לאָז זיין איין טרער, וואָס איז געפאַלען אויף א שטיין, לאָז זיין איין
שפּיי, וואָס מען האָט מיר געשפּיגען אין פּנים?"....

שוואַך איז געווען דוד לייזער'ס לעבען. אָבער, הפּנים, אויך

אַזאַ לעבען איז איהם טייער און די בכוצלעכע עשירות וואָלט פאַר איהם געהאַט אַ ווערטה, ווען זי וואָלט נאָך געקאָנט צוריקברענגען די אויך איבריג פערפלאָסענע טעג פון הונגער, טרערען און בעליי־דיגונג, — אָן עבט אידישע צוגעבונדענקייט צום לעבען, וואָס פאַר אַ לעבען דאָס זאָל ניט זיין, אַפילו צו דעם שפּיי פון דעם לעבען, דריקט זיך דאָ אויס אין דוד לייזער'ס קלאָגען.

אָבער פיער מיליאָן רובעל האָבען נישט די קראַפט צוריקצו־ברענגען „לאָז זיין אַיין שפּיי, וואָס מען האָט איהם געשפּיגען אין פּנים". און דוד ליזער פאַרשילט די מיליאָנען.

„פיער מיליאָנען קללות, — אָט דאָס זענען דיינע פיער מיליאָן רובעל", טענה'ט ער ווייטער, איבערבליקענדיג זיין גאַנצען לעבען. „אַי, חנה, אַי, בנימין און רפאל, אַי, מיין קליינינקער משה'לע, איהר, מיינע קליינע פויגעלעך, געשטאָרבען פון קעלט אויף די הוילע צוויגעלעך פון ווינטער — וואָס וועט איהר זאָגען, ווען אייער טאַטע וועט זיך צוריהרען צו די געלד? ניין, איך דאַרף נישט קיין געלד! איך זאָג אייך, איך דאַרף נישט קיין געלד. איך בין אַן אַלטער איד, וואָס שטאַרבט פון הונגער. איך זעה נישט אין דעם גאָט."

אַנאַטעמאַ ווערט נישט נתפּעל פון די אַלע קלאָגען. ער קען צו גוט דעם מענשען. ער ווייס, אַז סוף־כל־סוף וועט דוד לייזער איינ־ווילגען, אפשר נישט צוליעב זיך, איז, ווענינגסטענס, צוליעב זיין ווייב און קינדער. און — פּך הוה! — דוד נעהמט אָן די ירושה, דינגט אַ ווייבען־פּאַלאַץ און הויבט אָן צו פירען, — דערווייל אויף קרעדיט, — דאָס געלד איז נאָך נישט געקומען פון אַמעריקאַ, — אַ לעבען פון אַ גרויסען עושר.

די שעהנע טאָכטער, רויזע, דאַרף שוין נישט באַהאַלטען איהר שעהנקייט. זי בילדעט זיך, לערענט זיך פאַהרען רייטענדיג, איז אַרומגערינגעלט מיט אַריסטאָקראַטישע קאַוואַליערען, און אין איהר יונגען שעהנעם קאָפּ האָבען זיך אויפגעוועקט חלומות פון גלאַנץ און מאַכט. די מוטער שרה קוועלט אָן פון איהר גליק. אַפילו דער דעריגער נחום, וואָס האַלט שוין ביים טויט, האָט זיך געלאָזט דינגען אַ טאַנצ־לעהרער און ווענדעט אָן זיינע לעצטע ביסעל כוחות,

כדי ארויסצוברענגען א ריכטיגען „פּא". — אַנאַטעמא אונטער דעם נאָמען פון „נולליוס" האָט אויפגעגעבען זיין יורידישע פּראַקטיק און איז געוואָרען א פּריוואַט-סעקרעטער ביי דוד'ן. אָבער דוד לייזער'ען האָט דער גליקליכער אומבייט אין זיין לעבען ניט געבראַכט קיין נחת. דער אַלטער, פון לעבען אויסגעמאַטערטער איד קאָן שוין ניט געפינען קיין גליק אין געלד און די הנאות פון דעם עולם הזה. זיין נשמה איז איינגעוויקעלט אין שווערע וואָלקענס פון צער. די גאַנצע וועלט האָט זיך פאַר איהם איבערגעביטען און האָט זיך צוגעקעהרט צו איהם גאָר ניט פון איהר שעהנסטער זייט. קודם כל איז איהם דעם פרומען, תמימות'דיגען מאַן צוואָווידער געוואָרען די שפּל'קייט פון דעם מענשליכען כאַראַקטער, מיט וועלכען ער איז ערשט איצ־טער בעקאַנט געוואָרען.

„שווער צו קוקען אויף מענשען", בעקלאָגט ער זיך פאַר נולליוס'ן... „פון יעמאָלט אָן האָבען זיך די מענשען אַזוי ניט שעהן איבערגעביטען. געפעלט אייך, אַז מען פערנויגט זיך פאַר אייך צו ניעדריג, נולליוס? מיר געפעלט דאָס ניט: מענשען זענען ניט קיין הינט, וואָס זאָלען קריעכען אויפ'ן בויך. און געפעלט אייך, נולליוס, ווען מענשען זאָגען אייך, אַז איהר זייט דער קלינגסטער, דער איי־דעלסטער, דער בעסטער פון אַלע, וואָס לעבען, בעת איהר זייט א געוועהנליכער אַלטער איד, ווי א סך אנדערע. מיר געפעלט דאָס ניט, נולליוס: פאַר די קינדער פון גאָט פון אמת וחסד פּאַסט ניט צו לייגען, אפילו ווען די אכזריות פון דעם אמת זאָל זיי ברענגען דעם טויט."

און דערנאָך — די שווערע אומרוה אין דעם אייגענעם האַר־צען. עס איז אין איהם אויפגעוואַכט געוואָרען א הונגער צום לעבען, צו דער עולם הזה, בעת דער טויט העננט שוין אויפ'ן נאָז. „קאָן איך פאַר כל הגעלטען קויפען לכל הפחות איין טאָג געזונד און לעבען?" — פרעגט ער ביי נולליוס'ען. און כדי נאָך שאַרפער צו פיהלען די ביטערע איראָניע פון זיין שיקזאַל, דאַרף ער נאָך אַלע טאָג זעהן פאַר זיינע אויגען ווי זיין זוהן, נחום, לערענט זיך טאַנצען פאַר'ן טויט.

איך קאָן זיך ניט אָבזאָגען פון דעם פערגעניגען, דורכלייענען

פּאַר איך, אַביסעל אָבגעקירצט, וועניגסטענס, די ערשטע העלפט פון דער מאַוים'דיגער טאַנץ־סצענע.*)

„אַ רייכער זאַל מיט ווייסען מאַרמאָר בעפּוצט, מיט גרויסע איטאַליענישע פענסטער און אַן אויסגאַנג צום ווערענדאַ. עס איז מיטאָג־צייט. פון די אָפענע פענסטער זעהען זיך האַלב טראָפּישע פלאַנצען און די טיעפע בלאָהקייט פון ים... ביים טיש זיצט דוד לייזער. ער איז זעהר טרויעריג. אַביסעל ווייטער אויפ'ן דיוואַן זיצט ברייטלעך שרה, רייך, אָבער אָהן געשמאַק געקליידט. זי קוקט ווי נחום לערענט זיך טאַנצען. נחום איז זעהר בלייך, הוסט און קאָן זיך קוים האַלטען פון שוואַכקייט, דערהויפּט, ווען ער דאַרף, לויט די רעגעלן פון טאַנץ, שטעהן אויף איין פוס. אָבער ער לערענט זיך האַרטנעקיג; ער איז זעהר עלעגאַנט געקליידט, נאָך דער אויסערגעוועהנליכער בונטער זשילעט פון אַ שרייענדער פאַרב און דער האַלזטוך פערדאַרבען דעם איינדרוק. אַרום נחום'ען דרעהט זיך, באַלאַנסירענדיג און זיך אַראָבלאָזענדיג, דער טאַנץ־לעהרער מיט אַ פּידעל און סמיק אין די הענד. דאָס איז אַ נעטער מאַן, אונגעוועהנליך לייכט אין בעוועגונגען; טראָגט אַ ווייסע וועסט און לאַקירטע שיכלעך. ביים אריינגאַנג שטעהט אשמדאי (אַנאַטעמאַ) מיט אַ טרויעריגען פּנים און קוקט מיט אַ פּאַרוואורף."

ל ע ה ר ע ר: איינס־צוויי־דריי; איינס־צוויי־דריי.

ש ר ה: זעה, דוד, זעה, ווי נחום'ען גערהט דאָס דער טאַנץ. איך וואָלט בשום אופן ניט געקאָנט אזוי שפּרינגען — אַרימער יונג.

ד ו ד: איך זעה.

ל ע ה ר ע ר: הערר נחום איז זעהר טאַלאַנטפול. ביטע... איינס... צוויי־דריי. ערלויבט נאָך, ניט גאָר אַזוי. דעם פּאַ דאַרפט איהר מאַכען עכטער, די בעוועגונג פון דער רעכטער פוס דאַרף זיין נעט אָבגערונדעט. אַט אַזוי, אָט אַזוי (ער ווייזט ווי). טאַנצען, מאַדאַם לייזער, איז גאָר אזוי ווי מאַטעמאַטיק; מען דאַרף דאָ אַ צירקעל... ביטע, מאָסיע נחום. איינס־צוויי־דריי איינס־צוויי־דריי. (שפּיעלט אויפ'ן פּידעל.)

*) איך גיב עס איבער אין דער איבערזעצונג פון מ. קאַטץ, וואָס איז ערשינען אין ניו־יאָרק אונטער דעם טיטעל: „דער אשמדאי".

נ ח ו ם (אָהן אָטהעם): איינס־צוויי־דריי; איינס־צוויי־דריי....

ער דרעהט זיך און פּלוצלינג פאַלט ער שיער אום. שטעלט זיך אָב מיט אַן אויסגעמאַטערטען פּנים, בלוטלאָז און טויטליך דער בליק — דער הוסט שטיקט איהם. הוסט זיך אויס און טאַנצט ווייטער.

נ ח ו ם: איינס־צוויי־דריי.

ל ע ה ר ע ר: אַט אזוי, אזוי, מאַסיע נחום. נעטער, נעטער, איך בעט אייך. איינס־צוויי־דריי...״

דוכט אייך ניט, אז דאָס האָט זיך דער מלאך־המות אליין אָנגעטהאָן פאר א טאַנץ־לעהרער און מיט גראַציעזע, קיילעכדיגע, נעט־אָבגערונדעטע „פּאַ״ דרעהט ער זיך אריין מיט נחום'ען אין דעם קבר אריין? וועניגסטענס האָט דאָס אזוי געווירקט אויף דוד לייזער'ען.

דאָס גליק, וואָס רייכקייט קאָן ברענגען, פערשטעהט שוין דוד לייזער גאַנץ גוט. מען קאָן פאר כל הגעלטען ניט קויפען איין אייב־ציגען טאָג פון לעבען און געזונט. און אפילו, אז מען וואָלט שוין דאָס יע געקאָנט קויפען, — וואָס איז דאָס גאַנצע לעבען, אפילו דאָס רייכסטע און שעהנסטע, אויב ניט א גראַציעזער טאַנץ מיט קיילעכדיגע, נעט־אָבגערונדעטע פּאַ — גלייך אין קבר אריין, אונ־טער דעם מאַטעמאַטיש אָבגעצירקעלטען טאַקט פון דעם ביינערנעם טאַנץ־לעהרער?

דוד לייזער זיפצעט, קרעכצעט ביטער אונטער דער שווערער לאַסט פון יענע אייביגע פראַגען, וואָס וואַקסען פּלוצלונג אויס פאַר דעם מענשען, ווען ער ווערט אַוועקגעשטעלט פּנים לפּנים צום טויט; וואָס זענען פּלוצלונג אויסגעוואַקסען אויך פאַר טאָלסטאָי, בעת ער איז געשטאַנען אויף דעם העכסטען שטאַפּעל פון דעם אויסערען גליק.

אלעמען איז בעקאַנט טאָלסטאָי'ס תירוץ אויף דעם אייביגען פּראָבלעם פון דעם מענשליכען לעבען און טויט: ווילסטו לעבען נאָר פאַר זיך, וועסטו קיינמאָל ניט געפינען קיין אמת'ן גליק, ווייל אליץ וועט איינשלינגען דער שווארצער פּחד פאַר'ן טויט. גליק, פרייד און דעם בעוואוסטזיין פון אונשטערבליכקייט קאָנסטו האָבען נאָר

יעמאָלט, ווען דו לעבסט ניט צוליעב זיך, נאָר צוליעב דער מענש־הײט, צוליעב גאָט, וואָס איז די ליעבע צו אַלעמען.

אויך פאַר דוד לײזער׳ן האָט זיך סוף־כל־סוף אויפגעעפענט יענע טאַלסטאָיִשע טהיר אין גן־עדן. אָבער — מערקווירדיג! ניט ער, דוד לײזער, האָט צוערשט דערזעהן דעם אַרויסגאַנג. אָנגעוויזען אויף איהם האָט איהם גאָר — אַנאַטעמאַ. יע, אַנאַטעמאַ, דער גלגול פון דעם שטן, וואָס איז בעקאַנטליך, אויך דער מלאך־המות און דער יצר הרע, ער האָט גענומען רײדען פון דוד לײזער׳ס געוויסען, ווי אַן אמת׳ער קאַנט אָדער אַ טאַלסטאָי, וועגען דער ליעבע צו דער מענשהייט.

אין דעם מאָמענט פון דעם העכסטען יאוש, ווען דוד פיהלט זיך פער׳יתומ׳ט און אין גאַנצען אָבגעריסען פון גאָט, „ווען די נשמה יאָמערט פאַר׳ן פּחד פון טויט“, ווייזט איהם נולליוס אָן אויף די אָרעמע לייט, וואָס זענען געקומען נאָך אַ נדבה, און גיט איהם די עצה — אוועקצוגעבען זיי זיין גאַנצען פערמעגען.

„דיין משוגעת בעשטעהט אין דעם, דוד לייזער“, דערקלעהרט נולליוס־אַנאַטעמאַ־טאַלסטאָי, „וואָס דו האָסט דעם גאַנצען לע־בען געזוכט גאָט און ווען גאָט איז צו דיר געקומען — האָסטו גע־זאָגט: איך קען דיך ניט. דיין טויט בעשטעהט אין דעם, דוד לייזער, וואָס, אַ פערבלענדעטער פון אונגליק, אַזוי, ווי אַ פערד, וואָס דרעהט אין דער פינסטער די ראָד אַלץ אין דעם זעלביגען קרייז, האָסטו פערלאָרען אויס׳ן אויג די מענשען און איינזאַם ביזטו געבליבען צווישען זיי מיט דיינע עשירות און מיט דיין חלאַת. דאָרטען, דרויסען וואַרט אויף דיר לעבען — און דו, בלינדער, פערמאַכסט פאַר איהם די טהיר. טאַנץ דוד, טאַנץ — דער טויט האָט אויפגעהויבען דעם סמיך און וואַרט אויף דיר. אַביסעל גראַציעזער, דוד לייזער, בּרייטשולטעריגער, קיילעכיגער דעם פוס!“

ד ו ד: וואָס ווילסטו פון מיר?

אַ נ אַ ט ע מ אַ: גיב אוועק צוריק גאָט, וואָס גאָט האָט דיר געגעבען.

ד ו ד (אַנגערוקט): האָט מיר דען גאָט וואָס געגעבען?

אַ נ אַ ט ע מ אַ: יעדער רובעל אין דיין קעשענע איז אַ מע־ניגער, וואָס דו שטעכסט אַריין אין׳ס האַרץ פון דעם הונגעריגען

צוטייל דיינע גיטער פאר אָרעמע לייט, גיעב ברויט די הונגעריגע און דו וועסט בעזיעגען דעם טויט.

ד ו ד: קיין סקאָרקע האָט קיינער דוד'ן ניט גענעבען, בעת ער האָט געהונגערט, וועל איך מיט זייער זאטקייט אָנזעטיגען דעם הונגער, וואָס איז אין מיינע ביינער?

א נ א ט ע מ א: אין זיי וועסטו זאט זיין.

ד ו ד: וועל איך דען צוריק אומקעהרען די געזונט און די קראַפט?

א נ א ט ע מ א: אין זיי וועסטו שטאַרק זיין.

ד ו ד: וועל איך פעריאָגען דעם טויט, וואָס איז שוין אין'ם בלוט, דעם שיטערען, ווי א וואסער, וואָס איז שוין אין מיינע אָדערען, די האַרטע, ווי טרוקענע שטריק? וועל איך דען צוריק אומקעהרען דאָס לעבען?

א נ א ט ע מ א: מיט זייער לעבען וועסטו פער'כפל'ען דיין לעבען. איצט האָסטו נאָר איין האַרץ, דוד. ביי דיר וועלען ווערטמיליאָנען הערצער.

ד ו ד: אָ ב ע ר א י ך ו ו ע ל ש ט א ר ב ע ן?

א נ א ט ע מ א: ה ן ו ו ע ס ט ז י י ן א ו נ ש ט ע ר ב ל י ך!

פון וועלכער אונשטערבליכקייט רעדט דאַ אַנאַטעמאַ? — מיינט ער די רעליגיעזע, יענע־וועלטיגע אונשטערבליכקייט, מיט וועלכער דער רבונו־של־עולם בעצאָהלט דעם מענשען, פאר וואָס ער האָט גוט אויסגעפיהרט זיין געבאָט? אָדער האָט ער אפשר אין זינען יענע אונשטערבליכקייט, וועלכע אָגיוסט קאָנט האָט אונז געלערענט, — דאָס אייביגע לעבען אין דעם זכרון פון דער מענשהייט דורך די גוטע מעשים, וואָס ער טהוט פאר איהר? אָדער איז דאָ געמיינט נאָך אַן אַנדער ארט אונשטערבליכקייט — די, אויף וועלכע טאָלסטאָי האָט אונז אָנגעוויעזען?... ווען דער מענש הויבט אָן צו לעבען אין ליעבע און ליידען פאר דער מענשהייט, אזוי ווערט אין איהם דערוועקט, לערענט אונז טאָלסטאָי, יענער פונק פון דער געטליכער ליעבע, וואָס איז פאַראַן ביי יעדען איינעם פון אונז און וואָס קאָן ניט פערשווינדען מיט דעם טויט. מיט דעם ערוואַכען פון דער געטליכער ליעבע אין זיין ברוסט, דערוועקט זיך אין דעם מענ־

שוין אויך דאָס בעוואוסטזיין, אַז ער איז אַ טייל פון דער אומשטערבליכער גאָטהייט און ממילא אַליין אומשטערבליך — און עס פאַרשווינדט פון איהם דער פּחד פאַר׳ן טויט. אָדער האָט דאַ אַנאַטעמאַ אין זין נאָך אַנאַנדער מין אומשטערבליכקייט?

די שאלה בלייבט ניט קלאָהר פאַר דעם לעזער, אָבער דער־ווייל איז דאָס אויך ניט וויכטיג פאַר אונז. וויכטיג איז, אַז די אַלע טאָלסטאָי׳שע טענות און טהעאָריען פון אַנאַטעמאַ זענען געפאַלען אויף אַ גוטען באָדען. אייגענטליך, האָט דער געטליכער פונק פון ליעבע צו דער מענשהייט שוין לאַנג געלעבט אין דוד לייזער׳ס ברוסט. ער איז נאָר געווען צוגעדעקט מיט אַ באַרג ביטערניסען, אָנגעזאַמעלט פון דעם אומגליקליכען לעבען. דער וכוח מיט אַנאַטע־מאַ־טאָלסטאָי האָט נאָר פאַנאַנדערגעגראָבען דעם באַרג אַש — פאַנאַנדערגעבלאָזען דעם פונק — און פון דאָרטען האָבען גענומען שלאָגען די העלע פלאַמען פון ליעבע. ער בעשליסט פאַנאַנדערצו־טיילען זיין פערמעגען.

„אַך, קלוגער נולליוס, אַך נאַרישער נולליוס“, זאָגט ער צו אַנאַטעמאַ. „נישיים האָסטו ניט פערשטאַנען, אַז איך וואַרט שוין לאַנג אויף די אָרעמע לייט און זייער קול איז אין מיינע אויערען און אין מיין האַרצען... רוף אהער די אָרעמע לייט“.

אָבער די מאָטיווען פון דוד לייזער׳ס בעשלוס זיינען דאָך אַביסעל אַנדערע, איידער די, וועלכע אַנאַטעמאַ לעגט איהם פאָנ־אַנדער. דער אייגענטליכער „טאָלסטאָי“ איז דאַ פאָרט דוד לייזער און ניט אַנאַטעמאַ. „ניט דעם מ ע נ ש ע ן“, זאָגט דוד, „נאָר ג אָ ט האָב איך אוועקגעגעבען מיין נשמה און זיין מאַכט איז אויף מיר“. ער פאָלגט ניט דער שטים פון מענשען־ליעבע, ווען אפילו דער קול פון די אומגליקליכע איז „אין זיינע אויערען און אין זיין האַרצען“, נאָר דער „שטים פון גאָט“, אַן אינוועניגען האַלב־קלאָה־רען רעליגיעזען בעוואוסטזיין, אַז דורך די מעשים־טובים פון ליעבע און רחמנות ווערט ער נעהנטער צו זיין בעשעפער.

אין פּלוג איז דאַ צווישען דוד׳ן און אַנאַטעמאַ גאָר אַ קליינינ־קער אונטערשייד. און עס ווייזט אויס, אַז אַנאַטעמאַ בעמערקט איהם ניט. אָבער אין דער אמת׳ן איז דער אונטערשייד אַ געוואַלטיגער.

פאַר וואָס איז אַנאַטעמאַ געוואָרען אַזאַ מענשען־פריינד?

פאר וואס קעמפפט ער אזוי פאר דער מענשהייט און דער מסירת נפש צוליעב איהר? פאר וואס ווייזט ער אזוי קלאָהר אָן אויף דאָס גליק און די פרייד פון מסירת נפש? — ער איז דאָך דער גלגול פון דעם שטן, זיין אויפגאַבע וואָלט דאָך בעדאַרפט זיין צו פערדארבען דוד'ס נשמה, אנשטאט דעם דערהויבט ער זי גאָר צו אָן אונענדליכער מאראלישער הויך?

מיר וועלען זיך שפּעטער אָבשטעלען אביסעל לענגער אויף דעם סימבאָל פון אנאטעמא. דערווייליגע איז גענוג, ווען מיר וועלען ווייסען, אז ער איז זעהר א שפעטער גלגול פון דעם שטן, אז ער איז א גאָטעס-פיינד, אבער א מענשען-פריינד, און עס איז איהם דעריבער באמת ליבט צו רעדען, ווי טאָלסטאָי, אָדער ריכטיגער, ווי אָגיוסט קאָנט, [illegible] דער מענשהייט און דעם גליק פון מסירת נפש צוליעב איהר. פון דער אנדער זייט אָבער וואקסט אין זיין ברוסט אן א ביטערער געלעכטער, ווען ער דערמאָנט זיך, ווי אָהנמעכטיג דער מענש איז, אפילו אויף זיין העכסטער מאָראלישער הויך, לגבי דער נאַטור, וואס ווערט בעהערשט פון געטליכע סודות, וועלכע זיינען אויף אייביג פאר אונז פערדעקט. פון זיין, אנאטעמא'ס, שטאנדפונקט איז גאָט'ס וועלט'על א מאוים'דיגע משוגעת, א שפיי אין פנים דעם שכל און דעם יושר, — א שפיי מיט בלוט און גאל. אָט דעם פונקט וויל ער ארויסברענגען קלאָהר אָהן א ברעקעל ספק אין זיין קאמפף אנטקעגען די הימלען. צוליעב דעם צוועק וויל ער „גוט אויספּעכען" דוד לייזער'ן. ער וויל בשום אופן ניט פערדארבען דוד לייזער'ס נשמה. אדרבה, וואָס העכער זי איז, וואָס שטראהלענדער זי לייכט אין איהר געטליכער ריינקייט, אַלץ בעסער פאר איהם. די רעזולטאטען פון דוד לייזער'ס מעשים, וואָס זענען דיקטירט פון די עדעלסטע מאָטיווען, וועלען שוין אין גאָט'ס שעהנער וועלטעל זיין אזעלכע, וואָס וועלען מוזען אויפטרייסלען די יסודות פון אַלע הימלען, אויב דאָרטען איז נאָך דאָ א פונק פון שכל און פון יושר.

דער העכסטער מאראלישער אידעאל פאר אנאטעמא איז קאַנט'ס מענשהייט'ס ליעבע, וואס דאָס איז אויך דעם אויבערשטען'ס געבאָט. אָבער דוד לייזער שטעלט זיך לכתחלה אוועק אויף א מאראלישער ליניע, וואו די ליעבע צו דער מענשהייט איז ניט

דאָס לעצטע וואָרט, נאָר דאָס ע ר ש ט ע וואָרט, ניט דער ענדציל, נאָר דער וועג צום ציל. דאָס ציל איז די ליבע צו גאָט, דער געווייניגטער רעליגיעזער געפיהל. דער געפיהל איז ניט די ליבע צו דער מענשהייט, ווען אפילו ער דריקט זיך אויס אַזוי איהר. די מסירת נפש און די מעשים טובים איז נאָר די צווישען־ליבע ש פ ר א ך, אין וועלכער עס רעדט צו אונז גאָט׳ס שטים. צו דעם מענשען, גאָט גיט דוד לייזער אַוועק זיין נשמה...

און האָבענדיג אין לעצטער ליניע ניט דעם מענשען, נאָר גאָט אין זינען, קאָן זיך דוד לייזער אויפהויבען אין זיין מאָראַלישע־הויך איבער די מענשליכע איינטיילונגען פון „גוט“ און „שלעכט“, פון „עהרליכע“ מענשען און „ניט־עהרליכע“. ער שטעלט זיך דאָ אַוועק כמעט ווי אויף ניעטצשע׳ס שטאַנדפּונקט: „יענזייטס פאָן גוט אונד בעזע“. אַלע מענשען זענען גלייך אין ליידען, און ער לאָזט רופען צו זיך אַ ל ע ל י י ד ע נ ד ע. אַלעמען וויל ער ברינ־גען פרייד, אויף אַלעמען אויסגיסען זיין הילף, ווי די שטראַהלען פון דער זון, וואָס לייכטען גלייך העל אויף דעם צדיק און דעם רשע.

אַנאַטעמאַ זעהט הפּנים ניט איין די נפקא מינה, וואָס צווי־שען זיין „קאַנטיזם“ און דוד לייזער׳ס „טאָלסטאָיזם“. ער מיינט, ווייזט אויס, אַז דוד לייזער טאַנצט נאָך זיין פייפעל, און אפשר זעהט ער דערנאָך ניט איין די נפקא מינה, ווייל פאַר די ר ע ז ו ל ־ ט אַ ט ע ן איז אַלץ איינס: ליידענשאַפטליכע ליעבע צו דער מענש־הייט, אָדער טויטע גאָט־איבערגעבענקייט, וואָס האָט איינגעוואַקסט אין דוד לייזער׳ס ברוסט. סיי ווי סיי מוז דער סוף דערפון זיין — וואַהנזיניגע ליידען פאַר דער מענשהייט, איבערמענשליכע יסורים דוד לייזער׳ן.

נאָר — לאָמיר ניט כאַפּען די פיש פאַר׳ן נעץ. מיר האַלטען נאָך ניט ביי די יסורים. אדרבה! מיר שטעהען איצטער ביי די טויערען פון אַ גן־עדן, [illegible] פון איהם האָט די מענש־ליכע פאַנטאַזיע [illegible]: דעם גן־עדן פון דעם ווייטען, הכרת׳ען גלות, וואָס עפענט זיך דעם מענשען, בעת ער [illegible], אַז ער האָט די אַנדערע באמת גליקליך געמאַכט.

דוד לייזער האָט געמיילט זיין פערמעגען, און די פינסטערע וואָלקענס זיינען פערשוואונדען פון זיין נשמה און פון דער אַרו־

מינער וועלט. אַ נייע, פרישע, פרעהליכע זון איז אויפגעגאַנגען אויף אַ נייעם פריש־געבוירענעם, פרעהליכען הימעל, און אַלץ שטראַהלט און גלאַנצט אין דעם שיין פון ליעבע און פרייד.

דעם העכסטען שטאַפעל פון גליק דערגרייכט דוד לייזער אין יענעם מאָמענט, ווען איהם ווערט אַליין קלאָהר די גאַנצע בעדייטונג פון זיין גליק פאַר דעם גרויסען פראָבלעם פון דעם מענשליכען לע־בען. ער וואַקסט יעמאָלט אויס צו אַ געוואַלטיגער גרויס: ער ווערט אויף אַ מאָמענט אַ נביא, וואָס ברענגט דער מענשהייט די פרעה־ליכע בשורה פון גליק און אונשטערבליכקייט, פון „בלע המות לנצח.“

געשעהן איז עס בשעת דעם טריאומפאַלען קבלת־פנים, וועל־כען די אָרעמע לייט האָבען געגעבען דוד לייזער׳ן. אמת, אויסערליך איז דער קבלת־פנים, וועלכען מען האָט אַראַנזשירט ביי די סאָדאַ־ביידלעך, וואו דוד לייזער האָט אָבגעפינסטערט זיין גאַנצען לעבען, אַרויסגעקומען גאַנץ אָרעמלעך. די מוזיק איז געווען אַ היימישע, פון היימישע כלי־זמר, מיט אַ דורכגעלעכערטען פויק, אין וועלכען אַ הונט האָט געקאָנט אריינקריכען, און אַ צובויגענעם מעשענעם טרו־מייט, מיט עפּעס אַ יוצא־דופן׳דיגען קול. די מוזיק, וואָס אזא׳ן אָר־קעסטער האָט געקאָנט אַרויסברענגען, האָט געמוזט זיין אַ הימעל־שרייענדער קאַצען־יאָמער, פון וועלכען נאָר אַן אַנאַטעמאַ האָט געקאָנט מיט איראָנישע התפעלות אַרויסהערען „די האַרמאָניע פונ׳ם וועלט־אַל“. אָבער אַנאַטעמאַ האָט זיך ניט איינגעהערט אין אַן אנדער „האַרמאָניע פונ׳ם וועלט־אַל“, אין דער מוזיק פון די הערצער, וואָס זענען געקומען אָבגעבען כבוד דוד לייזער׳ן און אָבדאַנקען איהם פאַר זיין טובה.

מערקווירדיג, אַז אויך ביי דער געלעגענהייט האָט איהם אַנאַ־טעמאַ געהאָלפען צו מאַכען אַ וויטערען שריט אין דער מאָראַלישער פאָלקאָמענהייט. אויף דער שמחה איז דוד געקומען אַן אומעטיגער, ווייל ער האָט געטראַכט, אַז ער פערדיענט ניט דעם גאַנצען כבוד; הייסט עס, ער האָט נאָך אַלץ געטראַכט וועגען זיך. ערשט אַנאַטעמאַ דערמאָנט איהם, אַז עס איז ווייניג אוועקצוגעבען דאָס מאַטעריעלע פאַר דער מענשהייט, אַז מען דאַרף איהר אוועקגעבען די גאַנצע נשמה, דעם טרויער און די פרייד, מען דאַרף לעבען מיט זיי, מיט

די מענשען, מיט ז י י ע ר ע אונגליקען און מיט זייערע שמחות. נאָך אַמאָל האָט זיך דערביי אַרויסגעוויזען, אַז אַנאַטעמאַ שפּיעלט באמת זעהר גוט די ראָלע פון'ם יוצר־טוב, ווייל אין תוך אַריין איז ער אַ יוצר־טוב פאַר'ן מענשען. און נאָך אַמאָל האָט זיך אַרויסגע־וויזען, אַז ער דערצעהלט ניט קיין נייעס דוד לייזער'ן; אַז אין דער טיעף פון דוד'ס האַרצען זענען די דאָזיגע אמת'ן שוין לאַנג געווען אַ לעבעדיגע פּסיכישע ווירקליכקייט. און אויך דאָס איז ווייטער געוואָרען קלאָהר, אַז דוד לייזער'ס געדאַנקען־גאַנג איז פעד־שיידען פון אַנאַטעמאַ'ס, אפילו ווען יענער איז דער יצר־טוב: מיט זיין אומעטיגקייט, מיינט דוד לייזער, האָט ער בעגאַנגען אַ זינד ניט אַנטקעגען מענשען, נאָר אַנטקעגען גאָט. „וועמען האָב איך גע־וואָלט נאַרען מיט מיין פערשטעלען זיך?" — מאַכט ער זיך אַליין דעם פאָר־וואורף. „לעב איך דען ניט טאָג ווי נאַכט אין שמחה און שטעפּ ניט מיט פולע הויפענס ליעבע און גליק? איז — פאַר וואָס האָב איך מיך פערשטעלט פאַר אַן אומעטיגען?"

אָבער דאָס האָט אַנאַטעמאַ גאַנץ געוויס ניט דערוואַרט, אַז דוד לייזער'ס נשמה זאָל זיך דערהויבען צו אַזאַ הויך פון קלאָהר־קייט און גרויס און מיט איהם זאָל פּאַסירען דאָס, וואָס מיט איהם האָט פּאַסירט. אויף איהם איז געקומען עפּעס אַזוינס, פאַר וועלכען מיר האָבען קיין אַנדער נאָמען ניט, ווי נאָר „רוח הקודש" און „רוח הנבואה". געהענדיג מיט זיין ווייב און נולליוס'ען צוריק אַהיים פון דער שמחה, קעהרט זיך אום דוד לייזער און בעטראַכט דעם אָרט, וואו ער האָט פערבראַכט זיין אָרעמען לעבען. אָנגעלעהנט אויף שרה'ס אַקסלען רעדט ער צו איהר:

„זעה, שרה, אָט איז דער פּלאַץ, וואו עס איז אַוועק אונזער לעבען — ווי טרויעריג און אָרעם ער איז און פון איהם אָטהעמט ווי פון אַ הייסלאָזען מדבר. אָבער האָב איך דען ניט דאָ דערגאַנגען דעם גרויסען אמת וועגען דעם מענשענ'ס גורל? איך בין געווען אָרעם ווי אַ בעטלער, איינער אַליין און נאָהענט צום טויט, אַ נאַר־רישער אַלטער מאַן, וואָס האָט געזוכט אַן ענטפער ביי די וועלען פון ים, אָבער — אָט זיינען געקומען מענשען — בין איך דען עלענד? בין איך דען אָרעם און נאָהענט צום טויט? הערט מיך אויס, נולליוס: נ י ט אַ ק י י ן ט ו י ט פ א ר ן מ ע נ ש ע ן. וואָס

פאַר א טויט? וואָס הייסט טויט? ווער, דער צרה'דיגער, האָט אויסגעטראַכט אַזאַ משונה'דיג ווערטעל: טויט? ס'קאָן זיין, ער איז דאָ, איך וויים ניט, אָבער איך, נולליוס... איך בין אונשטערבליך. (ווי פון אַ ליכטיגען שלאַג געטראָפען, בויגט ער זיך איין און הויבט אויף די הענד צום הימעל) אָי, ס'אַראַ'ן אימה: איך בין אונשטערבליך. וואו איז דער סוף פון הימעל? איך האָב איהם פערלאָרען. וואו איז דער סוף פון דעם מענשען? איך האָב איהם פערלאָרען — איך בין אונשטערבליך. אדני! אדני! יהי שם ד' מבורך, געבענשט איז אַלע אייביגקייטען זאָל זיין דער פערבאָרגענער נאָמען פון דעם, וואָס גיט אונשטערבליכקייט דעם מענשען... דער אונבעגרעניצטער וויט פון די צייטען גיב איך איבער דעם מענשענ'ס גייסט: ער זאָל לעבען אונשטערבליך אין דער אונשטערבליכקייט פון דעם פייער. ער זאָל לעבען אונשטערבליך אין דער אונשטערבליכקייט פונ'ם ליכט, וואָס איז לעבען. און די פינסטערנים זאָל בלייבען שטעהן ביי דעם שוועל, וואו עס וואוינט די אונשטערבליכע ליכטיגקייט. איך בין גליקליך, איך בין אונשטערבליך — אַ גאָט!"

איך בעט אייך, איהר זאָלט אריינגעהמען אין זכרון די דאָזיגע ווערטער, ווײַלע איך וועל שפּעטער רעדען [illegible] וועגען דעם ענין פון יענער אונשטערבליכקייט, וואָס דוד לייזער האָט פּלוצלונג דערבליקט. דערווײַלע לאָמיר נישט גלויבען דוד לייזער'ן אָדער אנדרעוו'ן אויפ'ן וואָרט. דוד לייזער האָט דערשפּירט אין זיך די אונשטערבליכקייט.

א מעכטיגער שטראָם פון דעם ליכטיגען אָפּטימיזם שלאָגט דאָ פון דוד לייזער'ס נביאות. ווי האָט דאָס געווירקט אויף אַנאַטעמאַ?

בעת דער רוח הקודש איז פּלוצלונג אַראָב אויף דוד לייזער'ן און די ליכטיגע אייביגקייט האָט זיך פּלוצלונג אנטפּלעקט פאַר זיין געפיהל און ער האָט געמאַכט „שהחינו" אויף די אונשטערבליכקייט, האָט אַנאַטעמאַ זיך מיט אימפּעט געווענדעט צו איהם: „דעם נאָמען! דעם נאָמען! דו ווייסט זיין נאָמען. דו האָסט מיך אָבגענאַרט." אָבער דוד האָט איהם ניט געהערט. ער איז געווען אין דער מאַכט פון דעם היילינגען גייסט, וואָס איז געקומען איבער איהם, ער האָט געבענשט דעם מענשען אין דער וויים פון די צייטען און זיין

נשמה האָט געשוועבט אין פריידיגע התפעלות פון דעם אייביגען לעבען: „איך בין גליקליך, איך בין אונשטערבליך — אַ גאָט!״

דאָס האָט ארויסגעבראַכט אַנאַטעמאַ'ן פון אַלע כּלים. איז דען די הייליגע נביאות פון דוד לייזער'ן עפּעס מעהר ווי אַ געפּלאַפּעל פון מענשליכער שכרות? ווילד, אין צאָרן, אָבער פאָרט אַ מטושטש'ער, שרייט ער אויס: „דאָס איז אַ ליגען! אָ, בּיז ווי לאַנג וועל איך נאָך הערען דעם שוטה! צפון און דרום, מזרח און מערב, איך רוף אייך גיכער, אַהער, דעם טייוועל צו הילף! מיט די פיער ים'ען פון טרערען ניט אַ שטראָם אַהער און בעגראָבט אין אייער תּהום דעם מענשען. אַהער! אַהער!״

„קיינער״, דערצעהלט אַנדרעיעוו, „הערט נישט דעם יאָמער פון אַנאַטעמאַ, נישט דוד, וועלכער איז אינגאַנצען בעלויכטען מיט דעם טריאומף פון אונשטערבליכקייט, ניט שרה, נישט די איבעריגע מענשען. זייער גאַנצע אויפמערקזאַמקייט איז צוגעשמידט צו זיין הערליך־לייכטענדען פּנים און די אויפגעהויבענע הענד צום הימעל. איינער אַליין צאַפּעלט זיך אַנאַטעמאַ און שילט״.

דוד לייזער'ס נביאות קאָן איהם נישט אַראָבּבּרענגען פון זיין פּלאַן. ער קאָן אין איהר ניט זעהן דעם ענטפער אויף די פּראָבּלעמען וואָס פּלאָגען זיין גייסט. ער מוז זעהן אין איהר נישט מעהר ווי דאָס געפּלאַפּעל פון מענשליכע שכרות: דוד לייזער'ס גאַנצער גן־עדן מוז דאָך פערטרונקען ווערען אין די פיער ים'ען פון מענשליכע טרערען.

און די פיער ים'ען זענען געקומען, און מיט זיי האָט זיך אָנגעהויבען די אייגענטליכע טראַגעדיע אין דוד לייזער'ס לעבען. זיין טריאומף, — דער נצחון פון גאָט איבער דעם טייוועל, — איז פערבּליבּען געוואָרען אין אַ ים פון מענשליכע יסורים. עס האָט גענומען שטייגען דער ים, און אַלץ העכער און העכער איז געשטיגען דער טריאומף פון דעם טייוועל איבער גאָט.

דוד'ס נאָמען האָט זיך פאַנאַנדערגעטראָגען איבער דער גאַנצער וועלט. און פון אַלע פיער עקען פון דער וועלט האָט גענומען שטראָמען צו איהם די ליידענדע מענשהייט, מיט אַלע איהרע נויטען, מיט אַלע איהרע וועהען. דוד איז פאַר זיי געוואָרען דער משיח, וואָס זאָל אויסלייזען זיי פון אַלע איהרע פּלאָגען און פערווירקליכען איהרע טיעף פערבּאָרגענסטע אידעאַלען.

שוין ביי דעם קבלת־פּנים איז געקומען אַ וואַנדערער פון ווייטע מקומות, וואָס צו זיי האָט דערגרייכט דער קלאַנג פון דוד׳ס נאָמען. ער איז געקומען אויסצוגעפינען דעם אמת, ווייל די קלאַנגען זיינען געווען אַזוי וואונדערליך שעהן, אַזוי מאַגנעטיש צוציהענד פאַר דאָס מענשליכע הארץ. דאָס ביי דעם, דאָס ביי יענעם אין דעם עולם פרעגט ער אויס וועגען דוד׳ן: איז דאָס אמת, אַז דוד האָט אויסגע־היילט אַ קראַנקע פרוי, וואָס האָט שוין געהאַלטען ביים שטאַרבען? איז דאָס אמת, אַז ער האָט געמאַכט זעהענדיג אַ בלינד־געבאָרענעם? איז דאָס אמת, אַז דוד לייזער וויל אויסבויען אַ פּאַלאַץ פון ווייסע שטיינער און בלאָהע גלאָז און פערזאַמלען אַהין אַלע אָרעמע פון דער וועלט? איז דאָס אמת, אַז ער וויל אָבנעהמען די מאַכט פון די רייכע און אַוועקגעבען זי צו די אָרעמע און אָבנעהמען די הערשאַפט פון די מעכטיגע, די בעפעהלענדע און צוטיילען עס צווישען אַלע מענשען, אַלעמען גלייך? און איז דאָס אמת, אַז ער האָט געשיקט שלוחים קיין עפּיאָפּיע צו די שוואַרצע מענשען, אַז אויך זיי זאָלען זיך פאַרטיג מאַכען אויפצונעהמען די נייע מלוכה, ווייל ער וויל אויך די שוואַרצע געבען אַ גלייכען חלק מיט די ווייסע, „אַ ל ע מ ע ן גלייך, יעדען אַזוי פיעל, וויפיעל ער פערלאַנגט, עס זאָל זיין על פּי יושר?“

דער עולם לייקענט די אַלע זאַכען, אָבער די שאלות אַליין רופען אין איהם אַרויס אַ חשד, אַז דוד איז ניט קיין פּשוט׳ער מענש, און אויך פאַר זיי, פאַר דעם גרויסען עולם, עפענען זיך פאַנאַנדער ליכטיגע האָריזאָנטען פון מענשליכען גליק און יושר, וואָס דאַרפען אפשר פערווירקליכט ווערען דורך דוד לייזער׳ן. שרה אַליין, דוד לייזער׳ס ווייב, הויבט אָן צו גלויבען אין דער איבער־נאַטירליכער קראַפט פון איהר דוד׳ן.

דער וואַנדערער ווענדט זיך מיט זיינע פראַגען בסוד צו אַנאַ־טעמטאַ. דער קלוגער טייוועל לייקענט אַלץ אָב, שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ אויף ניין, אָבער שמייכעלט און גלעט דעם אַלטען איבער׳ן אַקסעל, און פערשטאַרקט נאָך דערמיט אפשר דעם וואַנדערער׳ס גלויבען.

דער געדאַנק, אַז דוד בעווייזט וואונדער, אַז ניט נאָר ער היילט קראַנקע, נאָר ער מאַכט אויך לעבעדיג טויטע, האָט זיך פער־

שפּריט ווי אַ פייער אין אַ טרוקענער סטעפּ. זיין פּאַלאַץ איז באַלאַגערט געוואָרען פון אַלע ארטען לײַדענדע. עס זיינען געקומען צו איהם קראַנקע און פערהונגערטע, מענשען, וואָס זיי ברענט דער געוויסען, מענשען, וואָס זוכען דעם אמת, און זייערע טויטע האָבען זיי מיטגעבראַכט, דוד זאָל זיי אומקעהרען צום לעבען.

שרה, דוד׳ס ווייב, איז גאַנץ איינגעגלויבט אין דוד׳ס איבער־מענשליכער קראַפט, און דאָס וואָס ער וויל נישט העלפען די אומ־גליקליכע מאַסען, ערקלעהרט זי זיך אויף אַ מיסטישען אופן, — אַז דוד איז נאָך נישט „פאַרטיג״. און דער גאַנצער עולם מיט זײנע פערהונגערטע און טויטע וואַרט, ביז דוד וועט ווערען פאַרטיג.

די ערשטע צייט האָט דוד נאָך וואָס איז געקאָנט טהאָן פאַר די מענשען, וואָס זיינען געקומען צו איהם נאָך הילף און פרייד. ער האָט עטליכע מאָל איבערגעטהיילט זיין שוין אַמאָל צוטהייל־טען פערמעגען. געגומען ביי איינע, געגעבען די אַנדערע, ביז עס איז צופאַלען געוואָרען אין שטויב זיער גילדענער בארג און עס איז פערוויקליבט געוואָרען דער אידעאַל פון אַבסאָלוטען יושר, אַלע האָבען סוף כל סוף בעקומען גלייך, — אַלע נישט מעהר ווי צו איין קאָפּיקע. דערנאָך האָבען זיך אָבער אָנגעהויבען די איבער־נאַטירליכע פאָדערונגען, דאָס נישט וועלען גלויבען, אַז ער איז אַ פּשוט׳ער בשר ודם. עס האָבען געבעטען די אויסגעשטרעקטע הענד, די אויסגעשמאַכטע הערצער אַ שטיקעלע הילף אַנטקעגען דער מענשליכער הילפלאָזיגקייט, און — דעם אַלטען׳ס האַרץ וויינט מיט זיי, און העלפען קאָן ער נישט.

אַט איצטער ערשט האָט זיך אָנגעהויבען דער גיהנום, מיט וועלכען דוד לייזער האָט געמוזט בעצאָהלען מיט זיין רגע פון אומ־שטערבליכען גליק.

„בין איך דען נישט אַ בערעטהער, נולליוס, וואָס דימט און גיט ניט, וואָס ליעבט, כדי צו פערדאַרבען? אָי, ווי דאָס האַרץ טהוט וועה״, בעקלאָגט ער זיך פאַר אַנאַטעמאַ. „אָי, ס׳איז מיר קאַלט ווי דער ערד, וואָס איז בעדעקט מיט אייז און אינעווייניג אין איהר ברענט אַ היץ און אַ ווייסער פייער. אָי, נולליוס, האָסטו וועך געזעהן אַ ווייסען פייער, אויף וועלכען די לבנה ווערט שוואַרץ און די זון ווערט איבערגעברענט ווי געלע שטרוי?״

די זון פון דוד'ס גליק איז ווי געלע שטרוי איבערגעבערענט געוואָרען אויף דעם ווייסען פייער פון זיין גיהנום.

„צו וואָס דאַרף דער מענש לעבען, אז זי איז אָהנמעכטיג; צו וואָס טויג דער לעבען, אז ס'איז נישטאָ קיין אונשטערבליכקייט?"

אנאַטעמאַ ווייס נישט קיין אַנדער עצה, ווי אַרויסגעהן צו דעם עולם און דערצעהלען איהם דעם גאַנצען ריינעם, פינסטערען, אכזריות'דיגען אמת. דוד לייזער טהוט עס, אָבער ער האָט מיט דעם גאָר נישט גע'פועל'ט.

„איהר ווייסט, נוליום," דערצעהלט ער איהם, „מיט מיר פּאַסירט עפּעס אזוינס — איך האָב גאָר נישט. אָבער אָט איך בין ארויסגעגאַנגען צו זיי, אָט האָב איך זיי דערזעהן, און איך האָב מיט אמאָל דערפיהלט, אז ס'איז נישט אמת. איך האָב עפּעס יאָ. איך רעד צו זיי און אַליין גלויב איך נישט; איך רעד און אַליין שטעה איך מיט זיי און שריי אַנטקעגען זיך גופא און פאָדער מיט רוגזא. מיט די ליפּען לייקען איך און מיט'ן הארצען זאָג איך צו, און מיט די אויגען שריי איך: יאָ! יאָ! יאָ!"

וואָס טהוט מען? און דאָ קומט נאָך אַריין שרה, וואָס פיהרט אַ פרוי פאַר'ן האַנד, און די פרוי טראָגט אין די אָרעמס אַ טויטען קינד. די סצענע איז אַ ריהרענדע דורך די נאאיוויטעט פון דעם פאָלק'ס גלויבען, דורך דעם תהום פון מענשליכען יאָמער, וואָס אין איהר ליעגט, און איהר ווירקונג אויף דוד'ס נשמה האָט געמוזט זיין אזוי שטאַרק, אז איהר מוזט מיר ערלויבען, אז איך זאָל זי אייך פאָרפיהרען איינגאַנצען.

שרה (ווייך): זייט נישט בייז, דוד. אָבער אָט די פרוי זאָגט, אז זי קאָן מעהר נישט וואַרטען. זי זאָגט, אז אויב עס זאָל נאָך לענ-גער דויערען איין ווייל, וועט זי שוין אין דעם ווידערבעלעבטען ניט דערקענען איהר קינד. טאָמער דאַרפט איהר וויסען זיין נאָ-מען, איז — משה האָט מען איהם גערופען, דער קליינינקער משה. אַ שוואַרצינקער, איך האָב איהם געזעהן.

פרוי (פאַלט אויף די קניע): זייט ניט בייז, דוד, וואָס איך שטופּ מיך דורך פריהער פאַר די אַנדערע. אָבער דאָרטען זענען דאָ אַ סך, וואָס זענען ערשט ניט לאַנג געשטאָרבען, און איך טראָג איהם שוין דריי טעג און דריי נעכט ביי מיין ברוסט. אפשר דאַרפט

איהר אויף איהם אַ קוק טהאָן, וועל איך איהם אַבדעקען. איך גאָר איך דאָך ניט, דוד.

שׂרה: איך האָב איהם שוין געזעהן, דוד. זי האָט מיר איהם געגעבען צוהאַלטען. זי איז זעהר אויסגעמאַטערט, דוד.

דוד (שפּריזט אויס די הענד מיט די לאַנגע פינגער, טרעט אַ לאַנגזאַם צוריק הינטערווייליגעם, ביז וואַנען ער שטעלט זיך אָן אַ וואַנד. אַזוי בלייבט ער שטעהן מיט אויסגעצויגענע הענד): האָט רחמנות! האָט רחמנות! (ביידע פרויען וואַרטען געדולדיג) וואָס זשע זאָל איך טהאָן? איך בלייב אָהן כחות, אַ, גאָט! נולליוס, זאָגט זיי, אַז איך בין ניט קיין מחיה מתים.

פרוי: איך בעט אייך רחמים, דוד. פערלאַנג איך דען איהר זאָלט צוריק לעבעדיג מאַכען אַן אַלטען מענשען, וואָס האָט שוין פיעל געלעבט און האָט פערדיענט דעם טויט מיט זיינע שלעכטע מעשׂים? פערשטעה איך דען ניט, ווען מען קאָן און ווען מען קאָן ניט לעבעדיג מאַכען? אָבער — עס קאָן זיין, איך האָב עס ניט געוואוסט — איז — זייט ניט בייז אויף מיר. און איך האָב איהם דאָך צוגעזאָגט, בעת ער איז געשטאָרבען: האָב קיין מורא ניט צו שטאַרבען, משה'לע. דוד, וואָס דערפרעהט מענשען, וועט דיר צוריקגעבען דיין קליינינקעם לעבען.

דוד: וויין מיר איהם. (קוקט, שאָקעלט מיט'ן קאָפּ און וויזט שטיל, ווישט די אויגען מיט דעם רויטען טוך, און פערהרדולינג, אַבגע־לעהנט אויף זיין אַקסעל, קוקט שׂרה.)

שׂרה: ווי אַלט איז ער?

פרוי: צוויי יאָהר געוואָרען, אויפ'ן דריטען.

דוד (גיט זיך אַ קעהר מיט'ן פערווייטען פּנים צו אַנאַטעמאַ, דער פּנים כמעט ווי ביי אַ געריהרטען און רעדט ווי ניט מיט זיין קול): זאָל איך אפשר פּרובען, נולליוס? (בויגט זיך פּלוצלונג צוגרויף און שריט הייזעריג) שמע ישׂראל! אַוועק פון דאַנען! אַוועק! דיך האָט געשיקט דער טייוועל. זאָג זיי דאָך, נולליוס, אַז איך בין ניט קיין מחיה מתים. חוזק מאַכען פון מיר זענען זיי געקומען... זעהט, אַן לאַכען זיי ביידע. אַרויס פון דאַנען! אַרויס!

אַנאַטעמאַ (צו שׂרה'ן, שטיל): נעהמט אַרויס און פיהרט אַוועק די פרוי. דוד איז נאָך ניט אין גאַנצען פאַרטיג.

(זיי געהען אַוועק. אַז אויסגעמאַטערטער, לאָזט זיך דוד אַראָב אין פאָטעל און הענגט קראַפטלאָז אַראָב זיין גרויען קאָפּ.)

וואָס טהוט מען? אנאַטעמאַ קומט מיט אַ נייער עצה: אנטלויפען! זאָל זיך די וועלט געהן ווי זי געהט! זאָל זיך די מענשהייט בלייבען ביי איהרע ליידען, פאַר וועלכע עס איז סיי ווי סיי ניטאָ קיין תרופה. און דוד לייזער זעהט איין, אַז קיין אַנדער אויסוועג איז פאַר איהם ווירקליך ניטאָ; ער האָט זיך איבערגעטהאָן אַזוי, אַז מען זאָל איהם ניט דערקענען, און איז שוין פאַרטיג געוועזן אויסצופיהרען דעם פּלאַן מיט אנאַטעמאַ'ס הילף, ערשט אַ נייער שטראָם מענשליכע צרות האָט זיך אַ גאָס געטהאָן צו זיינע פיס.

אין די צועפענטע פענסטער רייסט זיך אריין אַ קופער־קלאַנג פון אַ מאַסע טרומייטען. די טרומייטען ווערען פערשוויגען און עס הערט זיך די טופּעריי פון מאַרשירענדע חילות און דער יאָמער־רוף פון נייע קולות: דאַ־אַ־וויד! דאַ־אַ־וויד! — און די גערעכטיגקייט פון דוד לייזער'ס הארצען, דער דואַליזם זיינער, אויף וועלכען איך האָב שוין פריהער אָנגעמערקט, טרעט ארויס אין גאַנץ אַ שאַרפערער פאָרם. ער איז אין הארצען מיט זיי, מיט די נייע מחנות ליידענדע. ער שטופּט אָפּ אנאַטעמאַ'ן אין אַ זייט, און, אויסגעשטרעקט ביידע הענד צו די אונגליקליכע פון דער ערד, שרייט ער צו זיי: „אהער! אהער! צו מיר! איך בין מיט אייך!“ און אז אנאַטעמאַ פרעגט ביי איהם פערוואונדערט: וואָס? דו רופסט זיי? דו — רופסט — זיי?“ און בעט איהם, ער זאָל קומען צו זיך, ענטפערט איהם דוד מיט כעס: „שווייג! דו פערשטעהסט ניט. מיר זענען מענשען, און מיר וועלען געהן אין איינעם (מיט התלהבות) און מיר וועלען געהן אין איינעם. אהער, ברידער, אהער! זעה, נולליום, זיי האָבען אויפגעהויבען די קעפּ, זיי קוקען, זיי האָבען דערהערט. אהער! אהער!“ און אז אנאַטעמאַ גיסט איהם אָב מיט קאַלטע וואַסער מיט דער שאלה: „ווערסטו בעווייזען וואונדער?“, ענטפערט דוד מיט דעם זעלביגען כעס: „שווייג, דו ביסט אַ פרעמדער! דו רעדסט ווי אַ פיינד פון גאָט און מענשען. דו ווייסט ניט פון קיין רחמנות און פון קיין חסד. מיר זענען אויסגעשמאַכט, מיר זענען מיעד און די טויטע האָבען זיך איינגעמאַ־

טערט צו וואַרטען. אַהער, און מיר וועלען גערן אין איינעם, אַהער!" אַנאַטעמאַ רעכענט איהם אויס דעם גאַנצען לייסטער צרות, וואָס זיי ברענגען מיט און צו וועלכע דוד קאָן גאָר נישט ניט העלפען. אָבער דוד שרייט אויס אין יסורים: „דו ווייסט נישט וואָס הייסט ליעבען, נולליוס!" ערשט, אז אַנאַטעמאַ הויבט אָן אַליין אין פּנים מיט געשרייען צו רופען די אונגליקליכע צו דוד'ן, ערשט יעמאָלט פאַלט ווידער דוד אַראָב, ווי אַן אונטער־געשאָסענער, פון הימעל צוריק אויף דער קאַלטער ערד, און איז מסכים — אנטלויפען מיט נולליוס'ען אין מדבר, ווייט פון מענשען און זייערע ליידען.

דאָרטען, אין מדבר, שפּיעלט זיך אָב דער לעצטער אַקט פון דוד לייזער'ס טראַגעדיע. איך וועל זיך ניט אָבשטעלען לאַנג אויף איהם. עס איז געשעהן דאָס, אויף וואָס דוד לייזער האָט שוין אַ סך פריהער מיט אַ פערקלעמטען האַרצען געוואַרט. די מאַסען האָבען דערשלאָגען דוד'ן.

די מענשען האָבען אויסגעגעפונען דוד'ן אויך אין דער מדבר. אין ליעבע און צומדי זענען זיי געקומען צו איהם מיט זייערע ווייבער און קינדער. אַ וואַרעם וואָרט פערלאַנגען זיי פון איהם און — נאָך עפּעס, אמת, נאָר אַ קליינינקייט, — איין איינ־ציגע זאַך, וואָס איז כולל אין זיך אַלע פאָדערונגען, אפילו די וואונדערבאַרסטע, וואָס לעבען אין זייער ברוסט. די קליינינקייט איז — י ו ש ר!

„ו וואָס ווילט איהר", פרעגט ביי זיי דוד אין פּיין, און דער וואונדערער ענטפערט שטיל: „יושר!" — „וואָס ווילט איהר?" פרעגט נאָך אַ מאָל דוד און אַלע ענטפערן מיט אַ מאָל: „יושר!"

דוד: נו, זאָגט, נולליוס, איז יושר — וואונדער?

אַ נ אַ ט ע מ אַ (בייזער): דאָרטען זענען בלינדע און זיי זע־נען אומשולדיג; דאָרטען זענען טויבע, און זיי זענען אומשולדיג...

אין דער פּסיכאָלאָגיע פון די מאַסען, וועלכע אַנאַ־טעמאַ דערקלעהרט זעהר ריכטיג, איז יושר און דער גלויבען אין וואונדער באמת איין און דיזעלביגע זאַך. הכּנים, ניט נאָר דער עגאָאיזם טרייבט די מענטשן צו דעם וואונדער־גלויבען, נאָר אויך דער מיטאָ־רעליגיעזער אינסטינקט פון גערעכטיקייט.

דוד לייזער גיסט צום לעצטען מאָל אויס זיין ביטער האַרץ פאַר דאָס פאָלק. ער רעדט צו זיי אין דעם נאָמען פון דעם שכל. ווי קאָן ער, דער שוואַכער מענש, געבען זיי די גערעכטיגקייט. און אַז ער וועט דעם בלינדען אַ שפּיי טהאָן אין די אויגען, וועט יענער דען ווערען זעהענדיג, און אַז ער וועט אָנהויבען בייסען שטיינער — שטיינער בייסען, ווי אַ וואַהנזיניגע חיה, וועט דען וועך זאַט ווערען דערפון?

די מאַסען האָבען אָבער ניט געקאָנט פערשטעהן דוד'ן און אין זיינע ביישפּיעלען האָבען זיי נאָר געפיהלט, אַז ער שפּייט זיי אין פּנים און וויל אין זיי וואַרפען מיט שטיינער... עס איז געשעהן דאָס וואַהנזיניגסטע... ווי אַ צורייצטע חיה האָט זיך די מאַסע אַ וואָרף געטהאָן אויף דוד'ן מיט שטיינער — און ערשט אַז ער איז געפאַלען שוין כמעט אַ דערשלאָגענער, ערשט יעמאָלט צולויפט זיך די מאַסע אין טויטליכען שרעק, טרעטענדיג איינער דעם אנדערן.

אָבער דוד איז נאָך ניט געווען אין גאַנצען טויט. אַ גוסס'ער קריכט ער אויף אַלע פיער צו זיי, צו די מאַסען: „וואַרט, וואַרט אויף מיר!" „אַי, איך וועל ניט דערגעהן. טראָגט מיך, נולליוס. זאָג איך דען, אַז מען דאַרף מיך ניט שלאָגען מיט שטיינער. אַך, זאָלען זיי מיך שלאָגען מיט שטיינער... טראָגט מיך, נולליוס", בעט ער זיך, שוין ביים שוועל פון טויט, פערליערענדיג דאָס בעוואוסטזיין. „איך וועל מיך שטיל אוועקלעגען אויפ'ן שוועל, איך וועל נאָר אַ קוק טהאָן אין אַ שפּעלטעל, ווי עס עסען די קליינינקע קינדערלעך... קינדערלעך מיינע, קליינינקע קינדערלעך..."

און — דאָ איז דער סוף פון דוד לייזער'ס לעבען, דעם דערפרעהער פון דער מענשהייט. זיין גאַנצער לעבען ליעגט איצטער אָפען פאַר אונז און מיר קאָנען אונז איצטער אָבגעבען אַ דין וחשבון וועגען זיין סימבאָלישער בעדייטונג.

איך האָב שוין פריהער בעמערקט, אַז דוד לייזער איז ניט נאָר אַ טיפּ פון אַ אידען, ניט נאָר אַ לעבעדיגע, ליידענדע, תמימות־דיג ליעבענדע, אין ליידען און ליעבע שטראַהלענדע אידישע גע־שטאַלט. ער איז, אַ חוץ דעם, אַ סימבאָלישע פיגור פון דעם גוטען און גערעכטען מענשען בכלל, וועמעס גורל אויף דער וועלט איז צו

פאַלען ווי אַ קרבן פאַר זיין ליעבע און גערעכטיגקייט. זיין לעבען און ליידען איז גאַנץ געוויס אַ גאַנץ־גוטע אילוסטראַציע צו היי־נע׳ס שאלות, — יענע אייביגע שאלות, אויף וועלכע ער פערלאַנגט אַ קלאָרע תשובה פון דער רעליגיאָן: „פאַר וואָס שלעפּט זיך בלי־טענד, עלענד דער גערעכטער, בעת עס פאָהרט אום זיעגרייך, גלי־ליך אויף אַ הויכען פערד דער שלעכטער? וואו ליעגט דאָ די שולד? איז אפשר ניט גאַנץ יכול׳דיג דער בורא? אָדער טוהט ער׳ס מיט אַ כיון און מאַכט חוזק פון זיין תורה?“ דוד לייזער איז דער שווער־סטער פּעקעל, וועלכען אַנאַטעמאַ האָט געקאָנט אויסטראַכטען און צו־צינדען, כדי צו באַווייזען, ווי הבלדיג עס איז דאָס גאַנצע מענש־ליכע לעבען.

מערקט מען זיך אריין אין דעם לעבען און דעם שיקזאַל פון דוד לייזער׳ן, צווי דערמאָהנט מען זיך ניט ווילענדיג אָן ווינציגע אַנאַלאָגיען אין דער וועלט־ליטעראַטור און אין דער מענשליכער געשיכטע. קודם כל שווימט אַרויף דאָס בילד פון דעם פיעל גע־פּלאָגטען איוב׳ן. ווי איוב, ווערט דוד לייזער געמאַטערט מיט איבערמענשליכע ליידען, ווי ביי איוב׳ן, קומען צו איהם די ליידען פון דעם שטן. ווי ביי איוב׳ן וויל דער שטן געווינען איהם אין אַ שפּיעל מיט גאָט. ווי ביי איוב׳ן, דאַרפען אויך זיינע ליידען זיין די אילוסטראַציע צו דעם הויפּט־פּראָבלעם: דער פראַגע וועגען דער געטליכער גערעכטיגקייט. אָבער אין אמת׳ן איז דוד לייזער אין פיעלע פּונקטען דער ריינער היפּך פון איוב׳ן, ווי אויך אַנאַ־טהעמאַ איז אין פיעלע פּונקטען דער היפּך פון דעם שטן. איוב איז געפּלאָגט מיט פיזישע ליידען, און זיין פּראָטעסט בריינגט זיך פאַנאַנדער ערשט דעמאָלט, ווען זיין ערדישער גליק פערשווינדעט און ווען די יסורים האָבען געטראָפען זיין לייב. אין די צייטען פון גליק איז זיין האַרץ געווען איינס מיט גאָט. דוד לייזער האָט זיין איבערגאַנג־פּעריאָדע שוין געהאַט לאַנג הינטער זיך, אויב ער האָט זי איבערהויפּט ווען עס איז געהאַט. עס קאָן זיין, אַז גאָר אין די ערשטע צייטען, ווען ער פלעגט שטעהן ביים ים און אויסטרעכענען די וועלען, האָט זיך ערגעץ־וואו אין דער נשמה געריהרט אַ שוואַ־כער שאָטען פון פּראָטעסט אַנטקעגען דער געטליכער הנהגה, אָבער אויך ער איז שוין לאַנג פערשטומט געוואָרען ביי איהם. ריין און

גאָנץ מיט גאָט איז שוין געווען זיין האַרץ, ווען מיר בעגעגענען איהם צום ערשטען מאָל. זיין איוב־ליעד, זיין „אָרור יום אולד בו" שרייט ער אַרויס ערשט יעמאָלט, ווען די פיזישע אָרעמקייט איז שוין אַריבער, ווען ער האָט בעקומען אַלץ, מיט וואָס דער אויבער־שטער האָט אַ מאָל בעלוינט איוב'ן פאַר זיינע יסורים: די פער־צעהן טויזענד שעפּסען, מיט די זעקס טויזענד קעמלען, מיט די טויזענד שפּאַן רינדער און די טויזענד עזלען. און דערנאָך, אַז עס האָבען זיך אָנגעהויבען זיינע יסורים, די יסורים פאַר דער מענש־הייט, וואָס, פערגליכען מיט זיי, זענען איוב'ס ליידען געווען ניט מעהר ווי אַ קינדער שפּיעל, האָט זיך פון דוד לייזער'ס האַרץ שוין ניט אַרויסגעריסען קיין איין טענה אַנטקעגען גאָט. ביז צו דעם טראַגישען טויט איז ער געבליעבען טריי יענעם געטליכען פונק, וועלכען זיינע פערזענליכע ליידען האָבען לעבעדיג געמאַכט אין איהם.

ניין, דוד לייזער איז ניט איוב. אַן אַנדער פיגור פון דער אידישער פערגאַנגענהייט, — וואָס איז געווען אפשר אַ משל, ווי איוב, און אפשר אַ שטיק היסטאָרישע ווירקליכקייט, — שטעלט זיך אוועק לעבען איהם און פערלאַנגט מיט מעהר רעכט אַ פערגלייך. איך מיין דאָ ישו דעם קריסט, דעם משיח בן דוד, דעם פאָטער פון דעם קריסטליכען גלויבען. אין דער אמת'ען! אין די בענקענדע און טריאומפירענדע געשרייען פון דער ליידענדער מענשהייט: „דאַ־אַ־וויד!", „דאַ־אַ־וויד!" הערט זיך צו קלאָהר די אייביגע בענקשאַפט נאָך דעם בן־דוד. דוד לייזער סימבאָליזירט אין זיך אין געוויסע פּרטים „בן־דוד, דעם דערלייזער", און די פאָדערונגען, וועלכע די מענשהייט שטעלט צו דוד לייזער'ן, זענען דיזעלבינע, וועלכען זי שטעלט צו דעם „דערלייזער". אויך ביידענס לעבען און שיקזאַל זענען אין די וויכטיגסטע פונקטען כמעט אידענטיש. דוד לייזער רעאַליזירט אין זיינע מעשים דאָס, וואָס יענער האָט געפאָדערט אין זיין תורה. ווי יענער, לעבט ער דורך אַ צייט פון טריאומף, ווען דער עולם בעגעגענט איהם מיט אַ פריידיגען „הושענאַ"! און בעדעקט זיין וועג מיט קליידער; ווי יענער, פער־שווינדט ער אויף אַ צייט מיט דעם שטן אין דעם מדבר; ווי יענער, טרינקט ער דעם כוס פון זיין ליידען ביז צום סוף און שטאַרבט

דעם טויט פון א מאַרטירער, און אויך ווי ביי יענעם האָט זיין מאַר־
טירער־טויט געבראַכט דער מענשהייט מעהר צרות, איידער גליק.
הערט, ווי אַנאַטעמאַ קלאָגט אָן דוד׳ס לעבן פאַר דעם „שומר פון
דעם אַריינגאַנג": „ניט געשטילט דעם הונגער פון די הונגעריגע,
ניט געמאַכט די בלינדע זעהענדיג, ניט צוריקגעקעהרט דאָס לעבן
צו די אומשולדיג געשטאָרבענע; געבראַכט קריגעריי און האַס־
פעריי און אַכזר׳ישע בלוטפערגיסונג, — ווייל עס האָבען זיך שוין
ערהויבען די מענשען איינע אַנטקעגען די אַנדערע און טהוען גע־
וואַלדען אין דוד׳ס נאָמען, הרג׳ענען און גזלנ׳ען"... און אויך ווי
דוד לייזער׳ס לעבן קאָן דאָס גאַנצע קריסטענטהום, זיין גלענצענדער
אָנהויב און די מאָס׳ע געשטאַלט, וועלכע ער האָט בעקומען אין
די הענד פון דער הערשענדער מאַיאָריטעט, זיין א שאַרפער בליזיין
פאַר דעם פעסימיזם אין זיין פּאָלעמיק אַנטקעגען דעם גלויבען און
דאָס לעבען.

און ניט נאָר דעם אידישען טישלער פון גאַלילעאַ סימבאָ־
ליזירט דוד לייזער׳ס פיגור, נאָר אויך די בעסטע מענשען פון אַלע
צייטען, וואָס דולדען פאַר דער מענשהייט און זענען זיך מוסר נפש
צוליעב איהר. ווענינסטענס איין מאָמענט פון זייער לעבען איז
אַריינגעפלאָכטען געוואָרען אין דוד־לייזער׳ס דראַמאַ, — דאָס
אַנטלויפען אין מדבר. „אַנטלויפען אין מדבר" איז אַלע מאָל גע־
ווען דער איינציגער אויסוועג, — אויף א צייט, פערשטעהט זיך, —
פאַר די, וואָס האָבען שוין אַלץ, וואָס זיי האָבען פערמאָגט, אוועק־
געגעבען דער מענשהייט, אָדער זייער פאָלק, אָדער זייער פאָטער־
לאַנד, אָדער זייער אידעאַל, — און אַלץ אומזיסט. ווען דער לעצ־
טער טראָפּען ענערגיע איז שוין אויסגעלאָשען, די לעצטע האָפענונג
אויף א בעסערע צייט פערשוואונדען, יעמאָלט פאַלט אָן אַן אַפּאַטיע
אויף דער נשמה און נאָר איין וואונש ווערט לעבעדיג אין איהר, —
פערקריכען ערגעץ וואוהין אין א ווינקעל, ווי א פערוואונדעטע חיה,
און זעהן לכל הפחות, אַז די ריינקייט פון דער אייגענער נשמה זאָל
ניט ווערען פערפלעקט. דאָס זענען די פרושים, די גלות־אַבריכ־
מער, די וואָס טהוען אויף זיך פריינוויליג אָן די דאָרנענע קרוין פון
יסורים של אהבה, ניט כדי צו העלפען די אַנדערע — ניטאָ פאַר

זיי קיין הילף! — נאָר כדי צו בעפרייעדיגען די אייגענע מאָראַלישע בעדערפעניסען.

ערגעץ איז אנאַטעמאַ ניט אזוי בייזיג שאַרף, ערגעץ איז ער ניט אזוי דער אמת׳ער יצר־הרע ווי גראָד אין דעם מאָמענט, ווען ער גיט דעם מענשען אַן עצה אַנטלויפען פון די מענשען און זייערע ליידען.

אנאַטעמאַ: אין מדבר וועל איך דיך אַוועקפיהרען. מיר וועלען פערלאָזען די אַלע בייזע און זינדיגע מענשען, וואָס אויף זיי איז אָנגעפאַלען אַ בייזעניש פון יסורים און זיי וואַרפען איין קלע־צער און צאַמען, אזוי ווי חזירים, וואָס קראַצען זיך.

דוד (קווייקעלט זיך): אָבער זיי זענען דאָך מענשען, נולליום.

אנאַטעמאַ: זאָג זיך אָב פון זיי — און אַ ריינער ערשיין פאַר גאָט אין דעם מדבר. זאָל אַ שטיין דיין צוקאָפּענס זיין, זאָל דער יאָמערנדער שאַקאַל דיין פריינד זיין, זאָלען בלויז הימעל און ערד הערען די קרעכצען פון דוד׳ס תשובה־טהאָן, — קיין איין שפּרינקעלע פון פרעמדע זינד וועט זיך ניט ווייזען אויף דעם זויבערן שנעע פון זיין נשמה. ווער עס בלייבט מיט די קרעציגע, יענער ווערט אַליין בעפאַלען פון קרעץ, און נאָר אין התבודדות וועסטו גאָט דערזעהן. אין מדבר, דוד, אין מדבר!...

דוד: איך וועל דאָרטען תפלה טהאָן.

אנאַטעמאַ: דו וועסט תפלה טהאָן!

דוד: איך וועל פייניגען דעם גוף מיט תעניתים.

אנאַטעמאַ: דו וועסט פייניגען דעם גוף מיט תעניתים!

דוד: איך וועל בעשיטען מיין קאָפּ מיט אַש.

אנאַטעמאַ: צו וואָס? אזוי טהוען אומגליקליכע. דו וועסט אָבער גליקליך זיין, דוד, אין דיין צדקות. אין מדבר, דוד, אין מדבר!

אלע מאָל, ווען גוטס און בייז טהוען זיך אַ מאָסט מיט די כחות און דאָס בייז, ווי אזוי אָפט אין לעבען, שטעלט מיט נצחון זיין שמוציגע פוס אויף דעם נאַקען פון גוטס, — ווערט לעבעדיג אין דער געזעלשאַפט דער מדבר־אידעאַל, דאָס גלות־אַבריכטען, דאָס וועלען אַנטלויפען פון דעם מענשען און זיינע ליידען. וויפיעל

אַזעלכע „מדבר־מענטשען", אַזעלכע גלות־אַבריכטער, געהען איצטער אום אין רוסלאַנד מיט דעם האַרענעם העמד אויפ'ן לייב, נאָכדעם ווי די גרויסע רעוואָלוציע איז דערשטיקט געוואָרען אין שמוץ און בלוט. און — וואָרט! דוכט אייך ניט, אַז דוד־לייזער איז ביז צו אַ געוויסען גראַד אַ סימבאָל פון דער גאַנצער רוסישער רעוואָלוציאָן? האָבען אויך ניט איהרע שאַטענס זיך געטראָגען פאַר אַנדרעיעוו'ס אויגען, ווען אין דעם שטילען קעמערל פון זיין האַלב־בעוואוסטזיניגען שאַפען איז אויסגעוואַקסען דוד לייזער'ס פיגור? איז זי — די רעוואָלוציאָן — ניט אויך געקומען מיט גאַנצע פיער מיליאָן רובעל, — און נאָך דערצו פון אַמעריקע, — מיט גילדערנע בערג פון אויסלענדישע אידעאַלען, און האָט זי סוף־כל־סוף ניט געגעבען יעדען איינעם — אַ קאָפּיקע?

דער געדאַנק, אַז דוד לייזער איז די רעוואָלוציע, וואָס ווערט סוף כל סוף פערשטייניגט פון די, וועמען זי איז געקומען העלפען, איז מיר פלוצלונג ארויף אויפ'ן זין, ווען איך האָב געלייענט אין דער לעצטער סצענע, ווען דאָס פאָלק פערלאַנגט יושר.

דוד: וואָס פערלאַנגט איהר?

וואַנדערער (שטיל): יושר.

דוד: וואָס ווילט איהר?

אלע: יושר.

„בלויז איין וואָרט", שרייבט אַנדרעיעוו, „אָבער ווי אַ דונער האָט ער אריינגעשלאָגען אין דער ערד און איז אַנטשוויגען געוואָרען, אַ נאָהענטער און אַ ווייטער, און עס וויים שוין ניט דער מענש: האָט ער דאָס געהערט, האָט ער דאָס געזאָגט, האָט ער דאָס אַ טראַכט געטהאָן — אָדער עס איז גאָר גישט ניט געווען. — מען וואַרט".

עס איז שווער צו געפינען אַ בילד, וואָס זאָל אין אַזוי ווייניג ווערטער אַזוי קלאָר איבערגעבען די שטימונג, וועלכע די רעוואָלוציע האָט איבערגעלאָזען אויף די, וואָס האָבען אויך מיט אַלעמען פלוצלונג ארויסגעדונערט דאָס וואָרט „יושר!" און האָבען זיך געגומען איינהערען אין דעם פלוצלונג אַנטשוויגענעם קלאַנג...

דוד־לייזער איז אַן איינהייטליכע אינדיווידועלע פיגור, „דער דימענטענער מענש", די גרויסע גוטע מעשליכע האַרץ, וואָס האָט

זיך היסטאָריש בעוויזען צום ערשטען מאָל ביי דעם אידי־שען פאָלק. ווי אַן אינדיווידועל־פּסיכאָלאָגישער טיפּ איז ער אויסגעהאַלטען פון אָנהויב ביז'ן סוף. אָבער ווי אַ סימבאָל איז ער — ווי איהר זעהט — ניט איינהייטליך, נאָר צונויפגע־גאָסען פון עטליכע געשטאַלטען, — פערשיידענע געשטאַלטען, וואָס האָבען אָבער איין איינציגען גרונד־טאָן: די ליעבע צו דער מענשהייט און די מסירת נפש פאַר איהר. דעריבער טויגען זיי אַלע פאַר אַנאַטעמאַ'ס פּאַסעל, צו בעלייכטען מיט איהם דעם גורל פון דעם מענשען.

אָבער אויך אַנאַטעמאַ איז ניט קיין איינהייטליכע פיגור, אפילו ניט ווי אַן אינדיווידועל פּסיכאָלאָגישער טיפּ, — אַ פּשיטא שוין ניט ווי אַ סימבאָל. אויך ווען איהם האָט זיין מוטער, די קינסטלערישע פאַנטאַזיע, געטראָגען אונטער איהר ברוסט, האָט זי זיך פערקוקט אויף אַנדערע געשטאַלטען, און אַזוי איז אויך ער געוואָרען צו אַ פיעל־פּאַכיגען סימבאָל, מיט איין־איינציגען גרונד־טאָן.

אַנאַטעמאַ, דער פערשאָלטענער, איז דער מאָדערנער גלגול פון דעם שטן, דעם טייוועל, דעם פיינד פון מענש און גאָט, וועמעס בילד עס לאָזט ניט צורות דאָס מענשליכע שאַפען, זינט די מענש־הייט האָט זיך פעראינטערעסירט מיט די אייביגע פּראָבלעמען פון לעבען און טויט, פון גוטס און שלעכטס, פון וויסען און גלויבען. דער וואָס וויל אין גאַנצען פערשטעהן אַנאַטעמאַ, מוז גוט קענען די געשיכטע פונ'ם טייוועל, פון דעם ערשטען בעגינען ביז אויף אונזערע טעג.

אויב איך האָב ניט קיין טעות, מוזען מיר זוכען דעם אָנהויב פון דעם טייוועל־געדאַנק נאָך אין יענע פּאַליטעאיסטישע צייטען, ווען געטער האָבען געקעמפּפט אַנטקעגען געטער און איינער פון די קאַמפּף־מאָטיווען איז געווען — דער מענש. אין דער אַלט־באַבילאָנישער מיטאָלאָגיע געפינען מיר שוין דעם דאָזיגען קאַמפּף־מאָטיוו. דאָרטען זעהען מיר שוין אַ גאָטהייט, וואָס נעהמט אין שוץ דעם מענשען אַנטקעגען דעם צאָרן פון די איבעריגע געטער. אָט דער מענשען־פריינדליכער גאָט איז — מערקווירדיג גענוג — דער אָנהויב פון דעם טייפעל.

עס איז גאָר קיין ספק ניט, אַז די לעגענדע פון דעם שלאַנג און דעם עץ־הדעת, וואָס מיר געפינען אין חומש, איז אַן איבער־בלייבס פון יענע מיטען, וואָס האָבען געשילדערט דעם קאַמפף פון די מענשען־פריינדליכע געטער אַנטקעגען די מענשען־פיינד־ליכע, און זי געהערט צו דעם זעלביגען ציקל פון געדאַנקען, וועלכע האָבען אין גריעכענלאַנד אַרויסגעבראַכט די געשטאַלט פון פּראָ־מעטעאוס, וואָס האָט גע'גנב'עט ביי די געטער דעם פייער און האָט עס געבראַכט צו די מענשען.

אין דער אידישער לעגענדע וועגען דעם נחש און דעם עץ־הדעת, איז דער געטליכער כאַראַקטער פון דער שלאַנג אין גאַנצען פערשוואונדען געוואָרען. דער נחש, ווי ער ווערט געשילדערט אין חומש, איז אַ פּשוט'ע שלאַנג, מעהר נישט די קליגסטע פון אַלע חיות. אויך איז שווער צו געפינען אין איהר אַ שפּור פון בעזונ־דערע מענשען־פריינדליכקייט. דער נחש איז אַ ריינער טהעאָרע־טיקער, וואָס האָט זיך אינטערעסירט מיט דער זאַך, ווי זי איז, צוליעב דעם ריינעם אמת, — אַ ריינער טהעאָרעטיקער, וואָס לעבט גאָר מיט'ן שכל, אָהן אַ ברעקעל האַרץ און געפיהל. ער האָט גע־וואוסט, אַז גאָט האָט פערבאָטען דעם עץ־הדעת מיט דער בעגריג־דונג, אַז זיינע פּירות ברענגען דעם טויט, און דאָס איז געווען ניט אמת, האָט ער עס דערצעהלט דעם מענשען. ער האָט זיך ניט אַריינגעטראַכט אין דער זאַך מיט'ן געפיהל, ער האָט ניט געוואוסט, אַז דער מענש איז בעשאַפען געוואָרען אַ שטערבליכער און אַז אין אַזאַ לאַגע מוז איהם דאָס וויסען ברענגען פּיין — יוסיף דעת, יוסיף מכאוב, — און אַז עס איז בעסער פאַר דעם מענשען תמימות'דיג צו גלויבען אין גאָט און ניט צו טראַכטען וועגען קיין זאַך, אויב ער וויל בלייבען אין גן־עדן. און דערפאַר האָט איהם גאָט פערשאָלטען. דאָס, ווענינגסטענס, איז דער אינווענינגסטער זין פון דער פרומער ביבלישער לעגענדע.

געווים בייט זיך אין גאַנצען איבער דאָס בילד, ווען מיר געהען איבער פון דער ביבלישער שלאַנג צו דעם נחש הקדמוני, ווי ער ווערט אויסגעמאָלט אין דער תלמודישער און דער קאַבאַ־ליסטישער פעריאָדע פון דעם אידישען שאַפען. אָבער די אַלע לעגענדען קאָנען מיר לאָזען אַן אַ זייט, וויל עס גלויבט זיך נים,

או אנדרעיעוו האָט פון זיי עפּעס געוואוסט. פון דעם אידישען שאפען מוזען מיר נאָר דערמאָהנען אנאטעמאַ'ס דריטען גלגול, דעם שטן, מיט וועלכען מיר זענען בעקאנט געוואָרען ביי איוב'ן. איוב'ס שטן איז שוין אן אויסגעשפּראָכענער פיינד פון דעם מענשען. ער זאָל האָבען א וועלכע עס איז שיכות צו דעם טהעאָרעטישען וויסען, צו דעם עץ־הדעת, זעהט מען ניט איין. ער איז איינער פון די בני־אלהים, וואָס האָט ניט וואָס צו טהאָן, שפּאַצירט ער איבער דער וועלט און איז געפאלען אויף זעהר אן ערדלער בעשעפטיגונג. ער איז געוואָרען מיט'ן אייגענעם ווילען א שפּיאָן אין דעם אויבערשטענס אינטערעסען; גאָט'ס א טרייער דינער און משולח. אויב איהר ווילט: אן עהרליכער פּראָוואָקאטאָר אין דעם דינסט פון זיין אלמאַכטיגקייט, דעם הארר פון דער גאנצער וועלט. ער פלעגט אריינגנאַרען די נשמה אין די נעצען פון דער טומאה, און פלעגט דערנאָך בעריכטען וועגען דעם אין דער הימעלשער „טרעטיע אָטדעלעניע".

די געשטאַלט פון דעם אלטען שטן איז פון דער מענשהייט אויסגעטראַכט געוואָרען אין יענער צייט, ווען פאַר איהר איז „רעליגיאָן" און „מאָראַל" געוועזען איין־און־דיזעלביגע זאַך. ווען זי האָט זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלען א מאָראַלישען לעבען אָהן דעם גלויבען אין גאָט. אויף דעם מענשענס שכל, וואָס האָט שוין יעמאָלט געפּרובט אריינוואַרפען אין ספק גאָט'ס אל־מאַכט אָדער גאָט'ס גערעכטיגקייט, אָדער — גאָט זאָל שומר ומציל זיין! — די עקזיסטענץ גופא פון א גאָט, האָט מען געקוקט ווי אויף אן אָנשיקעניס פון דעם טייוועל, אין בעסטען פאַל — ווי אויף א נסיון פון גאָט — אויסצופּרובען די שטאַרקייט פון דעם מענשליכען גלויבען, און דאָפּעלט צו בעלוינען יענע, וואָס האָבען זיך ניט געלאָזט פערבלענדען פון דעם פאַלשען ליכט, וואָס דעם מענשענס שכל קאָן ארויסברענגען.

די צייטען האָבען זיך אָבער געענדערט. דער אלטער גלויבען איז אונטערגעגראָבען געוואָרען פון דעם מענשענס ספיקות, און דער שכל האָט גענומען בויען זיין וועלט אויף דעם שטודיום פון דער נאַטור, — דאָס איז געווען א שטאָלצער שכל, א פרייער, וואס האָט זיך נאָר וואָס ארויסגעריסען פון די גלויבענס־קעיטען

און האָט צום ערשטען מאָל אויסגעפּרובט זיין זעלבסטשטענדינקייט און מאַכט אויף דעם שטודיום פון דער נאַטור און אין דעם בעהערשען פון איהרע קרעפטען. גאָט און דער גלויבען זענען געוואָרען איבעריג. די בעפריעדיגונג פון די מאַטעריעלע נויטען האָט מען גענומען זוכען אין דעם קאַמפּף אַנטקעגען די אַלטע יסודות פון דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, וועלכע די אַלטע רעליגיע האָט געהאַלטען פאַר הייליג. דעם מקור פון די מאָראַלישע נעבאָטען האָט מען אויסגעפונען אין דער טבע פון דעם מענשליכען שכל גופא און אין די בעדינגונגען פון דעם מענשליכען געזעלשאַפטליכען לעבען.

עס האָבען זיך געענדערט די צייטען און אויך דער שטן האָט בעקומען א גאַנץ אַנדער געשטאַלט. פון א „פּראָוואָקאַטאָר מיט גאָט'ס חסד", איז ער געוואָרען א רעוואָלוציאָנער פון דעם שכל'ס געגאָד. דאָס איז שוין בייראָן'ס „ליוציפער", לערמאָנטאָוו'ס „דעמאָן". פאַר דעם מענשען טרעט ער נאָך אַלץ ארוים ווי א יצר־הרע, וואָס רעדט אָן אויף דעם רבונו־של־עולם אַל דאָס בייז און טרייבט דעם מענשען צו בעגעהן „זינד", וואָס זענען אָן אומווערדינקייט אין די אויגען פון גאָט. אָבער זיינע מאָטיווען זענען ניט פּראָוואָקאַטאָרישע, נאָר ריין רעוואָליוציאָנערע. ער קעמפּפט אַנטקעגען גאָט, א שטאָלצער און א פרייער. ער קעמפּפט אַנטקעגען דער גאַנצער דמיון־וועלט, וואָס דעם מענשענס רעליגיעזער געפיהל האָט בעשאַפען; ער קעמפּפט אויך אַנטקעגען יענע „מצוות" און „עבירות", מיט וועלכע דער רעליגיעזער גייסט האָט געוואָלט האַלטען אין צוים דעם שטאָלצען, פרייען, זעלבסטשטענדינען מענשליכען ווילען. און האָבען לוציפער און דעמאָן ניט געמאָנט זיין שטאָלץ אויף זייער קראַפט? האָבען זיי ניט אראָבגעשלעפּט דעם רבונו־של־עולם פון זיין טהראָן? האָבען זיי ניט ארויסגעריסען דעם דונער און דעם בליטץ פון זיינע הענד און ניט אריינגעלעגט זיי אין די הענד פון דעם פיזיקער? און אויב דעם מענשען'ס שכל איז ניט אין גאַנצען געוואָרען דער באַלעבאָס איבער דער נאַטור, — האָבען זיי דען ניט געמאָגט גלויבען, אז זיין מאַכט וועט פערשטאַרקט ווערען פון טאָג צו טאָג און אז זיין פאָלשטענדיגע הערשאַפט איז ניט מעהר ווי א פראַגע פון צייט? —

אויך „לוציפער“ און „דעמאָן“ זיינען געווען „אנאַטעמאַס“, פון גאָט פערשאָלטענע, אריינגעוואָרפענע אין חרם. אָבער אין דעם גופא האָבען זיי געשעפּט זייער שטאָלץ. עס איז געקומען פאַר זיי א צייט, ווען זיי האָבען אויף א חרם געקאָנט ענטפערען מיט א חרם....

אונזער אנאַטעמאַ איז א זוהן אָדער אַן איניקעל פון לוציפער און דעמאָן. ריכטיגער: זייער איצטיגער גלגול, דער דעמאָן פון אונ־זער טאָג. אָבער — אַך, ווי ער האָט זיך איבערגעביטען, ווי ער קוקט, נעבעך, אויס!

זעהט, ווי אנדרעעוו מאָלט איהם אָב:

„ארומקוקענדיג זיך ווילד און צושראָקען“, לייענען מיר נאָה אין אָנהויב פון דעם פּראָלאָג, „בעוויזט זיך צווישען די שטיינער אנאַטעמאַ — אַזוי רופט מען דעם, וואָס איז פערשאָלטען געוואָרען. צופּאַלענדיג צו די גרויע שטיינער, אַליין גרוי, פּאָרזיכטיג און ביינגזאַם ווי א שלאַנג, וואָס זוכט א נאָרע, גנב'עט ער זיך שטיל אונ־טער צו עמיצען, וואָס איז דער שומר פון אריינגאַנג, טראַכטענדיג צו דערשלאָגען איהם מיט אַן אונערוואַרטעטען קלאַפּ. אָבער ער שרעקט זיך פאַר זיין אייגענער העזה און אויפשפּרינגענדיג אויף די פיס, לאַכט ער, בייז און זיך רייצענדיג. ער זעצט זיך צו הערנאָך אויף א שטיין, נאָר אַזוי ווי פריי, אונאַבהענגיג און וואַרפט קלוגע שטיינדלעך צו די פיס פון'ם עמיצען, וואָס היט דעם אריינגאַנג. זייענדיג ביטרע, בעהאַלט ער זיין שרעק אונטער דער מאַסקע פון שפּאָט און פון לייכטער פרעכהייט. א דאַנק דער שוואַכער בעלויכ־טונג וואָס אין גרוי און פארבלאָז, זעהט אויס דער קאָפּ פון דעם פערפלוכטען מורא'דיג גרויס; בעזאָנדערס גרויס איז זיין שטערען, וואָס איז ווי א קופּאָל און איז דורכגעשניטען מיט קנייטשען פון פרוכטלאָזע געדאַנקען און פון אונגעלייזטע, זינט יאָהרהונדערטער אויפגעשטעלטע פראַגען. דאָס שיטער בערדעל פון אנאַטעמאַ איז אין גאַנצען גרויס. ווייס־גראָה זיינען אויך זיינע האָר, וואָס זיינען אמאָל געווען שוואַרץ ווי פּעך און איצט זיינען זיי אויפגעקודלעט אויף זיין קאָפּ ווי ווילדע קאָלטענעס. אונרוהיג אין זיינע בעוועגונ־גען, ווייל ער אומזיסט בעהאַלטען די שטענדיגע אונרוהיגקייט און אויפרעגונג, וואָס צופרעסט איהם, און זיין אימפּעט, וואָס איז אַהן

אַ צוועק. אין זיין אַהנמעכטיגען איפער נעגען דער שטאָלצער אונ־ בעוועגליכקייט פון דעם עמיצען, וואָס איז דער שומר פון אַריינ־ גאַנג, ווערט ער אויף אַ ווײַלע שטיל אין אַ פּאָזע פון שטאָלצע גדלות; אָבער אין אַ מינוט אַרום, אַ געמאַטערטער פון זיך יאָגען תמיד נאָך עפּעס, וואָס פערשווינדט, וואַרפט ער זיך און קנײַטשט זיך אין שטומע בעוועגונגען, אַזוי ווי אַ וואָרעם אונטערן פוס. און אין זיינע פראַגען איז ער שנעל, אויפגעבראַכט, אַזוי ווי אַ וויכער, שעפּענדיג זיין קראַפט אין זיין בייזקייט און זיין אייגענעם אַרומ־ דרעהען זיך; אָבער מיטשלעפּענדיג מיט זיך קליינינקייטען, אַר־ פאַלט ער אָהנמעכטיג פאַר דעם פנים פון דער פערשוויגענקייט."

איהר זעהט דאָ אין דער בעשרייבונג קודם כל שטריכען פון דעם אַלטען „נחש", זיין גאַנצעם שלאַנגענאַרטיגעם אויסזעהן. שפּעטער דערווייסען מיר זיך, אַז ער איז אויך ווי דער נחש געבליבען דער ריינער טהעאָרעטיקער, וואָס זוכט דעם אמת צוליעב דעם אמת, די גרויסע קאָפּ מיט רער לעדיגער הארץ. און אויך דעם שטן'ס געוועהנונג אַרומצודרעהען זיך איבער דער וועלט און אומגעהן „שלינג און שלאַנג" שטעקט נאָך איהם אין דעם בלוט. אָבער וואָס איז געוואָרען פון יענעם גרויסען שטאָלץ, וועלכען זיינע עלטערן „לוציפער" און „רעמאָן" האָבען געהאַט אין זיך? אַך, פון יענעם שטאָלץ איז שוין ניט געבליבען קיין שפּור. שטעלט ער זיך אַמאָל אוועק אין דער פּאָזע פון אַן אַקטיאָר, מאַכט ער חוזק פון זיך אַליין. זייער חוזק האָט ער גע'ירשה'נט, יענעם װ ו אָ ל ט ע ר ' י ש ע ן חוזק, מיט וועלכען די השכלה־צייט האָט בעגאָסען דעם רעליגיעזען גלויבען, אָבער אויך דער איז ביי איהם פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ היינע'שע זעלבסט־איראָניע. אַנאַטעמאַ לאַכט פון זיך אַליין.

און פון דעסטוועגען איז ער געבליבען דער לוציפער! דער פירסט פון דעם שכל מיט דעם שטאָלצען גלויבען, אַז נאָר מיט דעם שכל קאָן מען געפינען דעם אמת און דורך דעם שכל ווערען אַ גאָט. דער גאַנצער אונגליק, וואָס מיט איהם האָט געטראָפען, איז, וואָס אין זיין שטאָלצען קלעטערען בארג אַרויף, צו עראָבערן אַלע הימלען, האָט ער זיך אַנגעשטויסען אויף די אייזערנע טויערן, די אייביג פערשלאָסענע טויערן, וואָס לעגען אוועק אַ גרענעץ צו זיין ווילען און מכילא צו זיין מאַכט. איהם גלויבט זיך נאָך ניט, אַז דאָ איז

דער סוף פון זיין הערשאַפט. ער וויל נעהמען די הימלען מיט שטור־
דעם, אָבער ער ווערט צוריקגעשליידערט ניט דורך אַן איבערנאַטיר־
ליכע מאַכט, נאָר דורך דעם אייגענעם ספק אין זיינע כחות. אַך!
ווי איהם וואָלט זיך געוואָלט אריינבליקען הינטער די טויערן, אויס־
געפינען דעם סוד פון גאָט׳ס מאַכט און אליין ווערען א גאָט —
ווערען א גאָט — ווערען א גאָט! און צייטענווייז פלאַמט אין איהם
אויף דאָס בעוואוסטזיין פון זיין אייגענער גרויס און פון דעם,
וואָס ער האָט אויפגעטהאָן. און אין דעם נאָמען פון זיין גרויס
פיהרט ער דעם פּראָצעס פון דעם מענשען, דעם פּראָצעס פון דעם
מ ע נ ש ל י כ ע ן שכל אנטקעגען דעם גאָט, אנטקעגען דעם רעלי־
גיעזען געפיהל.

„איך וויים אלץ", זאָגט ער ווענען זיך. „איך בין אריינגעדרונ־
גען אין דעם זין פון אלץ. איך ווייס די געזעצען פון די צאָהלען און
דער ספר פון שיקזאַל איז אָפען פאַר מיר". „מיט איין בליק נעהם
איך ארום דאָס לעבען". און אין אַן אנדער אָרט זאָגט ער: „איך
בין אין גאַנצען מאָס און צאָהל"...

יע! דאָס איז ער, דער מענשליכער שכל, ווי ער האָט זיך
ארויסגעוויקעלט אין דעם נייענצעהנטען יאָהרהונדערט, מיט זיינע
גרויסע נצחונות אויף דעם פעלד פון דער מאַטעמאַטישער נאַטור־
וויסענשאַפט און מיט דער נאָך גרעסערער פּרעטענזיע — אלע
סודות פון דער וועלט צוריקצופיהרען צו א שפּיעל פון טויטע אַטאָ־
מען. אָבער בעת אין דעם אנהויב פון זיין שטאָלצען וויסענשאַפט־
ליכען פאַרשען האָט ער געמיינט, אז ער ברענגט גליק מיט זיך, אז
דורך איהם וועט דער מענש ווערען דער בעל־הבית איבער דעם
אייגענעם שיקזאַל און אלע דמיונות פון דער אלטער רעליגיאָן ווע־
לען פערשווינדען אין דעם שיין פון דעם מענשליכען גליק, האָט ער
געמוזט איינזעהן, אז ער האָט געהאַט א טעות, און פון דעם אָפּטי־
מיסט איז ער געוואָרען א פּעסימיסט.

איך קאָן דאָ ניט אריינלאָזען זיך אין א חקירה, וואָס וואָלט
אונז בעוויזען, ווי אזוי דער מאַטעריאַליזם און דער מיט איהם אָפט
פערבונדענער אטהעאיזם מוזען פיהרען צו א פינסטערען בליק אויף
דעם מענשען׳ס גורל. דאָ וועט גענוג זיין, ווען איך וועל אייך דער־
מאָנען נאָר איין זאַך. אויב די גאַנצע וועלט איז ניט מעהר, ווי א

טויטע מעכאַניק, וואָס איהר אָרט אַ ברעקעל ניט וועגען דעם מענ־
שען, ווייל זי איז איבערהויפּט טויט און בלינד, און אויב דעם גאַנצען
מענשענ'ס לעבען איז ניט מעהר ווי אַ חלום, וואָס געדויערט העכ־
סטענס אַ יאָהר זיעבעציג, — איז יעמאָלט די גאַנצע וועלט פון
דעם מ ע נ ש ל י כ ע ן שטאַנדפּונקט באמת ניט מעהר ווי אַ
משוגעת. מיט וואָס קענען פערענטפערט ווערן די אונצעהליגע
ליידען, וואָס דער מענש טראָגט אריבער? וואָס קאָנען איהם געבען
די פּאָר צעהנדליגע יאָהר זיין אויף דער וועלט, אויף דער טויטער,
בלינדער וועלט, וואָס איז טויב צו אַלע אונזערע געשרייען און
פאָדערונגען? דאָס איינציגע אָפּטימיסטישע פּראָגראַם, וואָס דער
אַטהעאיסטישער מאַטעריאַליזם קאָן על פּי שכל ארויסברענגען איז
— „אכול, שתה, כי מחר נמות!“ לאָמיר עסען, טרינקען, ווייל
מאָרגען ווערט פון אונז אַ הויפען מיסט! אָבער דאָס איז אַ פּראָגראַם
פאַר דער חיה, ניט פאַר דעם מענשען. להיפך אָט צו דעם געבאָט
פונ'ם שכל, בויט דער מענש וועלטען פון אמת, יושר און שעהנ־
קייט, וועלטען, וואָס צו זיי איז די נאַטור אָרום אין גאַנצען גלייכ־
גילטיג, וועלטען, וואָס קאָסטען איהם אָב אונצעהליגע ליידען און
קרבנות — נישיים איז דאָס אַלץ נאָר צוליעב די פּאָר צעהנדליג
יאָהר פון דעם יחיד'ס לעבען? און דער מענש פ י ה ל ט, אַז
אַלע זיינע ליכטיגע וועלטען זענען אויפגעבויט אויף אַ פינסטערען
תהום פון דער נאַטור'ס גלייכגילטיגקייט, און ער האָט נאָר איין
מיטעל אויסצופילען דעם תהום — אַ גלויבען אין אַ גאָט, פון וועל־
כען עס מוז שטאַמען אַ זין אין דער וועלט און אַ גלויבען אין דער
אייגענער א ו נ ש ט ע ר ב ל י כ ק י י ט, וואָס גיט ערשט אַ זין
דעם מענשליכען לעבען אויף ד ע ר וועלט.

פערגעסען מיר ניט, אַז גראָד אין דעם ניינצעהנטען יאָהר־
הונדערט איז געזאָגט געוואָרען דאָס גרויסע וואָרט: „גאָט איז אַ
ט ר ע ר, געווייכט אין דער שטיל פון דעם מענשען אויף זיין
אייגענעם גורל“. געזאָגט האָט דאָס גרויסע וואָרט איינער פון די
גרעסטע מאַטעריאַליסטען — פייערבאַך. פייערבאַך האָט געמיינט,
אַז מיט דעם אויפדעקען פון דעם אמת און מיט דעם וואַקסען פון
דעם מענשענ'ס מאַכט איבער דער נאַטור, וועט דער מענש אָבווי־
שען זיין טרער, און פרייד וועט הערשען אין זיין האַרצען. אָבער דאָ

איז גראָד געלעגען דער טעות פון דעם מאַטעריאַליזם און דעם אַטהעאיזם. די טרער איז פערטריקענט געוואָרען, אָבער ניט פון פ ר י י ד, נאָר פון אונענדליכער פיין. בעת דעם מענשענ'ס אויגען האָבען, א דאַנק דעם מאַטעריאַליזם, צום ערשטען מאָל אריינגע־בליקט ווי דער סדר איז אין דעם טויט און אויסגעפונען, אז ער, דער טויט, איז ניט אויפצופלייסען, אז ער איז דער גרויסער, שוואַר־צער „נישט“, דער אמת'ער סוף און דער לעצטער תכלית פון דעם מענשענ'ס זיין, איז די טרער פערשוואונדען פון די אויגען, אָבער זי איז צוריק אריין אין דעם מענשענ'ס הארצען, און ברענט דאָר־טען מיט א העלישער פלאַם. זי רייסט זיך שוין ווידער ארויס פון דאָרטען, אָבער דערווייל איז זי נאָך געבליבען שטעקען אויפ'ן מיטען וועג ערגעץ־וואו אין האלז...

אָט די ביטערע, אין האלז שטעקען געבליבענע, ניט אויסגע־וויינטע טרער איז א נ א ט ע מ א. דאָס איז דער אַטהעאיזם, וואָס בענקט נאָך א נייעם גלויבען אין גאָט און קאָן ניט קומען צו דעם גלויבען, ווייל עס איז ניטא וואו אהין צו שטעלען איהם אין דער ממשלה פון דעם מענשליכען שכל, אין דער ממשלה פון מאָס, וואָג און צאָהל. „אנאַטעמאַ“ ליידט הויפטזעכליך פון דעם דאָזיגען ווידערשפרוך. ער וואָלט צוגעפאַלען מיט די ליפען צו דעם זוים פון דעם „שומר'ס“ קלייד און האָט דערנאָך חרטה, און בעריהמט זיך: „ס'איז ניט אמת, אז איך האָב געוואָלט א קוש טהאָן דעם זוים פון דיין קלייד“ און שילט איהם מיט די ערגסטע קללות און זלזולים. אנאַטעמאַ איז דער סימבאָל פון דעם מענשליכען שכל איבערהויפּט, בעת ער טראַכט וועגען זיך אליין, וועגען זיין אייגענעם מהות, וואָס דריקט זיך אויס אין דער אייבינער פאָרמעל: „איך בין א גאָט וואָס בעהערשט די גאַנצע וועלט — איך בין א וואָרעם, וואָס דרעהט זיך אין דרייען אין שטויב“. דאָס איז א טראַגעדיע, — א טראַגעדיע, וואָס לאַכט פון זיך אליין. אנאַטעמאַ איז יענע טראַגישע זעלבסט־איראָניע, וואָס האָט אין דער וועלט־ליטעראַטור געפונען איהר העכסטען אויסדרוק אין דער סקעפּטישער פּאָעזיע פון ה י י נ ר י ך ה י י נ ע. און מיך וואָלט א ברעקעל ניט געוואונדערט, אויב עס וואָלט זיך ארויסגעוויזען, אז די געשטאַלט פון אנאַטעמאַ איז אויס־געוואַקסען אין אנדרעעוו'ס קינסטלערישער פאַנטאַזיע אונטער דעם

איינדרוק, וואָס אויף איהר האָט געמאַכט דאָס לייענען פון היינע'ס ווערק.

אין דעם צושטאַנד פון דעם מענשליכען שכל איז „אַנאַטעמאַ" דער געבוירענער פערטרעטער פון דעם פ ע ס י מ י ז ם. דאָס מענשליכע לעבען קאָן ניט האָבען קיין זין, כל זמן דער שכל בעוויזט, אז פאַר איהם, פאַר דעם מענשען, איז ניטאָ קיין אונשטערבליכקייט. און דער גלויבען אין גאָט און אין אונשטערבליכקייט קאָן ניט האָבען קיין זין, כל זמן אין לעבען קאָן פּאַסירען אַזאַ זאַך, ווי דוד לייזער'ס שיקזאַל.

אַט פאַר וואָס דוד לייזער איז דער בעסטער פּאַקעל פאַר דעם פּעסימיזם אין זיין קאַמפּף געגען דעם אָפּטימיזם, ד. ה. און דער לעצטער שורה — אַנטקעגען דעם גלויבען אין גאָט און אונשטערבליכקייט. און אַט פאַר וואָס ער לויפט מיט אַזאַ שמחה צוריק צו דעם שומר פון דעם אריינגאַנג מיט דוד'ס שיקזאַל אין די הענד. ווי מיט אַ קריעגס־רויב, וואָס ער האָט זיך ערוואָרבען.

אַנאַטעמאַ האָט גוט אויסגעפּעכט זיין פּאַקעל. ער איז זיכער, אַז ער האָט אין יענע הימלען, וואו עס וואוינט דער גלויבען אין דעם שכל פון דעם וועלט־אַל, ווי פון אַ שליידערהאַלץ אריינגעוואָרפען אַ שאלה, פון וועלכער „עס מוזען אַ ציטער טהאָן די יסודות פון די הויכע הימלען."

אָבער דאָרטען דערוויסט ער זיך פון דעם „שומר" אַז דוד לייזער געהערט ניט איהם, און זיין שטאַרקסטער שליידער־שטיין — די טענה פון דעם פּעסימיזם — ווערט צוריקגעשליידערט צו איהם...

ווי אַזוי? ווער איז דער שומר פון דעם אריינגאַנג?

אויב אַנאַטעמאַ איז דער גייסט פון סקעפּטיציזם און פּעסימיזם, פון אייביגע ספיקות אין דעם לעבען און אין דעם מענשען, איז דער שומר פון דעם אריינגאַנג — ד ע ר ס י מ ב אָ ל פ ו ן ד ע ם ר ע ל י ג י ע ז ע ן ג ע פ י ה ל. דער רעליגיעזער געפיהל שטעהט, לויט אַנדרעעוו'ן, אויף דער גרענעץ פון צוויי וועלטען. „ער זעהט אויס ווי אַ מענש, אין אמת'ן אָבער איז ער אַ גייסט", ער שווייגט. אָבער דאָס שווייגט ער נאָר פאַר'ן שכל. אין אמת'ן רעדט ער גאַנץ קלאָהר. און אפילו דער שכל, ווען ער הערט זיך צו צו דעם

שווייגען, דוכט זיך איהם אויס, אז דאָרטען ווערט עפּעס גערעדט.

„שווייגסטו אָדער דו רעדסט?" פרעגט אנאַטעמאַ ביי דעם שומר. „איך פערשטעה ניט. ביי דעם פערשאַלטענעם איז אַן איידע־לער געהער. אין דיין שווייגען כאַפּט ער אויף שאָטענס פון עפּעס ווערטער. אַן אונקלאָהרע בעוועגונג פון געדאַנקען פיהלט ער אין דער אונענדליכקייט, — אָבער ער פערשטעהט ניט."

און דער שומר דערקלערט איהם, פאַר וואָס ער פערשטעהט ניט. אנאַטעמאַ קאָן פערשטעהן נאָר דאָס, וואָס לאָזט זיך בענעהמען מיט דעם מענשליכען שכל הישר, נאָר דאָס וואָס קאָן אויסגעדריקט ווערען אין מאָס, אין וואָג און אין צאָהל. דער שכל'דיגער וועלט־גרונד אָבער איז אַ זאַך, וואָס לאָזט זיך ניט אריינגעהמען אין זועלכע עס איז גרענעצען. ער איז ניט ליעבע, ניט שכל, אפילו ניט גאָט, דערקלערט ער אנאַטעמאַ'ן, ווייל אַט די אַלע קלאָהרע געפיהל־לען, קרעפטען און בעגריפען קאָן דער מענשליכער שכל ביז צו אַ געוויסער מאָס פערשטעהן. צו דעם שכל'דיגען וועלט־גרונד אָבער קאָן מען אויף דעם וועג פון דעם קלאָהרען געדאַנק בשום אופן ניט קומען.

„מיין פּנים איז אָפען", זאָגט דער „שומר" צו אנאַטעמאַ'ן, "אָבער דו זעהסט איהם ניט; מיינע בעפעהלען קלאָר, אָבער דו הערסט זיי ניט. און קיין מאָל וועסטו ניט דערגעהן, דו, אונשטערב־ליכער אין צאָהלען, וואָס איז אָבער נאָך ניט געבוירען פאַר'ן לעבען..."

אנאַטעמאַ פערשטעהט דעריבער אויך ניט דעם זין פון דוד לייזער'ס לעבען, ליידען און טויט.

„ניט מיט מאָס ווערט אויסגעמאָסטען און ניט מיט צאָהל ווערט אויסגערעכענט און ניט מיט אַ וואָג ווערט אָבגעוואויגען דאָס, וואָס דו ווייסט ניט, אנאַטעמאַ. די ליכטיגקייט האָט ניט קיין גרע־נעצען, און עס איז ניט געזעצט קיין גבול פאַר דעם פאַנאַנדער־גליהען פון דעם פייער. פאַראַן אַ רויטער פייער, פאַראַן אַ געלער פייער, פאַראַן אַ ווייסער פייער, אויף וועלכען די זון ווערט פער־ברענט ווי געלער שטרוי, און פאַראַן נאָך איינער, אַן אונבעקאַנטער פייער, וועמעס נאָמען קיינער ווייס ניט, ווייל עס איז ניט געזעצט קיין גבול צו דעם פונאַנדערגליהען פון דעם פייער... דוד לייזער, וואָס

איז פערלאָרען געגאַנגען אין דער ממשלה פון צאָהלען, וואָס איז טויט לויט דער מאָס און דער וואָג, האָט דערגרייכט די אונשטערבליכקייט און לעבט אונשטערבליך אין דער אונשטערבליכקייט פון פייער... ער לעבט אונשטערבליך אינ'ם ליכט, וואָס איז דאָס לעבען."

אין די ווערטער דריקט דער שומר אויס די גרונד־פּרינציפּען פון דעם גלויבען, דעם ענטפער אויף אַנאַטעמאַ'ס סקעפּטיציזם און פּעסימיזם. דוד לייזער איז אונשטערבליך! ווי אַזוי? אין וואָס בע־שטעהט די אונשטערבליכקייט פון דעם מענשען, לויט אַנדרעעוו'ס אַנשויאונג? אין דעם ענין מוזען מיר זעהן קלאָהר צו ווערען, ווייל ער איז דער צענטראַל־פּונקט פון דעם גאַנצען ווערק.

לאָמיר זיך אויף אַ ווײַלע אומקעהרען צוריק צו יענעם מאָ־מענט אין דוד'ס לעבען, ווען ער האָט אין זיך דערשפּירט, אַז ער איז אונשטערבליך און ער האָט אָבגעגעבען אַ שבח דערפאַר דעם רבונו־של־עולם און ער האָט געבענשט דעם מענשען'ס גייסט, „ער זאָל לעבען אונשטערבליך אין דער אונשטערבליכקייט פון דעם פייער, ער זאָל לעבען אושטערבליך אין דער אונשטערבליכקייט פונ'ם ליכט, וואָס איז לעבען."

מיר האָבען יעמאָלט פּשוט אָנגענומען דעם פאַקט — ווי אַ פאַקט און געגלויבט דוד לייזער'ן אָדער אַנדרעעוו'ן אויפ'ן וואָרט. עס איז אַ פאַקט, אַז דוד לייזער האָט דערשפּירט אין זיך אַ געוויסען נייעם, איהם פריהער ניט בעקאַנטען צושטאַנד, וועלכען ער האָט אָנגערופען אונשטערבליכקייט.

איצטער מוזען מיר זיך אַביסעל טיעפער אַריינטראַכטען אין דעם פאַקט, ווייל אויף דער „שומר פון דעם אַריינגאַנג" ברענגט איהם ווי אַן ענטפער אויף אַלע טענות פון אַנאַטעמאַ.

אויב מען זאָל אין פּשוט'ע לאָגישע ווערטער אויסדריקען דאָס, וואָס לאָזט זיך אפשר בשום אופן ניט אַריינדריקען אין לאָגישע פאָרמעלן, קאָן מען זאָגען, אַז דוד לייזער האָט אין איין מאָמענט איבערגעלעבט די אונשטערבליכקייט, ד. ה., אַז זיין געפיהל איז אין דעם מאָמענט געווען אַקוראַט אַזוי אונענדליך אין דער ט י ע ף, ווי די געוועהנליכע אונשטערבליכקייט דאַרף, לויט אונזערע מענש־ליכע בעגריפען, זיין אונענדליך אין דער לענג פון דער צייט. און

אנדרעוו, וויזט אוים, זאָגט אונז אזוי: ניטאָ קיין טויט, ווייל עס איז דאָ אונשטערבליכקייט. אָבער מיר זאָלען די דאָזיגע אונשטערב־ליכקייט ניט זוכען ווי ביז אהער אין דער אונענדליכער לענג פון דער צייט. מיר האָבען אַן אנדער אונשטערבליכקייט, אַ בעסערע, וואס איז אקוראט אזוי פ י ע ל, ווי זי, אבער ניט אין דער לענג, נאָר אין דער טיעף פון דעם מאָמענט.

אזא אויסטייטשען פון אונשטערבליכקייט איז אין דער לעצ־טער צייט שוין געוואָרען ניט ניי. מען געפינט זי אחוץ אנדרעעוו'ן אויך, צ. ב., ביי פשיבישעווסקי'ן. אויף וויפיעל מיר איז בעקאַנט פון פריוואַט־געשפרעכען מיט מענשען, וואָס האָבען זיך בעגעגענט מיט דעם דאָזיגען נייעם פירוש אויף דעם אייביגען לעבען און וואָס האָבען נעטראַכט וועגען איהם, האָבען אַ פולע פון זיי ניט נאָר ניט געקאָנט איינזעהן זיין אמת, — דאָס בלייבט געווים אַ שאלה, ווי אַלע אנדערע אייביגע שאלות, — נאָר דער געדאַנק גופא פון אַן אונענדליכקייט, וואָס דויערט אין דער צייט ניט מעהר ווי אַ מאָ־מענט, וויל זיך ביי זיי ניט גאָר גוט לעגען אויפ'ן שכל.

אָבער אין דעם בעגריף פון אַן „אונענדליכען הרף־עין" איז בעצם ניטאָ קיין ברעקעל ווידערשפרוך, און דעם געדאַנק, וואס ליענט אויף זיין גרונד, קאָן מען גאַנץ גרינג פערשטעהן.

שטעלט אייך פאָר, דער מלאך גבריאל וואָלט געקומען צו אייך און וואָלט אייך צוגעזאָגט אַן אייביגען לעבען אויף דער וועלט, נאָר מיט דעם תנאי, אַז אייערע קרעפטען זאָלען זיך אויסלעבען, ווי זיי לעבען זיך אוים ביי אַלע מענשען; אַז איהר זאָלט דערגרייכען דעם העכסטען אַלטער, און מיט יעדען יאָהר זאָלען פערשווינדען אייערע דאגות און אייערע תאוות, אייערע השלמות און אייערע בעדערפני־סען. סוף־כל־סוף וועט איהר אריינפאַלען אין אַן אייביגען אונבע־וואוסטען דרעמעל אָהן חלומות, און דאָס אייניציגע, וואָס איהר וועט האָבען פון דעם לעבען, וועט בעשטעהן, לאָמיר זאָגען, אין דעם: איהר וועט זיך אַלע פריהמאָרגען אויפכאַפּען פונ'ם שלאָף, אריינ־נעהמען אַ פינף־זעקס לעפעלעך מעטשניקאָוו'ס זויער־מילך, — ניט מעהר ווי זעקס לעפעלעך זויער־מילך, — ווייל דאָס איז אַלץ, וואָס איהר קאָנט פערטראָגען, צו וואָס איהר האָט לוסט און וואָס איהר דאַרפט, כדי ווייטער צו שפּינען דעם פאָדעם פון אייער אונשטערב־

ליכקייט. נאָר אין יענע פּאָר רגע'ס, ווען איהר וועט עסען אייער זויער־מילך, וועט איהר וויסען, אז איהר לעבט. פריידיג און מעשה גרויסער בריה וועט איהר יעמאָלט זאָגען צו זיך אליין: „און היינט האָב איך ווידער אויפגעגעסען זעקס לעפעלעך זויערינקע מילכעלע" — און איהר וועט ווידער אַריינפאַלען אין דעם אונבעוואוסטען דרעמעל אָהן חלומות. און אזוי כסדר עד סוף כל הדורות...

געפעלט אייך אַזאַ'ן אידעאַל פון אונשטערבליכקייט?

געוויס: אויב איהר זייט איינגעמאַטערט פונ'ם לעבען און אין דערזעלביגער צייט איז אין אייך נאָך ניט געשטילט געוואָרען דער דאָרשט צום לעבען, וועט איהר, מיט א פריידיגען זיפץ, ענטפערן: „אַך, פאַר וואָס ניט? מיט דעם גרעסטען פערגעניגען! קיין בעסערען טויט וואָלטען מיר זיך ניט געקאָנט ווינשען!..."

אָבער — הערט זיך איין, וואָס איהר רעדט. איהר האָט נאָר וואָס געזאָגט: ד ע ר ט ו י ט. און אין דער אמת'ן! די גאַנצע נפקא מינה צווישען אייער אונשטערבליכען לעבען און דעם טויט איז איינגעשרומפּט געוואָרען צו — זעקס לעפעלעך „זויערינקע מילכעלע"...

איצטער לאָזט מיך מיט אייך — זיך אָביסעלע דינגען. ווי איז, אז איך וועל אייך אין דעם נאָמען פון דעם מלאך גבריאל געבען אנשטאָט דער גאַנצער אונשטערבליכקייט, ניט מעהר ווי א העלפט פון איהר, דערפאַר וועל איך אָבער צולעגען צו די זויער־מילך, א זעקס לעפעלעך שאַמפּאַניער אלע טאָג? — נעהמט אָן! נעהמט אָן! איך זאָג אייך, עס איז א מציאה פון א גנב! ווייל דאָ גיט מען אייך פאַר יעדעם לעפעלע זויער־מילך — א לעפעלע שאַמפּאַניער.

איהר פערשטעהט שוין, וואוהין אונזער דינגען זיך וועט פיהרען. מיר וועלען בייטען און בייטען אלץ מעהר לעדיג־וויסטע צייט אויף אלץ א רייכערען און טיפערען געפיהל. עס איז אַקוראַט, ווי מיר וואָלטען פון דעם צענטר פון אונזער „איך" געצויגען צוויי אונענדליכע ליניען: איינע אין דער לענג פון דער צייט, די אנדערע — ווי א פּערפּענדיקולאַר צו איהר — אין דער טיעף פון דעם געפיהל. און וואָס מעהר „לענג" מיר שניידען אָב פון דער צייט, אלץ מעהר טיעף גיבען מיר צו אין געפיהל, ביז עס קומט דער מאָמענט, ווען די גאַנצע אונענדליכע לענג פון דער צייט ווערט

פערוואנדעלט אין אן אונענדליכע טיעף פון געפיהל, וואס דויערט ניט מעהר, ווי איין הרף־עין.

דאס איז די לאגיש־מאטעמאטישע זייט פון דעם נייעם אונשטערבליכקייטס־געדאנק. אבער דער לאגיש־מאטעמאטישער בעגריף דריקט אויס ניט מעהר, ווי א געדאנקליכע מ ע ג ל י כ ק י י ט. ווירקליך קאן די מעגליכקייט ווערן ערשט אין דעם געפיהל גופא; ווען זי הערט אויף צו זיין לאגיק און מטושטש'ע פארשטעלונג, און ווערט רעאלע פסיכאלאגיע, — א געפיהל פון אונענדליכען „פייער" אין דער נשמה, ווי דוד לייזער כאראקטעריזירט איהם.

איז אזא געפיהל מעגליך? קאנען מיר, די אלע, וואס האבען איהם ניט דורכגעלעבט, קאנען מיר זיך פארשטעלען, אז א מענש זאל פ י ה ל ע ן די אונשטערבליכקייט אין דער טיעף פון דעם געפיהל? — פאר וואס ניט? כדי צו פיהלען די ע נ ד ל י כ ק י י ט, אדער די שטערבליכקייט פון דעם געפיהל, מוז אין דער נשמה זיין א וועלכער עס איז אנדער געפיהל, אדער א וועלכער עס איז אנדער פסיכישער צושטאנד, וואס בעגרענעצט איהם, וואס פערנעהמט פלאץ לעבען איהם. עס איז אויך גענוג אז ערגעץ וואו אין דער נשמה זאל זיך פיהלען א שטיקעלע פוסטקייט, כדי מיר זאלען אויפ'ן שטעל שפירען, אז דער גרעסטער גליק, וואס מיר לעבען דורך, איז ניט אונענדליך, אז ער איז פערגענגליך און ד. ה. שטערבליך. ווי איז אבער, אז דער גליק איז אזוי טיעף און שטארק, אז ער פילט מיט איין מאל אויס אלע ווינקעלעך פון דער נשמה, אז אלע איהרע פערווארפענסטע און פערשלאפענסטע פייערן צינדען זיך מיט אמאל אן צו א העלען פלאקער, — אזוי אז קיין אנדער געפיהל קאן יעמאלט ניט אריין אין איהר? מוז זיך יעמאלט ניט א ו י ס ד ר ו כ ט ע ן, אז מען איז אונשטערבליך? איהר קאנט א י ן ק א פ אויך נאך איצטער האבען דעם געדאנק וועגען דעם, אז אלע מענשען שטארבען און ממילא וועט איהר אויך מוזען אוועק פון דער וועלט. נאר — כדי דער געדאנק זאל האבען א ברעקעלע ממשות פאר אייך, ער זאל אייך, לאז זיין, א הארעלע ריהרען, אייך זאל, א הארעלע ארען פאר איהם, מוז ער ארויסרופען אין אייך, לכל הפחות, דעם שוואכסטען שאטען פון א געפיהל. אבער אלע וועלטען פון אייער נשמה שטעהען אין העלע פלאמען פון

ליעבע און גליק. און אַז איהר געהט יעמאָלט אַריין אין איינער איר־גענער נשמה מיט דעם געדאַנקען פון טויט, געפינט איהר, אַז פאַר איהם איז דאָרטען בפועל־ממש ערגעץ קיין פּלאַץ ניטאָ. און דאָס וואָס קאָן ניט זיין אין אונזער געפיהל, קאָן ניט זיין אין אונזער אמת'ן גלויבען. איהר פערשטעהט פשוט יעמאָלט ניט, ווי אַזוי מען קאָן רעדען וועגען טויט און איהר פרעגט אין איינעם מיט דוד לייזער'ן: „וואָסער טויט? ווער, דער צרה'דיגער, האָט דאָס אויס־געטראַכט דאָס משונה'דיגע ווערטעל — טויט?" אָבער דאָרטען וואו עס איז ניטאָ קיין טויט, איז דאָ — אונשטערבליכקייט און עס איז דעריבער קלאָהר, אַז דוד לייזער האָט נאָר אות באות פאָרמו־לירט זיין אונענדליכען גליק־געפיהל, בעת ער האָט אויסגעשריען: „ניטאָ פאַר'ן מענשען קיין טויט! איך בין אונשטערבליך."

עס קאָן אויך געמאָלט זיין, אַז די אונשטערבליכקייט, וואָס ווערט געפיהלט אין אַזעלכע גליק־מאָמענטען, איז ניט נאָר אַ נעגאַ־טיווע, וואָס וואַקסט אַרויס פון דעם, וואָס די נשמה קאָן צו זיך ניט צולאָזען דעם געדאַנק פון טויט און ער אַרט איהר ווי די וואַנד. עס קאָן אויך געמאָלט זיין, זאָג איך, אַז דער אונשטערבליכקייטס־געפיהל טרעט אַרויס מיט אַ פּאָזיטיווען כאַראַקטער. צו דעם געפיהל פון אונענדליך טיעפער פרייד קומט צו נאָך אַ נייער געפיהל, — אַ מין בעוואוסטזיין, אַז ער דויערט אונענדליך אין דער צייט. אויך דאָס איז פּסיכאָלאָגיש מעגליך. טרעפט דאָך אָפט, אַז אונז חלומט זיך אַזוינס, וואָס דויערט שטונדען און שטונדען, בעת פאַר דעם פּראָצעס אין חלום'ען איז ניט געווען קיין צייט מעהר ווי אַ פּאָר סעקונדען. פאַר וואָס זאָל די סעקונדע, וואָס קאָן זיך אין חלום אויסציהען אין שעה'ן זיך ניט קאָנען אין גליק־עקסטאַז אויסציהען אין אונענדליכקייט?

און נאָך אַ דריטע פּסיכאָלאָגישע מעגליכקייט טאָר מען ניט אַרויסלאָזען אויס'ן אויג. עס קאָן אין דעם מאָמענט פון העכסטען עקסטאַז געבוירען ווערען גאָר אַ נייער געפיהל, וועלכען מענשען אין אַ נאָרמאַלען צושטאַנד קאָנען גאָר ניט משיג זיין. מען קאָן נאָר זאָגען איין זאַך: מען האָט ג ע פ י ה ל ט „אונענדליכקייט", אַ גאַנץ בעשטימטע זאַך, וועלכע מען קאָן אָבער בשום אופן ניט בע־שרייבען. וועניגסטענס, פערזיכערט אונז דאָסטאָיעווסקי, וואָס האָט

געליטען פון דער פאַלליגער, אַז אַ סעקונדע פאַר דעם, ווי עס פלעגט קומען אויף איהם דער אַנפאַל, פלעגט ער איבערלעבען ניט נאָר אַ געפיהל פון אונענדליכער פרייד, נאָר אויך אַ פריידיגען געפיהל פון אונענדליכקייט.

ווענען די אַלע דריי אַרטען פון פּסיכאָלאָגישער אונשטערבליכקייט, מוזען מיר צוגעבען, אַז זיי קאָנען פּאַסירען מיט דער מענשליכער נשמה, און אַז באמת גליקליך איז געווען דער, וואָס האָט זיי דורכגעלעבט. דאָס איז זעהר אַ וויכטיגער רעזולטאַט, ווען מיר טראַכטען ווענען דעם פּראָבלעם פון דעם מענשליכען גליק. אָבער ער פערענטפערט ניט די שאלה ווענען לעבען און טויט. פאַר דוד לייזער'ן און דאָסטאָיעווסקי'ן איז די אונשטערבליכקייט געווען אַ פ אַ ק ט. דאָס איז, אמת, גענוג וואונדערליך און שווער בעגרייפליך, — אָבער ס'איז אַ פאַקט, וועלכען מיר האָבען קיין רעכט ניט צו בעצווייפלען, ווייל מיר האָבען פאַר איהם אַ לאָגישע, שיער ניט קיין מאַטעמאַטישע, און אַ פּסיכאָלאָגישע דערקלעהרונג. אבער די אונשטערבליכקייט איז דאָך פאָרט געוועזען ניט מעהר ווי אַ ס ו ב י ע ק ט י ו ו ע, אַ זאַך, וואָס האָט זיך אָבגעשפּיעלט נאָר אין זייער נשמה.

מיר אָבער, וואָס שטעהען דרויסען און זעהען דוד לייזער'ן, אָדער דאָסטאָיעווסקי'ן, ווי ער צאַפּעלט זיך מיט שוים אויף די ליפּען אין דער חולה־נופלים'דיגער, — פאַר אונז איז קלאָהר, אַז זייער אונשטערבליכקייט און אונענדליכקייט איז ניט מעהר ווי אַ ד מ י ו ן פון אונשטערבליכקייט און אונעדליכקייט, ווייל אין דער אמת'ן איז זייער „אייבינקייט“ ארומגעגרעניצט אין רוים און אין צייט. זי שפּיעלט זיך אָב ניט ערגעץ וואו אנדערש, נאָר אין די פאַר קובישע דעצי־מעטערן, וואָס זייער גוף פערנעהמט אין רוים, און ניט ערגעץ ווען אַנדערש, ווי נאָר אין איין איינציגער ר ג ע, אין איין איינציגען פּולס־שלאָג פון דער צייט. עס פערפליהט דער הרף־עין און מיט איהם אויך די גאַצע אונענדליכקייט פון דער טיעף. וואָס פאַר אַ ווערטה האָט זי דען פאַר דאָס גאַנצע זיין?

אויף דער שאלה איז נאָר דאָ איין ענטפער, די דריטע מעגליכקייט, וואָס מיר האָבען נאָך ניט בעטראַכט, די מ ע ט אַ פּ י ז י ש ע. איך וועל דאָ ניט אויסרעכענען אַלע יענע פילאָסאָפישע ארגו־

מענטשן, וואָס האָבן זעהר גרויסע דענקער געבראַכט צו דער ער־קענטניס, אַז רוים און צייט זיינען ניט קיין רעאַלע ווירקליכקייטען אין דער וועלט, נאָר: אָדער גישט מעהר ווי אַ דמיון אין אונז, — אַ נויטוועגדיגער דמיון, — פון וועלכען מיר קאָנען זיך ניט בעפרייען, אָבער פון דעסטוועגען פאָרט ניט מעהר ווי אַ דמיון; אָדער ניט מעהר ווי אַ דמיון'דיגער מ ל ב ו ש, וואָס עקזיסטירט אויך דרויסען פון אונז. דער מלבוש פערדעקט, ווי מיט אַ פאַנטאַסטישען שלייער, דעם אייגענטליכען תמצית פון דער וועלט, וואָס איז, לויט זיין טבע נאָך, אַ ריין רוחניות'דיגע זאַך, אויף וועלכער עס איז ניט נופל צו זאָגען „רוים“ אָדער „צייט“. דער דאָזיגער רוחניות'דיגער תוך, לאָמיר זאָגען, די גאָטהייט, איז אומעטום אין דער וועלט, אָבער אומעטום, וואו מיר קאָנען זי זעהן, איז זי אַנגעטהאָן אין דעם מ ל ב ו ש פון רוים און צייט. צוריק ליעגט אומעטום, וואו עס איז דאָ רוים און צייט, א י ן דעם מלבוש, — אַלע מאָל גאַנץ, — ווייל זי נויטיגט זיך ניט אין רוים, — די פערבאָרגענע גאָטהייט. איך קאָן זיך דאָ ניט אָבשטעלען אויף יענע ארגומענטען, ווייל דאָס וואָלט אונז אָוועקגעפיהרט צו ווייט. אָבער די פון אייך, וואָס זענען אביסעל בעקאַנט מיט דער פילאָסאָפיע און איהר געשיכטע, ווייסען, ווי ערנסט יענע ארגומענטען זענען און ווי גרויס די דענקער זענען, וואָס האָבען זיי ארויסגעבראַכט.

לאָמיר אויף אַ ווײלע אָננעהמען, אַז יענע ארגומענטען זענען ריכטיג, — אָבגעפרעגט געוואָרען זענען זיי סאַי־ווי־סאַי קיין מאָל ניט אין דער פילאָסאָפיע, ווי קיין פילאָסאָפישע טהעאָריע איז נאָך ער היום ניט אָבגעפרעגט געוואָרען אבסאָלוט. אָבער אויב יענע אר־גומענטען זענען ניט אויף־צו־פליימען אמת: וואָס שטערט אונז דען אַ טראַכט צו טהאָן אַ שטייגער אַזוי: אין דעם מאָמענט, ווען די אונענדליכע טיעף פון דעם געפיהל שטעלט זיך אַוועק אויף דעם פלאַץ פון דער אונענדליכער לענג אין דער צייט, ווען אין דער נשמה ווערט געבוירען די פסיכאָלאָגישע אונשטערבליכקייט, — יעמאָלט ווערט אויף אַ הרף־עין פערברענט אין איהרע פריידיגע פלאַמען דער ד מ י ו ן פון רוים און צייט, דער מלבוש, וואָס דעקט צו דעם פערבאָרגענעם גייסטיגען תוך פון דער וועלט, — די גאָטהייט, וואָס איז אומעטום און איז אומעטום גאַנץ. און ווי נאָך

דער מלבוש ווערט אויף א הרף־עין פערברענט, אזוי ווערט איינעמ'ס נשמה אריינגעזונקען אין דער גאָטהייט, און ווי פון א בליטץ נע־טראָפען ווערט איהר קלאָהר, אז זי און די גאָטהייט זענען איין און דיזעלביגע זאך אָדער, לכל הפחות, אז זי איז אקוראט אזוי אונ־שטערבליך, אקוראט אזוי למעלה מן המקום ומן הזמן, אקוראט אזוי פריי פון רוים און צייט, ווי די גאָטהייט אליין. דאָס געפיהל פון אונשטערבליכקייט ווערט יעמאָלט א געצייג, מיט וועל־כען מיר געווינען דעם מעטאפיזישען אמת, — יענעם אמת, וועלכען מיר קאָנען קיין מאָל ניט געפינען מיט'ן שכל. דאָס געפיהל בליקט אויף א הרף־עין אריין אין דער הייליגער ממשלה, וואָס „הינטער די אייזערנע טויערן", אָבער דאָס קאָן ער נאָר יעמאָלט, ווען די אונענדליכע לענג פון דער צייט ווערט אין איהם פערוואַנדעלט אין דער אונענדליכער טיעף, — נאָר יעמאָלט, ווען ער איז אליין הייליג און ריין פון יעדער גשמיות, ווי ביי דוד לייזער'ן.

די אונשטערבליכקייט איז שוין איצטער ניט א דמיון, וואָס איז ארומגערינגעלט מיט די גרענעצען פון רוים און צייט. זי איז דער ווירקליכער פייער, אין וועלכען עס ווערט פערברענט דער מלבוש פון רוים און צייט.

די התלהבות'דיגע ברכה, וואָס האָט זיך ארויסגעריסען פון דוד לייזער'ס מויל, איז דעריבער אפשר דער „שהחינו אויף אונ־שטערבליכקייט", וועלכען זיין נשמה האָט געמאכט, ווי נאָר זי האָט אין דעם פשוט'סטען זין פון דעם וואָרט זיך צונויפגעשטויסען מיט דער פערבאָרגענער אייביגקייט.

איך גלויב, אז דאָס איז אייגענטליך דער מעטאפיזישער גע־דאַנק, וועלכען אַנדרעעוו וויל אונז איבערגעבען. דער טויט איז ניט דאָס לעצטע וואָרט אין דעם לעבען פון א מענשען. די רעליגיאָן איז אין דעם פונקט גערעכט. אחוץ דער וועלט, וואָס איז ארומגערינגעלט מיט דעם דמיון־נעץ פון רוים, צייט און אייזערנע נויטווענדיגקיי־טען, איז נאָך דאָ א יענע־וועלט, די וועלט פון דעם ריינעם גייסטי־גען זיין. און אריינדרינגען אין די „יענע וועלט" קאָן מען ניט דוקא דורך דעם טויט. אויך ביים לעבען קאָן זיך טרעפען, אז איינעמ'ס נשמה זאָל זיך, לאָז זיין אויף א רגע, ארויסרייסען פון די אילוזיא־

דישע געצען און אַריינבליקען אין דעם רייִנעם, רוחניות'דיגען וועלט־זיין. אַט איז דאָך דוד לייזער'ס נשמה אַריין אויף איין רגע אין גן־עדן, — איין רגע, וואָס איז אָבער ווערטה די גאַנצע ערדישע אייבינקייט.

אויב אַנדרעעוו'ס ווערק וואָלט זיך אָבגעשטעלט אויף דעם קולמינאַציאָנס־פּונקט פון דוד'ס גליק, וואָלטען מיר אין איהם געקאָנט זעהן ניט מעהר ווי אַ קינסטלערישע אילוסטראַציע צו טאָלסטאָי'ס טהעאָריען. די אייביגע פּראָבלעמען פון לעבען און טויט זענען פערענטפערט. דער „אמת וועגען דעם מענשענ'ס גורל" איז אויסגעפונען אויף קלאָהר. דאָס מענשליכע לעבען איז ניט נאָר חושך און וואהנזין. אין דעם פּראָצעס פון מענשען־ליעבע רייסט מען זיך ארויס פון פינסטערנים צו ליכטיגקייט, פון גיהנם צו גן־עדן, — אַ גן־עדן פון העכסטען גליק אויף דער וועלט, וואָס טראָגט נאָך אין זיך ניט נאָר די האָפענונג, נאָר די קלאָהרסטע געוויסהייט וועגען אַן אייביגען זיין פון דער אייגענער נשמה. און אפילו אַז די אונשטערבליכקייט וואָלט געווען ניט גאָר קיין געזיכערטע זאַך, נאָר אַ זעהר מעגליכע השערה, וואָס ניט שפּייז צו דער גילדענער האָפענונג? און אפילו אַז עס וואָלט ניט געבליבען קיין ברעקעל פּלאַץ פאַר אַ וועלכער עס איז האָפענונג אויפ'ן לעבען נאָכ'ן טויט, — ווער, וואָס האָט נאָר טיעפער דורכגענומען דעם צער פון אונזער דיר־וועלטיגען זיין, — וואָלט ניט וועלען אוועקגעבען זיין גאַנצען גיהנום'דיגען לעבען פאַר איין רגע אין גן־עדן? פאַר אַזאַ רגע, וואָס זאָל ביז'ן טויט אָנפילען זי מיט דער עראינערונג פון דעם גן־עדן און אויף אייביג אויסבריגען דעם פחד פון טויט?

„געוויס", וועט איהר מיר ענטפערען, „פאַר אַזאַ מאָמענט פון העכסטען מענשליכען גליק, וועלכען דוד לייזער האָט איבערגעלעבט אין דער צייט פון זיין טריאומף, איז ווערטה אוועקצוגעבען אַ גאַנצען לעבען, ווען ניט זיינע שפעטערדיגע ליידען. אַט, אַז אין דער צייט, ווען איהם האָט געטראָפען דער גייסטיגער בליץ פון אונשטערבליכקייט וואָלט איהם געטראָפען אויך אַ פיזישער דונער, וואָס וואָלט איהם פערשפּאָרט דעם שפּעטערדיגען גיהנום, — אָדער ווען ער וואָלט אַ לעבעדיגער ארויפגענומען געוואָרען אויפ'ן הימעל ווי אליהו הנביא, יעמאָלט וואָלט זיין

גן־עדן געוועו פּאַלקאַם; אָבער יעמאָלט וואָלט ער ניט געקאָנט זיין קיין ביישפּיעל און קיין סימבאָל פאַר דעם מענשענ׳ס לעבען, וואָס איז פול פון יסורי־גיהנום, דערהויפּט ביי די דוד לייזער׳ס. עסט ניט אויף דער גיהנום דעם גן־עדן? ווערט ניט דער גן־עדן פערברענט אין דעם פייער פון דעם גיהנום?

יע, ענטפערט אַנדרעעוו, דורך דעם „שומר“. דאָס, וואָס איהר רופט אַן גיהנום, עסט אויף דעם גן־עדן. האָט דוד לייזער אַליין ניט געזאָגט, אַז אינוועניג אין איהם ברענט אַ ווייסער פייער, אויף וועל־בען די לבנה ווערט שווארץ און די זון ווערט איבערגעברענט ווי געלע שטרוי? א ב ע ר וו ע ר ז אָ ג ט ד אָ ס, א ז ל י י ד ע ן א י ז ג י ה נ ו ם? דאָס איז די פראַגע, וואָס אַנדרעעוו שטעלט, און זיין ענטפער איז, אַז די ווייסע פלאַמען פון יסורים איז נאָך אַ טיעפערע מדרגה אין דעם געטליכען לעבען, איידער די געלע פלאַם פון גליק, פרייד און ליעבע.

גאָט, אָדער דאָס וואָס מיר זוכען אונטער דעם נאָמען, איז לויט אַנדרעעוו, ניט שכל, ניט ליעבע, נאָר עפּעס אַזוינס, וואָס מיר קאָ־נען אויסדריקען נאָר בילדליך, ווען מיר זאָגען, אַז ער איז „דער פייער פון דעם געפיהל“. און עס איז ניטאָ קיין גבול צו דעם פאַנ־אַנדערגליהען פון דעם פייער. גליק און אונגליק, פרייד און יסורים, זענען נאָר די ערשטע ש ט ו פ ע ן, צו וועלכע אויך דער מענש קאָן דערגרייכען אין זיין לעבען. אָבער „די ליכטיגקייט“ האָט ניט קיין גרענעצען. און עס איז דאָ נאָך איינער אַן אונבעקאַנטער פייער, וועמעס נאָמען קיינער ווייס ניט.

וואָס איז דער תוך פון דער וועלט? און וואָס איז דער גרונד פון דעם לעבען? די גאַנצע געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע דרעהט זיך אַרום דעם ענטפער אויף דער פראַגע. העגעל מיינט, אַז דער וועלטען־גרונד איז שכל, פיכטע זאָגט: ער איז דער ווילען צו דעם מאָראַלישׁ גוטען. שעללינג זאָגט, דאָס אַבסאָלוטע איז אַ שטרעבען צו דעם עסטעטיש שעהנעם. אַנדרעעוו שטעלט זיך אויף דער זייט פון די, וואָס גלויבען, אַז אין דעם ג ע פ י ה ל דריקט זיך אויס דאָס געטליכע פּרינציפּ פון דער וועלט און אַז דאָס געפיהל איז דער מקור, פון וואַנען עס שלאָגט דער קוואַל פון לעבען. און וואָס טיע־פער איינעמ׳ס געפיהל איז, אַלץ נעהנטער איז ער צו גאָט און צו

דעם מקור פון לעבען. אין די לײדען איז ער נאָך נעהנטער צו איהם, אײדער אין די פרײדען, װײל די לײדען זענען שטאַרקער און טיע־פער, אײדער די פרײדען...

אַט דאָס איז דער מעטאַפיזישער תמצית פון אַנדרעיעוו'ס אַנאַ־טעמאַ, וואָס דאַרף אונז פערענטפערען די גרויסע שאלה פון לעבען און טויט.

עס איז ניט דאָ דער אָרט אָבצושעצען דעם פילאָסאָפישען ווערטה פון אַנדרעיעוו'ס געפיהלס־מעטאַפיזיק. פאַר אונז איז נאָר געווען וויכטיג קלאָהר צו מאַכען אַנדרעיעוו'ס געדאַנק און זיין שטעלונג צו די גרויסע פראָבלעמען פון דער פילאָסאָפיע. מיר האָבען געפונען, אַז אין לעצטער ליניע איז ער אַן אָ פ ט י מ י ס ט, — אַ מענש, וואָס גלויבט אין דעם זין פון דעם לעבען און פון דער וועלט, ווײלע דער פאַקט פון יסורים און טויט זענען ניט קיין בעווייז פאַר דעם פעסימיזם, נאָר, אדרבה! — אַ בעוויז פאַר דעם אָפּטימיסט. יסורים זענען אַ העכערער אויסדרוק פון לעבען אויף דער וועלט און דער טויט איז נאָר אַן איבערגאַנג צו אַ וועלכען עס איז אַנדער פייער פון געפיהל, וואָס מיר קאָנען מיט'ן שכל נאָר ניט בענעהמען זיין מהות.

פאַר אַנאַטעמאַ, פאַר דעם שכל, איז דאָס, פערשטעהט זיך, ניט קיין ענטפער. בלייבט ער אין דער ממשלה פון צאָהל, מאָס און וואָג, פון רוים און צייט, איז יעמאָלט מוזען איהם די אַלע ערפאַהרונגען פון אַ דוד לייזער אָדער פון אַ דאָסטאָיעווסקי אויס־קומען ווי אַ געפלאַפּעל פון אַ שכור'ען. פערגעסען מיר אָבער אויף דאָס, וואָס אונז לערנען די אויסערליכע חושים און דער פערשטאַנד, פערטיעפען מיר זיך אין די סודות פון דעם אײנענעם געפיהל, אַזוי ביים זיך איבער אונזער מאָס, און דער שכור'ער איז אין אונזערע אויגען ניט דער נעפיהל, נאָר דער פערשטאַנד. זעהען מיר דען ניט, ווי ער צאַפּעלט זיך אין דעם נעץ פון די אויסערע חושים, ווי ער ליעגט אָהנמעכטיג ביי דעם פוס פון די אייזערנע טויערן, בעת אין דער אמת'ען זענען זיי אָפען פאַר יעדען אײנעם. ניט אין דער אונענדליכקייט פון דעם געדאַנק דאַרפען מיר זוכען דעם פריינגאַנג צו דער אײביגער גאָטהייט, לערענט אונז אַנדרעיעוו, נאָר אין דער אונענדליכקייט פון דעם געפיהל.

דאָס איז דאָס לעצטע וואָרט פון אַנדרעיעוו׳ס ״דענקען״ וועגען די רעטעניסען פון דער וועלט. עס איז ניט קיין ניי וואָרט, אָבער דערפאַר אַרויסגעזאָגט אָריגינעל און מיט קראַפט.

מיט דעם וואָלט איך געקאָנט ענדיגען מיין היינטיגע פאָרלעזונג. אָבער איך וויל נאָך זאָגען אַ פּאָר ווערטער פאַר די, וואָס בענוגענען זיך ניט מיט דער בעקאַנטשאַפט פון אַן אינטערעסאַנטען געדאַנק, אַרויסגעזאָגט אין אַן אינטערעסאַנטער פאָרם. זיי ווילען האָבען דעם קלאָרען פּועל־יוצא: „נו — איז אַנדרעיעוו גערעכט אָדער ניט?״

איך מוז מיך אין אומעט און הכנעה מודה זיין, אַז אויף דער פראַגע קאָן איך ניט געבען קיין ענטפער.

די פראַגען פון דער מעטאַפיזיק שפּיעלען זיך אָב אויף די גרעניצען פון אונזער ערקענטניס, וואו עס הערט אויף צו רעדען די ערפאַהרונג און דער געוועהנליכער פערשטאַנד. מען קאָן, אויב איהר ווילט, פשוט אָוועקמאַכען די אַלע פראַגען כלאחר יד און זיך זאָגען: מיר ווילען ניט געהן אַזוי ווייט, פאַר אונז איז גענוג געוויס די וועלט פון דער ערפאַהרונג און דעם וויסענשאַפטליכען דענקען. אָבער יעמאָלט דאַרף מען זיך לכתחילה אָבזאָגען פון אַ וועלכען עס איז ענטפער אויף די אייביגע פּראָבלעמען און דערוועגען אין זיך דעם דאָרשט צו דעם אייביגען אמת. ניט אַלע אָבער קאָנען האָבען אין זיך דעם הערא־יזם פון בעשיידענהייט.

און איז דאָס אין דער אמת׳ען אַ בעשיידענהייט, ווען איינער שמועסט זיך איין, אַז ער פּרעגט ניט, אַז ער האָט דעם כח גאָר ניט אַ טראַכט צו טהאָן וועגען די אייביגע פּראָבלעמען, בעת אין דער ווירקליכקייט האָט ער ערגעץ וואו אין דער בוזעם־טאַש אַ קליינינקען, הוידערבאַקענעם אמת׳ל, אַ גאָט׳על פון אַברהם׳ן, יצחק׳ן און יעקב׳ן, אָדער אַ מאַטעריע׳לע״ פון ביכנער, קאָבט און מאָלעשאָט, אָדער אַן אייזערנעם „געשיכטס־גאַנגעלע״ פון אַ מאַרקס און ענגעלס און ער קוויקט זיך מיט זיין אמת׳ל אין דער שטיל?

און איז דאָס באמת אַ העראָיזם, ווען איינער האָט מורא אַרויסצושלעפען זיין אמת׳על אויף דער ליכטיגער זון און

אוועקשטעלען איהם אין קאַמפף מיט אַלע אַנדערע ענטפער׳ס, וועלכע דער מענשליכער שכל ברענגט ארויס?

די, וואָס האָבען ניט קיין „גאָטעלע“, נאָר א גאָט, ניט קיין „מאַטעריע׳לע“, נאָר אַ גרויסע מאַטעריעלע וועלט, וואָס איהרע געזעצען פאָרשען זיי אויס, ניט קיין „געשיכטס־גאַנגעלע“, נאָר אַן אייזערנעם געשיכטס־גאַנג, — זיי אַלע האָבען גרויסע אמת׳ען און זיי דאַרפען קיין מורא ניט האָבען צו שטעלען זיך ביי דעם ברעג פון דעם אבגרונד, און זיי דאַרפען גאָר ניט איינשמועסען זיך, אז זיי בלייבען „אין די גרעניצען פון דער ערפאַהרונג און דער וויסענשאַפט“. זיי זענען מעטאַפיזיקער, און האָבען א רעכט צו קעמפפען געגען אַנדערע מעטאַפיזיקער, ווייל יעדער ענטפער וועגען דעם מהות פון דער וועלט און דעם גורל פון דעם מענשען נאָך דעם טויט איז א מעטאַפיזישער ענטפער, וואָס לאָזט איבער די „גרעניצען פון דער ערפאַהרונג און דער וויסענשאַפט“ ווייט הינטער זיך.

אָבער דאָ, אין דער מעטאַפיזיק, האָבען מיר ניט קיין אַבסאָלוטען מאַסשטאַב, מיט וועלכען מיר זאָלען קאָנען אָבמעסטען דעם אמת פון יעדען סיסטעם. אַלע מעטאַפיזישע סיסטעמען זענען גלייך בערעכטיגט. קיין איינע פון זיי איז ניט אָבגעפרעגט געוואָרען אבסאָלוט. קיין איינע פון זיי קאָן ניט בעוויזען ווערען אויף קלאָהר, און יעדע פון זיי האָט ארגומענטען פאַר זיך און ערנסטע טענות אנטקעגען דעם צד שכנגד.

קריטיקירען יענע מעטאַפיזיק, וועלכע אַנדרעיעוו פרעדיגט אין זיין „אַנאַטעמאַ“, וואָלט דעריבער געהייסען אוועקשטעלען אנטקעגען איהר די אַנדער מעטאַפיזיק, אין וועלכע איך גלויב, און זי אויסמאָלען אין ליכטיגע פאַרבען. דאָס קאָן ניט זיין די אויפגאַבע פון מיין היינטיגער פאָרלעזונג.

איין פונקט וויל איך נאָר דאָ בעריהרען צום שלום. אין „אַנאַטעמאַ“ ווערט דער שומר פון דעם אריינגאַנג אוועקגעשטעלט אנטקעגען דעם סקעפּטישען שכל. ער, דער שומר, איז א קראַפט, וואָס וואוינט דרויסען פון דעם מענשליכען שכל. אין דער אמת׳ן אָבער וואָלטען מיר קיינער ניט געוואוסט פון דעם דאָזיגען שומר,

ווען ניט „אנאטעמא“, ווען ניט דער מענשליכער געדאנק. ער האט אויסגעפונען די גרעניצען פון זיין אייגענער מאכט, און ניט ערגעץ וואו אויף א מיסטישען בארג, נאר אין זיינע אייגענע טיעפעניסען. עס איז, אין די אינטערעסען פון דעם קינסטלערישען אויפבוי פון דעם פראבלעם, גאנץ געוויס דעם קינסטלער ערלויבט, פאנאנדערצוררייסען דעם איינהייטליכען מענשליכען שכל אין צווייען און זיין אינווענינגסטען קאמפף פארצושטעלען ווי א קאמפף פון צוויי דרויסענדיגע קרעפטע, וואס עקסיסטירען איינע דרויסען פון דער אנדערער.

ביי דעם פילאסאפישען בעטראכטען פון דעם פראבלעם טאר מען דאס אבער ניט ארויסלאזען פון אויג. אנאטעמא און דער שומר זענען איין־און־דיזעלביגע זאך: דער אייביג זוכענדער און פארשענדער מענשליכער גייסט. און נאר אין דער אבסטראקציע קאנען מיר זיי פאנאנדערררייסען און אוועקשטעלען איינעם אנטקעגען דעם אנדערען און מאכען, אז אלע ליכט־פארבען זאלען פאלען אויף דעם סימפאטישען שומר און אלע שאטען־פארבען אויף דעם שטן.

איך גלויב, אז איך אנדרעיעוו ווייס עס און אויב ער פיהלט ניט, אז ער האט בעגאנגען אן אונרעכט צו דעם אונגליקליכען אנאטעמא, איז דאס דערפאר, וואס ער פערשטעהט, אז אונזער פריינד אנאטעמא וועט אויף איהם קיין פאראיבעל ניט האבען: ער איז צו קלוג דערצו און קאן אריבערטראגען א שפאס.

אנאטעמא, וואס „בענקט נאך דעם אמת“, ווייס, וואס ער ווייס, און וואס קיינער וועט איהם ניט קאנען אבלייקענען, אז דאס האט ער אויסגעפונען די גרעניצען פון דער ערקענטניס, אז דאס האט ער אוועקגעשטעלט דעם שומר פון דעם אריינגאנג, אז דאס האט ער און ניט קיין אנדערער אויך ארויסגעבראכט דעם געדאנק פון א גאט און אויסגעטראכט אלע מאוס׳ע מעשות אויף זיך אליין. און ער איז עס, און ניט קיין אנדערער, וואס לאזט זיך איצטער אראב אין די טיעפענישען פון דעם מענשליכען געמיהל, טאמער וועט ער דארטען אויסגעפינען א שטראהל פון האפענונג און גליק — ניט פאר זיך, נאר פאר זיין ליעבלינג נאך פון די פאר־ביבלישע צייטען — דעם מענשען.

מעטערלינק'ס „בלאהער פויגעל"

מעטערלינק'ס „בלאָהער פויגעל"*)

חברים און פריינד!

די ערשטע פון די לעצטע טעג, — ניט נאָר די אידישע, נאָר אויך די ענגלישע, — איז געווען פול מיט ארטיקלען וועגען מעטערלינק'ס „בלויען פויגעל". בעשרייבונגען פון דעם פרעכטיגען אויפפיהר, וואָס דאָס ווערק האָט בעקומען אין דעם נייעם ענגלישען טהעאטער, פילען אַן גאנצע צייטונגס־שפאַלטען. דער לויב־געזאַנג אויף מעטערלינק'ס טאַלאַנט איז אַן איינשטימיגער. עס איז דעריבער קיין חדוש ניט, וואָס איינינע פריינד האָבען מיך געבעטען, איך זאָל איינע פון מיינע פאַרלעזונגען אוועקגעבען פאַר מעטערלינק'ס ווערק.

איך טהו דאָס מיט דעם גרעסטען פערגעניגען, ווייל סיי דער נאָמען פון דעם מחבר, סיי דאָס ווערק גופא פערדיענען עס, מיר זאָלען זיך בעשעפטיגען מיט זיי.

אָבער — קודם כל, א קליינינקען אָבמאַך. די גאנצע קינסטלעריש־ליטעראַרישע זייט פון דער זאַך וועל איך לאָזען גאָר אָן א זייט: לאָז דאָס בלייבען פאַר די עסטעטישע קריטיקער פון פאַך. מעטערלינק'ס „בלאָהער פויגעל" איז דאָך ניט פשוט א קונסטווערק: ס'איז א סימבאל, א משל—דאָס ניט צו יעדערער. און וואו עס איז דאַ א משל, מוז זיין א נמשל, —וואו א סימבאל, דאַרפען א געדאַנק. אָבער דאַרטען וואו עס איז דאַ א געדאַנק, זענען מיר דאָך עפּעס אויף־דערויף גמרא־קעפּ: ווי קאָנען מיר דורכלאָזען דעם „מאי־קא־משמע־לן?"

„מאי־קא־משמע־לן דער „בלאָהער פויגעל"? וואָס קומט ער אונז צו לאָזען הערען? — דאָס צו פערענטפערען איז די הויפּט־

*) געלייענט צום ערשטען מאָל אין ניו יאָרק אין 1911.

אויפגאַבע פון מיין היינטיגער פאַרלעזונג. אָבער ניט די איינציגע. איך וויל גלייך אין אָנהויב אָבשטעלען זיך און זאָגען אַ פּאָר ווער־טער וועגען דער בעדייטונג פון מעטערלינק'ס שאַפען בכלל. ווע־ניגסטענס קלאָהר מאַכען איין פּונקט, וואָס מיך אינטערעסירט דערביי מעהר פאַר אַלץ.

די גרויס פון מעטערלינק'ס טאַלאַנט אַלס דיכטער איז בע־שטאַנען און בעשטעהט נאָך אין דעם, וואָס ער קאָן אַזוי גוט — דורך סימבאָלישע און האַלב־סימבאָלישע פיגורען — ארויסרופען אין אונז געוויסע שטימונגען, סיי פון די איינצעלנע לע־בענס־ערשיינונגען, סיי פון דעם מענשליכען לעבען בכלל.

מאָלען שטימונגען איז אפשר די שווערסטע זאַך אין דער קונסט. דעם מענשענס שכל האָט זיך בכלל צו ווייניג אינטערע־סירט מיט דעם, וואָס עס קומט פאָר אין דער אייגענער נשמה. די דרויסענדיגע וועלט האָט אַלע מאָל צוגעצויגען צו זיך דעם גרעסטען טהייל פון זיין ענערגיע, און אז ער האָט שוין גענומען אריינבליקען אין די טיעפענישען פון דעם מענשליכען הארצען, האָבען איהם קודם כל פעראינטערעסירט יענע קלאָהרע געפיהלען, וואָס גרענעצען זיך אָב בולט און שארף אויף דעם אַלגעמיינעם פאָן פון דעם פסי־כישען לעבען: ליעבע, האַס, אייפערזוכט, פרייד, אומעט, מדויער, בעס, פּראָטעסט און דערגלייכען. דאָס לעבען פון די דאָזיגע גע־פיהלען האָט קודם כל בעשעפטיגט דעם פסיכאָלאָגישען קינסטלער. בעשרייבען זייער געבורט, ענטוויקעלונג, קאַמפף און שיקזאַל איז געווען און בלייבט נאָך עד היום זיין ליעבלינגס־טהעמע. אָבער נאָך רייכער, איידער אין קלאָהרע, שארף ארומגעצירקעלטע גע־פיהלען, איז דעם מענשענ'ס נשמה אין שטימונגען, — אין יענע צושטענדען איהרע, וועלכע עס איז אַזוי שווער צו בעשרייבען מיט ווערטער, ווייל דעם מענשענס שכל האָט פשוט נאָך ניט גענוג געארבייט אויף זיי, ווייל ער האָט זיך ערשט ניט לאַנג גענומען אָבגעבען אַ קלאָהרען דין וחשבון וועגען זייער מהות.

ווי רייך דעם מענשענ'ס נשמה מוז זיין אין איינצעלנע שטימונגען, קאָן מען איינזעהן פון אַ פּשוט'ען חשבון. די מוזיק, — דאָס ווייסען אַלע, — איז די שפּראַך פון די מענשליכע גע־פיהלען, און אין דער אמת'ען איז ניטאַ קיין זאַך אין דער וועלט,

וואָס זאָל אזוי דירעקט רעדען צו אונזער הארצען, ווי די קלאַנגען פון די מוזיקאַלישע טענער. אויף יעדער מעלאָדיע פון דער מוזיק ענטפערט דאָס מענשליכע האַרץ מיט א בעזונדער אבקלאַנג פון געפיהל. אָבער בעשטעהט דער אבקלאַנג ניט מ ע ה ר ווי פון א בעזונדער געפיהל? לאָמיר זעהן! אָט האָט מען אונז פאָרגע־שפּיעלט צוויי חופּה־מאַרשען אָדער צוויי לויה־מאַרשען. אין דעם ערשטען פאַל האָבען מיר דורכגעלעבט צוויי געפיהלען פון פרייד, אין דעם לעצטען — צוויי געפיהלען פון טרויער. זענען אָבער די צוויי פרייד־געפיהלען גלייך געווען איינער צום אַנדערן? זענען די צוויי טרויער־געפיהלען געווען אַקוראַט פון איין־און־דערזעל־בינער אָרט? געוויס ניט! ווי באַלד די קלאַנגען זענען געווען פער־שיידען, האָבען שוין אויך די אָבקלאַנגען געמוזט זיין גאַנץ אַנדערע. אָבער פרייד איז דאָך פרייד און טרויער איז טרויער? — יע, נאָר, הפנים, אז ניט נאָר אין גאַנצען. משמעות, אז ניט אַלע פריידען לאָזען איבער אַקוראַט דעמזעלבינגען פריידיגען רושם אין אונזער נשמה און ניט אַלע טרויער־געפיהלען ברענגען אַרויס דיזעלבינגע טרויעריגע ווירקונג. מענדעלסאָהן׳ס טרויער־מאַרש לאָזט איבער אַן אַנדער רושם, עהדער דער טרויער־מאַרש פון גריעג. דער אונ־טערשייד פון זייער ווירקונג אויפ׳ן געפיהל שטאַמט פון דער ש ט י מ ו נ ג. מענדעלסאָהן׳ס טרויער־געפיהל האָט געהאַט אַן אַנדער שטימונג, איידער גריעג׳ס טרויער־געפיהל, און דער רושם, וואָס זיי לאָזען איבער אויף דער נשמה, איז פערשיידען דערפאַר, ווייל זיי רופען אַרויס אין אונז, אמת, דעמזעלבינגען טרויער־געפיהל, אָבער דערפאַר גאַנץ פערשיידענע ש ט י מ ו נ ג ע ן.

איצטער בערעכענט: וויפיעל איינצעלנע מעלאָדיען זענען דאָס דאָ אין דער וועלט פון דער מענשליכער מוזיק און וויפיעל איינצעלנע מעלאָדיען קאָנען און וועלען נאָך בעשאַפען ווערען אין איהר. און אז איהר דערמאָהנט זיך, אז יעדע מעלאָדיע לאָזט איבער א י ה ר רושם אין דער נשמה, ד. ה. אז זי רופט אַרויס א י ה ר שטימונג אין איהר, און אז מען בעטראַכט נאָך ווייטער, אז ניט נאָר קלאַנגען קאָנען אַרויסרופען שטימונגען, נאָר אויך א סך אַנדערע ערשיינונגען פון דעם לעבען, יעמאָלט קאָנט איהר בעקומען א בעגריף ווי אונענדליך צאָהלרייך עס זענען די שטי־

טונגען אין אונזער האַרצען און ווי אונענדליך אָרעם, ווי צרה'דיג
אָרעם אונזער מענשליכע שפּראַך איז, וואָס האָט פאַר זיי, פאַר
אַלעמען, אפשר ניט מעהר ווי אַ טוץ ווערטער: ווי, למשל,
„אומעטיג", „טרויעריג", „פרעהליך", „געהויבען" און אַזוי ווייטער.
און אויך דאָ מוז די שפּראַך באָרגען ווערטער פון אַנדערע, ניט
פּסיכאָלאָגישע ערשיינונגען: מיר זאָגען, צ. ב., אַז עס איז אונז
„ימים-נוראים'דיג" אויפ'ן האַרצען. „עס איז אונז עפּעס אויפ'ן
האַרצען", — דאָס איז דער געוועהנליכער אויסדרוק פאַר דער
שטימונג. מיר קאָנען אָבער בשום אופן ניט אויסדריקען אין ווער־
טער, וואָס עס איז אַזוינס, און מיר בעצייכענען אַלע שטימונגען
מיט יענעם געפיהל, וואָס שפּיעלט אין זיי די הערשענדע ראָליע.

פון וואַנען נעהמען זיך די שטימונגען אין דער מענשליכער
נשמה? — אַפּטמאָל דוכט מיר, אַז דער אונענדליכער סכום פון
שטימונגען, — דאָס איז דער עצם פון דער מענשליכער נשמה,
דאָס איז איהר ים, וואָס בייט אַלע ווײַלע זיין פאַרב, — אַ ים פון
מיליאָנען איינצעלנע קאָלירען, וואָס גיסען זיך אַריין איינער אין
דעם אַנדערן, און אַז די קלאָהרע געפיהלען (און די קלאָהרע פאָר־
שטעלונגען, ווי אויך די קלאָהרע געדאַנקען, וואָס וואַקסען אַרויס
פון די פאָרשטעלונגען) זענען ניט מעהר ווי איינצעלנע וואַלען,
וואָס הויבען זיך אויף אַ ווײַלע פון דעם אַלגעמיינעם שטימונגס־
ים און גיסען זיך דערנאָך ווידער צונויף מיט איהם. אָבער עס
קאָן גרייליך געמאָלט זיין, אַז די סברה איז ניט מעהר ווי אַ דמיון
אין מיר. אויב מען זאָל זיך האַלטען פאַר דער מאָדערנער
עמפּירישער פּסיכאָלאָגיע, מוז מען אפשר קומען צו דעם רעזולטאַט,
אַז די שטימונגען זיינען ניט דער אורשטאָף, ניט דער „חומר
ההיולי", פון וואַנען עס ווערען געפאָרעמט די קלאָהרע פּסיכישע
געשטאַלטען, נאָר אַ שפּעטערדיגע ערשיינונג, אַ פּועל־יוצא
פון די קלאָהרע איבערלעבונגען פון אונזער נשמה.

אַ גרויסער טהייל געלעהרענטע נעהמט נאָך עד היום אָן, אַז
דאָס גאַנצע פּסיכישע לעבען פון דעם מענשען, אַלע זיינע פאָר־
שטעלונגען, בעגריפען, אידעען, בילדער, געפיהלען, שטרעבונגען
און געדאַנקען וואַקסען אַרויס פון די עמפּפינדונגען און די שפּ־

רונגען, וואָס מיר בעקומען פון אונזערע חושים, די דרויסענדיגע
און די אינווענינגסטע. פאַרבען, קלאַנגען, גערוכען — טאַפּ־און
געשמאַק־עמפּפינדונגען, — די שפּירונגען, וואָס די טהעטיגקייט
פון אונזערע אינווענינגסטע אָרגאַנען און מוסקעלן לאָזען איבער
אין אונז, — דאָס אַלץ איז דער אורשטאָף, וואָס פון איהם ווערען
אויפגעבויט אַלע געשטאַלטען פון דעם פּסיכישען לעבען. עס איז
היינט ניט מיין דאגה צו בעווייזען איך, ווי אזוי, למשל, די אב־
סטראַקטעסטע געדאַנקען וועגען גאָט און אונשטערבליכקייט קאָנען
צוריקגעפיהרט ווערען צו די איינצעל־עמפּפינדונגען על פּי דער
דאָזיגער עמפּירישער פּסיכאָלאָגיע. וויכטיג פאַר אונז איז נאָר
צו בעווייזען, ווי אזוי מען קאָן דורך דעם עמפּירישען פּרינציפּ
פערענטפערן די שאלה, פון וואַנען עס נעהמט זיך ביי אונז די
אונענדליכע צאָהל שטימונגען.

דאָס רוב עמפּיריקער נעהמען אָן, אַז יעדע איינצעל־עמפּפינ־
דונג, — סיי אַ פאַרב, סיי אַ גערוך, סיי אַ קלאַנג, ווערט געבוירען
אין איינעם מיט אַ בעשטימטען ג ע פ י ה ל ־ ט אָ ן, אזוי רופט
מען דאָס אין דער וויסענשאַפט. יעדע איינע פון זיי געפעלט
אונז אָדער געפעלט אונז ניט אויף אַ געוויסער אַרט. אויב מען
זאָל צ. ב. נעהמען אַ געוויסען גרויסען סכום פאַרביגע סטענגעס
פון פערשיידענע שאַטירונגען, אָבער פון דערזעלביגער גרויס און
פאָרם און מען זאָל זיך פרעגען, וועלכע פון זיי געפעלען אונז און
וועלכע ניט, וועלען מיר קאָנען דעם גאַנצען סכום פאַנאַנדערשיידען
אין צוויי טהיילען: די אַנגענעהמע און די ניט־אַנגענעהמע. און
אויך אין יעדען טהייל בעזונדער וועלען מיר קאָנען פאַנאַנדערסאָר־
טירען די סטענגעס אזוי, אַז די פאַרבען זאָלען געהן כסדר, לויט
דעם גראַד און דער שטאַרקייט פון דעם אַנגענעהמען אָדער ניט־
אַנגענעהמען רושם, וואָס זיי מאַכען אויף אונז. סוף־כל־סוף קאָן
מען צונויפשטעלעןביידע טהיילען אזוי, אַז זיי זאָלען בילדען איין
גרויסע פאַרבען־צייל, אָנגעהויבען, לאָמיר זאָגען, לינקס מיט די
גאָר־אונאַנגענעהמע, איבערגעהענדיג דורך די אַלץ ווייניגער אונ־
אַנגענעהמע ביז צו יענע פאַרבען, וואָס דוכטען זיך אויס כמעט ווי
גלייכגילטיגע, וואָס לאָזען כמעט גאָר קיין רושם ניט איבער אויף
אונזער נשמה, פון דאָרטען ווייטער דורך די אַלץ מעהר אַנגענעהמע,

ביז צו דער לעצטער, עקסטער פאַרב רעכטס, וואָס רופט ארויס אין אונז די אנגענעהמסטע ווירקונג.

עס פערשטעהט זיך, אז מען דאַרף דערצו האָבען ניט נאָר א שאַרף אויג, כדי צו דערקענען די שאַטירונג פון דער פאַרב, נאָר אויך א שאַרפען פסיכישען געהער, אויב מען קאָן זיך אזוי אויסדריקען, אבער נאָר א שאַרפען, כדי ריכטיג ארויסצוהערען זייער אבקלינגען אין אונזער נשמה.

דאָס איינענע איז אויך מיט די קלאַנגען, גערוכען, געשמאַקען, מוסקעל־עמפפינדונגען און אזוי ווייטער. יעדער איינער פון זיי האָט זיך זיין געפיהלס־טאָן, זיין אבקלאַנג אינווענינג אין אונז.

ווען פון די איינצעלנע עמפפינדונגען ווערען אויפגעבויט די העכערע פסיכישע געשטאַלטונגען, — די פאָרשטעלונגען, בעגריפען, אידעען, געדאַנקען, שטרעבונגען, — יעמאָלט גיסען זיך צונויף זייערע געפיהלס־טענער אין איינעם און פון זיי וואַקסען ארויס אדער קלאָהרע געפיהלען, ווען איין־אדער נאָר עטליכע געפיהלס־טענער האָבען די אויבער־האַנד איבער די אנדערע, — אדער אַנשטאָט קלאָהרע געפיהלען ווערען געבוירען האַלב־קלאָהרע שטימונגען, ווען קיין געפיהלס־טאָן האָט ניט די קראַפט אריבערצוקלינגען זיינע חברים. א ביסעל קלאָהרערע שטימונגען הערשען אין דער נשמה יעמאָלט, ווען זי איז א לענגערע צייט געשטאַנען אונטער דער שטאַרקער שליטה פון א וועלכען עס איז בולט'ען און שאַרפען געפיהל. האָט אונזער נשמה דורכגעפיהלט א שטאַרקען צער, יעמאָלט צוגיסט זיך דער צער איבער אלע איהרע טהיילען און פאַרבט זיי אלעמען אָב אין א שוואַרצען קאָליר. און אפילו ווען דער געדאַנק האָט שוין אויפגעהערט צו טראַכטען וועגען דעם צער, און ווען דער צער אליין איז שוין איבערגעלעבט געוואָרען, ציטערט נאָך ערגעץ וואו אין דער נשמה זיין שאָטען און וויקעלט אלץ דאָרט איין אין א קאַלטען גרוי. דאָס איינענע, פערשטעהט זיך, איז אויך מיט דעם געפיהל פון פרייד, וואָס לאָזט איבער א ראַזעווען טהוי אויף אלע ערשיינונגען פון אונזער פסיכישען לעבען.

די שטימונגען, — די פערשיידענע שאַטירונגען פון גרוי אדער רויז, פון ליכט אדער פינסטערניש אין אונזער נשמה, — זענען

אויף אַזאַ׳ן אופן די שאַטענס פון די געפיהלען און די עמפפינדונגען, וועלכע דאָס לעבען האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אין די טיעפעניסען פון אונזער געמיטה.

איך האָב מיך דאָ אָבגעשטעלט אַ ביסעל לענגער אויף דער שטימונגס־טהעאָריע פון דער עמפּירישער פּסיכאָלאָגיע, ניט דערפאַר, ווייל איך בין אַזוי שטאַרק איינגעגלויבט אין איהר. אדרבא, איך דענקען, אַז די האָניג־וואָכען פון איהר יום־טוב אין דער וויסענשאַפט זענען שוין לאַנג אריבער. זי ווערט איצטער שטאַרק אָבגעפרעגט אין דער ערנסטער פאָרשונג. איהרע גרונד־זיילען זענען שוין פאַנאַנדערגעשאָקעלט, ווען אפילו מען מוז מודה זיין, אַז זי האָט אונז געגעבען אַ סך טיעפע פּסיכאָלאָגישע אַנאַליזען און קלאָהרע בעשרייבונגען פון איינצעלנע פּסיכישע געשעהענישען, וואָס וועלען בלייבען אין דער וויסענשאַפט אפשר אויף אייביג.

איך האָב נאָר געוואָלט בעווייזען, אַז אפילו לויט דער עמפּירישער פּסיכאָלאָגיע מוז אויסקומען, אַז דער גרעסטער טהייל פון דער נשמה איז פערנומען מיט שטימונגען, וועלכע אפילו מיר מערקען זיי ניט, און אַז יעדע נייע עמפּפינדונג, ד. ה. יעדער פולס־שלאָג פון אונזער לעבען, יעדער הרף־עין אונזערער מוז פערמעהרען דעם אוצר פון אונזערע שטימונגען, מוז צופיהרען ווייטער און ווייטער נייע שטרעמונגען אין זייער אונענדליכען ים.

עס ווערט דעריבער קלאָהר, וואָס פאַר אַ וויכטיגער און שווערער פעלד פאַר דער קונסט דאָס איז, ארויסצורופען אין אונז מיט דער הילף פון ווערטער די פערשיידענע שטימונגען פון דער נשמה. און ווען מען דערמאָהנט זיך, וואָס פאַר אַן אָרעם נעצייג דאָס מענשליכע וואָרט איז, ווי ווייט און פרעמד עס איז דעם גאַנצען געפיהלס־לעבען פון דעם מענשען, — יעמאָלט ווערט דורך דעם גופא אויך קלאָהר די גאַנצע בעדייטונג פון אַ מעטערלינק׳ען פאַר דער ענטוויקלונג פון דער מענשליכער ליטעראַטור און וואָס פאַר אַ גרויסער שבח דאָס איז, ווען מיר זאָגען, אַז ער איז אפשר דער גרעסטער מייסטער אויף יענעם ניי־ענטדעקטען פעלד.

מעטערלינק׳ס בעדייטונג וואַקסט אָבער נאָך מעהר אויס אין אונזערע אויגען, ווען מיר דערמאָהנען זיך נאָך אָן אַ וויכטיגען

פונקט, וואָס איז פערבונדען מיט דערזעלביגער שטימונגס־ליטעראַטור.

עס איז געוויס אַ גרויסע נפקא מינה, מיט וואָס פאַר אַ פשט איהר לערנט דעם ענין פון שטימונגען.

אויב זיי זענען ניט מעהר ווי שאַטענס, אָנגעזאַמעלט אין דער נשמה פון דעם גאַנצען לעבען, סך־הכל'ס אין ג ע פ י ה ל פון פאַסירונגען, וואָס זענען שוין פאַרגעקומען אין דער דרויסענדיגער וועלט און אין אייער גוף, קאָנען זיי ניט האָבען קיין ברעקעל מיסטישע בעדייטונג פאַר דער געגענוואַרט און צוקונפט פון דער וועלט, וואָס ליעגען דרויסען פון אייך. איהר זיצט אין אַ פרעהליכער מסיבה און פלוצלונג פערקלעמט אייך דאָס הארץ. אַ משונה'דיגע שווערע שטימונג הויבט זיך אויף פון דעם גרונד פון אייער נשמה און וואַלקענט זי איין ווי אין אַ געדיכטען פינסטערען נעפעל, אַקוראַט ווי מיט אייך וואָלט אַ גרויס אונגליק פאַסירט. אויב איהר זייט פעסט איינגעגלויבט אין דער עמפּירישער פּסיכאָלאָגיע, ווערט איהר אַליין בלייבען גאַנץ רוהיג ביי דער שווערער אומרוה, וואָס איז אָנגעפאַלען אויף אייער געמיטה. איהר ווייסט אויף זיכער: אַז די דאָזיגע אומרוה איז אפשר אַ פועל־יוצא פון אַ צושטאַנד, אין וועלכען עס געפינט זיך איצטער אַ טהייל פון אייער גוף, — די לעבער, די מילץ, די בלוט־געפעסען. אַז ניט, איז דאָס אַ קנויל פון „שאַטענס“, וואָס האָט זיך ביי אַ געוויסער געלעגענהייט אָנגעזאַמעלט אין אייער נשמה, איז געלעגען דאָרטען מיט עפּעס צוגעדריקט, און האָט זיך פלוצלינג אַרויסגעריסען, אַ דאַנק פּסיכאָ־פיזישע, ריין נאַטירליכע אורזאַכען, וועלכע איהר קאָנט אין דעם מאָמענט ניט קאָנטראָלירען. אַז אייער שווערע שטימונג זאָל האָבען אַ וועלכע עס איז שייכות מיט פאַר אייך וויכטיגע פאַסירונגען אין דער דרויסענדיגער וועלט, וואָס שפּיעלען זיך גראָד איצטער ערגעץ־וואו אָב, אָדער האָבען זיך נאָר וואָס, אָהן אייער וויסען, אָבגעשפּיעלט, אָדער דאַרפען ערשט פאַרקומען אין דער נאָהענטסטער צוקונפט, — דאָס וועט אייער שכל בשום אופן ניט צוגעבען. און אפילו ווען איהר דערוויסט זיך שפּעטער, אַז גראָד אין יענעם מאָמענט האָט באמת געטראָפען מיט אייך אַן אונגליק, — אַ קינד אייערס איז פלוצלונג קראַנק געוואָרען אין דער פרעמד, — אפילו יעמאָלט, ווען עפּעס

מענה'ט אין אייך, אז דאָס האָט אייך „דאָס הארץ געזאָגט", בלייבט
איהר שטייף אין אייער עמפּירישען גלויבען און דערקלעהרט די
גאנצע מעשה דורך דעם שפּיעל פון א צופאל.

גאנץ אנדערש וועט איהר קוקען אויף די פּלוצלונג ארויס־
געשפּרונגענע שטימונגען, ווען איהר זעהט אין זיי די איינגעט־
ליבע סובסטאנץ, דעם „חומר" פון דער נשמה און ווען איהר
גיט נאָך צו די מעגליכקייט, אז די מיליאָנען איינצעלנע שטי־
מונגען וואָס לעבען אין אייער ברוסט זענען אפשר — ווער
ווייס? — טהיילען פון דער גרויסער גייסטיגער וועלט־סובסטאנץ,
וואָס שטעהט מיט זיי אין א דירעקטע פערבינדונג. יעמאָלט קאָן
מען גאנץ גוט גלויבען, אז אייער נשמה און די וועלט־נשמה טראָ־
גען זיך אויף איינע מיט די אנדערע אויף א וואונדערליכען אופן
דורך די וועלטלעך פון אייער גוף. און אויב איהר האָט גאָר קיין
מורא ניט פאר דעם מיסטיציזם, גלויבט איהר אפשר, אז ניט די
שטימונגען זענען איינגעשלאָסען אין אייער ברוסט, נאָר אז איהר
און אייער גוף שווימען ארום אין דעם אלוועלטליכען רוחניות'דיגען
ים. יעמאָלט האָט פאר אייך א גאנץ אנדער בעדייטונג דאָס, וואָס
„דאָס הארץ זאָגט אייך", בעת אייער שכל ווייס ניט, מיט וואָס עס
צו בענעהמען. די קלעמענים, וואָס האָט פּלוצלינג בעפאלען
אייער הארץ איז פאר אייך אן אמת'ער סמן, וואָס וועט אייך ניט
אבנארען, אז ערגעץ וואו הענגט א שטיין איבער אייער קאָפּ און אז
איהר דארפט זיך היטען פאר א קלאַפּ, וועלכען דאָס לעבען האָט
שוין פאר אייך אנגעגרייט. און ווען פון דעם גאנצען פאר־געפיהל
אייערן זאָל זיך אויסלאָזען גאָרנישט מיט גאָרנישט, וועט דאָס
אקוראט אזוי ווייניג צושטעהרען אייער מיסטישען גלויבען, ווי דער
פאקט פון צוטרעפען האָט ניט געקאָנט צושטערען דעם עמפּירישען.
איהר וועט, טריי צו אייער מיסטיק, זיך זאָגען: דער שטיין איז
געהאנגען איבער מיין קאָפּ, מיין אינוועניגסט אויג האָט איהם
קלאָר געזעהן, אבער עס איז ניט געווען קיין „מזל", ער זאָל אראָב־
פאלען איבער מיין קאָפּ און מיין מזל האָט זיך איבערגעביטען צו
גוטען.

איהר זעהט — דער מהלך צווישען די צוויי אויסטייטשונגען
איז אזוי גרויס, ווי פון דער עמפּיריש־מאַטעריאליסטישער ערד ביז

צו דעם מיסטיש־אידעאליסטישען הימעל. און פון דעסטוועגען האט די גרויסע נפקא מינה נאר א זין, ווען מיר רעדען פון דער פסיכאלאגיע פון דעם איינצעלנעם מענשען. קוים שטעלט איהר אוועק די פראגע וועגען די שטימונגען ניט פון אן איינצעל־מענשען, נאר פון א גאנצען דור, אזוי פערשווינדט לגמרי יענער מעטאפיזישער אונטערגרונט, וואס צווישען עמפירישען מאטעריאליזם און מיסטישען אידעאליזם. די שטימונגען פון א גאנצען דור, זענען שטימונגען פון דעם געזעלשאפטליכען לעבען. אין זיי שפיעלט זיך אב דער געפיהלס־סך־הכל, וואס דאס געזעלשאפטליכע לעבען לאזט איבער אין די אינטעליגענטע מוחות און הערצער. דאס וועט אפילו ניט לייקענען דער מיסטישער אידעאליסט, וואס גלויבט, אז דער גאנצער גאנג פון דער געזעלשאפט ווערט, ווי ביי א מין זיינער, אנגעצויגען דורך אן איבערנאטירליכע וואג און רעגולירט דורך אן איבערנאטירליכען גייסטיגען אומרוה. די שטימונגען פון א דור און דער איבערביים אין יענע שטימונגען, מוזען אויך פאר איהם זיין סמנים פון א י נ ו ו ע נ י ג ס ט ע פראצעסען, וואס שפיעלען זיך אב אין דעם לעבען פון דער געזעלשאפט גופא.

מעטערלינק'ס גרויסע בעדייטונג אין דער ליטעראטור בעשטעהט אין דעם, וואס זיין הארץ איז תמיד געוועזען ווי א באראמעטער, אויף וועלכען עס האט געווירקט דער אלגעמיינער דרוק פון דער פסיכישער אטמאספערע. די ש ט י מ ו נ ג פון זיינע ווערק, זענען געוועזען די שטימונגען פון זיין דור, — די פייל, וואס האט אויפ'ן באראמעטער־בלאט אנגעצייגט, וואס עס טהוט זיך אין די העכערע פסיכישע רעגיאנען פון דער געבילדעטער, פארווערטס־טרייבענדער געזעלשאפט, פון יענער אינטעליגענטער קראפט, וואס איז דער אוואנגארד פון דעם מענשליכען פראגרעס.

די פייל אין מעטערלינק'ס שאפען האט אין אנהויב זיך תמיד געוויענט ארום דעם פעסימיזם און האט זיך דערנאך פער'עקשנ'ט אוועקגעשטעלט נאר ביי דעם לעצטען ברעג פון דעם פעסימיסטישען טהייל, אנטקעגען יענע שטריכעלעך, וואו עס שטעהט די אויפשריפט: „חלשות“ און „סם־המות“.

אז איהר לייענט די דראמען פון זיין ערשטען שאפונגס־פעריאָד, ווי „די בלינדע“ און „דארטען אינוועניג“, נעהמט איהר

אַרום אַן אייז־קאַלטע אימה פאַר׳ן לעבען. שוואַכע, איינגעשרומפּענע מענשעלעך, אָהן אַ טראָפּען בלוט אין געזיכט, זיצען, איינגעהויקערטע, צוגעטוליעטע איינע צו די אַנדערע, טאַפּען אין דער פינסטערניס אַרום זיך און עס קלאַפּט זיי אַ צאָהן אָן אַ צאָהן. זיי אַלע זענען אַרומגערינגעלט מיט אַ בלייערן־שווערער אַטמאָספערע פון שטילען פּחד. — וואָס ציטערן זיי אַזוי? פון וואַנען נעהמט זיך זייער פערגליווערטע אימה?

איבער זיי אַלעמען הענגט דער בלינדער „מזל“ פון דעם מענשליכען גורל, און זייערע צאַרטע נשמות שפּירען אומבעוואוסט דאָס וועהען פון זיינע פליגלען. איינגעבויגענע, וואַרטען זיי אומבעוואוסט אויף אַ וועלכען עס איז דונער פון קלאָרען הימעל, וואָס וועט מאַכען אַ תל פון זייער לעבען אָדער זייער גליק. און נימאַ קיין מיטלען ווי אָבצואווענדען דעם טויטליכען בליץ. ס׳איז דאָך אַלעס פון אייביג אָן בעשערט אַזוי און קיין קראַפט אין דער וועלט קאָן ניט געהן אַנטקעגען דעם פינסטערען בעשערט־זיין.

אַט פאַר וואָס זיי זענען אַלע אַזוי פּאַסיוו. די קריטיק האָט שוין לאַנג בעמערקט, אַז מעטערלינק׳ס העלדען פון יענער ציים טהוען גאָרנישט. מיט זיי קומט נאָר עפּעס פאָר. אָרעמע שעפּעלעך זענען זיי, איבערגעענטפערט אין די הענד פון אַן אומ׳ברחמנות׳דיגען שוחט. און דאָס זענען ניט קיין מענשען פון אַ וועלכער עס איז געשיכטליכער צייט, פון אַ וועלכען עס איז בעשטימטען פאָלק, פון אַ וועלכען עס איז בעשטימטען קלאַס, אָדער עלטער. ווי אינדיווידועל זיי זאָלען ניט זיין, פערלירט זיך זייער אינדיווידואַליטעט אין יענעם תוך זייערען, וואָס טרעט בולט אַרוים ביי אַלעמען. זיי זענען אַלע נאָר עקזעמפּליאַרען פון דעם מענשליכען מין, פון דעם מענש בכלל. זיי אַלע, די אַלטע און די יונגע, און די קינדער, די מאַנען און די פרויען, — זיי אַלע זענען ניט מעהר, ווי אָרעמע, פער׳יתום׳טע, פערוואָגעלטע שעפּעלעך, שוין פון אָנהויב פער׳משפט, אָהן אַ ברעקעל זינד פון זייער זייט, צו מאַטערניס און טויט.

דאָס איז געווען דער גע־פיהלס־סך־הכל פונ׳ם לעבען, וועלכען מעטערלינק האָט אונז אויסגעמאָלט אין די דראַמען פון די אַכציגער און דעם אָנהויב נייענציגער יאָהרען פון דעם פאַריגען יאָהר־הונדערט.

און ניט נאָר ביי מעטערלינק'ן אליין האָט געהערשט דער פאַטאַליזם און די פעסימיסטישע שטימונג. אויך אין דער גאַנצער ליטעראַטור פון זיין דור, — ביי אנדרעיעוו'ן און סאָלאָגוב'ן, אזוי גוט ווי ביי האַמסונ'ען און פשיבישעווסקי'ן, האָבען זיך אין די שריפטען אַרומגעטראָגען די וואָלקענס פון פעסימיזם אין פערשיידענע גראַדען פון „חלשות" און „סם־המות". און אומעטום איז ביי זיי דער מענש געווען דאָס אָרעם שעפּעלע, וואָס צאַפּעלט זיך אין די נעגעל פון דעם בלינדען שיקזאַל, — אַלץ איינס, צי דער שיקזאַל האָט געשטאַמט פון דרויסען אָדער פון די פינסטערע טיעפען אין דער אייגענער נשמה; אַלץ איינס, צי דאָס שעפּעלע איז געווען ריין און ווייס, ווי דער נאַר וואָס אַרויסגעפאַלענער שנעע, אָדער זיין לייב איז געווען בעדעקט מיט בייל׳ען און קרעץ פון קאָפּ ביז די פיס.

און אָט מיט די „חלשות", מיט דעם „סם־המות" האָט זיך געשוויקט דער גאַנצער דור פון דעם נוסס'ען יאָהרהונדערט, כמעט די גאַנצע פּראָגרעסיווע יוגענד, ווייל אין די ווערק האָט זי געזעהן אַ שפּיגעל פון איהר אייגענער נשמה, ווייל אין זייער „סם־המות" האָט זי געפיהלט דעם זעלבינען טעם פון לעבען, וואָס איז געלעגען אויך ביי איהר אויפ'ן צונג.

איינער אַ מאַרקסיסטישער קריטיקער פון יענער צייט, הענדריעטע פאַן ראָלאַנד־האָלסט, — אגב, זעהר אַ קלוגע און טיעפע פרוי, — האָט געפונען אַ מאַרקסיסטישע דערקלעהרונג צו מעטערלינק'ס בלינדען טויט־שרעק, וואָס האָט געהערשט אין זיינע יעמאָלטדיגע ווערק. דאָס איז, זאָגט זי, דער טויט־שרעק פון דער בורזשואַזיע, אויף וועמען די קומענדע סאָציאַלע רעוואָלוציע וואַרפט אַן אַן אימה. די בורזשואַזע נשמה דרעהט זיך ווי אַ וואָרעם אין די שאָטענס פון יענעם אומ'ברחמנות'דיגען שיקזאַל, וואָס רוקט זיך אומפערמיידליך אויף איהר אָן. דערפון שטאַמט איהר פעסימיזם און איהר פאַטאַליזם.

אָבער גראָד אין דעם פּונקט האָט די אויסגעצייכענטע פרוי ניט אין גאַנצען געטראָפען דעם אמת. מעטערלינק איז דווקא אַ ראַדיקאַלער סאָציאַליסט, אויב ניט קיין אַנאַרכיסט. און אויך די איבעריגע „יונגע" פון זיין ליטעראַרישען דור זענען אין לעבען גע־

שטאַנגען גאַנץ ווייט פון דער בורזשואַזיע און די בורזשואַזע לעבענס־אידעאַלען. אגב, וואָלט שווער געווען אויפצואווייזען אין דעם פּאָליטישען און סאָציאַלען לעבען פון יענער צייט אויף קלאָר אויס־געשפּראָכענע סמנים פון דער טויט־אַנגסט, וואָס האָט געזאָלט הער־שען ביי דער בורזשואַזיע. זי האָט זיך דווקא געפיהלט אויף דעם שפּיץ פון איהר מאַכט. שטאָלץ און פעסט האָט זי געהאַלטען איהר שווערען פוס אויף דעם רוקען פון דעם פּראָלעטאַריאַט, ווען אפילו זי האָט שוין געשפּירט, אַז דאָרטען איז שוין לאַנג איבערגעבראָכען געוואָרען דער חוט השדרה פון דעם רעוואָלוציאָנערען פּראָטעסט: ביסמאַרק מיט זיין אַנטי־סאָציאַליסטען געזעץ איז געפאַלען, און אין דער פּראָלעטאַרישער לופט האָבען זיך גענומען אַרומטראָגען שטימונגען, וועלכע דער אַלטער ענגעלס האָט באַלד פאָרמולירט אין זיין טהעאָריע פון אַ רעוואָלוציאָן אין גוטער טרייקייט צום געזעץ. בערנשטיין׳ס אָפּאָרטוניסטישער סקעפּטיציזם איז שוין דעמאָלט געלעגען אין די ווינדעלעך.

געוויס קאָן מען ניט לייקענען, אַז די אַלגעמיינע ניעדערגע־שלאָגענקייט, וואָס האָט געהערשט אין די אַכטציגער יאָהרען, האָט אויך גערעדט צום הארצען פון יענע וועניגע עהרליכע אידעאַלאָגען, וואָס האָבען בתמימות געגלויבט אין די יסודות פון דעם איצטיגען לעבען — דער עיקר — די רעליגיעזע, און האָבען גאַנץ ערנסט גע־טרויערט אויף דעם חורבן פון יענע יסודות. אָבער ניט זיי האָבען געגעבען דעם גרונד־טאָן צו דעם הערשענדען פּעסימיזם.

וויל מען אויף זיכער אויסגעפינען, פון וואַנען עס האָט גע־שלאָגען יענער פּער׳סם׳טער קוואַל אין דער יונגער ליטעראַטור, מוז מען זיך אַריבערטראָגען אין דער גייסטיגער אַטמאָספערע, אין וועלכע די י ו נ ג ע נ ד האָט געלעבט, יענע יוגענד, וואָס האָט געשאַפען איהרע ווערק ל ה י פ ך צו דעם הערשענדען שאַבלאָן, וואָס איז פערפאַלגט געוואָרען פון דער הערשענדער בורזשואַזיע־טרימים, דווקא, ווייל זי איז געווען צו פיינדליך צו דער בורזשואַזיע־יום־טוב׳דיגער שטימונג פון לעבען. און טראַגט מען זיך אַריבער אין יענער גייסטיגער אַטמאָספערע, בעמערקט מען אָהן מיה, אַז די שווערע לאַסט האָט גענומען דריקען אויף איהר פון דעם מאָמענט

און, ווי גאר עס האט זיך אנגעהויבען די גרויסע פאליטישע רעאקציע פון די אכטציגער יאהרען, מיט רוסלאנד בראש...

עס איז ניט היינט אונזער עסק אבצושטעלען זיך אויף יענעם טרויעריגען קאפיטעל פון דער נייעסטער געשיכטע און שילדערן די ווירקונג פון דער פאליטישער רעאקציע אויף דער יונגער שעה־נער ליטעראטור פון מעטערלינק'ס דור. אבער אויב איהר וועלט אין גאנצען פערשטעהן יענעם גרויסען איבערקעהר אין דער שטי־מונג פון דער פראגרעסיווער וועלט, וועגען וועלכען עס זינגט אונז דער „בלאהער פויגעל", מוזט איהר האבען אין זינען יענע טונקעלע פאליטישע נאכט, א נאכט אהן שטערן און לבנה־שיין, א נאכט פון שווערער שטילקייט, אין וועלכער מעטערלינק איז ארויסגעטרע־טען אויף זיין ליטערארישען וועג.

פערגלייכט איהר יענע צייט מיט דער שטימונג, וואס הערשט אין דעם „בלאהען פויגעל", איז אקוראט ווי איהר וואלט צוגעבראכט א נאכט אין די נעצען פון א דריקענדען קאשמאר, וואס האט אייך געהאלטען די גאנצע צייט אין אנגסט און מורא און — פלוצלונג כאפט איהר זיך אויף, לויפט צו צום פענסטער, רייסט אויף די לאדען — און אין חדר רייסען זיך אריין גארבען פון דעם ליכטיגען זונען־שיין און קלאנגען פון דעם פרעהליך־פלאטערנדען לעבען — און עס פערפליהען די שאטענס און די אנגסטען פון דער נאכט.

אדער — נאך אן אנדער פערגלייך; א פאסענדערער.

שטעלט אייך פאר א יונגען קליינעם פויער'ל אין דארף, וואס לעבט איבער צום ערשטען מאל אין לעבען א זונען־פינסטערניס. דאס גאנצע אונוויסענדע דארף איז אויפגערעגט: מען ווארט בע־שטימט אויף דעם אונטערגאנג פון דער וועלט. און אט קומט זי — די קוילעכדיגע פינסטערע מאכט, אט האט זי שוין איינגעשלונגען א האלבע זון, אט ווערט די זון באלד בעדעקט אין גאנצען; און אומרוהע לויפט דורך צווישען די חיות און עופות, אפילו די הינער ווייסען ניט וואו זיך אהינצוטהאן — און אט איז זי, די זון, שוין אין גאנצען פערפינסטערט. א פאר סעקונדען דוכט אוים, אז ביי דער וועלט האט פערכאפט דער אטהעם, און דאס קליינע פויערן־קינד שטעהט, אויך מיט א פערכאפטען אטהעם, ווי א בענומענער און ווארט אין אנגסט אויף דעם סוף פון דער וועלט. און פלוצלונג

— שניידט דורך איין איינציגער שארפער זונען־שטראהל די פער־בשופ׳טע פינסטערנים. אין איינעם מיט דעם ערשטען שטראהל קלינגט ארויס א פרעהליכער צוויטשער פון א פויגעל־האלז — און דער גאנצער ענגסטליכער כשוף פערפליהט. די זון איז דא! די זון איז דא! די וועלט בלייבט גאנץ!

בנוגע צו גייסטיגע זון־פינסטערניסען, צו די שווערע רעאַק־ציאָנערע צייטען, וועלכע מען מוז דורכלעבען, זענען מיר אלע, ווי יענער קליינער פויער׳ל אין דאָרף. אונז דוכט זיך — די וועלט געהט אונטער און שוין קיינמאל וועלען מיר ניט זעהן קיין ליכטי־גען שטראהל; אָבער — אַט קומט ער, דער ערשטער שטראהל און ווי דאנקבאר זענען מיר פאר דעם ערשטען פרעהליכען צוויטשער פון א פויגעל־האלז, וואָס דריקט אויס אונזער ערוואכטען געפיהל פון פרייד און פון האָפענונג.

אזא פרעהליכער צוויטשער איז מעטערלינק׳ס „בלאָ־הער פויגעל״. דאָס איז אן אָפּטימיסטישער שיר־השירים פון זעלטענער קראפט און שעהנקייט, א געזאנג פון גלויבען אין דעם מענשען און אין דעם מענשליכען לעבען, א געזאנג פון האָפענונג אויף א ליכטיגע צוקונפט, — א תמימות׳דיגע, בלאָה־אויגיגע קינדער־פרייד פון דער וועלט און פון דער מענשליכער ענטוויקלונג. און נאָך מעהר חן געווינט די בלאָה־אויגיגע פרייד דערפון, וואָס, ניט קוקענדיג אויף איהר קינדיש־נאַאיווע אויסדרוקס־פאָרם, שפירט איהר, אז הינטער איהר ליעגט א פעריאָד פון שווערען צווייפעל און הארץ־קלעמענים, אז דאָס איז באמת א זון־שטראהל, וואָס האָט זיך ארויסגעריסען פון געדיכטע שאָטענס. און אויב אונזער בילד פאסט ניט אין גאנצען פאר מעטערלינק׳ס אָפּטימיזם, איז דאָס דערפאר, וואָס מעטערלינק איז ניט פשוט אריבערגעשפרונגען פון טויט־ציטערנים צו לעבענס־פרייד אָהן א „פאר וואָס״ און א „פאר ווען״. איהר פיהלט, אז די לעבענס־פרייד איז ארויסגעוואקסען פון דער טויט־ציטערנים נאָך א שווערען קאמפף און אז איינציגע לייכטע שאָטענס פון דעם פעסימיסטישען עבר זענען געבליבען אויף אייביג אריינגעוועבט אין דעם ליכטיגען אָפּטימיסטישען שטראהל.

אָבער — עס איז בעסער אפריהער צו דערמאָנען אייך אין

קורצע שטריכען דעם הויפּט־אינהאַלט פון דעם „בלאָהען פויגעל“, אײידער מיר נעהען ווייטער רעדען וועגען איהם.

צוויי קינדער, — טילטיל און מיטיל, א ברודער און א שוועסטער, חלום'ען אין דעם ווייהנאַכט־אַבענד ביידע איין און דעם זעלבינגען חלום, אַז זיי ווערען אויסגעריכט פון דער פעע בערילינא צו זוכען דעם בלאָהען פויגעל. דעם בלאָהען פויגעל דאַרף זי פאַר איהר אייניקעל, א קראַנק מיידעלע, וואָס ליידט פון א משונה'־דיגער קרענק: „איהר ווילט זיך זיין גליקליך“. די פעע גיט די קינדער אויפ'ן וועג א גרינע מיטצעל, מיט א צויבער־דימענט אין איהם, וואָס ווי נאָר מען גיט איהם א דרעה, אַזוי געהען ארויס אין דרויסען די נשמות פון אַלע זאַכען, וואָס זענען דאָ אויף דער וועלט: די נשמה פון ליכטיגקייט און פון וואַסער, און פון ברויט און פון צוקער און פון אַלע ביימער און חיות. דאָס איז נויטוועגדיג, כדי צו קאָנען געפינען דעם בלאָהען פויגעל. די קינדער לאָזען זיך אוועק אין זייער נסיעה ניט אַליין, מיט זיי געהען מיט א סך נשמות פון יענע זאַכען, וועלכע דער וואונדער־דימענט האָט בעפרייט פון זייער מאַטעריעלער תפיסה. די נשמה פון דעם הונד און פון דער קאַץ און פונ'ם ברויט און פונ'ם צוקער און פונ'ם פייער און פונ'ם וואַסער און פון דער ליכטיגקייט. די הויפּט־ראָליע שפּיעלט די נשמה פונ'ם ליכט, וואָס פיהרט אָן די גאַנצע עקספּעדיציע, לויט די פּלענער פון דער פעע. זיי זוכען דעם פויגעל אין דעם לאַנד פון דער ערינערונג, דערנאָך אין דער ממשלה פון דער נאַכט, דערנאָך אינ'ם וואַלד, דערנאָך אויפ'ן בית־עולם, דערנאָך אין דער ממשלה פון דער צוקונפט. אומעטום, — אחוץ אויפ'ן בית־עולם, — געפינען זיי דעם „בלאָהען פויגעל“ און ווען זיי דוכט זיך, אַז זיי האָבען איהם שוין געכאַפּט, שטעלט זיך באַלד ארויס, אַז דאָס איז געווען א טעות. צום סוף, ווען זיי שטעהען אויף אויף מאָרגען פריה פון שלאָף, בעמערקט טילטיל דאָס בלאָהליכע טייבעלע וואָס הענגט ביי איהם אין שטיינעל. אמת, ער איז ניט אַזוי בלאָה, ווי דער פויגעל, וועלכען מען האָט געזוכט אין חלום, אָבער פאַרט א בלאָהער פויגעל. און בעת עס קומט די שכנ'טע בערלענגא, וואָס איז ענהליך צו דער פעע בערילינא פון חלום, — די קינדער, אגב, ווייסען ניט אַז דאָס איז געווען א חלום, זיי זענען זיכער, אַז זיי זענען א גאַנץ

יאָהר ניט געווען אין דער היים, — און בעט דאָס בלאָהליבע טיי־בעלע פאַר איהר קראַנקען אייניקעל, איז טילטיל זיכער, אַז ער האָט סוף־כל־סוף אויסגעפיהרט די שליחות, אין וועלכער די פעע בערלענגא־בעריליונא האָט איהם געשיקט. „נעהמט, שכנ'טע בער־לענגא", זאגט ער, אוועקגעבענדיג איהר זיין טייבעלע מיט'ן שטיי־געל. „זי איז נאָך ניט אין גאַנצען בלאָה, אָבער איהר וועט שוין זעהן, זי וועט ווערען אַקוראַט אַזאַ, ווי מען דאַרף. טראָגט עס נאָך גיכער אוועק צו אייער אייניקעל." דאָס קראַנקע אייניקעל ווערט געזונד פון דעם „בלאָהען פויגעל", וואָס איז תמיד געהאַנגען ביי טילטיל'ן אין שטייגעל, און קומט דאַנקען טילטיל'ן. אָבער בעת טילטיל וויל נעהמען ביים מיידעלע דאָס טייבעלע, צו פיטערען עס, רייסט זיך עס ארויס פון זייערע הענד און פליהט אוועק. דאָס מיידעלע שרייט אין פערצווייפלונג: „באָבעניו! — אוועקגעפלוי־גען!" און וויינט זיך הויך פאַנאַנדער. אָבער טילטיל טרייסט זי: „נישקשה, וויין ניט, איך וועל דאָס כאַפּען" און ווענדט זיך צום סוף פון דער שטיק צו דעם עולם אין טהעאַטער און בעט איהם: „אויב ווער פון אייך וועט עס געפינען, זייט אַזוי גוט און ברענגט עס אונז צוריק. מיר דאַרפען דאָס זעהר נויטיג האָבען, כדי צו זיין גליקליך דערנאָך".

דאָס איז די גאַנצע מעשה. דאַכט זיך, ניט גאָר קיין פרעה־ליכע. אדרבא, אַ מעשה ניט פון נצחונות, נאָר פון שטענדיגען בער־ליערען — און פון דעסטוועגען שלאָגט פון יעדער סצענע איהרער אַזוי פיעל פרייד, אַז איהר נעהמט אָן אַלע פערלוסטען, ווי אַ נויט־ווענדיגע אונפערמיידליכע זאַך, פון וועלכער מען טאָר בשום אופן ניט אריינפאַלען אין יאוש.

דערהויפּט איז פול מיט אָפּטימיזם די הויפּט־פיגור פון דער שטיק, טילטיל, — אויב דאָ קאָן מען בכלל רעדען פון אַ וועלכער עס איז הויפּט־פיגור.

שוין גאָר אין אָנהויב פון דעם שטיק, איידער די קינדער געהען שלאָפען, קוקען זיי, הונגעריגע און אָרעמע, דורך אַ שפאַלט אין לאָדען, ווי די רייכע קינדער פון אַנטקעגען זענען זיך משמח מיט די געשענקען און די אַלע מיני גוטע זאַכען, וואָס מען האָט זיי געגעבען צו קריסטוס'עס געבורטס־נאַכט. דאַכט זיך, דאָס קאָן

ארויסרופען געגנוג שנאה און קומער אין קינדערשע הערצעלעך. אבער ניט ביי טילטיל'ן, ער לעבט מיט די פריידען פון די אנדערע; און ווען זיי טאנצען, פארוועלט זיך אויך איהם כאפען א טענצעל און בעת זיי קוויקען זיך מיט די געשמאקסטע פלעדלעך, קוועלט ער אן פון שמחה, און שטעקט אן מיט זיין אפטימיסטישער שטימונג אויך זיין שוועסטער'ל. שפעטער, ווען ער קומט (אין חלום שוין) אין דאס לאנד פון דער עראינערונג, צו דעם געשטארבענעם זיידען צו־גאסט, און שטיפט זיך פאנאנדער ביים טיש און קריגט א רעכטען פלאם אין באק ארייין פון דעם זיידען, ווערט ער, אמת, אויף א רגע מטושטש, דערנאך לעגט ער צו די האנד צו דער באק און העדט ארוים מיט שמחה: „יע, פונקט אזוי פלעג איך קריגען פון דיר, ווען דו האסט נאך געלעבט. זיידעניו, ליעבינקער, ס'איז אזא מחיה, ווען דו פאטשטש! ווייז, איך וועל דיך דערפאר א קוש טהאן!"

ס'איז, הפנים, ניטא קיין צרות און קיין גליקען דרויסען פון אונז. דאס הענגט אלץ אב פון אונז, ווי מיר נעהמען דאס אויף, פון דער גרונד־שטימונג, אין וועלכער מיר געפינען זיך. איז דאס הארץ פול מיט פרייד און לעבענס־לוסט קאן דער גרעסטער וועהטאג ניט אריינוואַרפען אונז אין טרויער, און מיר וועלען שטענדיג געפינען א טעם, פאר וואס מען דארף זיך פרעהען.

אויב די גאנצע בעדייטונג פון דעם „בלאהען פויגעל" וואלט בעשטאנען נאר אין דעם, וואס ער שטארקט אין אונז, דורך אינ־טערעסאנטע סצענען, די פריידיגע שטימונג און די לוסט צום לעבען, וואלט דאס אליין שוין אויך געווען א גרויסער פערדיענסט. אבער דאס ווערק איז אחוץ דעם א סימבאליש ווערק, וואס רעדט ניט נאר צו אונזער געפיהל און צו דעם עסטעטישען געמיטה, נאר אויך צו אונזער געדאנק, — וועלכען געדאנק וויל מעטערלינק ארויסברענ־גען? ווער אדער וואס איז דער בלאהער פויגעל, וועלכען מיר זוכען אומעטום, וועלכען מיר קאנען ניט געפינען, וואס איז אונז אזוי נויטיג און וואס פון דעסטוועגען זאלען מיר זיך ניט שטארק נעהמען צום הארצען, ווען מיר האבען עס ניט, אדער ווען מיר קאנען עס ניט האבען אין גאנצען „בלאה"?

מען דערצעהלט, אז ווען מען האט מעטערלינק'ען אליין גע־

מוטערן, וואָס ער האָט געוואָלט זאָגען מיט זיין ווערק, האָט ער געענטפערט: „גאָרנישט! ס'איז אַ שעהנע קינדערשע מעשה'לע".

אַז דאָס איז אַ שעהנע קינדער־מעשה'לע, אַ בלומען־גאָרטען פון ריינער פּאָעזיע, וואָס פער'כשופ'ט דאָס אויג, אין דעם איז גאָר קיין ספק ניטאָ. אָבער אַז ער האָט גאָר נישט געוואָלט זאָגען דערמיט, זענען מיר ניט מחויב צו גלויבען. אָדער האָט אפשר מעטערלינק אַליין ניט געוואוסט, וואָס אַזוינס עס האָט זיך ביי איהם געזאָגט? אַזאַ מעשה טרעפט אפטמאָל מיט אַ קינסטלער, וואָס איז נאָר אַ קינסטלער און ביי וועמען „דער גאַנצער שכל איז אריין אין טאַלאַנט", ווי ביעלינסקי האָט זיך אויסגעדריקט, איך געדענק שוין ניט, אויף וועמען. מעטערלינק אָבער איז ניט נאָר אַ דיכטער, נאָר אויך אַ דענקער. ביי איהם לעבט דער שכל אַ זעלבסטשטענדיגען לעבען נאָך דרויסען פון דעם טאַלאַנט אויך. אין אַזאַ פאַל איז שווער אָנצונעהמען, אַז ער האָט אַליין ניט פערשטאַנען דעם שכל'דיגען געדאַנק, וועלכען ער האָט ארויסגעבראַכט.

אויב די דערצעהלונג וועגען מעטערלינק'ס ענטפער איז אמת, — פערגעסט ניט, איך האָב עס פון אַ נאָטיץ אין אַן אמעריקאַנער צייטונג, הייסט עס, אַז מען קאָן גוטע נייען און נייענציג פּראָצענט זיין אין ספק וועגען איהר ריכטיגקייט, — האָט מסתמא זיך מעטערלינק געשעהמט אויסצוזאָגען דעם אינוועניגסטען מיין פון זיין ווערק, — געשעהמט ניט פאַר זיך, נאָר פאַר דעם, וואָס האָט געפרעגט, — ווייל דער געדאַנק איז גאָר ניט אַזוי טיעף פערבאָרגען, מען זאָל דאַרפען שטאַרק ברעכען דעם קאָפּ און — לאָמיר שוין דאָס איצטער ארויסזאָגען אין גאַנצען: ער איז גאָר ניט אַזוי טיעף פאַר זיך, — איך מיין, ניט אַזוי אָריגינעל און ניי, עס זאָל שווער זיין איהם צו בענעהמען.

איינע פון די אורזאַכען, פאַר וואָס מען האָט דעם „בלאָהען פויגעל" ניט פערשטאַנען אויפ'ן שטעל, בעשטעהט, אויב איך האָב ניט קיין טעות, אין דעם, וואָס דאָס רוב עולם האָט געזעהן אין איהם ניט נאָר אַ סימבאָליש ווערק, נאָך אויך אַ טיעפע אַלעגאָריע. דער „בלאָהער פויגעל" איז אָבער ניט קיין אַלעגאָריע, נאָר אַ סימבאָל.

אַן אַלעגאָריע איז אַ גאַנצע, פולע איבערזעצונג פון אַ וועל־

כען עס איז געדאַנק אין די שפּראַך פון בילדער, אַזוי, אַז יעדעס בילד אָדער עלעמענט פון דער איבערזעצונג האָט זיין טייטש און פערבאָרגענעם מיין אין דעם גאַנצען סיסטעם פון דעם געדאַנק. אַזאַ'ן אַלעגאָריע איז ווי אַ גאַנצער בוים, וואָס נעהמט אַריין דעם געדאַנקען אין אַלע זיינע איינצעלהייטען: זיינע וואָרצלען, דעם שטאַם, די צווייגען, ריטלעך, בלעטער, בלומען און פּירות. קיין בילד, קיין וואָרט, טאָר דאַרטען ניט זיין „סתם אַזוי"; יעדערער דאַרף זיין אַ רמז אויף אַ וועלכען עס איז טהייל פון דעם בוים, אַן אָנצוהערעניש אויף אַ פערבאָרגענעם געדאַנק. אַ סימבאָליש ווערק איז אין דעם פּונקט אַ סך פרייער. דער סימבאָל איז ניט מעהר ווי אַ רמז אויף'ן געדאַנק, וואָס ווערט אָנגעטיים מיט אַ פּאָר וויכטיגע שטריכען — ער איז דער אינגוועניגסטער פאָדים פון דער פּערל־שנור. די איינצעלנע פּערל ווערען אָבער אָנגעטהאָן אויף איהם לויט אַ גאַנץ אַנדער לאָגיק, איידער די לאָגיק פון דעם גרונד־געדאַנק.

אַז דער „בלאָהער פויגעל" איז ניט קיין אַלעגאָריש ווערק, נאָר אַ סימבאָליש און אַז מיר דאַרפען דעריבער ניט זוכען קיין פערבאָרגענע געדאַנקען אין יעדען שטריך פון זיינע בילדער, קאָן מען בעווייזען אַזוי קלאָר ווי דער טאָג.

פאַראַן אין דעם ווערק אַ גאַנצער אַקט, וואו די קינדער קומען ביינאַכט אויף דעם בית־עולם צו זעהן, אפשר האָט איינער פון די מתים צוגענומען דעם „בלאָהען פויגעל" מיט זיך אין קבר.

עס איז אַ לבנה־נאַכט. טילטיל און מיטיל שטעהען אויף'ן בית־עולם, וואַרטען ביז עס וועט שלאָגען צוועלף, ווען עס וועלען זיך עפענען די קברים, און פיהרען דערווייליע אַ געשפּרעך וועגען די מתים. לאָמיר זיך גוט אַריינהערען אין אַ טהייל פון זייער שמועס.

„מ י ט י ל: נעהען זיי אַרויס, ווען עס איז שעהן דרויסען?

ט י ל ט י ל: זיי קאָנען אַרויסגעהן נאָר ביינאַכט.

מ י ט י ל: פאַר וואָס?

ט י ל ט י ל: ווייל זיי זיינען דאָך נאָר אין איינע העמדער."

די מתים, הייסט עס, געהען אַרויס נאָר ביינאַכט, ווייל זיי האָבען ניט קיין קליידער... הם! דאָ מוז אודאי עפּעס שטעקען! אָבער וואָס? אפשר, אַז פאַר די מתים, וואָס זענען אין דעם עלמא דקשוט, איז דער אמת ניט אַזוי פערדעקט מיט מלבושים ווי פאַר

אונז? — אָבער לאָמיר הערען ווייטער: טאָמער וועט דאָס ווערען קלאָרער.

„מ י ט י ל: געהען זיי ארויס אויך אין רעגען?

ט י ל ט י ל: ניין, ווען עס רעגענט, זיצען זיי אין דער היים."

שוין אביסעל צו טיעף...

„מ י ט י ל: איז ביי זיי שעהן דאָרטען, זאָג?

ט י ל ט י ל: מען זאָגט, אז דאָרטען איז זעהר ענג."

„ענג"? הם!

„מ י ט י ל: און קינדערליך האָבען זיי?

ט י ל ט י ל: ווי דען־זשע? אלע, וואָס שטאַרבען, קומען צו זיי..."

הם!

„מ י ט י ל: און פון וואָס לעבען זיי?

ט י ל ט י ל: זיי עסען ו ו אָ ר צ ל ע ן..."

אהא! דאָ האָבען מיר, ענדליך, עפּעס קלאָרעס, א שטיקעל פּאַרדים פון א געדאַנק. די מתים וואָס לעבען אין דעם עולם האמת, שפּייזען זיך מיט די טיעפסטע פערבאָרגענסטע אמת'ן, מיט די וואָרצלען פון די זאכען, און ניט מיט די אויבערפלעכליכע פּירות, וואָס יעדעם מענשליכע אויג קען עס זעהן און יעדע מענשליכע האַנד אָראָברייסען... טיעף, זעהר טיעף... אָבער וואָס איז פאַרט מיט די חעמדלעך זייערע און מיט דעם רעגען, וואָס לאָזט זיי ניט ארויס־געהן, און מיט דער ענגקייט, און מיט די קינדערלעך?

אָבער — אביסעל ווייטער! מיטיל נעהמט זיך אלץ ניט איין, זי וויל דערגרונטעווען די סודות פון די טויטע ביז'ן סוף.

„מ י ט י ל: וואָס וועלען זיי זאָגען?

ט י ל ט י ל: זיי וועלען גאָרנישט ניט זאָגען; זיי רעדען דאָך ניט.

מ י ט י ל: פאַר וואָס רעדען זיי ניט?

ט י ל ט י ל: ווייל זיי האָבען ניט וואָס צו זאָגען.

מ י ט י ל: און פאַר וואָס האָבען זיי ניט וואָס צו זאָגען?

ט י ל ט י ל: הער אויף, דו האָסט מיר דערעסען."

ווי קומט ד אָ ס? וואָס הייסט, די מתים, וואָס איינער פון זיי האָט אפשר בעהאַלטען דעם „בלאָהען פויגעל" ביי זיך, וואָס

אלע פון זיי שפּייזען זיך מיט די פערבארגענסטע ווארצלען פון אלע אמת'ן, — וואָס הייסט, זיי זאָלען ניט האָבען וואָס צו זאָגען?

אָבער אָט — קומט אָן די שרעקליכע מינוט, ווען די קברים עפענען זיך. מיטיל איז אין איינע ציטערנים: „טילטיל! איך קאָן ניט!... איך האָב מורא! זיי וועלען ארויס פון דער ערד!" — „ציטער ניט אזוי", טרייסט זי טילטיל. „זיי וועלען ארויסגעהן נאָר אויף איין מינוט!" אָבער אליין, הפנים, האָט ער, דער גאָר ניט שרעקעדיגער אינגעל, אויך אַ ביסעל פחד.

„טילטיל טהוט אַ דרעה דעם דימענט. אַ שוידערליכע מינוט פון שטילשווייגען און אונבעוועגליכקייט. דערנאָך הויבען אָן די צלמים זיך ביסלעכווייז פאַנאַנדערשאָקלען, די בערגלעך עפענען זיך און די מצבות הויבען זיך אויף."

„מ י ט י ל (דריקט זיך צו פעסט צו טילטיל'ן): זיי געהען ארויס! אָט זענען זיי!"

„פון אלע אָפענע קברים הויבט זיך ביסלעכווייז אויף אַ מאסע בלומען, צוערשט אַ לייכטע און בלייכע, ווי אַ דאַמפּף, דערנאָך אַ ווייסע, יונגפרויליכע, וואָס ווערט אלץ מעהר און מעהר געדיכטער, מעהר און מעהר העכער, פרעכטיגער. מעשה האָרר, פילט זי אויס אלץ ארום און פערוואנדעלט דעם בית־עולם אין אַ צויבער־גאָרטען, און אויפ'ן שטעל הויבט אָן איבער איהם טאָגען די מאָרגען־רויט. דער טוי גלאַנצט, די בלומען עפענען זיך, דער ווינד וויספּערט צווישען די בלעטער, די ביהנען זשומען, די פויגעל ערוואַכען און טרינקען אָן די לופט מיט די ערשטע צאַרטע קלאַנגען פון זייער שירה צו דער זון און צו דעם לעבען. פער'חדוש'טע, געבלענדטע, האלטענדיג זיך פאַר די הענד, מאַכען טילטיל און מיטיל עטליכע שריט צווישען די בלומען, זוכענדיג די שפּורען פון די קברים."

„מ י ט י ל (זוכט אין גראָז): איז, וואו זענען די מתים?"

„ט י ל ט י ל (זוכט אויך): ניטאָ קיין מתים!" *)

---

*) פאַר מיינע ציטאַטען פון דעם „בלאָהען פויגעל" האָב איך דאָ, ווי אויך אומעטום, בענוצט די רוסישע איבערזעצונג פון בינשטאָק און װענגעראָװאַ (אויס דער רוסישער אוניווערסאַל־ביבליאָטעק), ווי אויך די אידישע איבערזעצונג פון העררן מייער (לאָנדאָן).

און דערמיט ענדיגט זיך דער אקט אויפ'ן בית־עולם — אבער: אויב עס זענען ניטא קיין מתים — און דאס וויל מעטערלינק ארויסברענגען מיט'ן גאנצען סימבאל פון דעם אקט — היינט וואס איז שייך צו רעדען וועגען זייערע העמדלעך און וועגען זייער וואר־צעלהאפטער שפייז?

איז דער תירוץ: דער גאנצער שמועס פון די קינדער אויפ'ן בית־עולם האט קיין ברעקעל אלעגארישע בעדייטונג ניט, און עס האט קיין סמן שייכות ניט צו דעם סימבאל. נאר — קינדער שטעהען אליין ביי נאכט אויפ'ן בית־עולם, פערגלוסט זיך דעם דיכטער ארייצוקריכען אין זייער קינדערש מוח'ל און זעהן, ווי דארטען מאלט זיך אויס זייער פארשטעלונג וועגען דער מתים־וועלט. און איז דען זייער קינדערשע פסיכאלאגיע אזוי ווייט פון אונזערער? גלויבען דען מיר ניט ערגעץ וואו אין דער טיעף, אז די מתים וואוינען אין די קברים, אפילו יעמאלט, ווען זייער שטאף איז שוין לאנג אריבער אין די בלומען און אין די גראז? קומען מיר ניט צו גאסט צו אונזערע טהייערע, אייביג אונפערגעס־ליכע מיט פרישע קרענץ און מיט א הארץ, פול טרויער און בענק־שאפט? — מעטערלינק איז אין דער סצענע געווען ניט אזוי דער סימבאליקער, ווי דער רעאליסטישער פסיכאלאג, וואס לאזט זיך פיהרען ניט דורך דעם הויפט־געדאנק פון זיין ווערק און אויך ניט פון זייטיגע סימבאלישע נויטען, נאר מעהר פאר אלץ, דורך דער פסיכאלאגישער לאגע, וואס ווערט בעשאפען אין דעם גאנג פון דעם סימבאל, דורך די רעאלע בעציהונגען, וואס הערשען צווישען זיינע אויסגעטראכטע פיגורען.

אמת, אפילו אויך דא, וואו ער האט ניט קיין בעשטימטע אגדה אין זין, וואו זיין האנד ווערט געפיהרט פון דער פסיכאלא־גישער לאגע און דעם רעאלען כאראקטער פון זיינע פיגורען, שפרינ־גען ארויס צופט אונערווארטעטע סימבאלען, וואס האבען אן אל־געמיינע לעבענס־בעדייטונג. זיי נעהמען ארום א סך עהנליכע פעללען פון לעבען און האבען ניט אין זינען קיין איין איינציגען בעשטימטען פון זיי. עס איז ווי א טרויעריגער מאטיוו אין דער מוזיק, וואס זיינעס'ס הארץ גיסט אין איהם אויס זיין צער, ווייל זיין אידעאל האלט ביים שטארבען, און דעם אנדערן'ס הארץ צר־

געהט אין חעם זעלבינגען טרויער, ווייל זיין ליעב מיידעל איז פון איהם אוועק.

איך קאָן מיך קיין מאָל ניט דערמאַנען אהן א טרויעריגען שמייכעל יענע קאָמישע סצענע אין דעם ערשטען אקט, ווען די נשמות פון די באַלעבאַטישע חפצים זענען ארוים פון זייערע בע־העלטעניסען, א דאנק דעם דרעה פון דעם צויבער־דימענט. מען האָט אָנגעקלאַפּט אין טיהר, און טילטיל האָט צו שנעל א דרעה געטהאָן דעם דימענט צוריק, אזוי, אז די נשמות האָבען ניט גע־קאָנט ווידער אריינקריכען אין זייערע גופים. וואָס פאר א פאַ־נישער שרעק האָט אַרומגענומען די דאָזיגע באַלעבאַטישע חברה! איבערהויפּט, דער בכבוד׳ער לאַבען ברויט, וואָס איהם האָט זיך ניט איינגעגעבען צוריק אריינצוקריכען אין דייזשע! וואָס פאר א קלאָגען און פערצווייפעלטע געשרייען! הערט זיך צו צו א שטיקעל פון דער סצענע!

די פּעע: וואָס איז אַזוינס געשעהן?

דאָס ברויט (בעגיסט זיך מיט טרעהרען): אין דייזשע איז שוין ניטאָ קיין אָרט פאר מיר.

די פּעע (בויגט זיך איין איבער דער דייזשע): ס׳ט׳זיך געפינען. (שטופּט פאַנאַנדער די איבעריגע ברויטלעך, וואָס האָבען שוין פערנומען זייערע ערטער) נו־נו, מאַכט א פּלאַץ. (מען קלאַפּט ווידער אין טהיר).

דאָס ברויט (מטושטש, פליסט זיך אומזיסט אַריינצוקריכען אין דייזשע): ניטאָ פאר מיר וואוהין אריינצוקריכען... ער וועט מיך, דעם ערשטען, אויפפרעסען!

דער הונד (שפּרינגט אַרום טילטיל׳ן): דו, גאָטהייט מיינע!... איך בין נאָך דאָ... איך קאָן נאָך רעדען צו דיר... איך קאָן נאָך דיך קושען. נאָך און נאָך און נאָך!

די פּעע: זעה, דו ביסט נאָך אויך דאָ, הונד?

דער הונד: יע, גאָר ניט קיין הינטישער מזל!... איך האָב מיך ניט געקאָנט אומקעהרען צוריק אין דער ממשלה פון שוויגען. דער טראָפּ האָט זיך צו גיך פערמאַכט.

די קאַץ: און מיין טראָפּ אויך. איז וואָס וועט איצטער זיין? דאָ בלייבען איז א שאַרפע סכנה.

די פּ ע ע : יע, איך וויל אויך ניט לייטענען. אלע, וואס װעלען מיטגעהן מיט די צוויי קינדער װעלען צום סוף פון דער נסיעה מוזען שטארבען.

די ק א ץ : און די, וואס וועלען ניט געהן מיט זיי?

די פּ ע ע : יענע וועלען אויך שטארבען. געהן מיט זיי אדער דא בלייבען, — איין כּוֹף פאר אלעמען.

די ק א ץ (צו דעם הונד) : קום, לאמיר צוריק אריין אין טראפּ.

ד ע ר ה ו נ ד : ניין, ניין! איך וויל ניט... איך וועל געהן אין איינעם מיט מיין גאט. איך וועל די גאנצע צייט רעדען מיט איהם!

די ק א ץ : שוטה! (ווידער א קלאפּ אין טהיר).

ד א ס ב ר ו י ט (גיסט זיך מיט הייסע טרעהרען) : איך וויל ניט שטארבען צום סוף נסיעה. איך וויל גיכער צוריק אין דער דייזשע".

דאס פייער איז די גאנצע צייט אומגעלאפען אין א שווינדלענדער גיכקייט איבער'ן צימער און לאזט ארויס רחמנות'דיגע געשרייען, אז ער קאן ניט געפינען צוריק דעם אויווען. דאס וואסער האט זיך אומזיסט געפּלייסט אריינצוקריכען צוריק אין קראנט אריין. דער צוקער האט צוריסען זיין היטיל פון בלאהע, בולבולעטאפּיער און די מילך קאנסטאטירט פערשעהמט און קאלמבלוטיג, אז איהר קריגעל איז צובראכען.

„די פּ ע ע : רבונו של עולם, וואס פאר א שוטים! וואס פאר א פּרא אדם'ס! וואס פאר א ציטעריגע נפשות! נישיים, וואלט זיך אייך בעסער געוואלט לעבען ווי פריהער אין די פערמאכטע קעסטלעך, טראפּעס, קראנטען, איידער צו געהן מיט די קינדער נאך דעם בלאהען פויגעל?

א ל ע (א חוץ דעם הונט און דער נשמה פון ליכטיגקייט) : יע! וואס גיכער צוריק אויף דעם אלטען ארט! אין קראנט... אין דייזשע... אין אויווען... אין טראפּ..."

אין אונזערע צייטען האט מיט א סך, א סך נשמות געטראפען פונקט אזא'ן אונגליק. די רוסישע רעוואלוציע האט, ווי יענער אויבער־דימענט, ארויסגערופען צום לעבען נשמות, וואס האבען

פריהער אין פריערדיגע געראָטן אין דער ממשלה פון שווייגען אין זייערע דייזשעס און קראַנקן. אָבער — אַט האָט מען דעם דיר־מענט צו שאַרף אַ דרעה געטאָן און פיעלע פון זיי ווענען נעבעך געבליבן דרויסן און האָבן ניט געקאָנט אַריין צוריק...

און דאָס האַרץ בענקט אַזוי נאָך דער „דייזשע"! זאָל מען מיט־פיהלען מיט זייער טראַגעדיע? זאָל מען לאַכן פון זייער קאָמישקייט? אי לאַכן, אי וויינען, — דערהויפּט, ווען מען האָט פאַר די אויגן די אָרימע נשמות פון פוטער און פון ציממעס, וועלכע מען האָט ניט אַריינגעלאָזן צוריק אין זייערע טעפּלעך, און וואָס מוזן נעבעך בלייבן מיט די, וואָס געהן זוכן זייער „בלאָהען פויגעל"...

א צווייטן טעות אין דעם אויסטייטשן פון מעטערלינק'ס ווערק מאַכן יענע מפרשים, וואָס ווילן זעהן אין דעם בילד פון דעם בלאָהען פויגעל דעם סימבאָל פון דעם מענשליכן גליק. מענ־שען זוכן אומעטום דאָס גליק, נאַרן זיך אַלע מאָל אָב, ווילן זיך נאָכדעם בעפריעדיגן מיט דעם האַלבן גליק, — דעם ניט גאַר בלויען, — וואָס זיי האָבן אין שטייגעל ביי זיך אין דער־היים, — און אויך דער גליק רייסט זיך אַרויס פון זייערע הענד. אַט דאָס, מיינען זיי, האָט געוואָלט מעטערלינק זאָגן מיט זיין ווערק.

די „מפרשים", וואָס האָבן זיך געשטעלט אויף דעם שטאַנד־פּונקט, דערמאָהנען אָן דעם, אַז ערגעץ וואו אין זיד־פראַנקרייך האָט די פאָלקס־לעגענדע שוין סימבאָליזירט אַ מאָל דאָס גליק אין דעם בילד פון אַ „בלאָהען" פויגעל. זיי וואָלטען אויך געקאָנט ברענגען אַ פּאָר שטעלען פון דעם ווערק גופא, וואָס וואָלטען זיין אַ ראיה צו זייערע רייד.

אָבער אַז מען טראַכט זיך אַריין טיעפער אין יענע שטעלן, וואו די פּערסאָנאַזשן פון'ם ווערק רעדען וועגען דעם „בלאָהען פויגעל", זעהט מען די איבערפלעכליך אַזאַ פעסימיסטישער אויס־טייטש איז, וואָס נעהט, אגב, אין גאַנצען להיפך צו דעם געוואונדרען אָפּטימיסטישען, לעבענס־פריידיגען טאָן, מיט וועלכען דאָס גאַנצע ווערק איז דורכגעדרונגען.

לאָמיר זיך דעריבער ניט פוילען און דורכגעהן, איינס נאָכ'ן

אַנדערען, יענע שטעלען, וואו דער דיכטער גיט אונז אליין דעם סוד
אין די הענד, ווי אזוי פאַנאַנדערצופּלאָנטערן זיין רעטענים.

גאָר אין אָנהויב דערקלעהרט די פעע, אז זי דאַרף נויטיג ווי
אין לעבען דעם בלאָהען פויגעל פאַר איהר קליינער קראַנקער טאָכ־
טער. „וואָס פעהלט איהר דען?“ — פרעגט טילטיל. „איך ווייס
אליין אויך ניט קלאָר, וואָס מיט איהר איז. איהר ווילט זיך זיין
גליקליך“, ענטפערט די פעע. פון דעם ענטפער קאָן מען באמת
מיינען, אז דאָ רעדט זיך וועגען דעם פּראָבלעם פון גליק און נאָה
פון גליק. אָבער שוין אין דעם ערשטען אקט ווערט דער געדאַנק
א ביסעל קשה'דיג. די פעע גיט די קינדער דאָס גרינע מיצעל
מיט דעם צויבער־דימענט, וואָס א דאַנק איהם קאָן מען זעהן די
פערבאָרגענע אייגענשאַפטען פון אלע זאכען. „דאָס איז אלע,
וואָס איך האָב“, זאָגט זי, „כדי צו העלפען אייך זוכען דעם בלאָהען
פויגעל“. דער צויבער־דימענט, וואָס אנטפּלעקט פאַר אונז די
פערבאָרגענע נשמות פון די ערשיינונגען, קאָן זיין אָדער די וויסענ־
שאַפט, אָדער די מעטאַפיזיק. על כל פנים דאָס מענשליכע טהעאָ־
רעטישע פאָרשען. גלויבט דען מעטערלינק באמת, אז דאָס גליק
קאָן געפונען ווערען אויף דעם וועג פון ריינער טהעאָריע? האָט
ער דען גאָר פערגעסען וועגען דעם אלטען שפּרוך פון דער אלטער
אידישער לעבענס־חקירה, אז „יוסיף דעת, יוסיף מכאוב“? און
אויב ער איז ניט איינפערשטאַנען מיט יענעם אלטען זיפץ, —
גלויבט ער דען, אז דורך דעם, וואָס מיר וועלען אויסגעפינען די
נשמה פון ברויט און פון וויין און פון פעפער; דורך דעם, וואָס
מיר וועלען אנזאַמלען אוצרות און אוצרות פון איינצעלנע פאַקטען,
וועלען מיר זיך דערנעהנטערן צו דעם העכסטען אידעאַל פון מענש־
ליכען גליק? — אזא געדאַנק וואָלט אפשר געקאָנט געבוירען ווע־
רען אין די פליטער־וואָכען פון דער מענשליכער וויסענשאַפט, אָבער
ניט איצטער, ווען מיר האָבען יאָהרהונדערטע פון וויסענשאַפטליכע
ערפאַהרונגען הינטער אונז.

איך וויל אויך בעמערקען, אז דער געדאַנק פּאַסט אויך ניט
צו דעם בילד פון מעטערלינק'ען, דעם דענקער, אויף וויפיעל ער
מאָלט זיך אונז אויס אין זיינע פילאָסאָפישע בעטראַכטונגען. אָבער
מיר קאָנען דאָ לאָזען זיינע אנדערע שריפטען אין גאַנצען און א

זיין! מיר האָבען אין דעם „בלאָהען פויגעל“ גופא געגוג מאַטעריאַל, כדי פאַנאַנדערצוקלייבען זיך אין דער פראַגע.

אין דעם צווייטען אַקט, ווען די פעע גרייט אַלץ אָן צו דער קינדער׳ס רייזע, הויבט אָן די קאַץ צו אינטריגירען אַנטקעגען די קינדער. אין דעם געפינען פון דעם „בלאָהען פויגעל“ זעהט זי א גרויסע געפאַהר פאַר זיך און דער גאַנצער נים מענשליכער נאַטור — און וויל איינשמועסען אויך די איבעריגע ניט־מענשליכע מיטהעלפער, זיי זאָלען נים דערלאָזען, אַז דער פלאַן פון דער פעע זאָל מקוים ווערען.

„הערט זיך איין“, זאָגט די קאַץ צו זיי. „מיר אַלע, וואָס זענען דאָ פערזאַמעלט, — חיות, חפצים און סטיכיעס, — האָבען אַ נשמה, וואָס דער מענש קאָן זי נאָך נים משיג זיין. א דאַנק דעם איז דערווייל פערבליבען ביי אונז אַ ברעקעלע אונאָבהענגיגקייט. אָבער, אויב דער מענש וועט געפינען דעם „בלאָהען פויגעל“, וועט ער אַלץ וויסען, אַלץ זעהן, און מיר וועלען זיין אין גאַנצען אונטערגעוואָרפען אונטער זיין מאַכט. איך האָב מיך דערוואוסט דערפון פון מיין אַלטען פריינדעל, די נאַכט, — זי איז דאָך דער שומר פון דעם סוד פון לעבען. מען מוז דעריבער זעהן מיט אַלע כחות בשום אופן ניט דערלאָזען, אַז מען זאָל געפינען דעם פויגעל“.

אויב דער „בלאָהער פויגעל“ איז דאָס גליק, איז יעמאָלט די גאַנצע טענה פון דער קאַץ לגמרי ניט צו פערשטעהן. וואָס קאָן דאָס שאַדען דער אונאָבהענגיגקייט פון דער נאַטור, ווען דער מענש וועט זיין גליקליך? די סכנה פאַר דער נאַטור בעשטעהט, ווי די קאַץ זעהט דאָס גאַנץ קלאָר, אין דער מענשליכער וויסענשאַפט און אין זיין הערשאַפט איבער די נאַטירליכע קרעפטען. אָבער — איז דען גליק דער וועג צו ערקענטניס? אויב יע, וואָלטען מיר דאָ געהאַט פאַר זיך דעם איבערגעקעהרטען געדאַנק פון פריהער. דאָרטען איז די וויסענשאַפט געווען דער איינציגער וועג צום גליק, — דאָ, ווייזט אויס, איז גאָר דער גליק דער איינציגער וועג צו דער ערקענטניס.

דער געדאַנק, אַז דער „בלאָהער פויגעל“ דאַרף פערשטאַרקען די מאַכט פון דעם מענשען איבער דער נאַטור און עפענען איהם אַלע סודות פון דעם זיין, ווערט אויך אַרויסגעבראַכט אין דער

וואַלד־סצענע, וואו די קאַץ האָט אויפגערודערט אַלע לעבעדיגע נאַטור־קרעפטען צום קאַמפף אנטקעגען דעם מענשען. „טילטיל, דער זוהן פון דעם האָלץ־האַקער, וואָס האָט איך אַזוי פיעל רעות אָנגעטהאָן", דערצעהלט זי די בוימער פון וואַלד, „זוכט דעם בלאָהען פויגעל, וואָס איהר האָט איהם בעהאַלטען פון דעם מענשען, זינט דעם אָנהויב פון דער וועלט און וועלכער וויים אַליין אונזערע סודות".

שטעלט דאָ אריין אַנשטאָט דעם „בלאָהען פויגעל" — „דאָס מענשליכע גליק", און דער גאַנצער זאַץ פערליערט יעדען זין. דער וואַלד האָט בעהאַלטען דאָס מענשליכע גליק פון אָנהויב אָן, ווייל דאָס מענשליכע גליק וויים אַלע סודות פון דער נאַטור! אַ גרעסערען אונזין איז זיך שווער פאָרצושטעלען.

אויך אין די רייד פון דעם דעמב, דעם מלך פון וואַלד, צו די לעבעדיגע בעשעפעניששען פון דער נאַטור קלינגט דורך דערזעלביגער מאָטיוו, וואָס מאַכט אונמעגליך צו גלויבען, אַז דער „בלאָהער פויגעל" זאָל זיין דאָס גליק. „דאָס איינגעלע, וואָס שטעהט דאָ פאַר אייך", דערקלעהרט ער זיי, „פערמאָגט אַ קמיע, וואָס מען האָט צוגע׳גנב׳עט ביי דעם מעכטיגען גייסט פון דער ערד. אַ דאַנק דער קמיע קאָן ער אָוועקנעהמען פון אונז דעם „בלאָהען פויגעל" און דערמיט גופא ארויסרייסען פון אונז דעם סוד, וואָס מיר האָבען בעהאַלטען זינט דעם אָנהויב פון די צייטען".

אַז דער „בלאָהער פויגעל" איז ניט דער סימבאָל פון גליק, קאָן מען זעהן אויך פון דעם דעמב׳ס רייד צו טילטיל׳ן: „איך ווייס", זאָגט ער איהם, „אַז דו דאַרשט נאָך דעם „בלאָהען פויגעל" בדי איינצונעהמען דעם גרויסען סוד פון די זאַכען און פון דעם גליק. אָבער יעמאָלט וועט אונזער שקלאַווערייַ ווערען נאָך גרעסער..."

ס׳איז קלאָר: דער „בלאָהער פויגעל" איז ניט דאָס גליק, נאָר עפּעס אַזוינס, וואָס איז נויטיג פאַר׳ן גליק, עפּעס אַזוינס, וואָס עפענט אויף אונזערע אויגען אויף די סודות פון דער נאַטור און אויך אויף דעם סוד פון גליק.

און כדי עס זאָל קיין ברעקעל ספק ניט בלייבען, אַז דער „בלאָהער פויגעל" קאָן ניט זיין דער סימבאָל פון גליק, וועל איך

איך דערמאָהנען, אַז אין „דער ממשלה פון דער צוקונפט“, וואו טילטיל זוכט צולעצט דעם „בלאָהען פויגעל“ צווישען די לאַזורענע קינדער, וואָס דאַרפען נאָך ערשט געבוירען ווערען און בעדרייבערען אויף דער וועלט דאָס מענשליכע לעבען, געפינט זיך אויך איינער, וואָס וועט ברענגען דעם מענשען דאָס לאַנג געזוכטע גליק. „אַז איך וועל זיין אויף דער ערד“, זאָגט עס צו טילטיל'ן, „וועל איך דאַרפען ערפינדען דאָס, וואָס מאַכט דעם מענשען גליקליך“, און ער בויט שוין איצטער, אויף יענער וועלט, די גרויסע בלאָהע פליגעלען, וואָס זענען נויטיג דערצו. אויב דאָס גליק דאַרף ערשט ערפונדען ווערען פון דעם מענשען אויף דער וועלט, קאָן דאָס ניט זיין דער „בלאָהער פויגעל“, וועלכען דער מענש האָט ניט ערוואַרט אויך אין דער ממשלה פון דער צוקונפט.

מיר דוכט, אַז מיר האָבען שוין איבער גענוג מאַטעריאַל, כדי אויף זיכער צו בעשטימען, וואָס דער סימבאָל פון דעם „בלאָהען פויגעל“ בעטייט. דאָס איז ניט קיין אַנדער זאַך, ווי דער אַבּסאָלוטער אמת, וועלכען דער מענש זוכט שוין פון לאַנג אָן, פון דעם אָנהויב פון די צייטען, — יענער העכסטער פילאָזאָפישער גרונד־פרינציפּ, וואָס זאָל אונז געבען דעם שליסעל צו אַלע סודות פון דעם וועלטליכען זיין און אויך צו די סודות פון דעם מענשליכען גליק, — דער אַבסאָלוטער, אייביגער, אונפערענדערליכער אמת, וואָס איז אין דערזעלביגער צייט דאָס העכסטע גוט, דער העכסטער אידעאַל פאַר דעם מענשען.

אָט דעם אַבּסאָלוטען, אייביגען, אונפערענדערליכען אמת ווענען וועלט און מענש וויל די פעע אַרויסברענגען דורך די מענשען־קינדער מיט דער הילף פון דער מעכטיגער קמיע, דעם צויבער־דימענט: דעם קלאָרען איינזעהן אין דאָס געהיימע און פערבאָרגענע פון אַלע זאַכען.

אויב אונזער פירוש איז דער ריכטיגער, — און מיר וועלען באַלד זעהן, אַז ער לעגט זיך זעהר אויס'ן שכל, — איז יעמאָלט אויך ניט שווער צו טרעפען, ווער די פעע איז: דאָס איז דער פילאָסאָפיש־מעטאַפיזישער געדאַנק, וועלכער קאָן זיך ניט צופריעדען שטעלען מיט דער רייגער עמפּירישער וויסענשאַפט, וואָס זעהט נאָר דעם דרויסען פון די ערשיינונגען, — דאָס איז

דער אָביעקטיווער, אָהן פּניות'דיגער פּערטיעפּען־זיך אין די איני־
ווענינסטע נשמות פון אלץ, וואָס עקזיסטירט, פאַר וועמען די נשמה
פון פעפער איז ניט מעהר מיוחס, איידער די נשמה פון צוקער.
מיט א פיינער איראָניע אויף דאָס מעטאַפיזישע דענקען, — איי־
גענטליך א זעלבסט־איראָניע, ווייל מעטערלינק מוז אליין צוגערע־
כענט ווערען צו די מעטאַפיזיקער, — מאָלט ער אונז אויס איינעם
פון די וויכטיגסטע שטריכען פון דער מעטאַפיזיק.

ווען די קינדער זענען מרוצה צו געהן זוכען דעם „בלאָהען
פויגעל", ווייזט די פּעע אָן מיט'ן פינגער אויפ'ן באַלקען, דעם
אויווען און די פענסטער און פרעגט זיי: „ווי ווילט איהר אַרויס־
געהן: מיט דעם וועג, אָדער מיט דעם?" — טילטיל ווייזט אָן מיט
א ביסעל מורא אויף דער טהיר. אָבער די פּעע ווערט אין כעס.
„דאָס קאָן איך ניט צולאָזען", זאָגט זי. „וואָס פאַר א מדה מנוגה
צו געהן דורכ'ן טהיר! מיר וועלען אַרויסגעהן דורך דאַנען", בע־
שליעסט זי, טייטלענדיג אויפ'ן פענסטער.

נאָך א דאַנק דער פּעע דערפאַר! דאָס רוב מעטאַפיזיקער
קאָנען זיך ניט בערוהיגען, ביז מען קריכט ניט דורכ'ן קוימען...

דער „בלאָהער פויגעל", וואָס דער פילאָסאָפישער געדאַנק
טרייבט אויסצוגעפינען איהם מיט דער הילף פון דער וויסענשאַפט־
ליכער פאָרשונג, — דער נשמה פון ליכטיגקייט, — די נשמה פון
ליכטיגקייט שטעלט זיך אין מעטערלינק'ס ווערק אויף דעם צד פון
דעם מענשען, — איז ניט קיין אַנדער זאַך, ווי דער אַבסאָלוטער
אמת, — דער לעצטער פּרינציפּ פון דעם זיין, וואָס האַלט פער־
באָרגען אין זיך דאָס העכסטע גוט, צו וועלכען דער מענש זאָל
שטרעבען. און די איינצעלנע ערטער, וואו די קינדער זוכען דעם
„בלאָהען פויגעל", — דאָס לאַנד פון ערינערונגען, די ממשלה
פון דער נאַכט, דער וואַלד און די ממשלה פון דער צוקונפט —
זענען ניט קיין אַנדער זאַך, ווי סימבאָלען פון יענע וויכטיגסטע
אינסטאַנצען, צו וועלכע דער מענשליכער געדאַנק ווענדט זיך, ווען
ער נעהט אַרויס זוכען דעם אַבסאָלוטען אמת. איך וויל מיט זיכער־
הייט ניט זאָגען, אַז מעטערלינק האָט דאָס געהאַט אין זין; אַז
זיין מעשה'לע וויל בעוואוסטערהייד סימבאָליזירען דעם גאַנג פון
דער מענשליכער פילאָסאָפיע אין איהר קאַמפּף פאַר דעם אַבסאָ־

לזטען אמת. סוף כל סוף, — ווער קאָן וויסען, וואָס אַ דיכטער, און נאָך אַזאַ ניט קלאָרער, ווי מעטערלינק, האָט געוואָלט זאָגען? אָבער איינס איז קלאָר ווי דער טאָג, אַז די שילדערונג פון די איינצעלנע סטאַנציעס טראָגט שאַרפע און בולט'ע סמנים, נאָך וועלכע מען קאָן דערקענען יענע אינסטאַנצען. זי איז געמאַכט געוואָרען אַקוראַט אַזוי, ווי ווען מעטערלינק וואָלט בעוואוסטערהייד געוואָלט סימבאָליזירען די געשיכטליכע שיקזאַלען פון דער מענשליכער אמת־זוכעניש.

דאָס וועט אונז ווערען אין גאַנצען קלאָר, ווען מיר וועלען איבערגעהן צו די איינצעלנע אינסטאַנצען.

לאָמיר אָנהויבען מיט דעם ל אַ נ ד פ ו ן ד ע ר ע ר א י־ נ ע ר ו נ ג, — דאָרטען וואו עס לעבען די געשטאָרבענע. די פעע שיקט די קינדער אַהינצו, ווייל „דאָס לאַנד פון דער ערּאינערונג ליעגט אויפ'ן וועג צו דעם בלאָהען פויגעל". „עס איז מעגליך, זאָגט זי אין אַן אַנדער אָרט, אַז דער „בלאָהער פויגעל" איז בע־ האַלטען אין דעם לאַנד פון עראינערונג, אין דעם לאַנד, וואו עס זענען איצטער דער זיידע און די באָבע פון די קינדער".

אין טילטיל'ס „לאַנד פון עראינערונג" שטעהט אונטער אַ געוועלב פון בלעטער, — אַ פרעהליך פויעריש הייזעל, בעדעקט מיט געשלענגעלטע פלאַנצען. טהיר און פענסטער זענען פער־ מאַכט. עס זעהען זיך ביהנשטאָקען אונטער אַ רעבעל, בלומען־טעפ שטעהען אויף די פענסטער, אַ שטיינגעל הענגט מיט אַ שלאָפענדען שטאָר. לעבען טהיר — אַ באַנק, אויף וועלכען עס זיצען אין טיעפען שלאָף אַן אַלטער פויער און זיין ווייב: טילטיל'ס זיידע און באָבע.

אין דעם לאַנד פון עראינערונגען איז אַלץ געווען איינגע־ זונקען אין אַ טיעפען שלאָף, ביז די קינדער זענען געקומען צום בעזוך. אָבער ווי נאָר זיי זענען געקומען, האָט אַלץ ווידער אָנ־ געהויבען צו לעבען, פונקט אַזוי ווי דאָס איז געווען אויף דער וועלט. דער אַלטער זיידע האָט נאָך אַלץ זיין רהוימאַטיזם; די באָבע, וועמען טילטיל האָט ביים לעבען אונטערגעשאָרען דעם עק, הינקט אום אַזוי מיט דעם אָבגעשאָרענעם עק. די געשטאָרבענע ברידער און שוועסטער זענען ניט צוגעוואַקסען: די אינגסטע

קריכט נאָך אַלץ אום אויף אַלע פיער, און ביי איין שוועסטער איז אפילו דאָס בלאַטערל אויפ'ן נאַז געבליעבען, ווי אין דער לעצטער רגע פון איהר לעבען: עס קאָן שוין מעהר ניט אַראָבגעהן.

„דאָ בלייבט אַלץ, ווי עס איז געווען!“ — דערקלעהרט מעשה רבי דער זיידע.

און וואָס פאַר אַ פּאַזים אין דער געשיכטע פון דעם מענשליכען געדאַנק דערמאָהנט אָט דער גרונד־שטריך פון דעם „עראינערונג־לאַנד“? די פון איך, וואָס זענען בעקאַנט מיט דער געשיכטע פון די רעליגיעזע פאָרשטעלונגען, איידער דער פילאָסאָפישער געדאַנק האָט זיך אַריינגעמישט אין זיי, וועלען גאַנץ גרינג דער־מאָהנען זיך אָן דעם גריעכישען „האדעס“, דער „ממשלה פון שאָ־טענס“, און דעם אַלט־העברעאישען „שאול“. ווי אין האדעס און אין דעם שאול, אַזוי בלייבען די מענשען אויך אין מעטערלינקס „עראינערונג־לאַנד“ אויף אייביג אין דעמזעלביגען צושטאַנד, אין וועלכען דער טויט האָט זיי געטראָפען. איז איינער פערוואונדעט געוואָרען, בלייבט ער אין „שאול“ און אין „האדעס“ מיט זיין וואונד. איז איינער מיט בלוט בעדעקט, געהט פון איהם דאָס בלוט ניט אַראָב, און ווען איינער שטאַרבט מיט פריעדען אין האַר־צען, ווערט זיין פריעדען שוין קיינמאָל ניט צושטערט; און האָט איינער אַ טיעפען קומער, ווערט ער שוין פון איהם קיין מאָל ניט בעפרייט. ווען בנימין'ס ברידער בעטען ביי יעקב אבינו ער זאָל מיט זיי אָבלאָזען בנימינ'ען קיין מצרים, וויל ניט דער אַלטער פאָטער: ער האָט מורא, טאָמער טרעפט אַ סיבה אין וועג און יעמאָלט, זאָגט ער, „וועט איהר אין שאול אַראָבניעדערן מיין על־טער אין קומער“. פאַר'ן שטאַרבען זאָגט דוד אָן זיין זוהן שלמה'ן, ווי אָבצורעכענען זיך מיט יואָב בן־צוריה און שמעי בן גרא. אויף דעם ערשטען זאָגט ער: „זאָלסט זיין עלטער אין שאול ניט אַראָב־ניעדערן אין פריעדען“ און אויפ'ן צווייטען: „זאָלסט זיין עלטער אין שאול אַראָבניעדערן אין בלוט“.

דאָס עראינערונג־לאַנד איז דעריבער יענע היידנישע פער־יאָדע, די פעריאָדע פון דער נ א ט ו ר־רעליגיאָן, וואָס האָט גע־הערשט ביי דער ציוויליזירטער מענשהייט, ביז דאָס אידישע קריס־טענטהום האָט געמאַכט צו איהם אַ סוף.

מיר וועלען שפּעטער זעהן, ווי אַזוי מעטערלינק וויל ווידער־אויפלעבען דעם אונשטערבליכקייטס־גלויבען פון יענער צייט אין אַ מאָדערנער אויסטייטשונג. פריהער פאַר אַלץ מוזען מיר זיך אָבער פרעגען: וואָס טהוט זיך מיט דעם „בלאָהען פויגעל" אין יענעם לאַנד?

דאָס ערינערונג־לאַנד — און דאָס איז דאָס מערקווירדיגסטע אין דער דערצעהלונג — האָט אַ „ב ל אָ ה ע ן פ ו י ג ע ל".

ווי נאָר די קינדער האָבען דערמאָהנט אין זייער געשפּרעך דעם אַלטען שטאַר, אַזוי האָט זיך דער פויגעל אויפגעכאַפּט פון זיין שלאָף און ער האָט אָנגעהויבען הויך זינגען. אָבער אַ גרויסע ענדערונג איז מיט איהם פאָרגעקומען: ער איז אין גאַנצען געוואָרען בלאָה. „יע, ער איז אַ בלאָהער", בעמערקט טילטיל, „הייסט עס, אַז דאָס איז ער, דער בלאָהער פויגעל, וואָס איך מוז געפינען פאַר דער פעע... און איהר האָט מיר גאָר געזאָגט, אַז ער איז ביי אייך... אָה, ער איז בלאָה, בלאָה, בלאָה, ווי אַ בלאָהע, גלעזערן קייקעלע".

טילטיל בעט זיך, מען זאָל איהם אָוועקגעבען דעם שטאַר. די עלטער־עלטערן גיבען איהם נאָך. אָבער בעת ער טראָגט איהם אַרויס צוריק אויף דער ווירקליכער וועלט, דערזעהט מילטיל, אַז דער פויגעל איז שוין ניט מעהר בלאָה; ער איז געוואָרען שוואַרץ...

דער סימבאָלישער געדאַנק, וואָס ליעגט אין דער פערוואַנדלונג פון דעם בלאָהען פויגעל פון אונזערע עלטער־עלטערן ווידער אין שוואַרץ, איז ניט קיין נייער. איך האָב שוין ניט איין מאָל געהאַט די געלעגענהייט צו פערטהיידיגען איהם סיי אין מיינע פאָרלעזונגען, סיי אין מיינע שריפטען. אָבער איהר וועט מיר ערלויבען אָבצושטעלען זיך אויף איהם, ווייל ער דריקט אויס אַ גרויסען אמת און ניט אונז דעם ריכטיגען בליק, ווי מיר זאָלען קוקען אויף די גלויבונגען און מיינונגען פון אונזערע טאַטעס און זיידעס.

עס איז שוין איצטער גאָר ניט קיין נייעס פאַר אַ סך אמת געבילדעטע און אויפגעקלעהרטע דער געדאַנק, אַז יעדע צייט בויט איבער דעם אמת, וואָס זי בעקומט בירושה פון דעם עבר. זי בויט איהם איבער אָפטמאָל אַזוי, אַז פון איהם ווערט גאָר אַ נייע זאַך, וואָס געהט אין גאַנצען להיפּך צו דעם היילינגסטען גלויבען

פון א מאָל. אין דעם ליכט׳ שיין פון דעם נייעם אמת פון דער נייער צייט מוז די אלטע וועלט־אנשויאונג אויסזעהן ווי א וועלט פון באָבע־מעשות און וויסטע פאנטאזיעס, בעשאפען אפשר פון פראַים אָדער שארלאטאנעס, וואָס האָבען געפיהרט פאר'ן נאָז דאָס גאַנצע פאָלק, דעם גרויסען בלינדען פרא־אָדם.

אָבער אויב דאָס איז אמת פאר יעדער צייט אין דער געשיכטע פון דעם מענשליכען גערדאנק, — און ביז אהער איז דאָס געוועזען אבסאָלוט אמת, — היינט, וואו איז די גאראנטיע, אז די קינפטיגע דורות וועלען זיך ניט בעגעהן מיט אונזערע הייליגטהימער אקוראט אזוי, ווי מיר בעגעהען זיך מיט די הייליגטהימער פון אונזערע עלטערן און אור־עלטערן? אונזערע עלטערן האָבען געגלויבט אין זייערע אנשויאונגען, ווי אין דעם לעצטען, רייַנסטען אמת, צו וועל־כען עס קאָן דערגרייכען דער העכסטער מענשליכער שכל. און פון דעסטוועגען זענען זיי פאר אונז ניט מעהר ווי א שפינוועבס פון שקרים און דמיונות. היינט ווער קאווירט אונז, אז אונזער וויסען און גלויבען וועט ניט אויסזעהן אין די אויגען פון אונזערע קינדער אויך ווי א שפינוועבס פון שקרים און דמיונות? און אויב מיר קוקען אויף אונזערע עלטערן אין בעסטען פאל ווי אויף עהרליכע פראַים און וויסטע פאנטאזיאָרען, היינט ווער וועט פערוועהרען אונזערע קינדער, זיי זאָלען זעהן אין אונז דיזעלביגע עהרליכע פראַים און וויסטע פאנטאזיאָרען?

קיינער קאָן אונז ניט קאווירען, אז עס וועט ניט זיין אזוי. קיין אמת פון קיין דור קאָן ניט און וועט ניט ארויסנעהמען קיין פאַטענט אויף אונשטערבליכקייט. איז אויב מיר וועלען קוקען אויף אונזערע עלטערן, ווי אויף פראַים, און אויב אונזערע קינדער וועלען קוקען אזוי אויף אונז, און אויב פאר אונזערע אייניקלעך וועלען מחמת דעם זעלבינגען טעם אונזערע קינדער זיין די וויסטע פאנטאזיאָרען און נאַאיווע שוטים, — וועט דאָך סוף כל סוף אויס־קומען, אז די גאנצע געשיכטע פון דעם מענשליכען גערדאנק איז בעשאפען געוואָרען און ווערט בעשאפען פון נאראָנים און האלב־משוגע'נע, און אלץ וואָס דער מענשליכער גערדאנק האָט ארויסגע־בראַכט, איז ניט מעהר ווי א הויפען פון ווילדע נארישקייטען.

און פון דעסטוועגען האָט די נארישע מענשהייט, — אזוי

בינו לבינו, — אויפגעבויט נאָר אַ קליינינקייט: די גאַנצע מענש־ליכע קולטור, מיט איהרע טעמפּלען פאַר קונסט, וויסענשאַפט, פילאָסאָפיע און רעליגיאָן, מיט איהר אַלץ וואַקסענדער מאַכט איבער די בלינדע כחות פון דער טבע, מיט דעם אַלץ־טיעפערען יושר אין דעם בעגעהן זיך פון מענש צו מענש.

אַ־מעהר, לאָמיר אַ דרעה טהאָן דעם ענין צוריק. לאָמיר זאָגען, אַז אמת איז ערגעץ ניטאָ דרויסען פון דעם מענשליכען שכל, אָדער אַז פאַר דעם מענשען איז נאָר דאָס אמת, וואָס ער קאָן מיט זיין שכל אַרויסברענגען. און אַרויסברענגען מוז ער צו פער־שיידענע צייטען פערשיידענע אמת'ען, — ווייל אמת פאַר איהם איז נאָר דאָס, אין וואָס ער מוז גלויבען, לויט די אומשטענדען, צווישען וועלכע ער לעבט. די אמת'ען, אין וועלכע דער מענש גלויבט, זענען ווי לעבעדיגע ברואים, וואָס ווערען געבוירען, וואַק־סען אויס, עלטערן זיך און שטאַרבען אָב. ניט „פּראָים בעשאַפען וויסטע פאַנטאַזיעס" איז דער תוך פון דער מענשליכער געשיכטע, נאָר „מענשען בעשאַפען אין יעדער צייט זייערע הייליגע אמת'ען", — דאָס איז דער אמת וועגען דער ענטוויקעלונג פון דעם מענשליכען גייסט.

יעדערער דור האָט זיך דעריבער זיין „בלאָהען פויגעל". ווען מיר טראַכטען זיך אריין אין די אומשטענדען פון דעם דור און דעם צושטאַנד פון דעם מענשליכען שכל אין יענער צייט און שטודירען די אַנשויאונגען, וואָס דוכטען זיך אונז אויס, ווי ווילדע באָבע־מעשות, ווערען מיר פער'חדוש'ט, וויפיעל שכל מיר ענטדעקען אין זיי, וויפיעל טיעפע און מענשליכע בעקשאַפט נאָך אמת, יושר און חן עס ליעגט אין זיי פערבאָרגען. אונז ווערט קלאָר, אַז אין די „ווילדע באָבע מעשות" ליעגט דער ריינער אמת פון יענעם דור און מיר שרייען אויס ענטציקט: ער איז בלאָה, בלאָה, בלאָה, און זיין פאַרב איז עכט און ריין.

אָבער אויב מיר מיינען, אַז מיר קאָנען דעם גלויבען פון דעם עבר זיך אַזוי פשוט אַרויסטראָגען אויף די ליכטיגע זון פון דער איצטיגער צייט און זיין פאַרב וועט דערביי בלייבען די איינענע, וואָס אַ מאָל, מאַכען מיר אַ גרויסען טעות. דער „בלאָהער פויגעל" פון אַ מאָל איז שוין געשטאָרבען, ער איז בלאָה נאָר אין דעם „לאַנד

פון עראינערונג", — אין דער אונפּאַרטייאישער געשיכטליכער פאָרשונג — פאַר דער געגענוואַרט ווערט ער ווידער שוואַרץ.

א ביישפּיעל פון אונזערע טעג וועט אייך נאָך קלאָרער מאַכען דעם ענין. עס איז אין דער לעצטער צייט אין דער אידישער ליטעראַטור ווידער אויפגעוואַכט געוואָרען די פראַגע וועגען דעם ווערטה פון דער חסידות און קבלה, — יענעם הייליגען, גרויסען, טיעפען אמת, מיט וועלכען עס האָבען געלעבט די נשמות פון אונזערע טאַטעס און זיידעס.

עס זענען דאָ ניט ווענינ מענשען, וואָס וואָלטען וועלען, ווי צ. ב. הערר הלל צייטלין, אז דער גלויבען פון אַמאָל זאָל אויך דער וואַרימען אונזערע הערצער. אין וואָס בעשטעהט הערר צייטלין'ס פעהלער? — אין דעם, וואָס ער מיינט, אז אויב דער פויגעל איז געווען אין גאַנצען בלאָה אַ מאָל, מוז ער בלייבען בלאָה אויף אייביג. ער בעמערקט ניט, אז ווי נאָר ער טראָגט איהם אַרויס מחוץ דעם לאַנד פון דער עראינערונג, אַזוי ווערט ער תיכף אין גאַנצען שוואַרץ.

עס זענען אָבער נאָך דאָ צווישען אונז מענשען, צו וועלכע עס געהערט, צ. ב., הערר ב. פייגענבוים, דער עהרליכער, טאַלאַנטפולער „טאַמבור־מאַזשאָר" פון דער אַלטער אַפּיקורסישער גוואַרדיע, וואָס קאָנען עד היום ניט פערשטעהן, ווי אַזוי מען קאָן זאָגען אַ גוט וואָרט פאַר דער חסידות און קבלה אפילו ווען מען מיינט נאָר יענע צייט, אין וועלכער זיי זענען געווען דער אינוועניגסטער אמת פון דער אידישער נשמה. פאַר איהם זענען חסידות און קבלה געווען אין אַלע צייטען אַ ווילדע נאַרישקייט. אין וואָס בעשטעהט זיין פעהלער? — ער זעהט, אז איצטער איז דער פויגעל שוואַרץ און קאָן זיך גאָר ניט פאָרשטעלען, אז אַ מאָל האָט ער געמוזט זיין אַקוראַט אַזוי בלאָה־בלאָה־בלאָה, ווי דער בלאָהסטער פון אַלע זיינע אַפּיקורסישע אמת'ען. דערפאַר קאָן ער זיך אויך ניט פאַרשטעלען, אז דער „בלאָהער פויגעל" פון זיין צייט זאָל קאָנען אויסקוקען שוואַרץ אין אונזערע אויגען.

דעם ריכטיגען בליק אויף דער זאַך גיט אונז דאָ מעטערלינק. שטייגען מיר אַראָב אין דאָס לאַנד פון עראינערונג, דאַרפען מיר ניט שלעפּען אונזער אמת אַהין. וואָס מעהר מיר לעבען זיך אַריין אין דער אַלטער צייט, אַלץ מעהר לעבט אָב דאָ פאַר אונזער גייס־

טינגען אויג אויך איהר אַלטער אמת און מיר בעוואונדערען זיין שעהנקייט אין דער פערגאַנגענהייט. מיר טאָרען אָבער ניט מאַכען מילמיל'ס קינדערשען פעהלער: מיר זאָלען דעם „בלאָהען פויגעל" פון א מאָל ניט אריינטראָגען אין אונזער לעבען, — פאַר אונז איז ער שוין געוואָרען — שוואַרץ.

דאָס „לאַנד פון דער עראינערונג" איז דעריבער נים נאָר א סימבאָל פון דעם היידענטהום און דער נאַטור־רעליגיאָן, מיט וועלבער עס הויבט זיך אָן דאָס ערנסטע מענשליכע דענקען; עס שטעלט מיט זיך פאָר דעם גאַנצען גייסטיגען עבר פון דער מענשהייט, אויף וויפיעל מען קאָן זיך רעכענען מיט איהם פאר דעם אמת, אין וועלכען מיר נויטיגען זיך היינט. אויך היינט לויפען מיר קודם כל צו דער געשיכטע פון דעם מענשליכען געדאַנק, ווען עס הויבען אונז אָן צו פּלאָגען די אייביגע פראַגען. אָבער די „אבסאָלוטע אמת'ען" פון די אַלטע דורות פערליערען באַלד אין אונזערע אויגען זייער בלאָהע הימעל־פאַרב. אונזער אמת מוזען מיר זוכען נאָך ערגעץ וואו אַנדערש, איידער אין דעם לאַנד פון דער עראינערונג.

אָבער איידער מיר וועלען זיך מיט איהם אָבזעגענען, דאַרף מען נאָך זאָגען א פּאָר ווערטער וועגען יענעם אונשטערבליכקייטס־געדאַנק, וועלכען מעטערלינק געפינט אוים אין דעם לאַנד פון דער עראינערונג. דער געדאַנק קאָן אויסגעדריקט ווערען אין א פּאָאָר ווערטער. ס'איז ניטאָ קיין אַנדער אונשטערבליכקייט פאר דעם מענשען סיידען די, וואָס אין דעם זכרון פון די לעבעדיגע מענשען. און נאָר דער איז באמת אונשטערבליך, ווער עס האָט אריינגע־פלאָכטען זיין נאָמען אין דער געשיכטע פון דער מענשהייט. דער געדאַנק אליין, אויב איך האָב נים קיין טעות, שטאַמט פון אָגיוסט קאָנט און איז שוין אָפטמאָל ארויסגעזאָגט געוואָרען זינט קאָנט'ס צייטען. אויף וויפיעל ער קאָן אין גאַנצען אויסאיינען דעם מענ־שען מיט'ן טויט און פערענטפערן פאר איהם די גרויסע שאלה, ווייס איך נים. לאָ'ם איך אייך זאָגען: דעם גאַנצען אמת גערעדט, האַלט איך עד היום, אז דער טויט איז א סקאַנדאַל גדול ונורא, וואָס קאָן מיט קיין זאַך ניט פערענטפערט ווערן און מיט קיין זאַך ניט בעפּוצט ווערען, אפילו ניט מיט די שעהנע בלומען פון מעטער־

ליגק׳ס פּאָעטישען בית־עולם. אָבער אַ שטיקעל טרייסט ליעגט אפשר אין יענעם געדאַנק.

אין דער אמת׳ען! דער סקאַנדאַל פון דעם טויט בעשטעהט ניט נאָר אין דעם, וואָס „איך״ מוז שטאַרבען, נאָר אפשר נאָך מעהר אין דעם, וואָס די אַנדערע, די וואָס זענען אונז ליעב און טהייער, מוזען אוועקגעהן פון דער וועלט. מילא, מיט מיר ווי מיט מיר; איך קאָן מיך נאָך אפשר טרייסטען מיט דעם אַלטען ווערטעל פון עפּיקור, אַז „איך קאָן ניט שטאַרבען, ווייל כל זמן „איך״ בין דאָ, איז דער טויט ניטאָ, און ווי נאָר עס קומט דער טויט, — ערשט איך בין שוין ניטאָ״. ווען מען טראַכט וועגען עפּיקור׳ס געדאַנק, קאָן מען פיהלען אַ זיסע נקמה אָן דעם טויט. שטעלט אייך פאָר דעם משונה אויסגעצויגענעם נאָז פון דעם טויט, בעת אַט־אַט וויל ער מיך כאַפּען, ערשט „איך״ בין שוין גאָר ניטאָ; אָבער אַלע מאָל — לאָם איך אייך זאָגען דעם אמת — קאָן איך דערביי ניט פערשטיקען די גרויסע שאלה: ווער בלייבט באמת מיט דער אויסגעצויגענער נאָז: איך אָדער דער טויט? אָבער, ווי די מעשה איז, עפּיקור׳ס פיינע המצאה קאָן אונז ניט געבען קיין סמן פון טרייסט, ווען מיר טראַכטען וועגען דעם טויט פון אונזערע ליעבע. און דאָ קומט יענער קאַנטישער אונשטערבליכקייטס־געדאַנק און פרעגט אונז: ווער זאָגט אייך, אַז זיי זענען טויט? און וואָס האָט איהר פערלאָרען מיט זייער טויט?

לאָמיר אין דער אמת׳ען אַ ביסעל אַ טראַכט טהאָן וועגען דעם. נעהמט די שעהנסטע מענשליכע פיגור, וואָס איז אייך אם טהייערסטען. איך וועל נעהמען דעם מענשען, וואָס איז מיר טהייערער פאַר אַלע, וועלכע האָבען געלעבט ביז אהער: ישעיהו הנביא. פאַר וואָס זאָל דער טויט פון ישעיהו הנביא אזוי בעטריעבען מיין הארץ? שטעלט אייך פאָר, אַז איך דערוויס מיך נאָר אין ערנסט, אַז ישעיהו הנביא איז קיין מאָל ניט געשטאָרבען, נאָר זיין גייסט איז אויף אייביג פערדונקעלט געוואָרען און ער לעבט איצטער אין ניו יאָרק, — אַ מיטאַרבייטער אין אַ געוויסער טעגליכער אידישער צייטונג. עס פערשטעהט זיך, אַז ניט נאָר איז אין איהם ניטאָ קיין שפור פון דעם אַלטען ישעיה; ער ווייס אפילו ניט, אַז ער איז אַ מאָל געווען אַ נביא און וואָס אזוינס ער האָט געפערדינט אין

זיין צושטאַנד פון נביאות. וואָלט מיך אַזאַ לייבליכע אונשטערב־ליכקייט ישעיה׳ס צופריעדען געשטעלט? געוויס ניט! איך וואָלט געקוקט אויף די לעבעדיגע שאַלעכץ פון דעם אַלטען גייסט און וואָלט מיר געזאָגט: פאַר אַ ישעיה הנביא איז, איידער אַזאַ לעבען, שוין טויזענד מאָל בעסער דער טויט. מיך פערדריסט, וואָס ישעיה הנבא איז ניטאָ, ניט דערפאַר, וואָס זיין קערפּער איז פערשוואונ־דען, — זיין קערפּער איז מיר קיינמאָל ניט געווען טהייער, — נאָר ווייל זיין גייסט האָט אויפגעהערט צו שאַפען, ווייל די נבואה זיינע איז פערשטומט געוואָרען. אָבער דאָך מאַך איך טאַקע אַ געוואַלדיגען טעות. זיין נבואה איז נ י ט פערשטומט געוואָרען. זי קלינגט נאָך אַזוי פריש און לעבעדיג, אַקוראַט ווי אין דעם טאָג, ווען ער האָט צום ערשטען מאָל אויסגעגאָסען זיין הארץ פאַר דער מענשהייט. ווער איהר זאָגען: דערפאַר בעשאַפט ער אָבער ניט קיין נייע נביאות! אָבער — ווער זאָגט דאָס? האָט זיך דען ישעיה׳ס גייסט ניט ווייטער ענטוויקעלט? איז ניט פון זיין „איש תחת גפנו ואיש תחת תאינתו", — יעדערער אונטער זיין ווייג־גאָרטען און אונטער זיין פייגענבוים, — אויסגעוואַקסען דער גראַנדיעזער קאָמוניזם פון די איסיים? וואָס איז מיר און דער גאַנצער מענשהייט די נפקא מיניה, צי ישעיה אַליין האָט געמאַכט יענעם געוואַלטיגען שריט, אָדער דאָס האָבען געטהאָן זיינע תלמידים, די וואָס האָבען געלעבט און געשאַפען אונטער דער השפעה פון זיין גייסט? ישעיה׳ס גייסט לעבט, ווירקט און ענט־וויקעלט זיך: וועלכע סמנים פון אונשטערבליכקייט דאַרפט איהר נאָך? ער לעבט אייביג „אין דעם לאַנד פון דער עראינערונג", אין דעם דאַנקרייכען מענשליכען זכרון פון דורות און דורות. די מענשהייט געדענקט איהרע העלדען ווי אין דעם לעצטען מאָמענט פון זייער זיין, און אין דער עראינערונג זענען זיי נאָך שעהנער איידער ביים לעבען.

„ט י ל ט י ל: דו האָסט זיך ניט געענדערט, זיידעניו! קיין ברעקעל ניט, קיין ברעקעל ניט... און די באָבעניו האָט זיך אויך אַ סמן ניט געענדערט... איהר זעהט נאָר אוים שעהנער...

ד ע ר ז י י ד ע: געוויס! מיר פיהלען זיך ניט שלעכט... מיר האָבען אויפגעהערט זיך צו עלטערן."

זיי שלאָפען, די אונז ליעבע, כל זמן מיר טראַכטען ניט וועגען זיי, און ווערען ווידער לעבעדיג, ווי נאָר זייער בילד וואַכט אויף פאַר אונזער גייסטיג אויג, און אז טילטיל דערמאָהנט דאָרטען דאָס וואָרט „טויט", פערשטעהען זיי ניט, וואָס דאָס בעטייט. „ווי נאַריש זיי זענען דאָרטען אונטען", זאָגען זיי אויף אונז, וואָס גלויבען אין דעם אמת'ען, ניט אויף־צו־פליסענדיגען טויט... די אונשטערבליכקייט אין דעם זכרון פון דער מענשהייט איז פאַר א סך מאָדערנע מענשען אַן אמת'ער טרייסט, וויל — אויב מען קאָן ניט האָבען וואָס מען וויל, מוז מען וועלען וואָס מען האָט. אָבער „איז דען דאָס אַן ענטפער?" — פרעגט ווידער דער אַלטער מקשן היינע און אַן עכאָ פון טויזענד דורות ענטפערט איהם: ת י ק ו. אויף אידיש ווערט דאָס געזונגען: „עס בלייבט דאָך פאָרט די אַלטע קשיא!"...

אָבער לאָמיר לאָזען די אַלטע קשיא, וועלכע די וועלט פרעגט און פרעגט און וועט ניט אויפהערען צו פרעגען. לאָמיר זיך אומקעהרען צו אונזער „בלאָהען פויגעל".

אויב „דאָס לאַנד פון דער עראינערונג" איז דער סימבאָל פון דער אַלטער היידנישער וועלט און דער געשיכטע פון דעם גייסטיגען עבר, איז דער צווייטער אַרט, וואו טילטיל זוכט דעם אבסאָלוטען אמת, „די ממשלה פון דער נאַכט", — דער סימבאָל פון דעם קריסטליכען גלויבינגען מיטעלאַלטער און דער רעליגיאָן איבערהויפט, אויף וויפיעל זי הערשט נאָך איצטער אין אונזער גייסטיגען לעבען. די רעליגיאָן איז די צווייטע אינסטאַנץ, וואו מיר זוכען דעם אבסאָלוטען אמת.

אין דעם פּאַלאַץ פון דער „נאַכט" זענען דאָ אַלערליי הדרים, פול מיט שרעקען און פיינדליכע מעכטען. אין איין חדר זענען פערשלאָסען די געשפענסטער, די שדים און רוחות, אין דעם אַנדערען די פערשיידענע מינים קרענק און אנשיקעניישען, אין דעם דריטען דער קריעג. נאָך אין איינעם — אַזעלכע שרעקען, פאַר וועלכע דער מענש האָט נאָך גאָר קיין נאָמען ניט, וואָס פערשטיינערן איינעם, ווי נאָר מען טהוט א בליק אויף זיי. פאַרהאַן אָבער אויך א חדר, אין וועלכען עס איז איינגעשלאָסען דער אונענדליכער הימעל מיט זיין גאַנצער פּראַכט. ווי איהר זעהט: דער גן־עדן און

דער גהינם געפינען זיך דאָרטען. די אַלע סטיכישע קרעפטען, — נאַטירליכע, ווי די פערשיידענע חלאת'ן, און די סאָציאַלע, — ווי דער קריעג, — שטעהען אונטער דער ממשלה פון דער קעניגין נאכט, — דעם רעליגיעזען גלויבען, וואָס איז אין מיטעלאַלטער געווען די איינציגע אָרגאַניזירטע מאכט, וואָס האָט געוועלטיגט אין דער גייסטיגער אַטמאָספערע, איינגעשלאָסען די שרעקען און אוועקגעשטעלט אונטער אַ קאָנטראָל, אָבער אויך ארויסגעלאָזען זיי אויף דער וועלט, ווען דאָס איז געווען נויטיג אין די אינטערעסען פון דער הערשענדער רעליגיע.

אַז „די ממשלה פון דער נאַכט" איז דער רעליגיעזער גלויבען און די גייסטיגע אַטמאָספערע, וואָס ווערט ארויסגענומען פון איהם, נעהט ארויס קלאָר און שארף פון דעם דיאַלאָג צווישען דער נאכט און דער קאַץ, וואָס איז געקומען אָנזאָגען איהר, אַז טילטיל קלייבט זיך ארויסצורייסען פון איהר מאכט דעם „בלאָהען פויגעל".

„די קאַץ: ...די נשמה פון ליכטיגקייט, וואָס פיהרט איהם (טילטיל'ן), גיט אונז אַלעמען ארויס. זי האָט זיך אין גאַנצען אוועקגעשטעלט אויף דער זייט פון דעם מענשען. זי האָט זיך דערוואוסט, אַז דער „בלאָהער פויגעל", דער אמת'ער, דער איינציגער, וואָס קאָן פערטראָגען דעם שיין פון טאָג, בעהאַלט זיך דאָ, וואו עס וואוינען די „בלאָהע פויגעל" פון חלומות, וועלכע לעבען פון לבנה־שטראַהלען און שטאַרבען, ווי נאָר זיי דערזעהען דעם ליכטיגען שיין. די נשמה פון ליכטיגקייט וויים, אַז עס איז איהר פערוועהרט אריבערצוטרעטען דעם שוועל פון אייער פאַלאַץ און דערפאַר שיקט זי אהער די קינדער. איהר אָבער קאָנט דאָך ניט פערמאַכען פאַר'ן מענשען די טהירען פון אייערע סודות, — איז וויים איך ניט, וואָס עס וועט זיין דער סוף דערפון... זאָל חלילה טרעפען דער אומגליק און זיי וועלען בעקומען אין זייער מאַכט דעם אמת'ען „בלאָהען פויגעל", איז יעמאָלט — אויס מיט אונז! מיר וועלען מוזען אויף אייביג פערשווינדען.

די נאַכט: גאָט, מיין גאָט!... אין וואָס פאַר אַ צייטען מיר לעבען!... אַ מינוט לאָזט מען ניט צורוה... אין די לעצטע יאָהרען האָב איך פשוט אויפגעהערט צו פערשטעהן דעם מענשען. וואוהין ציהט איהם? נישיים וויל ער וויסען אַלץ? ער האָט שוין

אין זיין מאַכט אַ דריטעל פון מיינע סודות; אַלע מיינע אָנשרעקענישען זענען פול מיט פחד, האָבען מורא דאָס הויז צו פערלאָזען, מיינע רוחות און דיבוקים זענען זיך צולאָפען, און דער גרעסטער טהייל פון מיינע חלאַת'ען פיהלט זיך גאָר ניט פויגעלדיג.

די קאַץ: יע, אמת, שווערע צייטען. נאָר איך און דו קעמפפען נאָך אַנטקעגען דעם מענשען“.

ווען טילטיל קומט אין די ממשלה פון דער נאַכט, מוז די נאַכט איהם ארויסגעבען אַלע שליסלען און ער זוכט דורך אַלע איהרע חדרים. פון איין חדר, וואו עס זענען איינגעשלאָסען די שדים און רוחות, רייסען זיך ארויס אַ פּאָר פון דער חברה, און מען פערטרייבט זיי צוריק. „זיי איז אומעטיג“, בעמערקט די נאַכט, „זינט דער מענש האָט אויפגעהערט מורא צו האָבען פאַר זיי“. ביי דעם חדר פון די קראַנקהייטען בערוהיגט זי טילטיל'ן, אַז פאַר זיי איז ניטאָ וואָס צו שרעקען זיך; „זיי זענען געבעך געוואָרען רוהיג, די אָרימע בעשעפענישען... ניט גוט איז זיי. פון אַ צייט אָן לאָזט זיי דער מענש ניט אָן אָטהעם־טהאָן פריי. רק ער פיהרט מלחמה מיט זיי. דער עיקר, די מיקראָבען; ווי נאָר מען האָט זיי אויסגעפונען, איז גאָר אַ צרה“.

די „נאַכט“ האָט אַ מאָל געהאַט אַ גרויסע בעדייטונג אין דעם לעבען פון דער מענשהייט. די רעליגיאָן איז געווען דער איינציגער מיטעל אַנטקעגען אַלע פיינדליכע מעכטען. אין איהרע חדרים, דערצעהלט זי טילטיל'ן, זענען איינגעשלאָסען אַלע מענשליכע פּלאָגען, אַלע אָנשיקענישען, אַלע מגפות, צרות, קאַטאַסטראָפען, אַלע געהיימניספולע שרעקען, וואָס האָבען פערפינסטערט דאָס לעבען פון דעם אָנהויב פון די צייטען. „געגנג כחות האָט מיך געקאָסט, ביז איך האָב זיי אַלעמען אריינגעשפּאַרט אהער מיט דער הילף פון דעם שיקזאַל“. און עס פערדריסט איהר, דער נאַכט, וואָס איצטער לערענט זיך דער מענש אין גאַנצען אויסצוקומען אָהן איהר הילף.

אַלע חדרים האָט טילטיל דורכגעזוכט. אויך דעם, וואו עס ליעגען די אַלט־געוואָרענע שטערן, דער נאַכט־טוי און די נאַכטיגאַל־קלאַנגען, — ערגעץ־וואו ניטאָ דער „בלאָהער פויגעל“. עס איז געבליעבען נאָר איין חדר, אָבער די נאַכט וויל מיט אַלע כחות ביים

דערלאָזען, טילטיל זאָל אריינבליקען אהין. זי פרובט איהם אָנ־שרעקען מיט דער סכנה, וואָס אויף איהם ווארט דאָרטען.

„ד י נ אַ כ ט (מוטערליך): הער מיך אויס, מיין קינד. איך בין געווען גוט צו דיר, איך האָב דיר געטהאָן אַלץ, וואָס דו האָסט געוואָלט, דאָס וואָס איך וואָלט פאַר אַן אַנדערן קיינמאָל ניט געטהאָן. איך האָב דיר געעפענט אַלע מיינע סודות... דו ביסט מיר ליעב געוואָרען... אַ רחמנות אויף דיין יוגענד און דיין אונ־שולד... איך רעד צו דיר איצטער, ווי אַ מאַמע. פאָלג מיך, גלויב מיר, מיין קינד, פרוב ניט דעם מזל — עפען ניט די טהיר!

ט י ל ט י ל (אַ ביסעל שוואַנקענד): אָבער, אייגענטליך, פאַר וואָס?

ד י נ אַ כ ט: ווייל איך וויל ניט, דו זאָלסט גע'נײַוק'ט ווערען. ווייל קיין איינציגער פון די — דו הערסט? — קיין איינ־ציגער פון די, וואָס האָבען געעפענט די טהיר אַפילו נאָר אויף אזוי פיעל ווי אַ האָאר איז בדיים, האָט זיך ניט צוריקגעקעהרט צום לעבען און צו דעם שיין פון דער זון. ווייל יעדע שרעקליכע זאַך, וואָס מען קאָן זיך נאָר פאָרשטעלען, אַלע שוידערליכקייטען און טויט־שרעקענישען, וועגען וועלכע מען רעדט אויף דער ערד, זענען אַ נאָר נישט לגבי דעם קלענסטען פחד, וואָס וואַרט אויפ'ן מענשען, ווי נאָר זיין בליק דערנעהנטערט זיך צו דעם ברעג פון יענעם אָב־גרונד, וועלכען קיינער האָט ניט דעם קוראַזש אָנצורופען מיט אַ נאָמען."

אויף אַלע, וואָס געהען מיט טילטיל'ן, פאַלט אַן אַן אימה ביי די רייד פון דער נאַכט, און אַלע בעטען זיך ביי איהם, ער זאָל ניט עפענען די געהיימניספולע טהיר. נאָר טילטיל און טיללאָ, זיין הונד, פערליערען ניט דעם מוטה — און די שרעקליכע טהיר ווערט געעפענט. אָבער אַנשטאָט די אַלע אויסגעטראַכטע שרע־קענישען פון דער מוטער נאַכט, עפענט זיך פאַר'ן אויג דער רע־ליגיעזער גן־עדן אין זיין גאַנצען הימלישען צויבער:

„אַן אונענדליכער, אונאויסדריקליך שעהנער צויבער־גאָרטען פון טרוימען און נאַכטליכען שיין. צווישען שטערען און פלאַנעטען פליהען ארום צויבערליכע בלאָהע פויגעל פון איין עדעלשטיין אויף דעם אַנדערן, פון איין לבנה־שטראַהל אויף דעם אַנדערן, בעלייכ־

מענדיג אַלץ וואָס זיי בעריהרען. זיי שוועבען האַרמאָניש און אָהן אָן אויפהער ביז צו די ווייטעסטע ברעגען פון דעם האָריזאָנט. עס איז אַ שלל פון בלאָהע פויגלען, און עס דוכט זיך, פונקט ווי זיי וואָלטען געווען דער אָטהעם, די הימעל־בלאָהע אַטמאָספערע און דאָס לעבען גופא פון דעם צויבערליכען גאָרטען."

טילטיל שטעהט פערבלענדט, פערווירט, אין דעם שיין וואָס בעלייכט דעם גאָרטען און שרייט:

„דאָס איז דאָך דער הימעל!... קומט אַהער! אָט זענען זיי... זיי זענען דאָ... זיי זענען דאָ... זיי זענען דאָ! ענדליך האָבען מיר זיי... טויזענטער בלאָהע פויגעל, מיליאָנען... מיליאַרדען! שוין מעהר, איידער מען דאַרף..." „מען קען זיי נעהמען מיט הוילע הענט"... „זעהט, זעהט: זיי עסען שטראַהלען, לבנה־שטראַהלען."

טילטיל, מיטיל און דער הונד טילאָ פאַנגען אַזוי פיעל פויגעל, וויפיעל זיי קאָנען נאָר פערטראָגען, און געהען אַרויס גליקליכע פונ'ם גן־עדן.

געבליבען אליין, געהען די נאַכט און די קאַץ און קוקען אריין מיט אַנגסט אינ'ם גאָרטען.

„די נאַכט: איהם אָבער האָבען זיי ניט געכאַפּט.

„די קאַץ: ניין, ער איז דאָרטען, אויף דעם שטראַהל פון דער לבנה. זיי האָבען איהם ניט געקאָנט דערלאַנגען: ער איז געזעסען צו הויך."

נו — און דער שלל בלאָהע פויגעל, וואָס די קינדער האָבען אַרויסגעטראָגען פון גאָרטען? — וואָס איז געוואָרען פון זיי? אַך! ווי נאָר מען האָט זיי אַרויסגעטראָגען דרויסען, זענען זיי געפאַלען טויטע.

דער סימבאָל פון דער סצענע איז צו קלאָר, איך זאָל איהם דאַרפען אויסטייטשען באריכות. די רעליגיע האָט אין זיך אַ סך „אַבסאָליוטע אמת'ן": דער ים־סוף האָט זיך געשפּאָלטען, ווען די אידען זענען געגאַנגען פון מצרים — אַן אַבסאָליוטער אמת פאַר דעם גלויביגען אידען; די לבנה האָט זיך צובראָכען אויף צווייען און איז געגאַנגען הקפות אַרום דעם היילינגען קאַאבאַ — אַן אַבסאָליוטער אמת פאַר דעם גלויביגען מאַהאָמעדאַנער. מיט תפילות און תעניתים קאָן מען איבערבעטען דעם צוצאָרנטען גאָט — אַן

אבסאָליוטער אמת פאַר אַלע גלויביגע קאָנפעסיאָנען. און נאָך טויזענדער און טויזענדער אַנדערע „בלאָהע פויגעל", וואָס שפּייזען זיך פון נאַכטליכע טרוימען, האָט די רעליגיאָן פאַר דעם מענשען — „שוין אַביסעל מעהר, איידער מען דאַרף", ווי טילטיל בעמערקט גאַנץ ריכטיג. אָבער די אַלע אבסאָליוטע אמת'ן, לעבען נאָר אַזוי לאַנג, ווי מען געפינט זיך אין דער לאַזורנער אַטמאָספערע פון דעם רעליגיעזען גלויבען. קוים טראָגט איהר זיי אַרוים אויף דעם שיין פון דעם מענשליכען שכל, אַזוי ווערען ביי זיי אַראָבגעהאַנגען די בלאָהע קעפּעלעך: עס געהט זיי אוים דער אָטהעם.

און פון דעסטוועגען האָט די רעליגיאָן, די ממשלה פון דער איבערנאַטירליכער וועלט, פון דעם גייסטיגען פּרינציפּ, וואָס בעהערשט דאָס גאַנצע זיין, אַ „בלאָהען פויגעל", אַן אבסאָליוטען אמת אין זיך. און ניט נאָר אין זיך גופא, נאָר אפשר, לפּחות, אַ פונק פון איהם, — אין דעם רעליגיעזען טרוים פון דעם מענשען, אין יענע האַלב אַרויסגעשטאַמעלטע גערעאַנקליכע פאַר־שפּיהרונגען (אויב מען קאָן זיך אַזוי אויס־דריקען), וואָס געפינען זיך אין יעדער רעליגיאָן, — גערעאַנקליכע פאַר־געפיהלען פון דעם הייליגען און דעם אונענדליכען, וואָס פערשווינדען ניט מיט דעם שטראָם פון דער צייט, וואָס געהען איבער פון דור צו דור, פון רעליגיעזען פּעריאָד צו רעליגיעזען פּעריאָד און מאַכען די רעליגיע פאַר אַן אייביגען צווייג פון דער מענשליכער קולטור. אָבער יענער אבסאָליוטער אמת זיצט צו הויך און צו חייט „אויף אַ שטראַהל פון דער לבנה" — און דער מענשליכער שכל, אפילו דער רעליגיעזער, קאָן קיין מאָל ניט ווערען דער אויבערהאַרר איבער איהם.

אָבער אויב דער וועג פון דעם רעליגיעזען גלויבען און פאַרשען קאָן אונז ניט פיהרען צו דעם אבסאָליוטען אמת אין דער דערקענטנים פון דעם העכסטען גוט, — זאָלען מיר אפשר אַ פּרוב טהאָן אונזער מזל אין דער אויספאָרשונג פון דער נאַטור? די וועלט איז דאָך סוף־כל־סוף די נאַטור און דעריבער מוז דער תוך פון דער וועלט ליעגען ערגעץ וואו פערבאָרגען אין איהר. די מענשהייט, איינגעמאַטערט פון דעם צאַפּלען זיך אין די נעצען פון דעם רעליגיעזען דענקען, הונגעריג געבליבען נאָך דער גערייכער סעודה פון לבנה־שטראַהלען, מיט וועלכע זי האָט זיך גע־

שפּייזט, ווענדט אָב איהרע בליקען פון דעם הימעל צו דער ערד, פון דעם איבערנאַטירליכען זיין צו דעם זיין, וואָס מיר בענעהמען מיט אונזערע חושים, צו דעם זיין פון דער נאַטור. דאָס איז געשעהן אין יענער צייט נאָך דעם מיטעלאַלטער, וואָס טראָגט אין דער געשיכטע פון דעם מענשליכען דענקען דעם נאָמען: די ווידערגעבורטס־צייט, די רענעסאַנס, — טילטיל געהט זוכען דעם „בלאָהען פויגעל“ אין דעם וואַלד.

דער וואַלד איז דער סימבאָל פון אַלץ, וואָס איז פער׳סור׳עט אין דער נאַטור, און גאַנץ פּאַסיג האָט דער ערשטער גרויסער דענ־קער, וואָס איז אַרויסגעוואַקסען פון דער רענעסאַנס־צייט, ווי איהר אָבשלוס און בעסטע פרוכט, אין דערזעלביגער צייט ווי דער אָנהויב פון דעם נייען פּעריאָד אין דעם מענשליכען געדאַנק, — גאַנץ פּאַסיג, זאָג איך, האָט פרענסיס בעקאָן, דער פאָטער פון אונזער מאָדערנער נאַטורוויסענשאַפט, דעם נאַטורוויסענשאַפטליכען טהייל פון זיין הויפּט־ווערק א נאָמען געגעבען „סילוואַ סילוואַרום“ — „אַ וואַלד פון וועלדער“. וואָס ווייטער מיר דרינגען אריין אין די טיעֿ־פעניסען פון דעם וואַלד, אַלץ ערנסטער און שטומער קוקט אונז אַנטקעגען זיין אייביגער שווייגען.

אונזער סטודיום פון דער נאַטור איז ניט נאָר א טהעאָרעטי־שער, ער איז אויך א פּראַקטישער, און אויף דעם געביעט פון דעם פּראַקטישען לעבען, אין דעם קאַמפּף פאַר דער הערשאַפט איבער די נאַטירליכע כחות האָט דער מענש געוואונען ניט איין נצחון, און די כראָניק פון זיינע טריאומפען אויף דעם פעלד פון נאַטורוויסענ־שאַפט און טעכניק וואַקסט — קיין עין־הרע — פון טאָג צו טאָג. אָבער צוריק — וויפיעל נקמה דערלעבט דאָס די נאַטור אָן אונז, פון דעם קליינעם מיקראָב אָן, ביז צו דעם הויכען סאָסנע בוים, וואָס גיט אונז מיט שמחה די פיער ברעטלעך פאַר אונזער קבר.

אין דער נאַטור ליעגט בעהאַלטען דער אבסאָליוטער אמת, אָבער — ווי שטאַרק עס זאָל ניט זיין דער קאַמפּף פון דעם מענשען אַנטקעגען דער טבע, ווי זיכער עס זאָל ניט זיין סוף־כל־סוף זיין נצחון איבער דעם וואַלד, — דעם „בלאָהען פויגעל“ פון דעם וואַלד ברענגט ער ניט פון דאָרטען אַהיים.

דאָס איז דער קורצער געדאַנקליכער אינהאַלט פון יענע סימבאָלען, וואָס ווערען פאָרגעפיהרט אין דער סצענע פון וואַלד, ווען אַלע קרעפטען פון דער לעבעדיגער נאַטור ווערען אויפגערודערט צום קאַמפף אַנטקעגען דעם מענשען, וואָס איז געקומען צו זיי נאָך דעם „בלאָהען פויגעל".

דער שטרייט מיט דעם מענשען ווערט אָנגעפיהרט פון אַ דעמב, דעם אַלטען הערשער פון וואַלד. „דער דעמב איז אַן אַלטער זקן. דער קאָפּ איז בעדעקט מיט אַ קרוין פון וויסק־בלעטער. ער טראָגט אַ לאַנגען, גרינעם מאַנטעל מיט אַ זוים פון מאָך. ער איז בלינד; זיין ווייסע באָרד שוועבט דורך דעם ווינד. מיט איין האַנד שטיצט ער זיך אויף אַ גראָבען, געדרעהטען שטעקען און מיט דער אַנדערער אויף אַ יונגען דעמבענעם בוימדעל, וואָס דיענט איהם ווי אַ פיהרער. דער בלאָהער פויגעל שטעהט ביי איהם אויפ'ן אַקסעל."

איך וועל איך דאָ ניט אויפהאַלטען מיט די איינצעלנע שעהנע מאָמענטען, וואָס געפינען זיך אין דעם אַקט פון דעם וואַלד. פאַר מיר איז וויכטיג דער הויפּט־סימבאָל — און ער קאָן געצייכענט ווערן מיט אַ פּאָר שטריכען.

אויפגערודערט אַנטקעגען דעם מענשען ווערען אויך דאָ די פיינדליכע מעכט אַ דאַנק דער מסירה פון דער קאַץ. דאָס לעבען פון טילטיל און זיין שוועסטערל שטעהט אין ערנסטער געפאַהר, ווייל יעדער בוים און יעדע חיה וויל נקמה נעהמען פון די קינדער פאַר אַל דאָס בייז וואָס דער מענש האָט אָנגעטהאָן זייער מין. בראַוו און מוטהיג האַלט זיך טילטיל, מיט מסירת נפש פאַר איהם קעמפפט זיין טרייער הונד און — וואָלט ניט די נשמה פון ליכטיגקייט געקומען צו הילף, וואָלט אפשר שוין געוועזען אַ סוף צו טילטיל'ן. ער קאָן זיין צופריעדען וואָס ער איז אַרויס אַ גאַנצער מיט'ן לעבען. דעם „בלאָהען פויגעל" האָט ער ניט געקאָנט קריגען: אויף דעם וועג פון נאַטור־וויסענשאַפט דערגרייכען מיר ניט דעם אַבסאָליוטען אמת.

די פּאָר סימבאָלען, וואָס זיינען אונז נאָך געבליבען קאָנען מיר בעשפּרעכען גאַנץ קורץ. דער גרונד־געדאַנק — האָפּ איך — איז שוין אונז געוואָרען קלאָר און מיר נויטיגען זיך מעהר ניט אין קיין בעווייזען צוליעב איהם.

נאָך דעם וואַלד געהען די קינדער אויפ'ן בית־עולם צו די

מתים, טאָמער האָט איינער פון זיי בעהאַלטען דעם פויגעל ביי זיך אין קבר. אָבער דאָרטען קאָן דער „בלאָהער פויגעל" זיך ניט געפינען. מיר ווייסען שוין: „ס'איז ניטאָ קיין מתים".

און איצטער, ווען די פערגאַנגענהייט און די געגענוואַרט איז שוין אויסגעפאָרשט געוואָרען, בלייבט נאָר איין ממשלה, וואו צו זוכען דעם „בלאָהען פויגעל" — אין דער צוקונפט. אויב מיר קאָנען איצטער דעם אבסאָליוטען אמת ניט געפינען, לאָמיר ווענינגסטענס לעבען מיט דער האָפנונג, אז ער וועט זיך פאַר אונזערע אייניקלעך אָדער אור־אור־אייניקלעך אין א וויפיעל'סטען גליעד אַנטפּלעקען אין זיין גאַנצער פראַכט. אָבער אויך די האָפענונג רויבט פון אונז מעטערלינק אוועק מיט זיין „בלאָהען פויגעל".... און אַט דעם טרויעריגען רעזולטאַט דערצעהלט ער אונז אין א קאַפּיטעל פון זיין ווערק, וואו פון יעדער שורה שפּריצט אַזוי פיעל גלויבען אין דעם לעבען און אין דער צוקונפט פון דער מענשהייט. אין דער שילדערונג פון דער ממשלה פון דער „צוקונפט" דערגרייכט מעטערלינק'ס אָפּטימיזם זיין גרעסטע הויך. עס איז דער קלימאַקס פון זיין שיר השירים.

די סצענע שפּיעלט זיך אָב אין א לאַזורנעם פּאַלאַץ, וואו עס וואַרטען די קינדער, וואָס דאַרפען ערשט געבוירען ווערען. דאָרטען גרייטען זיך צו צו זייער קינפטיגען לעבען אויף די גרויסע העלדען פון דער מענשהייט, די בויער פון זיין צוקינפטיגער קולטור. און וואָס פאַר א שעהנע זאַכען זיי בויען דאָרטען פאַר אונז, וואָס פאַר א מתנות זיי וועלען דאָס ברענגען מיט זיך אויף דער וועלט!

מיר האָבען שוין געזעהן, אז איינער דאַרף ערפינדען דאָס, וואָס וועט מאַכען גליקליך דעם מענשען. איינער האָט אָנגעגרייט עפּעס אויף צו פערלענגערן דאָס לעבען און נאָך איינער, קאָן זיין, וועט אפשר אין גאַנצען בעפרייען די מענשהייט פון טויט. דער האָט אויסגעטראַכט א נייעם קוואַל פון דער שעהנסטער בעלייכטונג; יענער ווייס, ווי אזוי צו בעקומען ריינע פרייד דורך געדאַנקען. גאָר ניט קיין איבעריגע זאַך איז אויך דער נייער מין פייער, מיט וועלכען איינער וויל דערוואַרעמען די ערד, ווען זי וועט שוין ווערען קאַלט... אמת, עס וועט נאָך געדויערען אביסעל ביז די ערד־קינדער וועלען זיך נויטיגען אין איהם; אָבער פאַר וואָס זאָל ניט זיין פערוואָהרענט

לכתחילה, אַז ווען מען וועט דאַרפען דעם פייער, וועט ער איהם שוין ברענגען, דער לאַזורנער אינגעלע פון דער צוקונפט'ס ממשלה, וועלכע ווערט בעהערשט דורך די בעפעהלען פון דעם לעבען. און איינער וועט גאָר אין גאַנצען מבטל זיין דעם אונרעכט צווישען מענשען.
אָבער — ווען? כ'לעבען, דאָס האָט געמאָגט זיין אַביסעל פריהער, איידער אונזער „אַלטעטשקע"-ערד וועט דאַרפען זיצען ביים קאַמין און זיך וואַרעמען די הענד פאַר אַ קינסטליכען פייער.

אָבער דער „ווען" איז אַן אייביגע געהיימנים. די צייט ריכט אויס די קינדער אויף דער וועלט דורך דער פאָרט פון דער מאָרגען־רויט און זי, די צייט, ווייס שוין וואָס זי טהוט. קומט די צייט צו געהן אויף דער וועלט, העלפט ניט קיין טענות ומענות. מען מוז געהן, אַקוראַט ווי שפּעטער, ווען מען וועט דאַרפען צוריק. אָט, צ. ב., ווי די צייט „באַלעבאַטעוועט", בעת זי ריכט אויס דעם טעגליכען טראַנספּאָרט אויף דער ערד.

„ד י צ י י ט: איינציגוויין! איינציגוויין!... ווידער געקומען מעהר, איידער מען דאַרף... אייביג דיזעלביגע מעשה. מיך וועט איהר ניט אָבנאַרען (שטופּט איינעם אָב צוריק). ניט דיין צייט.... און אויך ניט דיינע. געה און קום צוריק ערשט אין צעהן יאָהר אַרום. אַ דרייצעהנטער פּאַסטוך. מען דאַרף ניט מעהר ווי צוועלף. זיי זענען סתם שוין איבעריג: מיר לעבען ניט אין טעאָקריט'ס צייטען אָדער ווערגיל'ס... ווידער דאָקטוירים! עס איז שוין אָהן אייך גענוג מעדיקער אויף דער וועלט. אַלע בעקלאָגען זיך... און וואו זיינען די אינזשעניערען? מען פּאָדערט אויך אַן עהרליכען מענשען, נאָר איינעם, ווי אַן אויסנאַהם.... איז וואו איז דער עהרליכער מענש? דאָס ביזטו? (דאָס אינגעל שאָקעלט מיט'ן קאָפּ אויף „יע".) שוין גאָר אַ צרה'דיגער אויסזעהן ביי דיר... העי, דאָרטען, זייט אַביסעל שטילער, באַפּט נישט!... און דו — וואָס פיהרסטו מיט זיך. גאָרנישט? ווילסט דורכגעהן מיט לעדיגע הענד... אַז אסור! גרייט עפּעס אָן; עפּעס אַ גרויסען פערברעך אָדער אַ חלאת, — אַלץ איינס, דער עיקר עס זאָל עפּעס זיין. (בעמערקט אַ אינגעל, וועלכען מען שטופּט פאָראויס און ער שפּאַרט זיך איין מיט אַלע כחות.) וואָס איז דאָס אַזוינס? דו ווייסט דאָך, אַז דיין צייט איז געקומען... מען דאַרף האָבען אַ העלד

וואָס זאָל בעזיעגען די אונגערעכטיגקייט. דאָס ביזטו דאָך — איז צעה!

„די לאַזורנע קינדער: ער וויל ניט...

„די צייט: וואָס הייסט ער וויל ניט? וואָס טראַכט ער זיך, דער קליינער מפיל? אָהן טענות! ניטאָ קיין צייט.

„דאָס איינגעלע (שפּאַרט זיך איין): איך וויל ניט, בעסער גאָר ניט געבוירען ווערען. איך'ל בלייבען דאָ.

„די צייט: קיינער פרעגט ביי דיר ניט. קומט די צייט, דאַרף מען געהן — און אַ סוף מיט אַן עק. גיכער! גיכער!"

געוויס, פאַראַן אויך דאָרטען קינדערלעך, וואָס האַלטען פון דעם אַלטען אידישען כלל, אַז נח לו לאדם שלא נברא משנברא, בעסער פאַר דעם מענשען ניט געבוירען צו ווערען, איידער געבוירען צו ווערען. משמעות, אַז פון זיי שטאַמט דאָס דער פּעסימיזם אויף דער וועלט. אָבער זיי זיינען דאָרטען אַקוראַט אַזוי ווייניג ווי דאָ. און אויך דאָרטען האָבען זיי ניט קיין ברעקעל ברירה. די צייט איז אומ'ברחמנות'דיג און אויף אַלע טענות ענטפערט זי: „ניט מיין דאגה! געהט ברענגט אייערע קלאַגעס צו דעם לעבען. איך בינד צונויף און שייד פאַנאַנדער, נאָר ווי דאָס לעבען בעפעהלט."

דאָס רוב אָבער ווילען אַלע געבוירען ווערן, ווען עס צייט עס איז שוין געקומען. מען האָט אפילו געכאַפּט איינעם, וואָס האָט זיך שוין צום דריטען מאָל געוואָלט דורכ'גנב'ענען פאַר דער צייט... און אַז דער אַקרעגט מיט די קינדער שווימט אַוועק אויף די וואָלקענס פון דער מאָרגענרויט און די קינדער דערזעהען די ערד, דערהויבען זיך פריידיגע געשרייען: „די ערד! די ערד! איך זעה זי. ווי שעהן זי איז! וואָס פאַר אַ ליכטיגע! וואָס פאַר אַ גרויסע!" און זיי אנטקעגען טראָגט זיך אַ געזאַנג פון די מוטערס, פול מיט פרייד און ערוואַרטונג.

איז אין דער ממשלה פון דער צוקונפט פאַראַן אַ „בלאָהער פויגעל"? אודאי! און געכאַפּט האָט מען איהם אויך: ניט קיין אַנדערער, ווי די נשמה פון דעם ליכטיגען שיין בכבודה ובעצמה. אָבער — וואָס איז געוועזן דער רעזולטאַט? עס האָט זיך באַלד אַרויסגעשטעלט, אַז ער איז ניט קיין אמת'ער: ער האָט באַלד געביטען זיין פאַרב, ער איז געוואָרען רויט...

וואָס איז דער נמשל פון דעם משל? — גאָר אַ פשוט'ער נמשל. ווען מיר פאַנטאַזירען וועגען דער צוקונפט פון דער מענשהייט, גלויבען מיר, אַז ער וועט ווען עס איז געפינען דעם אַבסאָליוטען אמת. אָבער — מיר מעגען ווי שטאַרק גלויבען אין דער מאַכט פון דעם מענשליכען שכל — איז דאָס נאָר אַ ראָזעווע, מיט קיין זאַך ניט איינגעפונדעוועטע האָפנונג און — ניט מעהר!

אָבער נאָך אַן אַנדערער, שוין אַביסעל אַ טיעפערער, געדאַנק שטעקט אין דעם זעלבינגען סימבאָל. ווי אָפט זאָגען מיר נביאות וועגען דער צוקונפט פון דער מענשהייט און ווי אָפט שמועסען מיר זיך איין, אַז די נביאות זיינען אויפגעבויט אויף דעם פעסטעסטען גרונד פון דער פינקטליכסטער וויסענשאַפט. אָבער די אַלע נביאות מיט דעם „אייזערנעם גאַנג פון דער נאַטירליכער ענטוויקעלונג", אויף וועלכען זיי זיינען געבויט, זיינען אין תוך אַריין, ווען מען בע־לייכט זיי מיט דעם העלען שיין פון דעם קריטישען געדאַנק, ניט קיין „בלאָהער" אמת פון דער פינקטליכער וויסענשאַפט, נאָר אַ „ראָזעווער" חלום פון דער צוגליהטער פאַנטאַזיע — און דעם גלוי־בען אין דעם מענשען...

דער סך־הכל פון טילטיל'ס זוכען איז, ווי איהר זעהט, גאָר ניט קיין געראָטענער. „ניטאָ ביי מיר דער „בלאָהער פויגעל", בעקלאָגט ער זיך צום סוף פון דער נסיעה. „דער פון דעם עראינערונג־לאַנד איז געוואָרען שוואַרץ; דער פון דער צוקונפט איז געוואָרען רויז; די פויגלעך פון דער נאַכט זיינען טויט, און דעם פויגעל פון דעם וואַלד האָב איך ניט געקאָנט פאַנגען. בין איך דען שולדיג, וואָס זיי בייטען די פאַרב, אָדער שטאַרבען, אָדער גליטשען זיך אַרויס פון די הענד? וועט די פעע ניט זיין אין כעס? וואָס וועט זי זאָגען?"

„מיר האָבען געטהאָן אַלץ, וואָס מיר האָבען געקאָנט", טרויסט איהם דער ליכטיגער שיין. „ס'קאָן זיין, עס איז גאָר ניטאָ קיין בלאָהער פויגעל און אפשר בייט ער זיין פאַרב, ווי נאָר מען זעצט איהם אַריין אין שטייגעל."

אויב איך האָב געטראָפען מיט מיין סברה, אַז די פעע איז די מעטאַפיזיק, ווייס איך גאַנץ גוט, וואָס זי וועט זאָגען. פאַר איהר זיינען דאָס ניט קיין תירוצים. זי דאַרף האָבען דעם אמת'ן „בלאָהען פויגעל" און דוקא אין שטייגעל. זי וועט זיין אין כעס אויף זיך

אַליין, וואָס זי האָט געשיקט די קינדער דורך אַזאַ פּשוט׳ען וועג ווי — געהן דורכ׳ן פענסטער. געדאַרפט האָט מען גאַנץ בעשטימט קריכען דורכ׳ן קוימען, און אַן אַנדערס מאָל וועט זי גאַנץ געוויס לאָזען אויספּרובען דעם ריכטיגען וועג... אָבער איך וואָלט איהר געגעבען אַזאַ׳ן עצה. לאָז זי אויסקלויבען די צייט און דעם וועג, וואָס זענען שוין מיט אַזוי פיעל מזל אויסגעפּרובט געוואָרען אין די אידישע פאָלקס־מעשה׳לעך: זאָל זי אָבוואַרטען, ביז שבת־צו־נאַכט וועט אויספאַלען אם מיטוואָך נאָך האַלבען טאָג און לאָז זי לאָזען די קינדער זיך גליטשען אויף אַ לונג־און־לעבער׳ל פון אַ גיסעל, אויף וועלכען די בעריהמטע דריי לעבעדיגע מתים האָבען זיך געגליטשט, און יעמאָלט קאָן זי זיין זיכער, אַז זיי וועלען זיך שנעל דערגליטשען ביז צו דעם אמת׳ן „בלאָהען פויגעל״.

אָבער אונזערע עצות דערגעהען שוין ניט צו דער צויבערפעע... אין דעם לעצטען אַקט האָבען זיך די קינדער אויפגעכאַפּט ביי זיך אין דער היים און דאָ דערמאָנט זיך טילטיל אָן זיין טורטעלטויב, וואָס הענגט ביי איהם אין שטייגעל:

„זעה, זעה!״ — ווערט ער פול מיט התפּעלות. „ער איז בלאָה! דאָס איז דאָך מיין טויבעלע... אָבער זי איז איצטער אַ סך בלאָהער, איידער פריהער, ווען איך בין אַוועקגעגאַנגען... זעה, דאָס איז דאָך דער „בלאָהער פויגעל״, וואָס מיר האָבען איהם געזוכט. מיר זיינען אַזוי וויים געגאַנגען נאָך איהם און ער איז גאָר דאָ... אָט איז דיר אַ מעשה!״ אויך די צויבערהאַפטע פעע בעריליונאַ ווערט צוריק פערוואַנדעלט אין דער פּשוט׳ער אַלטעטשקער, דער פויערטע בערלענגאַ, מיט איהר לעבעדיגער אָבער קראַנקער איינִיקעל, וואָס נעהמט פאַקטיש דעם ניט גאָר „בלאָהען״ היימישען פויגעל פון טילטיל׳ס שטייגעל: זי איז צופריעדען מיט יענע אמת׳ן, וואָס דער מענש ברענגט ארוים פאַר זיינע לעבענס־נויטען, וועלכען אויך טילטיל האָט געגנרמען גאָר אַנדערש שעצען, נאָך די נסיונות פון זיין רייזע. אמת, אויך אָט דער פויגעל האָט זיך ארויסגעריסען פון די קינדער׳ס הענד. און דאָס טרעפט זיך מיט דעם מענשען גאַנץ אָפט. עס זיינען דאָ געגוג צייטען, ווען דער איינצעל־מענש אָדער אפילו אַ גאַנצער דור, פערליערט דעם מענשליכען אמת פון אויג. אָבער שטאַרק טרויערען וועגען דעם זאָלען מיר ניט: טילטיל איז גערעכט. „נישקשה, ניט

זיין", זאָגט ער, „איך וועל איהם שוין כאַפּען", — ווייל אָהן אַן אמת קאָן דער מענש נים לעבען.

מיר זיינען איצטער ביים סוף פון דער מעשה'לע. עס וואָלט זיך אפשר געלוינט זיך נאָך אביסעל מעהר אָבשטעלען אויף דעם סימבאָל פון דער קאַץ, דער אינטריגערישער מסור'טע, דעם פּיינד פון דעם פרייען געדאַנק, דעם פערבינדעטען פון דער נאַכט, וואָס איהם לאָזט מעטערלינק אַרויסגעהן אין דער מאַסקע פון א פראָנ־צויזישען דיפּלאָמאַט; אויף דעם סימבאָל פון דעם טרייען בולדאָג, וועלכען ער לאָזט אויסזעהן ווי דעם ענגלישען דזשאָהן בולל אין דער מאָדערנער קאַריקאַטור; אויף דעם סימבאָל פון דעם באַלעבאַטישען, דורך־און־דורך בורזשואַזען ברויט; אויף דעם זיסען, ט ו ג ע נ ד ה א פ ט ע ן צוקער, וואָס ברעכט אָב זיינע צוקער־פינגער פאַר דעם מענש, — שוין א צו זיסע פיגור, וואָס שמעקט מיט לאַקרעץ פון די טאָג־טעגליכע מאָראַל־פּרעדיגטען, — אָבער — לאָמיר דאָס אַלץ לאָזען אָן א זייט. לאָמיר נים פערגעסען, וואָס איך האָב שוין געזאָגט, — אז די בלאָה־אויגיגע קינדער־מעשה'לע מעטערלינק'ס איז נים קיין פילאָסאָפישע אַלעגאָריע, נאָר א פילאָסאָפישער ס י מ ב אָ ל, און עס איז גענוג, אז מען קאָן אַרויסברענגען זיין גרונד־געדאַנק.

און דער גרונד־געדאַנק איז: דער אבסאָלוטער אמת, נאָך וועלכען עס יאָגט זיך דער מעטאַפיזישער געדאַנק, איז נים פאַר דעם מענשענ'ס כחות. לאָמיר זיך צופריעדענ־שטעלען מיט יענעם אמת, וואָס קאָן בעשאַפען ווערען פון דעם מענשען, ווייל קיין אַנדערן האָט מען פאַר אונז נים אָנגעגרייט. און דער מ ע נ ש ל י כ ע ר איז גענוג, כדי אויף איהם צו בויען דעם מענשענ'ס גליק.

הייסט דאָס, אָבער, אז מיר זאָלען זיך אין גאַנצען אָבזאָגען צו פערלאָזען די ג ע ז ע ה ע נ ע וועלט פון די חושים און זיך נאָר נים אַריינלאָזען אין די געטראַכטע וועלט פון דעם מענשליכען שכל? ניין, דאָס איז נאָך דערפון נים געדרונגען. דער מענש מוז זוכען דעם אמת און פון זיין האַרצען קאָן מען קיין מאָל נים אויס־וואָרצלען דעם גלויבען, אז ער געהט זוכען נים דעם שאָטען פון זיין אייגענער נאַטור, נאָר די צענטראַל־זון פון דער אייביגער וועלט; און אז דאָס וואָס ער האָט געפונען, איז נים א דמיון פון א וועלט־אמת, נאָר דער „אייביגער בלאָהער פויגעל" אין זיין גאַנצען אייבי־

אומפערענדערליכען אמת. דאָס איז אן אילוזיע פון דעם מענשענ'ס שכל'דיגען אויג, אָבער א נויטווענדיגע אילוזיע, פון וועלכער ער קאָן זיך ניט בעפרייען.

און אלע מאָל, ווען מיר פאלען אריין אין דער מאכט פון דער אילוזיע, דארפען מיר ניט פערגעסען, אז אלע, וואָס דער מענשלי־כער שכל ברענגט ארויס איז פּאָרט ניט קיין אנדער זאך, ווי א פּראָדוקט פון דעם מענשליכען שכל, וואָס קאָן זיך בשום אופן ניט ארויסרייסען פון יענע גרענעצען, וואָס זיינען ארומגעצייד־קעלט געוואָרען ארום זיין נאטור.

מיר דארפען, סוף־כל־סוף, ניט קוקען פון אויבען אראָב אויף די מעטאפיזישע אילוזיעס.זיי זיינען אקוראט אזוי נויטיג פאר'ן שכל, ווי די אילוזיעס פון פארבען פאר'ן אויג. מיר דארפען נאָר פערשטעהן זייער טבע און זייער גרענעץ.

און אונטער דער שליטה פון דער דאָזיגער אילוזיע, וועלען מיר נאָך ניט איין מאָל געהן זוכען דעם „בלאָהען פויגעל" אי אין דעם לאנד פון דער ערינערונג, אי אין דער ממשלה פון דער נאכט, אי אין דעם געדיכטען וואלד פון דער נאטור, אי אין דעם לאזורנעם לאנד פון דער צוקונפט, — און אפילו ביי די מתים אין די קברים וועלען מיר זיך גראָבען און איבערטרייסלען ביי זיי אלע טאשען. און אויב מען וועט דארפען, וועלען מיר קריכען דורכ'ן קוימען; און אויב עס וועט ניט זיין קיין אנדער ברירה, וועלען מיר שבת'ע־נאכט נאָך האלבען טאָג זיך גליטשען אויף א לונג־און־לעבער'ל פון א ניסעל... אָבער אין אלע אָט די מאָמענטען טאָרען מיר ניט פערגע־סען, אז מיר געהען בעפריעדיגען א מענשליכע בעדערפענים און אז מיר דארפען ברענגען אהיים עפּעס אזוינס, וואָס זאָל העלפען דעם מענשען אין זיין לעבען אויף דער וועלט.

מעטערלינק איז געגאנגען זוכען דעם „בלאָהען פויגעל" און האָט אונז געבראכט א „בלאָהען פויגעל", —ניט דעם אבסאָליוטען אמת, ניט דעם סימבאָל מיין איך איצטער, נאָר דאָס שטיק ווירק־ליכע פּאָעזיע, וואָס ווערט געשפּיעלט אויף דער סצענע. אן אויסגוס פון ליטערען לעבענס־פרייד, איז דאָס געבויט אויף א צניעות'דיגער פילאָזאָפישער שטימונג. די זילבערנע שטים מעטערלינק'ס קלינגט נאָך דערוויילע איינזאָם אין דער מאָדערנער ליטעראַטור, וואו עס

הערשען נאָך דאָס רוב די טיעפע שאָטענס פון'ם פעסימיזם. אָבער מענשהייט גאָהערט צו די גייסטער, וואָס קאָנען זיך אויפהויבען הויך, גאָר הויך, כמעט ווי אויף א שטראַהל פון דער לבנה. איהם איז גרינגער איידער א סך אַנדערע צו בעמערקען, אַז די זון־פינס־טערניס איז שוין פערביי, און צו בעגריסען די בעפרייטע זון. זיין שטים וועט אויפוועקען די אַנדערע, וואָס שוויינען נאָך, בעקלעמט פון די פינסטערע שאָטענס.

איוב, א פּאָעמא פוי דעם אידישען
פריען גערֿאנק

איוב, אַ פּאָעמאַ פון דעם אידישען פרייען געדאַנק

חברים און פריינד!

„איש היה בארץ עוץ; איוב שמו״: „געווען אַ מאַן אין דעם לאַנד עוץ; איוב איז זיין נאָמען״, — אַזוי הייבט זיך אָן אַן אַלטער־אַלטער ספר, וואָס בעשרייבט אַן אינטערעסאַנטען עפּיזאָד אין דעם לעבען פון „אַ מאַן — איוב״. וועגען דעם ספר און יענעם עפּיזאָד ווילען מיר זיך אַ ביסעל דורכשמועסען היינטיגען אָוועגד.

האָט געלעבט ווען עס איז אַ מאַן איוב און מיט ווי לאַנג צוריק? ווי אַלט איז דער ספר?

אויף די פראַגען קאָן מען מיט פאָלשטענדיגער זיכערקייט איצטער געבען אַן ענטפער נאָר וועגען איוב׳ס פּערזאָן און זיין לעבען. אַז ווען עס איז אין דער גראָה־אַלטער צייט האָט וואו עס איז געלעבט אַ מאַן מיט דעם נאָמען „איוב״, — דאָס אַבצולייקענען האָט קיין מענשליכער שכל קיין רעכט ניט; אָבער אַז דער עפּיזאָד פון זיין לעבען, — מיט די אַלע וואונדערליכע געשעהעניסען, וועלכע ווערען דערצעהלט אין דעם הייליגען בוך, וואָס טראָגט זיין נאָמען, — האָט קיינמאָל ניט געקאָנט פּאַסירען, — אין דעריבער איז קיין בר־דעת ניט מסופק. אפילו אונזער תלמוד, וואָס ווערט גאָר ניט נתפּעל פון איבערנאַטירליכע פּאַסירונגען און נעהמט זיי אויף אַזוי פּשוט, אַקוראַט ווי זיי וואָלטען געווען אַבסאָלוט בעגלויביגטע וויסענשאַפטליכע פאַקטען, ווייס אויך גאַנץ גוט, אַז „איוב לא היה ולא נברא, אלא משל הוא״ — איוב איז קיינמאָל ניט געווען. דאָס בוך וועגען איהם איז נאָר אַ מאָראַלישע פּאָעמע, געשריבען מיט דעם צוועק אַרויסצוברענגען אַ טיעפען מוסר השכל.

דערפאַר איז שוין ניט אַזוי גרינג צו פערענטפערן די אַנדערע פראַגע: וועגען דעם עלטער פון דער פּאָעטישער שריפט איוב. ביי די אַלטע לעגענדע, סיי די איצטיגע וויסענשאַפטליכע פאָר־

שונג האָבען ניט געקאָנט קומען צו אַ וועלכער עס איז פּאָזיטיווער, איין־איינציגער מיינונג.

איין לעגענדע לאָזט איוב׳ן לעבען אין די [illegible]יטען פון אברהם אבינו און — אויב איך מאַך ניט קיין טעות — לאָזט זי אברהם אבינו זיין דער מחבר פון דעם בוך. אַן אנדער לעגענדע — אין אַן אָנמערקונג צו דער גריכישער איבערזעצונג פון די „שבעים זקנים“ — וויל האָבען, אַז איוב איז דיזעלביגע פּערזאָן, וואָס דער מלך פון אדום יובב בן זרח פון בצרה; הייסט עס אַן אור־אייניקעל אין פינפטען גליעד פון אברהם׳ען. לויט נאָך איינער, האָט ער געלעבט אין משה׳ס צייטען, און איז גאָר געווען אַ יועץ ביי דעם יעמאָלט־דיגען פּרעה מלך מצרים, און משה איז געווען דער מחבר פון דעם ספר. אנדערע גיעבען פאַר איהם אנדערע צייט־פּונקטען אָן און עס זיינען דאָ אין דער תלמודישער ליטעראַטור אויך אַזעלכע טראַדי־ציעס, וואָס לאָזען איוב׳ן אַרויסגעהן מיט די אידען פון גלות בבל, אָדער שטעלען אַוועק זיין לעבען אין די ערשטע דורות פון די תנאים, — און אין יענער צייט ווערט אויך פערזעצט די פערפאַסונג פון דער שריפט.

פון אברהם אבינו ביז צו די תנאים, אַזוי גרויס איז דער מהלך צייט, וואָס מען קאָן ערגעץ וואו צווישען זיינע גרעניצען אַריינשטעלען, לויט דער לעגענדע, איוב׳ס לעבען אָדער די בע־שאַפונג פון דעם פּאָעטישען ווערק.

געוויס, בעוועגט זיך די וויסענשאַפטליכע פאָרשונג וועגען דעם בוך „איוב“ אין אַ סך ענגערע און ממילא בעשטימטערע גרעני־צען. אָבער אויך דאָ הערשען נאָך געוואַלטיגע חלוקי דעות; און וואַרפט מען אפילו אַראָב פון חשבון די עלטערע מיינונגען, ביי וועמען עס איז נאָך רעכט געווען, אַז אַזאַ ווערק, ווי איוב, זאָל קאָנען געשריעבען זיין אין שלמה המלך׳ס צייטען, אָדער אין די צייטען פאַר די ערשטע גרויסע נביאים, בלייבען נאָך גענוג ספסוכים, גענוג אַרגומענטען און השערות, וואָס דערלויבען דעם איינעם אָדער דעם אנדערן פאָרשער אויסצוקלייבען אַ פּאַסיגע צייט צווישען דעם זעקסטען און דעם צווייטען יאָהרהונדערט פאַר קרים־טום, — אַ משך פון גאַנצע פיער הונדערט יאָהר! — דאָס רוב געלערנטע, — אַזוי רעכען איך — ווע֗לען כסתמא איינשטימען

מיט דער כראנאלאגיע, וואס איז אנגענומען געווארען אין קויטצש'ס קריטישער איבערזעצונג פון דער הייליגער שריפט, און וואס זעהט אין די לעצטע צעהן יאהר פון דעם פערטען יאהרהונדערט די געבורטס־צייט פון אונזער פאעמע.

אבער אויך די, וואס רוקען אראב די דאזיגע צייט ביז אין דעם צווייטען יאהרהונדערט פון אונזער צייט־רעכענונג, ווילען דערמיט בשום אופן ניט זאגען, אז די גאנצע לעגענדע וועגען איוב'ן איז געבארען געווארען לפי ערך אזוי שפעט. בעל־פה — דערצעהלונגען וועגען א מאן איוב, וואס האט געהאט בייצושטעהן א גרויסען נסיון און האט געשליידערט ביטערע טענות אנטקעגען גאט אדער די געטער, האבען געמוזט ארומקרייזען אין פאלק שוין אפשר פון די עלטעסטע צייטען אן. וועניגסטענס האט די לעגענדע וועגען איוב'ן געמוזט זיין בעקאנט א סך פאר יחזקאל'ן, ווייל מיר געפינען ביי איהם דערמאהנט דעם נאמען איוב, אין איינעם מיט די נעמען נח און דניאל, ווי ביישפיעלען פון גערעכטע מענשען. ס'איז אויך מעגליך, אז אין א צייט, וואס איז איצטער אזוי שווער צו בעשטימען, האט א מחבר אויסגעארבייט א פראזאאיש ווערק, אויף דעם גרונד פון די דאזיגע פאלקס־טראדיציעס, און עס קאן גרייליך זיין, אז יענע פראזאאישע טיילען, וואס מיר האבען נאך איצטער אין דער שריפט און וואס שטעלען מיט זיך פאר די אזוי אנגערופענע ר ע ה ם פון דער דיכטונג, שטאמען נאך פון יענעם פריהערדיגען פראזאאישען חבור, ווען אפילו זיי זיינען שטארק פערענדערט געווארען פון דעם אינגערען דיכטער.

ביי דער פראגע, ווען איז בעשאפען געווארען די פאעמע איוב, האט מען אין זין יענע פאעטישע טיילען זיינע, וואס שילדערען אונז דעם וכוח צווישען איהם און זיינע פריינד וועגען די וויכטיגסטע פראבלעמען פון דעם מענשען'ס לעבען אויף דער וועלט. נאר וועגען די טיילען קומט דאס פאר דער גרויסער סכסוך צווישען די געלערנטע פאָרשער. כמעט אלע זיינען זיי איינס אין דעם, אז דער פאעטישער טעקסט, וואס געפינט זיך איצטער אין אונזערע הענד, איז ניט דערגאנגען אהן ענדערונגען צו אונז. אייניגע שטעלען זיינען אזוי פערדארבען, אז קיין פירוש קאן ניט ארויסברענגען פון זיי קיין ווערטער עס איז פערנינפטיגען זין:

סיידען מען זאָל זיך אַ לאָז טהאָן שווימען אין דעם אונבעגרעניצ־
טען ים פון פשט׳לעך, פּלפּולים, און השערות וועגען אַן אַנדער
טעקסט, וואָס האָט געזאָלט שטעהן אין דעם ערשטען מאַנוסקריפּט.
פון איינינע שטעלען קאָן מען דעם זין אַרויסברענגען נאָר מיט
גרוים מיה. דאָ און דאָרט זיינען אין גאַנצען אַרויסגעפאַלען איינ־
צעלנע פערזען, ווי מען קאָן דאָס בעווייזען דורך דעם מעטרישען
בוי פון דעם געדיכט. דערפאַר זיינען אַ סך נייע פערזען אַריינגע־
שטעלט געוואָרען, געוויס פון אַ פרומער האַנט, וואָס האָט ניט גע־
קאָנט אַריבערטראָגען איוב׳ס שאַרפען, פרייען געדאַנק, און האָט
איהם אַריינגעלעגט אין מויל אַריין פרומע רייד, וואָס פּאַסען צו
איוב׳ס לאָגישען געדאַנקען־גאַנג, ווי אַ דאָרן צו אַן אויג.

אויך דאָס ווערט כמעט פון אַלעמען אָנגענומען, אַז גאַנצע
זעקס קאַפּיטלען, פון 32 ביז 37, — אליהו׳ס רייד צו איוב׳ן, וועןן
זיינע פריינד זיינען פערשטומט געוואָרען, — זיינען ערשט שפּעט־
טער פון אַן אַנדער דיכטער אַריינגעטראָגען געוואָרען אין טעקסט.
ספיקות זיינען אויך אַרויסגעזאָגט געוואָרען וועגען דעם קאַפּיטעל
28, מחמת ער איז אין זיך אָבגעשלאָסען און שטעהט כלומרשט
אין קיין אינווענינסטען לאָגישען צוזאַמענבונד מיט דעם גאַנצען
אינהאַלט פון איוב׳ס טענות. מיר וועלען שפּעטער זעהען, אַז
דער אַרגומענט איז ניט ריכטיג; אַז די געדאַנקען, וואָס ווערן
אַרויסגעזאָגט אין איהם, זיינען ענג פערבונדען מיט איוב׳ס גאַנצער
וועלט־ און לעבענס־אַנשויאונג.

ווארפט מען אָבער אַראָב פון חשבון די אַלע פונקטען, אין
וועלכע אַלע קריטישע פאָרשער, — אָדער כמעט אַלע, — שטימען
צוזאַמען, בלייבט די גרויסע שאלה וועגען דער ליטעראַרישער געבורט
פון אונזער ווערק אָן אָפענע ביז איצטער.

אָבער — ווי אינטערעסאַנט די פראַגע זאָל ניט זיין פון ליי־
טעראַר־וויסענשאַפטליכען שטאַנדפּונקט, ווי וויכטיג איהר פער־
ענטפערונג זאָל ניט זיין פאַר דער געשיכטליכער ענטוויקלונג פון
דעם אידישען געדאַנק, מוזען מיר זי דאָ לאָזען ליעגען אָן אַ זייט
און בענוגענען זיך מיט די פּאָר מאָגערע דאַטען, וואָס איך האָב
געמאַכט ביז אַהער. פאַר אונזער היינטיגען צוועק איז נאָר וויכטיג
צו געדענקען, אַז ווי אַלט די איוב־פּאָעמע זאָל ניט זיין, געהערט

זי צו יענע דיכטונגען אין דער וועלט־ליטעראַטור, וואָס בלייבען אויביג יונג.

און אין דער אמת'ן איז דאָס אַ מערקווירדיג יונגע דיכטונג! איוב עמיצער וואָלט זיך פערגונען דעם שפּאַס איבערצוזעצען די וויכטיגסטע טיילען פון דעם קריטיש־אויסגערייניגטען טעקסט במעט וואָרט פאַר וואָרט, נאָר אין אַ ביסעל אַ מאָדערניזירטער פאָרם, אונטערטראָגען דאָס אַ ליטעראַריש־געבילדעטען מבין, וואָס האָט קיינמאָל נישט געלייענט איוב'ן, — אַף, צווישען די געבילדעטע פון היינטיגע טעג זיינען ליידער דאָ ניט ווייניג אַזעלכע, — און פערזיכערן איהם, אַז דאָס איז אַ ניי־געפונענער מאַנוסקריפּט פון ב י י ר אָ נ ע ן, וואָלט איהם בשום אופן ניט אַרויף אויף'ן געדאַנק, אַז איהר טרייבט מיט איהם שפּאַס. געוואונדערט וואָלט איהם נאָר, וואָס בייראָן האָט געקאָנט לאָזען פערוואַלגערן זיך אַ זאַ פּערל פון זיין זשעניע, אפשר דאָס בעסטע, וואָס ע ר האָט געשאַפען אין זיין גאַנצען לעבען, און גע'חדוש'ט וואָלט איהם, וואָס מען האָלט נאָך בשתיקא דעם געפונענעם אוצר און מען איז ניט מרעיש עולם וועגען דעם. דער טיעפער אינהאַלט, די געניאַלע שפּראַך, דער בייראָנישער שפּרונג פון ענין צו ענין, דער פּאָעטישער פייערגלייך, וואָס בליצט אויף מיט אַ מאָל, אויף וועלכען איהר האָט זיך ניט געריכט, אָבער וואָס בעלייכט אייך אין איין הרף־עין די פינסטערסטע אָבגרונטען, דער געוואַלטיג שטאַרקער טאָן, וואָס ווערט ניט אָבגעשוואַכט אויף אַ מאָמענט, דאָס אַלץ, וואָלטען מיר געזאָגט, האָט איוב גענאַשט פון בייראָן'ס בעסטע ווערק, ווען מיר וואָלטען ניט געוואוסט אויף זיכער, אַז, אפילו לויט דעם חשבון פון דעם עקסטרעם־ראַדיקאַלסטען קריטיקער, דאַרף איוב אויך זיין עלטער פון בייראָנען אַזוי אַן ערך אַ צוויי טויזענד יאָהר.

עס איז דעריבער קיין חדוש ניט, וואָס כמעט אַלע געשיכטס־שרייבער פון דער ליטעראַטור גיעבען צו, אַז איוב איז איינע פון די קאָסטבאַרסטע פּערעל אין דער אַל־וועלטליכער פּאָעזי, און עס איז גאַנץ געוויס ניט קיין גוזמא, ווען פּראָפעסאָר שטייערנאַגעל, דער איבערזעצער פון איוב אין קויטצש'ס „הייליגע שריפטען", הויבט אָן זיין איינלייטונג צו דער איבערזעצונג מיט די ווערטער, אַז „דאָס בוך איוב איז — ווי שוין פון אַלעמען דערקענט — איינס

פון די געוואלטיגסטע ווערק אין דער וועלט־ליטעראטור". און איך גלויב, אז יעדער איינער, וואס פערטיעפט זיך אין דעם שטודיום פון דער שריפט, מוז קומען צו דעם רעזולטאט, אז סיי מצד איהר טיעפען פילאסאפישען אינהאלט, סיי מצד איהר גליהענדער פאעטישער פארם, קאן איוב אויסהאלטען דעם פערגלייך מיט די גרעסטע מייסטער־שאפונגען, וואס די מענשהייט האט ארויסגעבראכט. על כל פנים, מוז פאר יעדען איינעם ווערן קלאר, אז מיר האבען דא צו טהאן מיט א ווערק, וואס איז פון דער גרעסטער בעדייטונג פאר דער מענשהייט, און אז איהר חשיבות ליעגט ניט נאר אין דעם רייכען אוצר פון פאעטישע בילדער, געפיהלען און שטימונגען, וועלכע זי רופט אין אונז ארויס, נאר נאך מעהר אין איהר פ י ל א ס א פ י ש ע ן אינהאלט, אין דער פאנאנדערוויקלונג פון פראבלעמען, וואס לאזען עד היום ניט צורוה דעם טיעפערדענקענדען מענשען.

איוב איז קודם כל א פילאסאפישע פאעמע. עס וואלט אויך ניט געווען קיין פעהלער, ווען מען וואלט דאס אנגערופען א פילאסאפישע טראגעדיע, ניט קוקענדיג אויף דעם גליקליכען סוף, מיט וואס עס לאזט זיך אויס די דערצעהלונג. טראגיש איז אלץ אין איוב: זיינע אונענדליכע ליידען, זיין מוטהיגער גייסטיגער קאמפף אנטקעגען א מאכט, וואס איז אונענדליך שטארקער, איידער ער, און פון וועלכער ער דערווארט ניט קיין יושר, אפילו ניט קיין ברעקעל רחמנות. איוב'ס קאמפף איז א העלדען־קאמפף, אין וועלכען ער נעהמט בעוואוסטערהייד דעם העראאיזם פון מסירת נפש אויף זיך, א קאמפף פאר אן אידעאל מיט דעם קלארען איינזעהן, אז דער אידעאל קאן קיינמאל ניט מקוים ווערען. און די טראגעדיע איז א פילאסאפישע דערפאר, ווייל דער גייסטיגער קאמפף וואקסט ארויס פון א בעשטימטען פילאסאפישען, אבגרונד־טיעפען געדאנק, וואס האט זיך ערשט פאר איוב'ען אנטפלעקט אין זיין גאנצער שיקזאלשווערער בעדייטונג.

איוב איז א ריין פילאסאפישע טראגעדיע.

איך ווייס, אז פיעלע פון אייך וועלען אפשר גאר נישט האבען אנטקעגען דער כאראקטעריסטיק פון דער שריפט, ווי א טראגעדיע, אבער דערפאר וועלען זיי ניט אזוי גרינג איינשטימען מיט מיר, אז

זי פערדיענט דעם נאָמען: „אַ ריין פילאָסאָפישע", ווייל ביי אַ סך פון אונזערע געבילדעטע האָט זיך שוין פון לאַנג אָן איינגעוואָר־צעלט דער אבער־גלויבען, אַז פילאָסאָפיע איז ניט אַ זאַך, וואָס איז געווען בנמצא אין דעם אַלטען יודענטהום. עמיק, רעליגיאָן, — יע! אין בעסטען פאַל, — רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. אָבער פילאָ־סאָפיע? דאָס דאַרפען מיר זוכען ביי די גריעכען, וואו זי איז צום ערשטען מאָל געבאָרען געוואָרען.

איך קאָן דאָ מיך ניט אריינלאָזען אין דעם גאַנצען ענין פון פילאָסאָפיע און רעליגיע אין זייער אינווענינסטען שייכות. אָבער אַ פּאָר ווערטער מוז וועגען דעם געזאָגט ווערען איצט.

די פילאָסאָפיע האָט אַלע מאָל געהאַט דאָס בעשטרעבען צו בעשאַפען אַ וועלט־אַנשויאונג און אַ לעבענס־אַנשויאונג, ד. ה. אָב־צוגעבען זיך אַ דין וחשבון וועגען די גרונד־קראַפטען, וואָס בע־העררשען די וועלט, צונויפוועבען אַלע אונזערע איינצעל־בילדער פון די וועלט־פּאַסירונגען אין איין איינציג בילד פון דעם גרויסען וועלט־געשעהען און אויף דעם סמך פון דעם דאָזיגען בילד צו בעשטימען דעם זין און דעם ווערט פון דעם מענשליכען לעבען. די פילאָ־סאָפיע פערוואַנדעלט זיך אין אַ רעליגיע אין דעם געוועהנליכען זין פון דעם וואָרט, ערשט יעמאָלט, ווען די גרונד־קראַפטען ווערען בעטראַכט, ווי גייסטיגע „געטליכע" וועזענס, מיט וועלכע דער מענש קאָן זיך אויפטראָגען, כמעט אויף דעם זעלביגען שטייגער ווי מיט זיינע מיט־מענשען; ווען עס ווערען אויסגעאַרבייט די פאָרמען און געזעצען, ווי אַזוי דער מענש זאָל זיך אויפטראָגען מיט זיי, — און, וואָס איז נאָך וויכטיגער איידער אַלץ, — ווען דער מענש איז מסכים צו נעהמען אויף זיך די התחיבות צו די געטליכע וועזענס, מחמת ליעבע צו זיי, אָדער ווייל ער וואַרט אויף אַ בעלוינונג פאַר זיין דיענסט, אָדער ווייל ער האָט מורא פאַר זייער שטראָף.

דערפון איז געדרונגען, אַז יעדע מעהר אָדער ווייניגער ענטוויקעלטע רעליגיע, אין וועלכער מיר געפינען אַ בילד פון דעם איינ־הייטליכען וועלט־פּראָצעס, אַ פאָרשטעלונג וועגען די גרונד־קראַפ־טען, וואָס בעהערשען דאָס „אַל",—אַלץ איינס, ווי די וועזענס זאָלען ניט זיין אויסגעמאָלט און ווי גרויס עס זאָל ניט זיין זייער צאָהל, — מוז האָבען אין איהר פונדאַמענט אַ געוויסע וועלט־אַנשויאונג,

ד. ה. א פילאָסאָפיע, — און שוין ביי דעם אַלטען פּאָליטעאיזם פון מצרים, בבל, גריעכענלאַנד און רוים קאָנען מיר בשום אופן ניט אָפּלייקענען זייער פילאָסאָפישען כאַראַקטער. דער געדאַנק, אַז איין טהייל פון דעם וועלט־פּראָצעס ווערט בעהערשט פון איין גאָט און דער אַנדערער — פון אַן אַנדערען; אַז דער דונער שטאַמט פון יופּיטער, תבואה וואַקסט אַ דאַנק צערעסען און ליעבע שטראַהלט אויף אין אונזער הארצען, אַ דאַנק דער ווענוס, איז נאָך ניט קיין רעליגיע, נאָר ניט מעהר ווי בילדער, ווי אַזוי צו דערקלעהרען זיך די פּראָצעסען פון דער וועלט. ס'איז — פילאָסאָפיע, וועט אפילו זעהר אַן אָרימע אין דעם פונקט פון שטרענגען לאָגישען דענקען. רעליגיע ווערט דער פּאָליטעאיזם נאָר יעמאָלט, ווען דער גלויביגער מענש טרעט אריין אין אַ פּערזענליכען בעריהה מיט יופּיטער'ן, צערעס אָדער ווענוס, — איך מיין, פערשטעהט זיך, ווען ער גלויבט, אַז ער איז אריין אין אַזאַ פּערזענליכען בעריהה.

דאָס אייגענע איז אויך מיט דעם מאָנאָטעאיזם, דעם גלויבען אין אַן איין־איינציגען גאָט. נעהמט מען איהם ניט מעהר ווי אַ דערקלעהרונגס־פּרינציפּ פון דעם וועלט־געשעהען, האָט ער נאָך אין זיך ניט קיין ברעקעל רעליגיאָן, איז ער ניט מעהר ווי אַ פילאָסאָפישער געדאַנק. און אפילו, ווען מען שטעלט זיך גאָט פאָר ווי אַ פּערזאָן, וואָס פערלאַנגט פון דעם מענשען געוויסע מעשים, ווערט דאָס נאָך אויך ניט קיין רעליגיע, ביז דער מענש איז ניט מסכים דערויף. דעם בעסטען בעוויז דערצו געפינען מיר אין דער פילאָסאָפיע פון איוב'ן (ביז צו זיין צווייטער בעקעהרונג), וואָס קאָן פּראָזאאיש אויסגעדריקט ווערען אַ שטייגער אַזוי: די וועלט ווערט אין אַלע איהרע טהיילען און איינצעלהייטען בעהערשט פון אַן אַלמאַכטיגען, אונענדליך קלוגען גאָט, — אָבער אַז אַך־און־וועה צו אַזאַ גאָט, אַך־און־וועה צו אַזאַ וועלט און אַז אַך־און־וועה צו דעם אָרימען מענשען, וואָס דאַרף זיך נעבעך געפינען אין איהר.

שוין דער פאַקט, וואָס דער גאַנצער געדאַנקען־גאַנג איוב'ס איז, ווי מיר וועלען שפּעטער נאָך מעהר זעהן, דורך־און־דורך מאָנאָטעאיסטיש און אין דער זעלבינער צייט דורך־און־דורך אַנטירעליגיעז, בעווייזט, אַז — וועניגסטענס אין דער גלוטה־היטץ פון דעם געניאַלען געדאַנק, — קאָן דער רעליגיעזער עלעמענט אין גאַנ־

צען אוועקגעשמאָלצען ווערען פון דעם מאָנאָטעאיזם און עס בלייבט זיין ריין פילאָסאָפישער כאַראַקטער.

אז דער אידישער מאָנאָטעאיזם איז געווים אין אַ סך אַ גרע־סערען גראַד און אין אַ סך אַ טיעפערען זין אַ „ריינע" פילאָסאָפיע, איידער דער אַלטער פּאָליטעאיזם, מיט זיין רייכער משפחה פון געטער און געטינען, קאָנען מיר זעהן אויך פון דעם, וואָס עד היום איז דער פילאָסאָפישער געדאַנק ניט ביכולת לגמרי אָבצופרעגען דעם מאָנאָטעאיסטישען פרינציפּ. גאַר גרויסע דענקער — און פרייע דערצו, — ד. ה. אזעלכע, וואָס דענקען נאָר מיט זייער אייגענעם שכל און האָבען קיינעם ניט, וועמען צו טהאָן צוליעב, — ווי צ. ב. אזא גייסטעס־ריגאַנט, ווי פיכטע דער עלטערער (אין דעם צווייטען פעריאָד פון זיין פילאָסאָפירען) — קומען צו רער אַלט־אידישער פאָרשטעלונג פון אַ פערזענליכען אַלמאַכטיגען, אַל־וויסענדען און גערעכטען גאָט, פון וועמען עס שטאַמט אַלץ אין דער וועלט. דער מאָנאָטעאיזם איז נאָך עד היום אַ בערעכטיגטער פילאָסאָפישער שטאַנדפונקט אזוי גוט, ווי זיין געגנער דער אַטעאיזם, — אַ זאַך, וואָס מען קאָן בשום אופן ניט זאָגען וועגען דעם פּאָליטעאיזם פון דער אַלטער וועלט. אמת, אין די לעה־רען פון איינינע לעצטערע פילאָסאָפען, — דער עיקר די פּראַגמאַ־טיסטען, — ווערט דער מאָניסטישער שטאַנדפונקט אין גאַנצען פערלאָזען, און הערט מען זיך צו אויפמערקזאַם צו דזשיימס'ען, קאָן מען באמת מיינען, אַז ער ווערט אין זיינע רעליגיעזע אנשויאונגען אַ פּאָליטעאיסט. אָבער ווי ווייט ער זאָל ניט געהן אין זיין „פּלוראַליזם" און אין דער פערגייסטיגונג פון די פיעלע וועזענס, וואָס בעהערשען, לויט זיין מיינונג, די וועלט, — צוריק צו דער גריעכישער געטער־וועלט, — דער שעהנסטער פון אַלע פּאָליטעאיסטישע סיסטעמען, — וועט קיין דענקער אין פילאָסאָפישען ערנסט ניט קומען, בעת דער אידישער גאָט־גלויבען בלייבט נאָך אַ פילאָסאָפישע מעגליכקייט אויך פאַר דעם היינטיגען טאָג.

איך וויל דערמיט בשום אופן ניט זאָגען, אַז דער אידישער מאָנאָטעאיזם איז אויסגעוואַקסען פון אַ ריין פילאָסאָפישען בעשטרעבען צו געווינען אַ ריכטיגען בילד פון דער וועלט. איך ווייס גאַנץ גוט, אַז גאַנץ אַנדערע מאָטיווען האָבען, אין ערשטער ליניע,

געטריבען דעם אידישען געדאַנק צו איהם: נאַציאָנאַלע, פּאָליטישע און סאָציאַלע. אָבער — ווער קאָן האָבען די גבורה אין גאַנצען אָבצולייקענען, אַז אויך פילאָסאָפישע בעדערפעניסען זענען דערביי אויפגעוועקט געוואָרען פון זייער שלאָף און אַז דער אידישער שאַפענדער גייסט, וואָס האָט שפּעטער בעוויעזען זיין פילאָסאָפישע מאַכט אין אַ פילאָן פון אַלעקסאַנדריען, האָט שוין פון אָנהויב אָן געשפּיגעלט אין זיך דעם דאָרשט צו אַ ריין פילאָסאָפישער דערקענטניס? על כל פנים מוז מען צוגעבען, אַז, קוים איז פון די נאַציאָנאַלע, פּאָליטישע און סאָציאַלע מאָמענטען אויסגעוואַקסען געוואָרען די פאַרשטעלונג פון אַן איינציגען, אַל־מאַכטיגען און אַל־געדענקענדען גאָט, האָט זיין פילאָסאָפישער ווערטה נים געקאָנט לאַנג בלייבען פערבאָרגען פון דעם אידען׳ס גייסטיגע אויגען.

דער מאָנאָטעאיזם איז ביי די דענקער פון דעם אידישען פאָלק געווען נים נאָר אַ רעליגיע, נאָר אַ ריין פילאָסאָפישע וועלט־אַנשויאונג, און די גרויסע בעדייטונג פון איוב׳ס פילאָסאָפירען בעשטעהט אויך אין דעם, וואָס זיין געדאַנק האָט אין דעם טראַגישען ראַנגלען זיך מיט גאָט, פאַנאַנדערגעריסען די אַלטע, אין אַלע מהיילען צונויפגעוואַקסענע היסטאָרישע אידעען־פערבינדונג פון מאָנאָטעאיזם און רעליגיאָן.

אָבער נים נאָר אויף דעם פעלד פון וועלט־אַנשויאונג איז געוועזען גרויס דער געדאַנק פון דעם אידישען פאָלק, נים נאָר דאָ האָט בעוויעזען זיין גבורה דער געניאַלער מחבר פון איוב. נאָך טיעפער איינדער אין די פּראָבלעמען פון דער וועלט־אַנשויאונג איז דער אידישער גייסט אריינגעדרונגען אין די פערוויקעלטע און אָפטמאָל אָנגעוועהטיגטע פּראָבלעמען פון דער לעבענס־אַנשויאונג.

וועלט־און־לעבענס־אַנשויאונג ווערען ביידע געבויט מיט קאָפּ און האַרץ, מים פערשטאַנד און געפיהל. אָבער בעת די וועלט־אַנשויאונג קאָן כמעט אין גאַנצען אויסקומען אָהן דעם עלעמענט פון געפיהל (וועניגסטענס, על פי טהעאָריע), איז די הויפּט־מאַכט, וואָס בעשאַפט לעבענס־אַנשויאונגען — דער געפיהל. די האַרץ האָט איהר לאָגיק, איהר אַרט צו זעהן און אויסצוטייטשען ערשיינונגען. איין־און דערזעלביגער פאַקט האָט אַ גאַנץ אַנדער בעדייטונג, אַ גאַנץ אַנדער זין, עס ווענדט זיך אָן דעם, ווי מען נעהמט

איהם אויף: נאָר מיט דעם פערשטאַנד, אָדער אויך מיט דעם געפיהל.

אַז איך האָב פאַר מיר אַ פאַקט: „מיין קינד איז געשטאָרבען“, האָט ער אין דער שפּראַך פון דעם געפיהל אַ גאַנץ אַנדער אויסטייטש, איידער אין דער שפּראַך פון דעם ריינעם פערשטאַנד. פאַר דעם קאָפּ איז „מיין“ ניט מעהר, ווי אַן אָנווייז, ווער איז דער פאָטער פון דעם קינד, — אַ גלייכגילטיגער דאַטום, ווי די נומער פון דעם הויז, אין וועלכען דאָס קינד האָט געלעבט. פאַר דעם געפיהל איז „מיין“ — אַ גאַנצע וועלט. דאָס וואָרט זאָגט: דאָס איז ביי מ י ר צוריסען געוואָרען דאָס הארץ אויף צווייען, ביי מ י ר פערפינסטערט געוואָרען די זון. און „קינד“ איז אויך ניט נאָר אַן אָנווייז אויף דעם וואוקס אָדער דעם עלטער פון דעם פערשטאָרבענעם. פאַר'ן הארצען איז דאָס — „קינד מיינס!“ — אַ מקור פון פריידען אָהן אַ צאָהל, פון רחמנות־און ליעבע־געפיהלען, מיט וועלכע עס איז געווען איינגעפלאָכטען אין מיין נשמה. און „געשטאָרבען“ הייסט ניט פּשוט: „דאָס הארץ האָט אויפגעהערט שלאָגען, די לונגען — עטהעמען, די בלוטען — צירקולירען“, — אַ ריין פיזיאָלאָגישע בעשרייבונג פון טויט, ווי מען קאָן זי אויך מאַכען ביי אַ בלעטעל, אַראָבגעריסען פון אַ בוים. „געשטאָרבען“ הייסט פאַר'ן געפיהל: ניט מעהר קאָנען עס צודריקען צום הארצען, ניט מעהר קאָנען אַריינבליקען אין זיינע ליכטיגע אויגען, ניט מעהר קאָנען בעדעקען זיין פּנים מיט וואַרימע קושען. „געשטאָרבען“ הייסט: איבערגעשניטען טויזענטער נערוועז, וואָס האָבען מיך צוגעבונדען צו איהם, און די אַלע טויזענטער איבערגעשניטענע נערוועז פערגעהען זיך אין ברענענדען צער.

אָט דאָס הייסט זעהן אַ פאַקט מיט די אויגען פון געפיהל, און אַזוי ווי אַ לעבענס־אַנשויאונג איז הארצענס־לאָגיק, קאָן זי ריכטיג פערשטאַנען ווערען נאָר פון יענע, וואָס לייענען איהרע ווערטער מיט דעם הארצען און ניט נאָר מיט'ן קאָפּ, און אויך דאָס בתנאי, אַז די פאַקטען, אויף וועלכע די וועלט־אַנשויאונג ווערט אויפגעבויט, רופען אין אונזער הארצען אַרויס דעם זעלבינגען אָבקלאַנג פון געפיהל, וואָס ביי דעם מחבר פון דער וועלט־אַנשויאונג.

איוב'ס טראַגישער לעבענס־בליק שטעלט די דאָזיגע פאָדערונג

צו אונז. נאָר דער קאָן איהם פערשטעהן און באמת אריינגעהמען אין הארצען, וואָס האָט, לאָז זיין איין מאָל אין לעבען, געהערט צו די שווער ליידענדע, וואָס איז לכל הפחות אויף אַ ווײלע געשטאַנען ביי דעם אָבגרונט פון מענשליכען יאוש און טיעף אריינגעבליקט אהין; וואָס קאָן, וועניגסטענס, אין הארצען זיך משער זיין, ווי עס זעהט אויס אין דער נשמה ביי די, „וואָס בענקען“, ווי איוב, „נאָכ'ן טויט און ער קומט ניט, וואָס גראָבען נאָך איהם מיט מעהר לוסט, איידער נאָך בעהאַלטענע אוצרות און וואָלטען זיך געפרעהט ביז צום עקסטאַז, ווען זיי וואָלטען געפונען דעם קבר.“ *)

וואָס האָט אריינגעשליידערט דעם מענשען איוב אין דעם אָבגרונד פון יאוש?

אייך איז געווים בעקאַנט דער ספור המעשה. לאָזט מיך אייך דערמאָהנען זיינע וויכטיגסטע שטריכען אין דער בעלייכטונג פון יענעם פילאָסאָפישען געדאַנק, וואָס געהט דורך ווי אַ רויטער פאָ־דעם איבער דער גאַנצער פּאָעמע.

געווען אַ מאַן אין דעם לאַנד עוץ מיט דעם נאָמען איוב, אַ גערעכטער, פון זינד רייגער, אַ גאָטס־פאָרכטיגער און אָבגעקעהרטער פון שלעכטס. טרעפט זיך אַ מאָל, זענען זיך צונויפגעקומען די בני־אלהים (די מלאָכים) פאר גאָט און אויך דער שטן צווישען זיי... פרעגט ביי איהם גאָט, צי האָט ער זיך צוגעקוקט צו אַזאַ גערעכטען און גאָטס־פאָרכטיגען מענשען, ווי איוב? ענטפערט דער שטן: „האָט דען איוב אומזיסט מורא פאר גאָט? האָסטו ניט ארומ־געצוימט פון אַלע זייטען איהם און זיין הויז און אַלץ וואָס ער האָט? די ארבייט פון זיינע הענד האָסטו געבענשט און זיין פיה האָט זיך אויסגעשפּרייט איבער'ן לאַנד. אָבער שטרעק נאָר אויס דיין האַנד און ריהר אָן אַלץ, וואָס איהם געהערט, וועסטו זעהן, ווי ער וועט דיך אָפען פערשילטען“.

אויף דעם ערשטען בליק קאָן מען מיינען, אז די גאַנצע אונ־טערהאַנדלונג צווישען גאָט און דעם שטן דרעהט זיך ארום רעליגיעזע פרומקייט. איוב איז גאָט'ס קנעכט; ער איז פ ר ו ם, פאָלגט וואָס גאָט האָט געהייסען, און גאָט האָט הנאה פון איהם, ווי אַ

*) קאפ. ג' 21—23.

באַלאַבאָס האָט הנאה פון אַ גוטען משולח. אָבער טראַכט מען זיך אַריין אַ ביסעל טיעפער, ווערט איינעם באַלד קלאָר, אַז דאָ רעדט זיך וועגען אַ סך העכערער זאַך איידער פרומקייט. אָדער ריכטיגער געזאָגט, אַז פרומקייט און גאָטס־פאַרכטיגקייט האָבען אין איוב'ס צייטען און אין דעם געדאַנק פון יענע טעג געהאַט אַ וויכטיגערע בעדייטונג, איידער אין אונזערע איצטיגע צייטען. „פרום" האָט יעמאָלט געהייסען ניט נאָר גלויבען אין גאָט און אָבהיטען אַלע פאָרשריפטען פון דעם רעליגיעזען קולט, ווי תפילות, קרבנות און מנהגים. „פרום" איז געווען יעמאָלט איינג צונויפגעבונדען מיט „גוט"; מאָראַל און מעשים טובים — צונויפגעשמאָלצען אין איינעם מיט גאָטס־פאַרכטיגקייט אָדער דעם גלויבען אין גאָט, וואָס איז דער מקור פון מאָראַל און גערעכטיגקייט. נאָר דער, וואָס גלויבט אין גאָט, קאָן האַלטען פון גערעכטיגקייט און מאָראַל, און — „אָמר נבל בלבו: אין אלהים", עס זאָגט דער שאַלקהאַפטיגער אין זיין האַרצען: ס'איז ניטאָ קיין גאָט". אָנווייזענדיג דעם שטן אויף איוב'ן, האָט גאָט דעריבער ניט דערפון געקליבען נחת, וואָס איוב ברענגט איהם קרבנות אָדער זינגט איהם הללויה'ס, נאָר וואָס עס איז דאָ אויף דער וועלט אַ לעבעדיגע פערקערפערונג פון אַ מאָראַליש־ריינער נשמה, אַ דורך־און־דורך עהרליכע און גערעכטע האַרץ.

דער שטן אָבער ווערט זעהר וועניג נתפעל פון מענשליכע ריינקייט און עהרליכקייט. מיט זיין פעסימיסטישען בליק אויף דער מענשליכער נשמה דערזעהט ער אויף דעם גרונד פון דער העכסטער פאָלקאָמענהייט דעם היילען נאַקעטען עגאָאיזם. אומזיסט איז איוב מאָראַליש? עס געהט איהם גוט. זאָל די טוגענד זיך אויפהערען צו בעצאָהלען און אפילו אַן איוב וועט זיך אָבזאָגען פון איהר.

גאָט גיט די ערלויבעניס צו מאַכען אַן עקספּערימענט, און איוב פערליערט אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט: די זיהן, און די טעכטער, און די פיה, און דעם גאַנצען רייכטהום. אָבער דאָס האָט ניט איבערגעביטען איוב'ס האַרץ. ריין און גאָט־ערגעבען איז זי געבליעבען ווי פריהער. ביי אַ צווייטער צונויפקונפט מיט גאָט, ווייזט דער שטן ארויס, אַז איוב'ס ריינקייט פון זינד איז נאָך ניט קיין בעוויז אַנטקעגען זיין, דעם שטן'ס, עגאָאיסטישע דערקלעה־

רונג פון טוגענד. דעם מענשען׳ס ענאַאיזם זיצט אַ סך טיעפער, איידער מען מיינט. מען קאָן אַלץ מקריב זיין פאַר אַן אידעאַל און פּרינציפּ, אָבער ניט דעם אייגענעם גוף. ער זאָגט: „אַ פעל פאַר אַ פעל, און אַלץ וואָס דער מענש האָט, וועט ער אַוועקגעבען פאַר זיין אייגען לייב, אָבער שטרעק נאָר אויס דיין האַנד און ריהר אָן זיין אייגען פלייש און ביין — און באַלד וועט ער דיך אָפען פער־שילטען". גאָט וויליגט איין אויף אַ צווייטען עקספּערימענט און ערלויבט דעם שטן נעהמען זיך פאַר איוב׳ס לייב. דער שטן האָט אַרויפגעשיקט אויף איוב׳ן די ערגסטע פיזישע פּלאָג: איוב׳ס גוף איז בעפאַלען געוואָרען מיט אַ בייזער קרעץ, וואָס האָט איהם גע־צוואונגען צו פערלאָזען דעם מענשליכען ישוב, זיצען אין אַש, און יעדע רגע פיהלען ווי דער וועהטיג פרעסט זיך אַלץ טיעפער און טיעפער אַריין אין איהם. אָבער אויך דאָ איז איוב געבליעבען טריי צו די פּרינציפּען פון זיין ריינער נשמה, ווען אפילו ליידען האָט ער געליטען — איבער די מענשליכע כחות...

און ווען זיינע דריי פריינד, אליפז פון תימן, בלדד פון שוח און צופר פון נעמה, זענען געקומען צו איהם אויסדריקען זייער רחמנות און צו טרייסטען איהם, האָבען זיי אויפגעהויבען זייערע אויגען און ניט געקאָנט איהם דערקענען. „זיי האָבען אָנגעהויבען וויינען אויפ׳ן קול, צוריסען יעדער זיין געוואַנד, געוואָרפען ערד צום הימעל אויף זייערע קעפּ און זענען געזעסען מיט איהם זיעבען נעכט און זיעבען טעג און ניט גערעדט צו איהם אַ וואָרט, ווייל זיי האָבען געזעהן, ווי זיין וועהטיג איז זעהר גרויס".

זיעבען טעג און זיעבען נעכט זענען זיי געזעסען שטום לעבען איהם! איוב האָט שפּעטער אָפּט אין האַרץ־רייסענדע קלאָגען גע־שילדערט זיין צער, אָבער קיין איין בילד זיינער, ווי שווערהאַפט ער זאָל ניט ווירקען אויף אונז, מאַכט ניט אַזא טיעפען איינדרוק אויף דעם לעזער, ווי דאָס בילד פון די פיער מענער, וואָס זיצען שטום אין איינעם זיעבען טעג און זיעבען נעכט, און זייערע נשמות הערען זיך איין אין דעם טיעפען־טיעפען וועה. און עס דוכט זיך: אַז דער שווערער געמיטה פון זיינע פריינד האָט גענומען זינקען ווי אַ בליי אין דעם ים פון איוב׳ס צער, זינקען, זינקען, זינקען — זיעבען טעג און זיעבען נעכט! — ביז ער האָט דערגרייכט דעם

גרונט פון זיינע ליידען. און ערשט יעמאָלט, ווען ער האָט אָנגע־רירט דעם גרונט, האָט זיך פון איוב׳ס נשמה מיט אַ מאָל ווי אַ דונער ארויסגעריסען זיין געשריי פון יאוש און צער, זיין „ארור יום אולד בו!" — „פערפלוכט דער טאָג, אין וועלכען איך בין גע־בּאָרען!" און ווי אַ לאַווע פון אַ וואולקאַן האָט זיך דערנאָך אַ גאַנץ געטהאַן איוב׳ס קלאַג, וואָס איז לאַנג געווען איינגעהאַלטען אין זיין געמיטה.

וואָס איז געווען דער טיעפסטער גרונד פון איוב׳ס צער? געוויס ניט מעהר, ווי דער פיזישער וועהטאָג, ניט מעהר ווי זיין אייגענע אומגליקליכע לאַגע? האָט ער נאָר זיך געהאַט אין זינען, בעת דער לאַווא־שטראָם פון זיינע קלאַגען האָט פערוואַנדעלט אין איש נים נאָר די טרייסט־און מוסר־רייד פון זיינע פריינד, נאָר אויך די יסודות פון דער געטליכער פיהרונג?

די פריינד זיינע האָבען געווים געטראַכט אַזוי. פאַר זיי איז איוב געוועזען אַן אינדיווידועלער פאַל, אַן אויסנאַהמס־אונגליק, און אין זיינע רייד האָבען זיי ארויסגעהערט ניט מעהר, ווי זיינע אייגענע פערזענליכע יסורים. אָבער פאַר איוב׳ן האָט זיין שיקזאַל געהאַט אַ טיעפערע בעדייטונג, איידער דאָס אייגענע ליידען. אין זיין פערזענליכען פאַל האָט ער דערבליקט דעם גורל פון דעם מענשען איבערהויפּט, און זיין נשמה איז אויפגעציטערט געוואָרען פון דעם שוידערליכען אמת, וואָס האָט זיך פּלוצלונג אַנטפּלעקט פאַר זיינע אויגען. ער האָט אין זיך דערפיהלט ניט דעם איוב, אָט דעם בע־שטימטען ליידענדען יחיד, נאָר דעם מענשען, דאָס שפּיעלכעלע אין די הענד פון דער אַלוועלטליכער מאַכט.

ס׳איז פאַרהאַן אין דער תלמוד׳ישער ליטעראַטור אַ לעגענדע, אַז אין איוב׳ס לייב האָבען זיך אריינגעקליבען ווערים, וואָס פלעגען בּרעסען זיין לעבעדיג פלייש. זיי פלעגען אָפּט ארויסקריכען פון זייערע לעכער און קריעגען זיך פאַר אַ שטיקעל פלייש פון זיין לע־בעדיגען גוף. איוב אָבער פלעגט מאַכען שלום צווישען זיי און אריינזעצען יעדען איינעם אין זיין גריבעל. אַן עהנליכע לעגענדע ווערט אויך דערצעהלט וועגען בודהא, וואָס האָט אויפגעשניטען זיין אָרם און אריינגעזעצט אַהין ווערים, וואָס זענען שיער ניט אויסגעגאַנגען פאַר הונגער...

פֿי א מאַן פֿון איוב'ס גייסטיגער אַרט, וואָלט דער אייגענע
צער, ווען ער וואָלט באמת געווען ניט מעהר ווי איין איינציגע
אויסנאַהמע אין דעם לעבען פֿון דער גאַנצער מענשהייט, ניט גע־
קאָנט אַרויסרופֿען יענעם געוואַלטיגען פּראָטעסט, מיט וועלכען
ער איז אַרוים אַנטקעגען דעם גאַנצען געטליכען פֿיהר, און אין
איין אָרט גיט ער קלאָר צו פֿערשטעהן זיינע פֿריינד, אז דער
שרעק, מיט וועלכען דער אַלמאַכטיגער האָט אָנגעפֿילט זיין נשמה,
שטאַמט ניט פֿון דעם אייגענעם פּערזענליכען ליידען, און ניט פֿאַר
דעם אונגליק פֿון דער אייגענער פּערזאָן, וועלכע די פֿינסטערניש
האָט אַרומגענומען, פֿיהלט ער זיך אַזוי דערשלאָגען. *)
מיט איוב'ן האָט פּאַסירט א גרעסערער צער. א שעהנע,
גרויסע, זונניגע וועלט־און לעבענס־אַנשויאונג איז צובראָכען גע־
וואָרען ביי איהם: די ליכטיגע, זונניגע וועלט־און לעבענס־אַנ־
שויאונג פֿון דעם יודענטהום פֿון זיין צייט, וואָס האָט געלעבט אין
די הערצער פֿון זיינע פֿריינד און אין וועלכע אויך ער האָט גע־
גלויבט, ביז איהם איז קלאָר געוואָרען די אַלגעמיינע בעדייטונג
פֿון זיין אייגענעם, פּערזענליכען גורל.
אויף דעם חורבן פֿון זיין אַלטען גלויבען איז געזעסען איוב,
מיט א הארץ פֿול חושך און שרעק.
יע, ס'איז געווען א ליכטיגע, זונניגע וועלט־אַנשויאונג, אָט
די, וואָס די נביאים האָבען, שריט פֿאַר שריט, אויפֿגעבויט און
וואָס איז פֿאַרטיג געוואָרען אין איהר גאַנצער פּראַכט אין די ער־
שטע יאָהרהונדערטען פֿון דעם צווייטען בית־המקדש. מען קאָן
זאָגען, אַז דער גרונד־שטריך פֿון יענעם יודענטהום איז געווען א
פֿריידיגער ענטהוזיאַזם פֿון דער וועלט, פֿון דעם לעבען און פֿון
דעם מענשען, און דער ענטהוזיאַזם פֿלעגט זיך אַזוי אָפֿט אַרויס־
רייסען אין פֿערליעבטע ליב־געזאַנגען צו דעם איינציגען מקור פֿון
דער וועלטס צויבערהאַפֿטער פּראַכט, צו איהר בעשאַפֿער און
פֿיהרער.
לייענט, צ. ב., דעם קאַפּיטעל ק"ד פֿון תהלים, די וואונדער־

*) אין דעם זיין פֿערטיימשט פֿראַפּ. ששטייערנאַגעל די פּסוקים
פֿון דעם סוף קאַפּיטעל כג: ...שדי הבהילני, כי לא נצמתי מפני חושך
ומפני כסה אופל.

באַרע אָרע אויף דער שעהנקייט פון דער וועלט, וואו הימעל און ערד, ים און יבשה, בערג און טהאָל, די גראָז פון פעלד און די פויגלעך צווישען די בלעטער פון די בוימער, די שיפען אויפ'ן ים און די ברילענדע חיות אין וואַלד; זון און לבנה און דער מענש מיט זיין אַרבייט ווערען אין קורצע פינקעלנדע שטריכען צונויפגעוועבט אין איין איינציגען פרייד־פלאַמענדען וועלטען־בילד! ווי ווילט זיך דאָ אין איינעם מיט דעם דיכטער אַרויסיובלען: ווי גרויס זענען דיינע ווערק, אַ גאָט, זיי אַלע האָסטו מיט קלוגשאַפט בעשאַפען! ווי ווילט זיך דאָ צום סוף אין איינעם מיט דעם ריבטער אַרויסשרייען דעם זיכערען גלויבען, אַז אויך די מאָראַלישע וועלט פון דעם מענשען וועט ווערען פול „הוד והדר“, גלאַנץ און פּראַכט, ווי די גאַנצע נאַטור, — און „די זינד וועלען פערשווינדען און קיין רשעים וועלען מעהר ניט זיין“...

און עס מוז דאָך קומען אַזאַ צייט, ווייל דער וועלטען־גאָט איז אין דער זעלביגער צייט דער גאָט פון צדק און משפט.

און די וואונדערבאַרע ק ל ו ג ש א פ ט, די חכמה, וואָס הערשט אין יעדעם פּיצעלע פון גאָט'ס בעשאַף, — ליעגט זי ניט קלאָר אויף דער האַנד פאַר יעדען איינעם? שטעהט זי ניט, די חכמה, אויף אַלע בערגעלעך ביי די וועגען, אין מיטען פון די שטעגען, ביי די טויערן און טיהרען און רעדט זי ניט צו אַלעמען: „אייך, מענשען, רוף איך! מיין שטים איז צו אייך, מענשען־קינדער!“... *) און הערט וואָס זי דערצעהלט: „גאָט האָט מיך בעשאַפען אין דעם אָנהויב פון זיינע וועגען, ווי דאָס ערשטע פון זיינע ווערק פון לאַנג אָן. פון אייביגקייט בין איך געפורעמט, פון נאָר דעם ערשטען אָנהויב פון דער ערד. איך בין געבאָרען, ווען קיין תהום'ען זענען נאָך ניט געווען, און ניט קיין וואַסערקוואַלען. נאָך איידער די בערג זענען אַריינגעפעסטיגט געוואָרען, נאָך איידער די הימלען בין איך געבאָרען, נאָך איידער ער האָט לאַנד און פ ל ע י נ ע ן געמאַכט אין די ערשטע ערד־מאַסען פון דער וועלט“. „בעת ער האָט דעם הימעל צוגעפאַסט, — בין איך דאָרט

---

*) משלי, קאַפּ ח'.

געווען; בעת ער האָט דאָס געוועלב געמאַכט איבער'ן אָקעאַן, די וואָלקענס אויבען פעַרשטאַרקט, געקרעפטיגט די קוועלען פונ'ם תהום; און ווען ער האָט דעם גרעניץ פונ'ם ים געזעצט, אַז די וואַסערן זאָלען ניט אַריבער זיין בעפעהל; בעת ער האָט איינגעפעסטיגט די פונדאַמענטען פון דער ערד,—בין איך ביי איהם געווען ווי אַ קליין קינד, געשפיעלט פאַר איהם די גאַנצע צייט, געשפיעלט אויף זיין גאַנצען ערדען־קרייז, געפרעהט זיך מיט די מענשען".

קאָן אַ וועלט, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען אין פריידיגער פלוגשאַפט, זיין אַ טרויעריגע וועלט, אַ מאוסע וועלט, אַן אומגעדעבטע וועלט?

און דער מענש! דער געליעבטער שפּיעל־חבר פון אַ געטליכער חכמה! ווי רייך מוז זיין זיין לעבען, ווי הערליך זיין גורל. „אַז איך קוק אָן דיין הימעל", זאָגט אַן אַנדער אידישער דיכטער, „די ווערק פון דיינע פינגער, די לבנה און די שטערן, וואָס דו האָסט צוגעפּאַסט, — וואָס איז דער מענש, דו זאָלסט איהם האָבען אין זין, אַ מענשען־קינד, דו זאָלסט זיך אָן איהם דערמאָהנען? האָסטו איהם אָבער ווייניג געלאָזט פעהלען צו זיין אַ גאָט און מיט כבוד און פּראַכט האָסטו איהם בעקרוינט. מאַכסט איהם הערשען איבער אַלע ווערק פון דיינע הענד; אַלץ האָסטו איהם אוועקגעלעגט צו זיינע פיס." *)

און די זוניגע וועלט, וואָס שטראַהלט מיט לעבען, גליק, שכל און שעהנקייט איז אַ ד י ־ וועלטיגע וועלט. אין גאַנצען פריי איז דער אידישער מאָנאָטעאיזם פון יענער צייט פון אַ וועלכער עס איז יענער וועלט, פון אַ לעבען נאָכ'ן טויט, פון אַ גיהנום און אַ גן־עדן, פון אַ תחית המתים אין די קומענדע טעג. דער טויט איז אַן אמת'ער טויט, אָבער ער וואַרפט ניט קיין שאָטענס אויפ'ן לעבען. זוניג שטראַהלט אויף ער צווישען אַלע ערשיינונגען פון דער וועלט. אַז עס קומט די צייט און דער מענש ווערט אין גאַנצען אויסגעדיעפט, ווי די פּאַרטיגע תבואה, ווערט ער אַריינגעבראַכט אין דעם קבר, ווי די גאַרבען אין דעם שייער. **)

---

*) תהלים, קאַפּ. ח'.

**) תבוא בכלה אלי קבר, כעלות גדיש בעתו. איוב ה' 26. אליפז'ס בעשרייבונג פון אַ געזעגנטען לעבען.

אמת, דעם גליקליכען לעבען האט ניט יעדערער, ווייל ניט יעדערער פערדיענט דאס. גאט — דער פרינציפּ פון אייביגער גערעכטיגקייט — בעלוינט דעם צדיק אויף דער וועלט און בעשטראפט דעם רשע אויך דא. און אויב די גערעכטיגקייט טרעט ניט ארייז אין דעם לעבען פון דעם מענשען, בעווייזט זי זיך אין דורות ארום אויף זיינע קינדער און קינדס־קינדער. על כל פנים איז אויסגעשלאסען, אז איינער זאל אויף דער וועלט ליידען אומזיסט. אלץ, וואס עס קומט פאר אין דער וועלט, איז גוט; אלץ, וואס עס פאסירט מיט דעם מענשען, איז גערעכט, ווייל אויך די מאראלישע געזעצען פון דעם וועלט־געשעהען זענען אקוראט אזוי פעסט איינגעפונדעוועט אין דער וועלט דורך דער געטליכער „חכמה“, ווי די גרענעצען פון דעם ים און דער לויף פון די שטערען.

אט דאס איז אין איהרע הויפּט־שטריכען געווען די וועלט־און־לעבענס־אנשויאונג פון דעם אידישען מאנאטעאיזם, אין וועלכע איוב האט פריהער געגלויבט, אין וועלכע עס האבען געגלויבט זיינע פריינד.

ווי קאן איוב׳ס גורל דערקלעהרט ווערען פון דעם שטאנדפונקט פון אזא וועלט־אנשויאונג? וואו קאן ליעגען די סבה פון זיין אויסערגעוועהנליכען אומגליק? ניט אנדערש, איוב האט זיך פערזינדיגט, אפשר אומבעוואוסט פאר זיך אליין, — דאס האט געמוזט זיין דער ערשטער געדאנק, וואס איז ארויף אויפ׳ן זין איוב׳ס פריינד. פריהער צארט און מיט רחמנות צו זיינע ליידען זאגט אליפז ארויס דעם ערשטען חשד: „דערמאהן זיך נאר, ווער, א ריינער, איז פערלארען געגאנגען, וואו זענען גערעכטע פערטיליגט געווארען?“ און ווי קאן א מענש זיין אין גאנצען ריין פאר גאט, וואס פאדערט א מאראלישען דין וחשבון אפילו פון זיינע מלאכים?

אליפז ברענגט איהם דערביי שוין א טרייסט, אז גאט שטראפט, כדי אבצואווענדען דעם מענשען פון זינד, וויעדער אויפצודיכטען די צושטערטע גערעכטיגקייט און וויעדער אריינצונעהמען דעם בעל־תשובה אין דעם זונניגען לעבען. דארטען ווערט וויעדער געשלאסען פריעדען צווישען איהם און דער גאנצער נאטור,

און זיין לעבען צייטיגט זיך אויס, ווי די תבואה אין פעלד, און ענדיגט, ווי א גארב, ארייננעבראכט אין שייער צו איהר צייט.

אָבער איוב פיהלט אין זיין אייגענעם הארצען, אז ער האט זיך מיט קיין זאך ניט פערזינדיגט, אז זיינע ליידען האט ער ניט פערדיענט, און אז אליין דער פאקט פון ניט פערדיענטע ליידען, וואס מוזען דאך צוגעשריעבען ווערען צו דעם גרויסען אלמאכטיגען גאט, גראבט אונטער, ווען מען טראכט זיך טיעפער אריין, אלע יסודות פון דער זונניגער, ליכטיגער וועלט־אנשויאונג. דער חשד וועגען די ריינקייט פון זיין נשמה בעליידיגט איהם. ער פיהלט אין דערינען נאך א נייעם קוואל פון נייע, ניט פערדיענטע ליידען, און זיין פאלעמיק אנטקעגען די פריינד ווערט אלץ העפטיגער און שטורמישער, — ביז ער וויל שוין גאר ניט רעדען מיט זיי און זיינע טענות שליידערט ער דירעקט דעם אלמאכטיגען אין געזיכט.

זיין קאמפף מוז ער פיהרען אויף צוויי פראָנטען: מיט די פריינד און מיט גאט. די פריינד דארף ער צווינגען, זיי זאלען מודה זיין, אז ער איז אונשולדיג, און אז זייער ראזעווער אפטימיסטישער לעבענס־בליק האט ניט קיין יסוד. מיט גאט קעמפפט ער, פאר וואס ער, גאט, איז אזא ווי ער איז...

אויף אלע חשדים, וואס די פריינד ווארפען ארויף אויף איהם אין אלץ העפטיגערע רייד, האט ער נאר איין ענטפער: „איך בין אונשולדיג! מיך ארט ניט מיין לייב. ס'איז מיר פער'מאוס'ט מיין לעבען". „ביז וואנען", פרעגט ער אין אן אנדער ארט, „וועט איהר פאר'צער'ען מיין נשמה און מיך צומאלען מיט אייערע רייד? שוין א מאל צעהן, ווי איהר בעשימפט מיך, און שעהמט זיך ניט מיך צו בע'עולה'ן!" *) און ביז צו דעם סוף פון דעם דיספוט קאן ער ניט אויסווארצלען פון זייער הארצען דעם חשד, אז אויב ער האט ניט געזינדיגט אין זיין פריוואט־לעבען, האט ער אפשר בע־גאנגען א פערברעכען אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען, ווי א פירסט און א הערשער איבער מענשען. נאר צום סוף פון זיין דיספוט מוז נאך איוב ארויסטרעטען מיט זיין מאראלישען „אני

---

*) יט, 1—2.

מאמין" און דעם בעווייז פון זיין ריינער זיטליכקייט. ער רופט גאָט פאר אַן עדות, אַז סיי אין פּריוואַט־לעבען, סיי אין געזעל־שאַפטליכען לעבען, סיי אין דעם ריינעם מאַנאָטהעאיזם האָט ער קיין מאָל ניט אריבערגעטראָטען די פאָדערונגען פון דער מאָראַל, וואָס זענען אין דער זעלבינער צייט די פאָדערונגען פון גאָט.

יע, די היסטאָרישע אידעען־פערבינדונג פון רעליגיעזען גלויבען און מאָראַל האָט אפילו אַן איוב־גייסט ניט געקאָנט צוריסען. אין איינעם מיט זיינע פריינד גלויבט ער, אַז די מאָראַל שטאַמט פון דער געטליכקייט און זעהט אין איהר „אַ טהייל פון גאָט אין הימעל און אַן ארב פון דעם אַלמאַכטיגען אין דער הויך". אין זיין איבערגעבענקייט צו גאָט האָט ער, איוב, ניט געקאָנט זיין אונמאָראַליש. אויב ער וואָלט, צ. ב., געטראָטען מיט די פיס דאָס רעכט פון זיין קנעכט און זיין דיענסט, ווען זיי שטרייטען מיט איהם, — וואָס וואָלט ער דען געטהאָן, ווען גאָט וואָלט איהם געפאָדערט צום ענטפער? וואָס וואָלט ער געקאָנט ענטפערן? „דער וואָס האָט איהם בעשאַפען אין דעם מוטערלייב, האָט דאָך אויך מיך געמאַכט. ער איינער האָט דאָך אונז ביידען צוגעפאַסט אין דעם מוטערשוים" *) אָדער: „ווען איך זאָל האָבען בעטראַכט דעם ליכטיגען שיין פון דער זון, און די לבנה ווי זי געהט אַזוי פרעכטיג, און מיין הארץ וואָלט אין דער שטיל זיך בענאַרען געלאָזט, און מיין האַנד וואָלט איך געפיהרט צו דעם מויל, צו אַ קוס, — וואָלט דאָס אויך געוועזען אַ שטראָפבארע זינד, ווייל איך וואָלט געלייקענט אין גאָט, וואָס אין הימעל". **)

די שטעלע איז זעהר אַ מערקווירדיגע, און איך וויל, איהר זאָלט זי גוט נעהמען אין אויג. אין דעם גאַנצען קאַפּיטעל, — דעם שלום־קאַפּיטעל פון זיינע רייד, — בעשרייבט ער זיינע פ ר ו מ ע לעבענס־פּרינציפּען, זיין סעקסועלע ריינקייט אין פּריוואַט־לעבען, — „ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה", — זיין אבסאָלוטע גערעכטינקייט אין סאָציאַלע בעציהונגען און נאָר איין מאָל, ווי פארביי־געהענדיג, דערמאָהנט ער אויך די פאָדערונג — צו

*) הוא בבטן עשני עשהו, ויכוננו ברחם אחד. קאַפּ. ל"א, 16.
**) קאַפּ. ל"א, 29. גם הוא עון פלילי, כי כחשתי לאל ממעל.

בלייבען טריי דעם גלויבען אין איין־איינציגען גאָט, — „ווייל דאָס וואָלט א ו י ך געווען אַ שטראָפבארע זינד“.

ס'איז קלאָר, אַז די גאָטס־פּאַרכטיגקייט, וועגען וועלכער עס ווערט גערעדט אין איוב, איז אין איהר תוך אַריין די מ אָ ר אַ־ ל י ש ע ע ה ר ל י כ ק י י ט און ניט די רעליגיעזע, אָדער קאָנפעסיאָנעלע, פרומקייט. אָבער די מאָראַלישע עהרליכקייט איז, ווי איך האָב שוין בעמערקט, אויך פאַר איוב'ן צונויפגעבונ־ דען מיט דעם גלויבען אין גאָט און זיין צדק ומשפט. און פון דעם שטאַנדפּונקט פיהלט איוב, אַז ער האָט זיך מיט גאָר ניט פער־ זינדיגט אַנטקעגען גאָט, אַז זיינע ליידען זענען ניט פערדיענט און ער פיהרט אַ פערצווייפעלטען קאַמפּף אַנטקעגען זיינע פריינד, כדי ארויסצושלאָגען פון זיי דעם לעצטען ספק וועגען דעם.

פון דעסטוועגען דאַרף מען ניט מיינען, אַז פאַר איוב'ן אליין איז דער פּונקט אַזוי וויכטיג. געוויס האָט ער אַ בעדייטונג אויך פאַר איהם, און דער טיעפער בעוואוסטזיין פון זיין אונשולד איז געווען דער ערשטער פאַקט, וואָס האָט איהם ארויפגעטריעבען אויף זיין רעוואָליוציאָנערען געדאַנקען־גאַנג, און איז געבליעבען איינער פון די וויכטיגסטע ארגומענטען אין זיין בעוויז־פיהרונג. אָבער, ווי מיר וועלען באַלד זעהן, איז דער פּונקט ניט דער וויכטיגסטער. ער האָט געקעמפּפט פאַר איהם אַזוי הארטנעקיג, ווייל ער איז דער צענטראַל־פּונקט אין די טענות פון די פריינד, ווייל אויף איהם הענגט זייער גאַנצער גלויבען אין דעם לעבענס־פריידיגען מאָנאָ־ טעאיזם: זאָל איוב באמת זיין אונשולדיג, איז יעמאָלט אַ סוף צו גאָט'ס גערעכטיגקייט, אַ סוף צו דער גאַנצער זונניגער וועלט, וואָס האָט זיי געוואָרעמט און געלויכטען, אַ סוף צו דעם גלויבען אין אַן אייביגער מאָראַל, וואָס הערשט אין דער וועלט, ווי די נאַטור־ געזעצען.

„דו“, שרייט אוים בלדד, „וואָס דו פערצוקסט דיין לייב אין דיין גרימצאָרן, זאָל פון דיינטוועגען די וועלט פערלאָזען ווערען, זאָל דער פעלז אַ ריס געטהאָן ווערען פון זיין אָרט? *) די פריינד קאָנען ניט צולאָזען קיין אויסנאַהם אין דעם וועלט־געשעהען צו־

*) טורף נפשו באפו, הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו. יח, 4.

ליעב איוב'ן. מיט צאָהלרייכעביישפּיעלען אויף צאָהלרייכע אופנים, דורך די ערפאַהרונג און דורך די קלוגשאַפט פון די על־טערן, זעהען זיי מיט אַלע כחות צו בעווייזען, אַז דער וואָס פיהרט אַ גערעכטען לעבען, איז אויך גליקליך, און דער וואָס איז אונגליקליך, האָט דאָס פערדיענט. איוב'ס ליידען איז אַ סימן אויף זיינע זינד, ווייל די גערעכטיגקייט שטעהט פעסט אין דער וועלט, ווי אַ פעלז.

אָבער איוב האָט שוין לאַנג פערלאָזען די זונניגע וועלט־אַנשויאונג. מיט האַממער־שלעג האָט ער זי צושמעטערט, די זיסע, פריידיגע, רעליגיעזע טראַדיציע, און זיין גייסט טראָגט זיך ארום אין „פינסטערניס, בעשאָטענט מיט טויט" און זוכט נייע וועלטען, — שטורעמט אָן אויף גאָט.

„די אַלע זאַכען", זאָגט ער צו זיינע פריינד, וועלכע ער רופט שוין: „ליעגען־שמיערער און פאַלשע רופאים", „האָט שוין מיין אויג געזעהן, מיין אויער געהערט און האָט דאָס בעטראַכט. אַזוי קלוג ווי איהר, בין איך נאָך אויך, איך פאַל ניט אַראָב פאַר אייך, אָבער איך וועל רעדען צו דעם אַלמאַכטיגען, מיט גאָט וועל איך האָבען אַ ויכוח". *)

און אָנהויבען הויבט ער אָן מיט דער טיעפער, אומברחמנות־דיגער, האַרץ־צורייסענדער קריטיק פון דער זונניגער וועלט־און לעבענס־אַנשויאונג, מיט דער קריטיק פון דעם מענשען און זיין לעבען אויף דער וועלט, וואָס פון איהר, — דער קריטיק, מיין איך, — הענגט אויך אָב די קריטיק פון דער מאָראַל און ממילא אויך די קריטיק פון גאָט.

אויב די אַלטע וועלט האָט געמאַכט אַזאַ גרויסען וועזען פון דעם מענשען, וואָס איהם פעהלט נאָר אַ ביסעלע צו זיין אַ גאָט, איז ער פאַר איוב'ן אַ קליינינקער, קליינינקער, שטערבליכער ווערעמעל. כמעט מיט די זעלבינע ווערטער, וואָס אין תהלים, אָבער מיט אַ גאַנץ אַנדער אויסטייטש אין געפיהל רופט אויך איוב אויס: „מה אנוש, כי תגדלנו, וכי תשית אליו לבך!" „וואָס איז דער

*) קאַפּ. י', 17.

מענש, וואָס דו האָלסט פון איהם אזוי פיעל און דו טראַכסט וועגען איהם שטענדיג?" *)

אין דער בעטראַכטונג פון דעם מענשען און זיין גורל אויף דער וועלט, איז איוב אַן אינדיווידואַליסט. ער וויים נאָר פון דעם איינצעל־מענשען און פון דער קליינינקער צייט, וואָס ער פערברענגט אויף דער וועלט. די קינסטלעריש רוהיגע, די עסטהעטישע צופריעדענהייט מיט דעם טויט, וואָס איז געוועזען אין דעם אַלטען גלויבען, איז ביי איוב'ן פערשוואונדען. פאַר איוב'ן הייסט „געשטאָרבען" — ניט „אריינגעבראַכט אין שייער, ווי אַ צייטיגע גאַרב", נאָר: אויף אייביג פערלאָזען די וועלט. „ווי אַ וואָלקען, וואָס פערשווינדט און פערגעהט, אזוי קומט ניט אַרויף צוריק דער, וואָס געהט אין שאול. קיינמאָל וועט ער ניט קומען צוריק אין זיין הויז, קיינמאָל וועט ער ניט זעהן זיין פריהערדיגען אָרט". **)

די שטערבליכקייט פון דעם מענשען איז פאַר איוב'ן שוין נאָר ניט קיין פריידיגע מעלה. אדרבה! זי שטעלט איהם אין דעם פונקט אוועק נאָך ניעדעריגער, איידער די פלאַנץ. „אַ בוים האָט נאָך אַ האָפענונג; ווערט ער אָבגעשניטען, קומען נייע שפּראָצען און זיין זוינגלינג געהט ניט צו גרונד. זאָל אפילו זיין וואָרצעל אין דער ערד אַלט ווערען, זאָל זיין שטאָם טויט ווערען אין שטויב, — פון וואַסער־דונסט הויבט ער וויעדער אָן בליהען, און טרייבט צווייגען ווי נאָר וואָס געפלאַנצט. אַ מאַן אָבער שטאַרבט און ליעגט אָהן כחות; פערגעהט אַ מענש, איז — וואו איז ער?... ער לעגט זיך אוועק און שטעהט ניט אויף. ביז די הימלען וועלען אויפהערען, וועלען זיי ניט ערוואַכען". ***)

און מיט אזאַ אָרעם, שוואַך ווערעמעל פיהרט גאָט זיינע חשבונות, רעכענט זיך מיט איהם: געזינדיגט? ניט געזינדיגט? ער, דער אַלמאַכטיגער, פון וועמען אַליץ שטאַמט אָב, וואָס בעשטימט יעדען שריט פון דעם מענשען, וואָס איז ממילא, אין דער לעצטער שורה, אויך די סבה פון די מענשליכע זינד, — ער האָט נאָך

*) קאַפּ. י"ג אין אָנהויב.

**) קאַפּ. ז', 9—10.

***) קאַפּ. י"ד, 7—13.

מענות און פאָדערונגען צו דעם מענשען! אין טיעף דורכגעוועהד־
טיגטע ווערטער, וואָס ברענען זיך נאָך עד היום אריין אינ׳ם האר־
צען, אנטפלעקט איוב דעם אלמאכטיגען די גאנצע עולה פון זיין
געטליכען יושר.

„אדם, ילוד אשה, קצר ימים ושבע רוגז". „דער מענש, פון
א ווייב געבאָרען, קורץ אין טעג, געזעטיגט מיט שווערער אומרוה.
ווי אַ בלום גערהט ער אויף און פערוועלקט, פערפליהט ווי א שאָטען,
און האָט ניט קיין בעשטאנד. און אויף אויף אזא האלסטו אָפען
דיין אויג, און אויך איהם שלעפּסטו צום משפט מיט דיר... און
אויב זיינע טעג זענען פעסט ביי דיר בעשטימט, אויב ביי דיר איז
די צאָהל פון זיינע חדשים, אויב דעם אייביגען גאנג פון זיין לע־
בען האסטו בעשאפען און ער קאָן איהם ניט אריבערשפּרייזען,
איז — לאָז אָב ביז ער פערשווינדט, לאָז איהם, ווי א טאָג־אר־
בייטער, זיין צופריעדען מיט זיין טאָג". *)

אבער גראד אט די ד ר ח מ נ ו ת צ ו ד ע ם מ ע נ ש ע ן,
צו דעם שוואכען, שטערבליכען בעשאף פעהלט ביי דעם אויבער־
שטען. ער האָט זיך אָנגעזעצט אויף דעם מענשען און פערצאמט
איהם אלע וועגען. „ווי א בארג וואָס פאלט צונויף, ווי א פעלז
ארויסגעריסען פון זיין אָרט, ווי א וואסער, וואָס צורייבט שטיי־
נער, ווי א שלאקס־רעגען, וואָס שווענקט אראָב דעם שטויב פון
דער ערד, האָסטו א תל געמאכט פון דעם מענשען׳ס האָפען. אויביג
בעוויזסטו אויף איהם דיין געוואלט און — ער פערגעהט". ס׳איז
ניט קיין ענטפער, אז דעם מענשען׳ס לעבען פערשווינדט ניט מיט
איהם, אז ער לעבט נאָך ווייטער אין זיינע קינדער. דער מענש
איז אן איינצעל־מענש. איז מיט איהם אויס, איז אלץ אויס.
„קומען זיינע קינדער צו כבוד — ער ווייס דאָס ניט; זינקען זיי
אראָב, איהם בלייבט דאָס אומבעקאנט. נאָר איבער ז י י ן לייב
טהוט איהם וועה און נאָר איבער זיין נשמה איז ער פול מיט
טרויער". **)

דער אלטער, זוננינג־פריידיגער בליק אויף מענש און וועלט

---

*) קאפּ. י"ד, 1—6.

**) ד. ג.

בויט, ווי מיר האָבען געזעהן, פיעל אויף דער געטליכער חכמה. קלאָר ליעגט זי פאַר יעדען איינעם, אַ שפּיעל־חבר איז זי מיט דעם מענשען. אין דער דערקענטניס פון גאָטס וואונדערליך שעהנע מעשים דרינגט ער, דער מענש, אריין ביז צו די טיעפּסטע געדאַנקען פון גאָט׳ס שכל און איז כמעט ווי אַ שותף אין די מעשה בראשית, איהם פעהלט כמעט נאָר אַ ביסעל צו גאָט. אָבער, פרעגט איוב: איז אָט דער גלויבען אין דער אָפענקייט פון גאָט׳ס חכמה פאַר דעם מענשען עפּעס מעהר ווי אַן איללוזיע? קאָן דער מענש באמת זיך אַראָבלאָזען ביז צו דעם גרונט פון דעם געטליכען געדאַנק? איוב לייקענט ניט, אַז דער מענש איז אַריינגעדרונגען אין די טיעפּסטע פינסטערניסען פון די בערג, כדי אַרויסצושלעפּען פון דאָרטען — מעטאַלען און עדעל־שטיינער, אָבער — ביי זיין גאַנצער הערשאַפט איבער דער נאַטור, האָט ער ניט אָבגעדעקט דעם שלייער פון דעם געטליכען שכל. דער גאַנצער קאַפּיטעל, אין וועלכען איוב רייסט אַראָב די קרוין פון דעם מענשען׳ס קאָפּ, דעם שטאָלץ פון זיין דערקענטניס, איז אַזוי שעהן געשריעבען, אַזוי מ אָ ד ע ר ן געטראַכט, אַז מיר ווילט זיך איהם ברענגען כמעט אין גאַנצען: *)

„ס׳איז דאָ אַ געפינ־אָרט פאַר זילבער, אַן אָרט, וואו מען קאָן אויסוואַשען גאָלד. אייזען ציהט מען אַרויס פון דער ערד; פון שטיינער ווערט געשמאָלצען מעטאַל. אַן ענד האָט ער (דער מענש) געמאַכט צו דעם חושך און ביז צום לעצטען גרעניץ האָט ער אויסגעפאָרשט די שטיינער פון פינסטערנים און טיעפען טונקעל... פון דער ערד ציהען מיר ברויט־קערנער אַרויס... דעם סאַפּיר געפינען מיר אין זיין שטיין, געמישט מיט גילדערנעם שטויב, אויף אַ וועג, וואָס איהם קען ניט דער אָדלער, וואָס דעם גייער׳ס אויג האָט קיין מאָל ניט געזעהן, וואָס קיין שטאָלצע חיה איז ניט געגאַנגען אויף איהם, און וועלכען דער לייב האָט קיין מאָל ניט בעטראָטען. אויף דעם קיזועל־שטיין לעגט ער זיין האַנד, קעהרט אום בערג מיט דעם וואָרצעל אַרויף. אין שטיינער האַקט ער דורך אַ טונעל און אַלערליי

*) דער טעקסט איז אין איניגע שטעלען דורכאויס פערדאָרבען און מען קאָן פון זיי ניט אַרויסברענגען קיין קלאָרען זין.

פרעכטיגקייטען האָט געזעהן זיין אויג. די קוואַלען פון שטראָמען פאָרשט ער אויס און דאָס פערבאָרגענע ברענגט ער אויף דעם ליכטיגען שיין"...

„אָבער די חכמה, וואו געפינט מען זי? און וואו איז דער געפין־אָרט פון דער דערקענטניס? קיין מענש ווייס ניט דעם וועג צו איהר, *) מען קאָן זי ניט געפינען אין דעם לאַנד פון די לעבעדיגע. דער תהום זאָגט: „ניט אין מיר איז זי" און דער ים זאָגט: „אויך ביי מיר ניטאָ". מען קאָן זי ניט קויפען פאַר גין־גאָלד, ניט אָבוועגען פאַר איהר דעם פרייז אין זילבער. זי לאָזט זיך ניט אויסגלייכען מיט אופיר־גאָלד, ניט מיט דעם טהייערסטען שוהם און סאַפיר... די חכמה! פון וואַנען קומט זי? וואו איז דער געפין־אָרט פון דער דערקענטניס? פערדעקט איז זי פאַר יעדעס לעבעדיגע אויג, פון די פויגלען פון הימעל פערבאָרגען. אפילו דער אָבגרונט און דער טויט זאָגען: „מיט אונזערע אויערן האָבען מיר עפּעס געהערט פון איהר". נאָר גאָט ווייס דעם וועג צו איהר. ער ווייס איהר געפין־אָרט"...

ער, גאָט, ווייס און לאָזט דעם מענשען אין פינסטערניס. אָבער אויב די „חכמה", די לעצטע פּרינציפּען פון דעם וועלט־בעשאַף, זענען פאַר אונז פערדעקט, — וואו נעהמט מען יעמאָלט די זיכערהייט, אַז גאָט'ס וועגען זענען געבויט אויף גערעכטיגקייט? און אויב ביי דער בעטראַכטונג פון דער נאַטור מוזען מיר בלייבען שטעהן אָהן אַן ענטפער, ווייל מיר קאָנען ניט אריינדרינגען אין דעם געטליכען געדאַנק, וואָס האָט זי ארויסגעבראַכט, האָבען מיר דאָך אַ וועלט פאַר אונז, וואָס איהרע יסודות זענען אַזוי קלאָר: די וועלט פון דעם געזעלשאַפטליכען לעבען. וואָס טהוט זיך דאָ מיט דער געטליכער גערעכטיגקייט? ווי ווירקט גאָט אין דעם לעבען פון די מענשען?

דער אמת, וואָס אנטפּלעקט זיך דאָ פאַר איוב'ס אויג, פילט איהם אָן מיט אַזאַ שרעק, אַז ער שרייט אויף, ווי פון אַ פייל געטראָפען. „קומט אַהער, איהר וועט פערשטיינערט ווערען...

*) לויט דער גריעכישער איבערזעצונג דאַרף מען לייענען „דרכה" אנשטאָט „ערכה".

דערמאָהן איך מיך וועגען דעם, ווער איך אַ פערציטערטער; אַ שווידער נעהמט דורך דורך מיין לייב. פאַר וואָס בלייבען לעבען די רשעים, ווערען אַלט און שטאַרק אין קראַפט?... *) „זיי צור־שטערען די גרענעצען. זיי רויבען די פיה־העֶרדען און זייערע פיטערער. דעם יתום'ס אייזעל פיהרען זיי אוועק, דער אלמנה'ס אָקס נעהמען זיי אין משכון. די אָרימע שטויסען זיי אַראָב פון וועג. די עלענדע מוזען זיך בעהאַלטען... אויף דעם פעלד פון דעם רשע מוזען זיי בעזאָרגען זיין שניט, אין זיין וויינגאָרטען אונויפקלייבען די טרויבען. נאַקעט ליעגען זיי ביינאַכט, אָהן קליידונג, אָהן אַ צודעק אין דער קעלט. אין די בערג טריעפען זיי פון רעגען, און אָהן אַ שוץ, קלאַמערן זיי זיך אַרום דעם פעלז. נאַקעט געהען זיי אַרום, און הונגערענד טראָגען זיי די גאַרבען. צווישען די מויערן פרעסען זיי דעם אויל, זיי טרעטען דעם וויין אין קעלער און אַליין מוזען זיי אויסגעהן פאַר דאַרשט. זיי קרעכ־צען אונטער זייער האַרטען דיענסט, אָבער — — — גאָט הערט ניט זייער געבעט". **)

גאָט העלפט ניט די גערעכטע, די אונשולדיג פערפאָלגטע. שטראָפט ער, לכל הפחות, די רשעים? אויך דאָס ניט. „זייערע קינדער שטעהען פעסט פאַר זיי... זיי זינגען הויך ביי פויקען און פידלען און פרעהען זיך ביי דעם קלאַנג פון דער האַרף. אין גליק פערברענגען זיי זייערע טעג, אין פריעדען געהען זיי אַראָב אין שאול, און זאָגען דאָך צו גאָט: „אוועק פון אונז. פון דיינע וועגען ווילען מיר נישט וויסען". ***)

זאָל מען זיך טרייסטען מיט דעם גלויבען, אז גאָט וועט זיך דערפאַר אָבּרעכענען מיט זייערע קינדער? „אָבער וואָס זאָל איהם, דעם רשע, אַהרען זיין הויז נאָך זיין טויט, ווען די צאָהל פון זיינע חדשים איז צו ענד?" ממילא קאָן קיין רייד ניט זיין פון גאָט'ס גערעכטיגקייט אין דער גערעלשאַפט. ער האָט זיינע דרכים, וואָס

*) קאַפּ. כ"א, 5—7.

**) קאַפּ. כ"ד, 2—12. אַנשטאָט: ואלוה לא ישים תפלה (טיפלאָ), דאַרף מען לייענען: ואלוה לא ישמע תפלה (טפילאָ).

***) קאַפּ. כ"א, 8—14.

זענען זעהר ווייט פון יושר. „דער שטאַרבט אין דעם פולסטען גליק, אין גאַנצען רוהיג און זיכער... און דער אנדערער שטאַרבט אין אַ ביטער געמיט און האָט קיין מאָל פון גוטס ניט גענאָסען. אין איינעם לעגען זיי זיך אין דעם שטויב, און ווערים בעדעקען זיי ביידען". *)

אָבער, ווען אפילו עס וואָלט געקאָנט בעוויזען ווערען, אז אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען און אין דעם לעבען פון דעם מענשען בכלל הערשט דער שטרענגסטער יושר, וואָלט דאָס אויך ניט בעפריעדיגט איוב'ן. איוב איז שוין אריבערגעוואַקסען יענע מאָראַליש־רעליגיעזע אנשויאונג, וואָס האָט איהר העכסטען פּרינציפּ געזעהן אין דער גערעכטיגקייט און ממילא אויך די העכסטע מעלה פון גאָט אין זיין יושר, אין זיין „אמת וצדק". אַ נייער מאָראַלישער פּרינציפּ טראָגט זיך פאַר זיינע אויגען: דער ריינער „ואהבת" אָהן אַ שום בעדינג, אָהן אַ שום פערדיענסט פון דעם, וואָס מיר ליעבען: רחמנות, גרענצלאָזע ליעבע, גענאָד און מחילה פאַר דעם מענשען, וואָס ער זאָל ניט האָבען געטהאָן, ווי ער זאָל ניט האָבען געזינדיגט. גענאָד און דערבאַרמונג פאָדערט ער פון זיינע פריינד, וואָס פערביטערן זיין געמיטה, דעם שוין פערביטערטען, מיט דעם שטענדיגען דערמאָהנען פון זיינע זינד און זיין פערשולדיגונג. „האָט רחמנות אויף מיר! האָט רחמנות אויף מיר, מיינע פריינד", שרייט ער אויס אין אַ שטעל, „וויייל מיך האָט געטראָפען גאָט'ס האנד. פאַר וואָס פערפאָלגט איהר מיך, ווי גאָט, און ווערט ניט זאַט פון פייניגען מיין פלייש". **)

און מיט דעם נייעם פּרינציפּ פון דער מאָראַל וואַקסט אין איהם אויס אַן אומבעוואוסטע בענקשאַפט נאָך אַ נייעם אידעאַל פון גאָט. ליעבע און גרענצלאָזע גענאָד וואָלט אויך לאָגיש בעסער געפאַסט צו גאָט'ס אלמאַכטיגקייט, איידער יושר און משפּט. מיר האָבען שוין אויבען געזעהן, ווי משונה דאָס קומט אויס אין איוב'ס אויגען, ווען גאָט פיהרט חשבונות מיט זיין אָרימען בעשאַף, דעם

*) כ״א, 21—26.

**) י״ט, 21—22.

מענשען, וואָס קאָן אין קיין מאָמענט פון זיין לעבען ניט ארויס־געהן פון גאָט'ס געוואַלט.

„וואָס איז דער מענש, וואָס דו האַלסט איהם אזוי גרויס און וואָס דו האָסט איהם שטענדיג אין זין? און דערמאָהנסט זיך אָן איהם יעדען פריהמאָרגען און יעדע רגע פּרובסטו איהם אויס... איז האָב איך געזינדיגט, וואָס קאָן איך האָבען געטהאָן דיר, דו היטער פונ'ם מענשען? פאַר וואָס האָסטו מיך געמאַכט פאַר א ציעל פון דיין אָנפאַל, פאַר וואָס פארגיבסטו ניט מיינע זינד, שאַפסט ניט אָב מיין פערשולדונג? ווייל אָט באלד לעג איך מיך אין שטויב, און זוכסטו מיך, בין איך שוין ניטאָ". *)

דאָ, ביי דעם העכסטען שטאַפּעל פון איוב'ס געדאַנק, מוזען מיר זיך א ווײַלע אָבשטעלען און ציהען דעם סך־הכל פון זיינע בעטראַכטונגען.

עס קאָן אײנעם אויסדוכטען, אז די גאַנצע פרייגייסטעריי פון איוב'ן בעשטעהט, ווי אין דער „ראַדיקאַלעכץ" פון אונזערע טעג, אין דעם, וואָס ער רעדט עזות'דיגע ווערטער אויף גאָט, און ווי מיט מיט דעם אונטערשייד, — און דעם גרויסען אונטערשייד, פערשטעהט זיך, — וואָס אונזער כלומרשט'דיגער ראַדיקאַל טהוט דאָס, ניט גלויבענדיג אין די עקזיסטענץ פון גאָט, בעת איוב'ן איז קיין מאָל ניט ארויף אויפ'ן זינען זי אָבצולייקענען. אָבער דער רעזולטאַט איז דערזעלבינגער: אויפווייזען, אז גאָט איז אומגערעכט, אז ער פערדיענט דעריבער ניט, מען זאָל איהם „דיענען", — אָט דאָס, ווייזט אויס, איז ביידענ'ס ציעל.

אין דער אמת'ען איז אזא אויבערפלעכליכער געדאַנק זעהר ווייט פון איוב'ס ווירקליך טראַגישען פילאָסאָפירען. ער איז ניט קיין „פריי־דענקער"; ער איז א פרייער דענקער. ער וויל אויס־געפינען קודם כל פאַר זיך אליין, אין וואָס בעשטעהט די נאַטור פון גאָט, וואָס איז זיין שייכות צו דעם מענשען, און וואָס פאַר א זכערען פונדאַמענט קאָן דער מענש האָבען פאַר דעם אויפבוי פון זיין מאָראַל. אויסגעפינען מוז מען דאָס אַלץ מיט דעם אייגע־נעם שכל.

*) קאַפּ. ז, 17—21.

ס'איז מערקווירדיג! אין דער צייט פון אונזער קינדהייט האבען מיר געגלויבט אין דעם קינדישען גלויבען, אז א גאט האט זיך געקאנט אנטפלעקען פאר מענשען, רעדען צו זיי, און אליין דערצעהלען זיי וועגען זיין מהות און וועגען זיין נאטור; אז ער איז א שטרענגער גאט און א גערעכטער גאט און דערגלייכען. מיר האבען איצטער דעם קינדישען קינדער־גלויבען פערווארפען. מיר האבען דערביי אבער זיך ניט אוועקגעשטעלט די פראגע: פון וואנען זשע דען האבען אונזערע עלטערן גענומען זייערע פארשטעלונגען וועגען גאט און זיינע אייגענשאפטען? ערשט ווען מען שטודירט דורך קריטיש די ענטוויקעלונג פון דעם אידישען געדאנק וועגען גאט, זעהען מיר, אז די הויפט־ראליע אין דער בעשטימונג פון זיינע אייגענשאפטען האט ביי די נביאים, די בעשאפער פון דעם מאנאטעאיזם, געשפיעלט דער פרייער שכל, — פריי פון די הערשענדע טראדיציעס פון זייער צייט, — אין איינעם מיט די ערפאהרונגען פון דעם לעבען, און די פערבארגענסטע בענקשאפט פון זייער נשמה נאך אן אידעאלען זיין. און ווען איך זאג די ערפאהרונגען פון דעם לעבען, — מיין איך דערמיט יענעם אלגעמיינעם א י י נ ד ר ו ק, וואס דער דענקער בעקומט פון דער נאטור און דעם מענשליכען לעבען. ווען דער דענקער (לאז זיין: דער נביא) פערזיכערט אונז, אז גאט איז אן אל קנא ונוקם, אן איינפערזיכטיגער און ראכע־דארשטיגער גאט, אז ער מאהנט אויף די זינד פון די פעטער ביי דעם דריטען און פערטען דור, איז דאס אין תוך ארײן אקוראט ווי ער וואלט געזאגט: „דער איינדרוק, וואס אויף מיר מאכט נאטור און מענשליכער לעבען איז אזא, א ק ו ר א ט ו ו י זיי וואלטען בעהערשט געווארען פון א גאט, וואס האט אזעלכע אייגענשאפטען". און מיין געוויסען זאגט מיר, אז אזא גאט איז א גוטער און גערעכטער גאט. אבער די דענקער פון א מאל האבען בשום אופן ניט געקאנט בעגעהן זיך אזוי קריטיש מיט דעם אייגענעם געדאנק, זעהן אין איהם נאר א פראדוקט פון דעם אייגענעם שכל.

און ווי קאנען מיר אזא זאך פערלאנגען פון זיי, ווען אפילו דענקער און וויסענשאפטליכע פארשער פון דעם נייצעהנטען יאהרהונדערט האבען זיך ניט געקאנט אויפהויבען צו אזא הויך.

עס איז איצטער שוין כמעט אלעמען בעקאנט, אז בעת די בעמיקער האבען גערעדט (און רעדען נאך) וועגען אטאמען, איז דער אמת׳ער זין פון זייערע רייד געווען (און איז נאך עד היום) אזא: די כעמישע פראצעסען שפיעלען זיך אב אזוי, אקוראט ווי די סובסטאנצען וואלטען בעשטאנען פון מאטעריעלע אטאמען מיט אזוינע און אזוינע איינענשאפטען. אבער וויפיעל בעמיקער האבען אין פשטות נעגלויבט (און גלויבען נאך עד היום), אז דער מא־טעריעלער אטאם איז אן אבסאלוטער אמת! די סברה, וואס האט זיך געלעגט אויפ׳ן שכל, וואס קאן אזוי גוט אלץ דערקלעהרען, ווערט ביי א ווענינ קריטישען גייסט פערוואנדעלט אין אן אונ־צווייפעלבארען אבסאלוטען אמת.

אין נאך א גרעסערער מאס האט דערזעלבינער פסיכאלאגישער פראצעס פון דעם מענשליכען, אין זיך גלויבענדען דענקען, געמוזט זיך אבשפיעלען ביי די אידישע אויפבויער פון דעם מאנאטעאיזם. דער „גערעכטער און איינציגער אלמאכטיגער גאט" איז געווען די בעסטע טהעאריע, כדי צו דערקלעהרען נאטור און מענשען־לעבען, ווייל זי האט אויפ׳ן בעסטען אופן צונויפגעשטימט מיט דעם אל־געמיינעם איינדרוק, וואס דער פריי דענקענדער מענש פון יענער צייט האט פון זיי בעקומען. און ניט קיין קליינע ראליע, — אפשר גאר די גרעסטע, — האבען דערביי געשפיעלט די פאדערונגען און אידעאלען פון דעם איינענעם געוויסען. עס איז דעריבער פאר זיי געווען אונמעגליך אויף א האר צו זיין מסופק אין דער ריכטיג־קייט פון זייער טהעאריע. גאט און זיינע בעשטימטע איינענ־שאפטען זענען געווארען א רעאלער פאקט, ווי דער אטאם פון דעם ווענינ קריטישען בעמיקער פון אונזערע טעג. און מענשען מיט א לעבהאפטער פאנטאזיע און צו צארטע און צו שטארק אנגע־צויגענע נערווען, ווי די נביאים זענען בלי ספק געוועזען, האבען געקאנט הערען שטימען און זעהן זעהונגען, וואס האבען צונויפ־געשטימט מיט זייער גלויבען אין גאט. — שטימונגען און זעהונגען, וואס אין זייער רעאליטעט האבען זיי אויך ניט געקאנט צווייפלען. אויף אזא׳ן אופן איז אויסגעוואקסען די „אנטפלעקונג", גאט׳ס דירעקטער אויפטראגען זיך מיט דעם מענשען, און מיט איהר — די זיכערקייט, אז די מענשליכע געדאנקען און אידעאלע פארשטע־

לונגען וועגען גאָט זענען איבער־מענשליכע מיטטהיילונגען פון גאָט אליין.

מיר זעהען דאָ איוב'ן אין אַ מאָמענט, ווען ביי דעם אידישען פריי־שאַפענדען געדאַנק האָבען זיך גענומען פאַנאַנדערגעהן די אידעאַלע פאָדערונגען פון דעם הארצען מיט די טראַדיציאָנעלע פאָרשטעלונגען וועגען גאָט, און איוב פיהלט, אז דער אייטדרוק פון נאַטור און מענשען־לעבען שטימט ניט צונויף ניט מיט דער טראַדיציאָן, ניט מיט די נייע פאָדערונגען פון זיין געוויסען. און אין דערין ליעגט די אינוועניגסטע טראַגעדיע פון זיין געדאַנק, די טראַגעדיע פון דער איבערגאַנגס־עפּאָכע, וועלכע האַלט אָן אַזוי לאַנג ביז די פאָדערונגען פון דעם געוויסען וועלען אויפבויען אַ נייעם אידעאַל און אַ גאַנצע וועלט פון גייסטיגע בנינים, וואָס וועלען העלפען צונויפקלינגען די שטים פון דעם נייעם אידעאַל מיט דעם אַלגעמיינעם איינדרוק פון וועלט און לעבען. אָבער דער נייער אידעאַל איז נאָך ניט בעשאַפען.

איוב איז אַ שטאַרקער און פרייער גייסט, ביי וועמען דער אָביעקטיווער אמת שטעהט אויפ'ן ערשטען פּלאַן, ווי ווען דער אמת זאָל ניט טהאָן דעם הארצען, ווי צוברעכען דערפון זאָל ניט ארויסגעהן די נשמה. דעריבער זעהט ער קודם כל קלאָר ווערען אין דעם זין פון דעם, וואָס ער זעהט מיט זיין אומדערשראָקענעם אויג, אין דעם זין פון יענעם איינדרוק, וואָס ער האָט פון וועלט און מענשען־לעבען.

און דער רעזולטאַט, צו וועלכען ער קומט, איז אַזאַ: עס איז עווים דאָ אַן אַלמאַכטיגער און אַלקלוגער גאָט; זיינע וואונדער־ליכע מעשים שטייגען אריבער דעם מענשליכען פערשטאַנד, אָבער עס איז אונמעגליך צו דענקען, אז צו זיינע איינענשאַפטען געהערט די מענשליכע גערעכטיגקייט. ער מאַכט ניט קיין נפקא מינה צווישען דעם צדיק און דעם רשע. איהם אַרט ניט דעם מענ־שען'ס טובה און די גערעכטיגקייט. אַן אנדער זאַך ליעגט איהם אין זין: די ליעבע צו זיין איינגעבער אַלמאַכט. „רעדט מען וועגען קראַפט פון דעם שטאַרקען, איז ער דאָ; אָבער רעדט מען וועגען גערעכטיגקייט, — זאָגט איוב, —

איז, — „ווער קאָן איהם אויפפאָדערן?". *) דעריבער איז ווענינ צו וויסען, אז גאָט איז גלייכגילטיג צו דעם מענשענ'ס גליק. מען דארף געהן נאָך ווייטער. דער איינדרוק פון נאַטור און לעבען איז אזא, אז גאָט שפּיעלט זיך מיט דעם מענשען און האָט הנאה פון זיין ליידען. ער פיהרט מלחמה אַנטקעגען איהם, בעטראַכט איהם ווי אַ פיינד. „איך האָב געלעבט רוהיג, האָט ער מיך צו־שמעטערט, ער האָט מיך אָנגענומען פאר'ן גניק און צובראָכען אויף פיצלעך. ער האָט מיך אוועקגעשטעלט ווי אַ ציעל־ברעט פאר זיך, עס שווירבלען ארום מיר זיינע פיילען. אָהן רחמנות האָט ער צושפּאַלטען מיינע ניערען, אויסגעגאָסען אויף דער ערד מיין גאַל. אַ ברעש נאָך אַ ברעש לעכערט ער אין מיר דורך, שטורמט איין אַנטקעגען מיר ווי אַ קריעגס־העלד" *), כאַראַקטעריזירט איוב ניט אָהן סאַרקאַזם.

אויב גאָט טהוט דאָס ניט אויס אַ גרונד, וואָס איז אונז בע־קאַנט, קאָן דאָס שטאַמען נאָר פון אַן אינווענינסטער ליעבע צו בייזטהאָן, אָדער אויס אַ פשוט'ען שפּיעל אין מאַכט און פון דער הנאה מיט דער איינענער קראַפט. גאָט בעקומט דאָ ביי איוב'ען אַ דעמאָנישען, טייוועלשען שטריך. על כל פנים, האָט דער מענש גאָר נישט וואָס צו האָפען פון איהם. אין די צייטען פון אומ־גליק האָט ער ניט וואָס צו זוכען הילף ביי גאָט. ער וועט איהם נאָך אפשר פערמעהרען זיין צער.

„אַ שפּאָט פאר זיין פריינד", זאָגט איוב, „ווערט דער, וואָס רופט צו גאָט, ער זאָל איהם דערהערען. דעם אונגליקליכען פער־אַכט ער, דער שטאַרקער און זיכערער. אַ שטויס צו די, וועמעס פוס עס האַלט שוין אין וואַנקען! אין פריעדען בלייבען אָבער די געצעלטען פון די רויבער, און עס לעבען אָהן זאָרג די, וואָס דערצערענען גאָט". ***)

טראַכט מען זיך אריין אין דער כאַראַקטעריסטיק פון גאָט,

*) אם לבח אמיץ הנה, ואם למשפט מי יועידני, קאפּ. ט', 19.
**) ט"ז, 12—15.
***) לויט דעם קריטיש אויסגעבעסערטען טעקסט פון קאפּ. י"ב, 4—6.

וועלכע איוב מאַכט דאָ, בעקומט מען דעם איינדרוק, ווי ער וואָלט געערדט צו אונז מיט די ווערטער פון ניעטצשע.

די נאַטור (אָדער גאָט) ווייס ניט פון קיין מאָראַל, פון קיין „גוט" און „שלעכט". די וועלט־סובסטאַנץ האָט נאָר איין גרויסען ווילען, דעם ווילען צו מאַכט. דער מעכטיגער איז דער גערעכטער. און אַקוראַט ווי ניעטצשע, ציהט אויך איוב פון דעם געדאַנק די נויטווענדיגע קאָנסעקווענץ, אַז די מאָראַל אָדער, — וואָס פאַר אַ מענער צייט איז געווען איין־און־דיזעלבינע זאַך, — די רעליגיעזע איבערגעבענקייט צו גאָט, האָט קיין ברעקעל פערניגפטיגען יסוד ניט.

קורץ און קלאָר פאָרמולירט אָט דעם גרונד־געדאַנק איוב'ס אליהו, יענער נייער דיספּוטאַנט, וועמען אַ שפּעטערדיגער מחבר האָט אַריינגעפיהרט אין דער פּאָעמע. מיט אַ שאַרפען בליק האָט ער אַרויסגעפונען, אַז דער צענטער, אַרום וועלכען עס דרעהט זיך כּוּלְּו־סוֹף דער דיספּוט, איז דאָס פּראָבלעם וועגען „גוט" און „שלעכט". „לאָמיר", זאָגט ער, „אויסקלייבען דאָס רעכטע, לאָמיר צווישען אונז אויסגעפינען, וואָס איז גוט... ווייל איוב האָט געזאָגט: איך בין פריי פון שולד און גאָט האָט אָבגעטהאָן די גערעכטיגקייט פון מיר..." און ער האָט געזאָגט: „דער מענש האָט קיין נוצען ניט דערפון, וואָס ער פאָלגט דעם רצון פון גאָט". *)

„לא יסכן גבר ברצותו אם אלהים!" עס לוינט ניט דעם מענשען צו פאָלגען גאָט'ס געבאָט! אַ־פנים, אַז דער שטן איז געווען גערעכט: „עור בעד עור". דער מענש איז אַ פעל־הענדלער, וואָס גיט אַ פעל פאַר אַ פעל. ער וועט דיר זיין גוט און פרום אַזוי לאַנג, ווי דאָס לוינט איהם. און וועט אַוועקוואַרפען אַלע זיינע מאָראַלישע אידעאַלען און פּרינציפּען, ווי נאָר ער וועט איינזעהן, אַז די האָבען פאַר איהם ניט קיין פּראַקטישען ווערט.

אָבער דער שטן האָט פאָרט געהאַט אַ טעות אין איוב'ן. מיט דעם אָביעקטיווען שכל דערגאַנגען צו דעם עקסטרעמען אָביעקטיוויזם, וואָס גראָבט אונטער אַלע יסודות פון דער מאָראַל, צו־

---

*) קאַפּ. ל"ד, 4—9. משפט נבחרה לנו, נדעה בינינו מה טוב, כי אמר איוב צדקתי ואל הסיר משפטי... כי אמר לא יסכן גבר ברצותו עם אלהים.

שפּאַלט זיך איוב'ס געדאַנק אין צוויי פערשיידענע שנור־פּערעל, וואָס פלעכטען זיך דערנאָך ווידער אַרום, איינע אַרום דער אַנדערער. ער ווייס אויף זיכער, אז קיין מאָראַל און קיין גערעכטיגקייט איז ניטאָ. ניטאָ אין דער גאַנצער וועלט. און דאָך פיהלט ער, אז ער, איוב, טראָגט אין זיין אייגענער ברוסט אן אידעאַל פון **ג ע ר ע כ ט י ג ק י י ט**, און ער, דער דערשלאַגענער, שוין כמעט אין גאַנצען צוטראָטענער וואָרעם, הויבט זיך פלוצלונג אויף אין זיין גאַנצער מענשליכער הויך און פּראָטעסטירט, פאַר וואָס דער אַלמאַכטיגער גאָט האָט ניט קיין גערעכטיגקייט, און פאָדערט איהם אַרויס, ער זאָל זיך קומען פערענטפערן פאַר דעם מענשען. ער ווייס, אז ער שפּיעלט זיך דאָ מיט זיין לעבען. אָבער איוב איז אַ הערָאישע נאַטור. זיין אידעאַל איז איהם טהייערער פאַר זיין גליק. „שווייגט!" — זאָגט ער צו זיינע פריינד — „איך וועל רעדען. זאָל קומען איבער מיר, עס מעג זיין וואָס עס וויל. איך נעהם מיין פליישׁ אין מיינע ציינער און מיין לעבען שטעל איך אין קאַן... יע, ער וועט מיך טויטען; דאָ איז ניטאָ וואָס צו האָפען. אָבער מ י י נ ע וועגען מוז איך קלאָר מאַכען איהם אין פּנים אַריין". *)

וואָס פאַר אַ געוואַלטיגע קראַפט! מיט איין שוואונג הויבט ער זיך דאָ אויף צו אַן אונענדליכער הויך. לאָז גאָט זיין, ווי גאָט איז, לאָז די וועלט זיין, ווי די וועלט איז, — איך, איך, דער מענש, איוב, דאָס וואָלקענדעל, וואָס האַלט ביים פערגעהן, איך פאָדער פון גאָט דין וחשבון. איך מוז איהם בעווייזען מ י י נ ע וועגען; און ווען אַפילו דאָס זאָל מיך קאָסטען דער לעבען, בלייב איך טריי מיין פאָדערונג, טריי מיין מענשליכען אידעאַל, וואָס האָט לײדער קיין שטיצע ניט ערגעץ ניט, ניט אין דער נאַטור, ניט אין דער געזעלשאַפט, ניט ביי גאָט אליין. און זאָל אנטקעגען מיר זיין דער גאַנצער וועלט־אַל, מיט אַלע זיינע מיר פיינדליכע קרעפ־

*) קאפ. י"ג. החרישו ממני ואדברה אני, ויעבור עלי מה... אשא בשרי בשני ונפשי אשים בכפי. הן יקטלני לא איחל, אך דרכי אל פניו אוכיח.

טען, „איך האב אנגעהויבען דעם משפט און איך ווייס, אז איך בלייב גערעכט". *)

און עפּעס זעלטען שעהנעס און צארטעס, אבער דערביי אויך שטאהל־און אייזען־שטארקעס שפּיעלט זיך דערביי אב אין איוב׳ס נשמה. ער ווייס, אז עס האט ניט קיין זין צו רופען צו גאט, ער ווייס, אז גאט האלט ניט פון גערעכטיגקייט. אבער אין הארצען בענקט ער אזוי נאך א גערעכטער ליעבעפולער וועלט־סראפט, און זיין גאנצע נשמה ציהט זיך צו גאט אין קינדליכער ליעבע און גע־בעט, ער זאל ארויבגעהן, ער זאל זיך בעוויזען, און זאל זיך מודה זיין, אז ער איז אונגערעכט, אז דער העכערער אמת איז ביי איוב׳ן. אהן א ברעקעל פערשטענדיגע לאגישע קאנסעקווענץ, געטריעבען נאר פון דעם אינווענינסטען אינסטינקט פון יושר, פון א קינדישער, צוטרויליכער ליעבע צו אן אידעאלען הערשער פון דער וועלט, זאגט ער צו זיינע פריינד: „אל אלוה דלפה עיני, ויוכח לגבר עם אלוה": „צו גאט הויב איך אויף מיינע אויגען פול טרעהרען, זאל ער בעצ־שאפען פאר דעם מענשען רעכט אנטקעגען גאט!". **)

אין זיין גייסטיגער קלעמעניש, אין דעם טראגישען קאנפליקט פון זיינע געדאנקען און געפיהלען פּראטעסטירט ער און בעט, פאר־דערט מיט אויגען פול טרעהרען, גאט זאל זיך איהם בעווייזען און זיין איוב׳ס עדות אנטקעגען זיך אליין. ער, איוב, קאן איהם געבען א חשבון פון יעדען שריט פון זיין לעבען. ווי א פירסט וועט ער ארויסטרעטען אנטקעגען איהם. ***)

און גאט האט זיך בעוויעזען. פון א געוויטער־שטורם האט ארויסגעדונערט זיין קול. אין צוויי רעדען האט ער געפיהרט זיין גייסטעס־קאמפף אנטקעגען איוב׳ן און נאך יעדער רעדע האט ער טריאומפירט איבער איהם.

אין דער ערשטער רעדע שילדערט גאט זיינע געוואלטיגע טהאטען אין דער נאטור און אין דער בעלעבטער וועלט א חוץ דעם מענשען, ווי ער וואלט געוואלט בעווייזען, אז א חוץ דעם מענשען

*) ד. ג., 18: הנה נא ערכתי משפט, ידעתי כי אני אצדק.

**) ט"ז, 20—21.

***) ל"א, 37. מספר צעדי אגידנו, כמו נגיד אקרבנו.

האָט ער נאָך אויך אַרבייט געגוג. מיט סאַרקאַזם פרעגט ער אַלע ווילע איוב׳ן, אפשר קאָן ער דאָס אויך אַזוי מאַכען, אָדער פער־שטעהט ער לכל הפחות, ווי דאָס ווערט געמאַכט? און איוב האָט איך אונטערגעגעבען. „אמת, איך בין צו קליין. וואָס זאָל איך דיר ענטפערן? איך לעג מיין האַנד אויף מיין מויל. איך האָב דאָס איינמאָל גערעדט און וועל ניט נאָך אַ מאָל רעדען. צווי־מאָל און מעהר טהו איך עס ניט“. *)

אין דער צווייטער רעדע, וואָס איז פול מיט דעם זעלבינגען שטאָלצען סאַרקאַזם, אַרגומענטירט גאָט, אַז איוב האָט קיין רעכט ניט צו פאָדערן גערעכטיגקייט פון איהם, ווייל ער, איוב, קאָן ניט, ווי גאָט, פערלענדען די רשעים מיט איין בליק און ווייל ער, איוב, האָט ניט קיין מאַכט ניט איבער דעם ניל־פערד, ניט איבער דעם קראָקאָדיל.

און איוב ענטפערט: „איך ווייס, אַז דו קאָנסט אַלץ; אַלץ קאָנסטו אויספיהרען, וואָס אין דיין זין. דעריבער: איך האָב גערעדט, און האָב עס ניט פערשטאַנען, וואונדערליכע זאַכען, וואָס איך האָב ניט געוואוסט. איך האָב געהערט פון דיר נאָר וואָס דאָס אויער קאָן הערען. איצטער אָבער האָט דיך מיין אויג גע־זעהן. דעריבער פערדריסען מיך מיינע רייד. איך האָב חרטה אין שטויב און אש“. **)

לייענט מען גאָט׳ס רעפּליקען, ווערט מען פערוואונדערט פון דער שעהנקייט און פאַרבען־רייכקייט, מיט וועלכער דער דיכטער מאָלט אויס אין דער ערשטער ערע די איינצעלנע נאַטור־ערשיי־נונגען, אַרויסגעכאַפּט פון אַלע וויכטיגע ממשלות פון דעם וועלט־ליכען זיין. עס ווערט אויפגעבויט פאַר דעם אויג אַן איינהייטליך בילד פון דער וועלט, וואָס שטייגט אַריבער אין איהר קלאָרקייט און פראַכט דאָס וועלט־בילד אין „ברכי נפשי“. מעהר נישט, דער מענש פעהלט אין איהר אין גאַנצען. די צווייטע האָט נאָך שטאַר־קערע נאַטור־סצענען, אָבער פון דיין פאַנטאַסטישע וועזענס, אין וועמעס עקזיסטענץ די אידישע דענקער האָבען געגלויבט. ביידע

*) קאַפּ. מ׳. 3—5.

**) קאַפּ. מב, 1—6.

שירים בעוויזען, ווי שטארק דער אידישער גייסט האט זיך אינטערעסירט מיט נאטור־ערשיינונגען און ווי ווייט מען איז שוין געקומען אין דעם פרט פון ריינע נאטור־בעשרייבונג. אבער — נאך מעהר ווערט מען פעוואונדערט, ווי ארים עס איז אין לאגיק גאט'ס ענטפער אויף איוב'ס טענות. אין דער אמת'ען ענטפערט גאט גאר נישט, און ער זאגט איהם קיין זאך ניט, וואס איוב האט פריהער ניט געוואוסט אין פרינציפ. ער שילדערט זיין אלמאכט. האט דען איוב דאס ווען עס איז געלייקענט? אדרבא; גאט'ס אלמאכטיגקייט איז דער באדען, אויף וועלכען עס קאן ערשט ארויסוואקסען די גרויסע איוב־שאלה וועגען דער גערעכטיגקייט אין נאטור און מענשען־לעבען. ער מאלט איהם אויס מיסטעריעזע ערשיינונגען, וואס זענען אזוי שווער צו פערשטעהן מיט'ן מענשליכען שכל. ער שילדערט איהם דאס ניל־פערד און דעם קראקאדיל, וואס פון זיין מויל רייסען זיך ארויס פלאמען און עס שפריצען פייער־פונקען, וואס פון זיינע נאז־לעכער שלאגט א דאמפף ווי פון א זידענדען טאפ, און וועמעס אטהעם עס צינדט אן, ווי א פייעריגע קויהל. וואלט גאט גערעדט צו א מאדערנעם איוב, וואלט ער אזעלכע קינדישע זאכען ניט דערצעהלט. ער וואלט געקאנט בעסער אויפמישען א בלעטעל פון וועלכער וויסענשאפט איהר ווילט און מיט דעם זעלביגען שטאלצען סארקאזם פרעגען, צ. ב., אין איינעם מיט ספענסער'ן: „פערשטעהסטו, מענש, ווי אזוי א מאטעמאטישער געזעץ איז מעגליך? האסטו א השגה, וואס אזוינס איז דער רוים? קאנסטו בעגרייפען בעוועגונג? קאנסטו פערשטעהן, ווי אזוי עס ווערט געבארען בעוואוסטזיין?" מיט די אלע פראגען און מיט טויזענדער אנדערע וואלט גאט צוגעשפארט צום וואנד און שטארק פערשעהמט דעם גרעסטען געלערנטען און דעם טיעפסטען דענקער.

אבער — וואס האט דאס פאר א שייכות צו איוב'ס טענות? האט דען איוב אליין זיך ניט בעקלאגט, וואס די חכמה איז פערבארגען פון דעם מענשען? איז — וואס האט איהם גאט דא אזוינס געזאגט, וואס ער איז מיט א מאל מטושטש געווארען, וואס זיין גאנצער געוואלטיגער גייסט איז מיט א מאל צונויפגעבראכען געווארען און האט זיך א ווארף געטהאן אין שטויב און אש?

נאָך מיין מיינונג נאָך קאָן מען געבען דערויף נאָר איין איינציגע דערקלעהרונג: מיט איוב׳ן האָט פּאַסירט דאָס, וואָס קומט אַ מאָל פאָר מיט גאָר גרויסע און שטאַרקע גאָט־שטורעמער, וועמעס נשמה איז פול מיט אויפרודערנדע שאלות. עס בעווייזט זיך זיי גאָט, אָדער זיי גלויבען באמונה שלמה, אַז גאָט האָט זיך אַנטפּלעקט צו זיי, זיי דערשפּירען זיין עקזיסטענץ אין זיך גופא, זיי הערען זיין שטים קלינגען אין דער אייגענער ברוסט, און מיט אַ מאָל שטאַרבען אָב אַלע פראַגען. אַזאַ פאַל האָט, צ. ב., נאָך גאָר ניט לאַנג פּאַסירט מיט טאָלסטאָי׳ען. לאָגיש פערענטפערט זיין נייער גלויבען קיין איין איינציגע פראַגע ניט, וואָס ער האָט זיך פריהער געשטעלט אין דער צייט פון פערצווייפלונג. אָבער פּסיכאָלאָגיש זיינען אַלע יענע פראַגען פערשוואונדען, ווי נאָר ער האָט דערשפּירט אַ פונק פון דעם געטליכען זיין אין זיך. פאַר איינע האָט דער דאָזיגער אינטערעסאַנטער פּראָצעס אַ מיסטישע בעדייטונג; זיי גלויבען באמת, אַז אין אַזעלכע פעלען פאַלט פאַקטיש אַוועק די שייד־וואַנד צווישען מענש און גאָט. פאַר אַנדערע איז דאָס ניט מעהר ווי אַ ריין פּסיכאָלאָגישער פּראָצעס: אַ דמיון אין דעם מענשען, זיין אייגענער זיך־אָבנאַרען. אָבער איינס איז זיכער, און לויט דער רייכער ערפאַהרונג, וואָס איז געזאַמעלט געוואָרען אויף דעם פעלד, מוזען אַלע צוגעבען, אַז דער מענש, וואָס לעבט דורך דעם דאָזיגען פּראָצעס פון שטעהן פנים־אל־פנים מיט גאָט, ווערט אינווענייג אין גאַנצען פערוואַנדעלט. זיין געפיהלס־וועלט בעקומט פלוצלונג אַן אַנדער געשטאַלט. די חושך־וואָלקענס ווערען פערטריעבען. אַ געפיהל פון אונענדליכען צוטרוי צו דער וועלט און דעם געטליכען פיהר וואַקסט אויס אין דער נשמה און פון די טויזענדער שאלות, די הונגעריגע וועלף מיט די ברענענדיגע אויגען, לאַכט מען זיך אויס און זיי פערשווינדען פון דער נשמה. ס׳איז אַקוראַט ווי אַ קינד, פערוואָגעלט אַליין ביי דער נאַכט אין אַ געדיכטען וואַלד, צוואַוואונדעט פון די דערנער, צושראָקען פון די געשפּענסטער וואָס ער זעהט פון יעדען בוים, פון יעדען צווייג, וואָלט פלוצלונג דערהערט די טריט און די שטים פון זיין פאָטער, דערשפּירט, ווי ער נעהמט איהם אויף זיינע הענד און טראָגט איהם מיט זיך. ווער הערט זיך יעמאָלט איין אין די

מוסר־רייד פון דעם פאטער, און וואס איז די נפקא מינה, וואס ס'איז געווען, — אבי מען איז נאהענט צו דעם פאטער'ס ברוסט...

דאס איז אויך געוויס געווען די פסיכאלאגיע פון איוב'ן. „פריהער האב איך נאר געהערט פון דיר, איצטער זעהט דיך מיין אויג!" — און א סוף צו אלע שאלות. פאר איוב'ן איז דאס פראבלעם פון זיין ליידען פערענטפערט געווארען אויף א ריין־סוביעקטיווען, מיסטישען אדער פסיכאלאגישען וועג.

אבער קאן דאס זיין אן ענטפער פאר אונז?

געוויס, מיין איך דא ניט די פון אונז, וואס זענען זיכער, אז קיין גייסטיגער וועלט־פרינציפ איז במציאות ניטא, אז אלץ שפיעלט זיך אב לויט בלינדע נאטור־קרעפטען, ד. ה. אין לעצטער ליניע, דורך א פשוט'ען צופאל. איהר קאנט ניט פרעגען ביי די מחנות מיקראבען, פאר וואס'ערע זינד מיינע זענען זיי אנגעפאלען אויף מיין קינד, וואס זיי האבען צו איהם אדער צו מיר געהאט און פאר וואס זיי האבען איהם געטויט? פאקטען! געזעצען! א שטומע, טויבע, טויטע נאטור! — פאר די וואס גלויבען אזוי, עקזיסטירט ניט די איוב־שאלה, דארפען זיי ניט קיין ענטפער אויף איהר.

אבער פארהאן א סך צווישען אונז, וועמען דער קריטישער געדאנק פון אונזער צייט האט אויפגעוועקט פון דעם שווערען קאשמאר, וואס האט געדריקט אויף דעם שכל אין דער פארם פון דעם גלויבען אין א שטומע, טויבע, טויטע נאטור!

עס איז בעוויזען געווארען די מעגליכקייט, מיט נאך מעהר רעכט צו גלויבען אין א גייסטיגען פרינציפ פאר דעם אלגעמיינעם וועלט־פראצעס, איידער אין דער טויטער מאטעריע, און דער מעטאפיזישער כח הדמיון האט ווידער גענומען וועבען פאר אונזער דור זיין געוועב פון פאנטאסטישע לבנה־שטראהלען. און מיט די נייע בילדער, די נייע מעגליכקייטען זענען אויסגעוואקסען אויך די אלטע, אייביג יונגע פראבלעמען און צווישען זיי דער צענטראל־פונקט פון דער איוב־טראגעדיע: וואס איז דער זין פון דעם מענשליכען ליידען?

קיינער האט אזוי שעהן ניט אויסגעשטעלט דאס פראבלעם,

ווי דער מחבר פון איוב, אָבער קיין ענטפער דערויף האָט ער ניט געגעבען.

אויך די פּאָר קאַפּיטלען פון אליהו'ס אַרגומענטען, וואָס זענען אַריינגעשטעלט געוואָרען שפּעטער, צווישען איוב'ס רייד און גאָט'ס ענטפער, לאָזען אונז אומבעפריעדיגט, ווען אפילו עס וואַרפען זיך דורך אין זיינע ווערטער אַ סך עכטע פּערעל פון אַ טיעפען, אָריגינעלען פילאָסאָפישען דענקען.

אזוי זאָגט ער אַרויס, צ. ב., אין דער פראַגע פון דער מענש־ליכער מאָראַל אַ טיעפען און פּראָגרעסיווען געדאַנק פאַר זיין צייט, אַז די פרומקייט איז ניט פאַר גאָט, און אַז גאָט נויטיגט זיך ניט אפילו אין דעם צאַרטעסטען האַרץ־גלויבען פון דעם מענשען. די פרומקייט, ד. ה. די ערעלע אַרט צו דענקען, פיהלען און האַנדלען, דאַרף דער מענש פאַר זיך אַליין, פאַר זיין לעבען צווישען די מענ־שען. *) דאָס איז דער ערשטער שריט אויף דעם וועג פון פאַנאַנ־דערשמיערען די היסטאָרישע אידעען־פערבינדונג פון מאָראַל און רעליגיאָן, פאַר וועלכער אויך איוב איז געבליעבען שטעהן.

אליהו גיט אויך אַן אָנצוהערעניש, אויב איך האָב איהם ריכ־טיג פערשטאַנען, אַז די סאָציאַלע גערעכטיגקייט קאָן ניט אַריינ־געפיהרט ווערען אין לעבען דורך תפילות צו גאָט און דורך טענות וועגען זיין פיהר. צו וואָס שרייען צו גאָט? לערנט זיך, ווי דאָס טהוט דאָס פיה פון פעלד און די פויגעל פון הימעל, — ד. ה. שאַפט אייך מיט אייגענער מאַכט אייער גערעכטיגקייט! **)

אויך אויף דעם פּראָבלעם פון ליידען וואַרפט ער אַ סך אינ־טערעסאַנטע שטריפען פון ליכט־שיין. גאַנץ אָריגינעל פאַר זיין צייט איז דער געדאַנק, אַז דורך ליידען ווערט דער עלענדער אויפ־מערקזאַם געמאַכט אויף זיין לאַגע און ווערט בעוואוסטזיניג אין זיין עלענד. „ער לייזט אויס", זאָגט ער וועגען גאָט, „דעם עלענ־דען דורך זיין עלענד, און עפענט אויף זייער אויער דורך די בע־

---

*) קאפּ. ל"ה, 7—8. אם צדקת מה תתן לו, או מה מידך יקח. לאיש כמוך רשעך ולבן אדם צדקתך.

**) מרוב עשוקים יזעיקו, ישועו מזרוע רבים... מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו; ד. ג., 9 און 11.

רודיקונג".*) עס קלינגט כמעט ווי אַ טהעזע פון קאַרל מאַרקס, אַז דער עלענד איז אַ רעוואָלוציאָנערער פאַקטאָר און אַז, אַ דאַנק זיין עלענד, קומט דאָס פּראָלעטאַריאַט צו זיין קלאַסען־בעוואוסטזיין.

און נאָך אַ שטעל קאָנען מיר אַנפיהרען דאָ, וואו ער בעריהרט די פּעדאַגאָגישע, די לייטערנדע מאַכט פון ליידען. „היט דיך", זאָגט ער צו איוב'ן, „קעהר זיך ניט צו צו בייז, וויל צו דעם האָסטו מעהר לוסט, איידער צום ליידען. זעה, גאָט איז ערהאַבען אין זיין קראַפט און ווער איז נאָך אַזאַ לעהרער ווי ער?"**) : גוטע פּאָרציע איוב־ליידען ברעכט דעם ווילען צו בייז, ציהט אַרויס פון דער נשמה אַלע איהרע ניעדעריגע, פערהאַרטעוועטע, מגושם'דיגע עלעמענטען. זי ווערט פון דעם לייטערונגס־פייער פּאַנאַנדערגע־צויגענער, גרעסער און ריינער, און קאָן אין איהר אייביג וואַכען, צאַרטען וויברירען מיט־פיהלען מיט אַלץ, וואָס איז גרויס און שעהן אין דער וועלט.

אָבער אויך דאָ איז דאָס פּראָבלעם פון ליידען ניט דורכגע־טראַכט ביז צום סוף, ניט בעלויכטען פון אַלע זייטען.

עס קאָן ניט זיין מיין אויפגאַבע אָבצושטעלען זיך דאָ אויף דער גרויסער און טיעפער שאלה וועגען דעם זין פון די מענשליכע ליידען, וואָס אויף איהר, ווי איהר ווייסט, האָבען גראָד די טיעף־פיהלענדע דענקער פון אונזער צייט, — ניעטצשע, טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי און אַנדערע, — פערוועגדט אַזוי פיעל גייסטעס־קראַפט. דעם גאַנצען אמת וועגען דעם וועל איך אייך סיי־ווי־סיי ניט אויסזאָגען, וויל דאָס איז נאָך דערוויילע אַ סוד און — — — הלואי וויים איך איהם, ווי איך וואָלט איהם ניט בעהאַלטען פון אייך!

אָבער איין שטריך פון יענעם אמת קאָן איך דאָ, צו דעם סוף פון דער פאָרלעזונג, ניט פערשווייגען.

די איוב־לעגענדע, אין פּראָזאַ, דערצעהלט, אַז נאָך דעם, ווי ער האָט זיך ווידער אויסגעאיינט מיט גאָט, האָט איהם דער אַל־

---

*) קאַפּ. ל״ו, יחלץ עני בעניו ויגל בלחץ אזנם.

**) ד. ג., 21—22, אַ ביסעל וועניגער קלאָר אויך אין ל״ח, 16־28.

מאַכטיגער אומגעקעהרט אַלע זיינע רייכטהימער, טאָפּעל, ווי ער האָט געהאַט פריהער, — אָקסען און שעפּסען, און זיהן און טעכטער, — און איוב האָט נאָך געלעבט אין עושר און אין כבוד הונדערט און פערציג יאָהר. „און איוב איז געשטאָרבען אַלט און זאַט אין טעג".

ווי וואָלט געווען, ווען איינער זאָל צוגעהן צו איהם אין די טעג פון זיין צווייטען גליק און גלאַנץ און וואָלט צו איהם אַזוי געזאָגט:

„איוב, געדענקסטו נאָך די צייט פון דיינע אונענדליכע ליידען, ווען „די נאַכט", ווי דו האָסט געקלאָגט, „האָט געגבערט אין דיין געביין", ווען „די פיילען פון דעם אַלמאַכטיגען האָבען געשטעקט אין דיר און זייער ברענענדיגען גיפט האָט איינגעזויגען דיין גייסט"? וואָלסטו איצטער, אַ גליקליכער, געוואָלט, אַז דאָס אַלץ זאָל מיט דיר ניט האָבען פּאַסירט? אַז דו זאָלסט ניט האָבען געשטאַנען אויף דעם לעצטען ראַנד פון פערצווייפלונג, ניט האָבען אַריינגעבליקט אין דעם אמת וועגען דעם מענשליכען גורל, ניט האָבען דורכגעלעבט דעם דאָרשט נאָך דערקענטניס, די בענקשאַפט נאָכ'ן לעבען און די בענקשאַפט נאָכ'ן טויט, דעם פּראָטעסט אַנטקעגען גאָט און די ערשטע זעהונג פון אַ העכערען אידעאַל, דעם יאוש פון דעם וואָרעם און דעם געטליכען שטאָלץ? וואָלסטו געוואָלט, דאָס זאָל אין גאַנצען זיין ניט געשעהן?"

וואָס וואָלט איוב אויף דערויף געענטפערט?

איך גלויב, ביי קיינעם פון אייך איז קיין ברעקעל ספק ניט, אַז איוב וואָלט געענטפערט מיט אַ קרעפטיגען: „אָ, ניין!" „די ערינערונג פון מיינע יסורים", וואָלט ער געזאָגט, „געהערען צו דעם טהייערסטען שאַץ פון מיין אייגענעם גייסטיגען אוצר. האָב איך דען יעמאָלט אַליין ניט געבענקט, אַז מיינע רייד זאָלען פערשריעבען ווערען אויף אייביג אין אַ בוך? און אויב די ערינערונג פון יענע טעג וואָלט אויסגעלאָשען געוואָרען פון מיין זכרון, בין איך מיט'ן גאַנצען הארצען אַנגעגרייט, מען זאָל מיך ווידער אַריינוואַרפען אין דעם תהום פון יענע ערהאַבענע ליידען, אין וועלכע איך זאָל לגמרי פערגעסען דאָס גליק, וואָס רינגעלט מיך אַרום".

ליידען צו ליידען זענען נים גלייך. פאַרהאַנען ליידען, וואָס זייער אינווענינסטער תוך איז אַזוי רייך אין געדאַנקען און טיפע איבערלעבונגען, אַז דער גייסט, וואָס האָט נאָר איינמאָל איינגע־זויגען זייער „ברענענדיגען" געטליכען „גיפט", וועט די עראינגע־רונג וועגען זיי און אַפּטמאָל אויך זיי גופא נים וועלען אוועקגעבען פאַר די טהייערסטע און ליבטיגסטע מאָמענטען פון דעם מענש־ליכען גליק.

און אַ מענש צו אַ מענשען איז נים גלייך. ס'זענען דאָ אַזעלכע מענשען, ביי וועמען דער גייסט איז טעמפּ און די געטליכע פיילען זיצען נים אין גייסט נאָר אין זיין אונטערלייב און ער וועגדט זיך, ווי אַ וואָרים אין שטויב, און מעהר גאָר נישט: זיין בליק ווערט נים שאַרפער, זיין נשמה פון דעם לייטערונגס־פייער נים פאַנאַנדערגעצויגענער, גרעסער און צאַרטער, און זי געהט אַרויס פון דעם נסיון אפשר נאָך מעהר צונויפגעשרומפּט, ווי געוועזן. אויף אַזעלכע מענשען האָט מיינער אַ פריינד געזאָגט, אַז „זיי האָבען געליטען אומזיסט". דאָס הייסט: אומזיסט איז אויף זיי איבערגעפיהרט געוואָרען אַזאַ מאַסע פון דער קאָסטבאַרער יסורים־סובסטאַנץ.

אָבער איוב האָט געליטען נים „אומזיסט". נים אומזיסט פאַר זיך און נים אומזיסט פאַר דער מענשהייט. נים אומזיסט פאַר זיך, ווייל דעם ברענענדען גיפט פון זיינע ליידען האָט גע־זויגען זיין גייסט, און ער איז אַרויס פון דעם פייער דורכגע־גליהט און קלאָר ווי די מאַטען זאַמד אין סאַלפּעטער, וואָס ווערען פערוואַנדעלט אין דעם שמעלץ־אויווען אין דעם בעסטען קריסטאָל.

און נים אומזיסט פאַר דער מענשהייט, ווייל וואָלט איוב נים געהאַט דורכצושטעהן זיינע יסורים, — אָדער וואָלט נים געוועזן אַזאַ דיכטער, וואָס האָט געקאָנט אין גאַנצען דורכלעבען זיי אין זיין גייסט, וואָלט די מענשהייט איצטער נים געהאַט דעם אייביג־יונגען ספר — איוב, „איינס פון די געוואַלטיגסטע ווערק אין דער וועלט־ליטעראַטור".